

Fercsik Erzsébet – Raátz Judit

Kommunikáció és nyelvhasználat

Műszaki Könyvkiadó

© Fercsik Erzsébet, Raátz Judit, 2018

© Műszaki Könyvkiadó Kft., 2018

A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll, arról másolat készítése, más (papír, elektronikus stb.) formában való felhasználása a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A kiadvány másolása és jogosulatlan felhasználása bűncselekménynek minősül.

ISBN 978-963-16-4754-9

Kiadói kód: MK-2501

Kiadja a **Műszaki Könyvkiadó Kft.**

2519 Piliscsév, Topol u. 3.

1032 Budapest, San Marco u. 57.

Telefon/fax: 06 33 473 473

info@mkkonyvkiado.hu

www.mkkonyvkiado.hu

<i>Felelős kiadó</i>	Simon István ügyvezető igazgató
<i>Felelős szerkesztő</i>	Bosznai Gábor
<i>Műszaki szerkesztő</i>	Haász Anikó
<i>Borítóterv</i>	Korda Ágnes
<i>Fotók</i>	123RF, Shutterstock
<i>Tördelés</i>	Alapszín Kft.

Terjedelem: 19,66 (A5) ív

A 2006-os kiadás bővített, átdolgozott változata.

Nyomta és kötötte
Felelős vezető

Érdi Rózsa Nyomda
Juhász László ügyvezető igazgató

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
1. A KOMMUNIKÁCIÓRÓL	7
1.1. A kommunikáció meghatározása	8
1.2. A kommunikációs eszközök fejlődésének szakaszai	9
1.3. A kommunikációs folyamat tényezői	12
1.3.1. A személyek	13
1.3.2. Az üzenet	13
1.3.3. A kód	14
1.3.4. A csatorna	14
1.3.5. A hatás	14
1.3.6. A visszajelzés	14
1.3.7. A kontextus	15
1.3.8. A zaj	15
1.4. A kommunikáció alaptételei	16
1.5. A kommunikáció típusai	17
1.5.1. Irányultság szerint	17
1.5.2. A partnerek térbeli és időbeli helyzete szerint	18
1.6. A kommunikációs modellek	18
1.6.1. A kommunikáció néhány nyelvi modellje	19
1.6.2. A kommunikáció általános modelljei	23
1.7. A kommunikáció fajtái a résztvevők száma szerint	24
2. A HATÉKONY KOMMUNIKÁCIÓRÓL	35
2.1. A személyek jelenléte a kommunikációban	36
2.2. A női és a férfi kommunikáció	38
2.3. Az egyértelmű üzenet	40
2.4. Hogyan hallgassunk?	43
2.4.1. A hallgatás szintjei	44
2.4.2. A hallgatás típusai	44
2.4.3. Az aktív hallgató	45
2.5. Kultúraközi kommunikáció	45
3. A KOMMUNIKÁCIÓ JELEI	57
3.1. A nyelvi és a nem nyelvi kommunikáció összehasonlítása	58
3.2. A nyelvről	69
3.2.1. A beszéd	79
3.2.2. Az írás	83
3.2.3. A szóbeli és az írásbeli kommunikáció	93

3.3. A nem nyelvi jelekről	98
3.3.1. A beszédet kísérő nem nyelvi jelek	100
3.3.2. A nem nyelvi jelek az írásban	124
3.3.3. A digitális kommunikáció nem nyelvi jelei	137
4. NYELVHASZNÁLAT	141
4.1. Stílus és kommunikáció	142
4.1.1 Stílusrétegek	143
4.1.2. Stílusrétegek és nyelvi eszközök	145
4.2. A helyes beszéd	150
4.2.1. A légzés.....	151
4.2.2. A hangindítás	152
4.2.3. A beszédhangok tiszta képzése és ejtése	153
4.2.4. A mondat- és szövegfonetikai eszközök	155
4.3. A helyesírás	162
4.3.1. A magyar helyesírás története	163
4.3.2. A magyar helyesírás szabályai (AkH. ¹²)	166
4.3.3. Helyesírási szótárak	169
4.3.4. Helyesírási kivételek és szabályok	170
4.3.5. A helyesírás mint stíluseszköz	174
5. KOMMUNIKÁCIÓ A GYAKORLATBAN	179
5.1. Témaválasztás és anyaggyűjtés	180
5.1.1. Témaválasztás	180
5.1.2. Anyaggyűjtés	181
5.2. A dolgozat szerkezetének kialakítása, vázlatírás	187
5.2.1. A dolgozat tagolása	187
5.2.2. Az elrendezés módja.....	188
5.2.3. A vázlat	189
5.3. A dolgozat külalakja	191
5.3.1. A dolgozat részei	192
5.3.2. Hivatkozás, idézés	193
5.4. Az érvelés	196
5.4.1. Az érvek fölépítése	197
5.4.2. A bizonyítékok forrásai.....	197
5.4.3. Az érvelés logikája	198
5.4.4. Az érvek fajtái	199
5.4.5. Az érvek elrendezése	203
5.5. Az előadás	205
5.5.1. Felkészülés az előadásra	205
5.5.2. Néhány jó tanács az előadáshoz	208
5.6. Az álláskereső formái és iratai	208
A KÖNYVBEN FELHASZNÁLT IDÉZETEK ÉS KÉPEK FORRÁSA	217
BIBLIOGRÁFIA.....	221

BEVEZETÉS

A nyelvről való gondolkodás kezdetei az ókorba nyúlnak vissza, a szigorúan vett kommunikációelméleti kutatások a XX. század 70-es éveiben kezdődtek. Szemléletmódjuk nagy hatással volt más tudományterületekre. A kommunikáció terén nemcsak elméleti kutatások zajlanak, hanem óriási az igény az emberi kommunikáció hatékonyságát növelő gyakorlati ismeretek iránt is. Többek között ez az oka annak, hogy az egyetemi képzésben több szinten és képzési formában jelen van a kommunikáció alapjainak elsajátítása. Könyvünket az ilyen képzésekhez ajánljuk. De reméljük, hogy más érdeklődők is haszonnal forgatják majd ezt a kiadványt.

A nyelv kommunikációs szerepét gyakorlati szempontból vizsgáljuk. A kommunikáció általános elméleti kérdései mellett foglalkozunk a hatékony kommunikációval, a nyelv, a beszéd és az írás jellemzőivel, valamint a nem nyelvi kommunikációs eszközökkel. A nyelvhasználat kérdéseit tárgyalva felhívjuk a figyelmet a helyes beszéd és a helyesírás fontosságára. Ismertetjük a tudományos dolgozat és az előadás készítésének alapvető fogásait, a bemutatás, a felolvasás buktatóit, a hatásos érvelés módjait, a hatékony álláskeresés általános szabályait.

Egy-egy téma áttekintését ábrák, rajzok, illetve táblázatok segítik. A táblázatokban való eligazodás, a szempontok értelmezése és kifejtése nemcsak nagy aktivitást kíván az olvasótól, hanem az eddig megszerzett ismereteinek mozgósítását és új összefüggések felfedezését is. A további ismeretszerzéshez, egy-egy résztéma elmélyültebb tanulmányozásához kínál segítséget a fejezetek végén található Irodalom című ajánló bibliográfia.

Mindegyik fejezet az elméleti ismeretek alkalmazását, valamint a készségfejlesztést szolgáló feladatokkal zárul. Nagyobb részük egyénileg is megoldható, de gyakran javasoljuk a kooperatív munkaformák alkalmazását. A párban vagy néhány fős csoportokban végzett gyakorlatok lehetőséget nyújtanak egymás tapasztalatainak megismerésére, közös gondolkodásra és a sikeres együttműködés élményének átélésére.

A szerzők

1. A KOMMUNIKÁCIÓRÓL

VÁZLAT	<p>A kommunikáció meghatározása A kommunikációs eszközök fejlődési szakaszai A kommunikációs folyamat tényezői A kommunikáció alaptételei A kommunikáció típusai Kommunikációs modellek A kommunikáció fajtái a résztvevők száma szerint</p>
CÉLKITŰZÉSEK	<p>A fejezetet áttanulmányozva:</p> <ul style="list-style-type: none">✓ megismerjük a kommunikáció szó többféle jelentését;✓ a kommunikációs eszközök fejlődési szakaszait;✓ a kommunikációs tényezőket és az alaptételeket megismerve értelmezni tudunk néhány kommunikációs modellt;✓ jellemezni tudjuk a résztvevők száma szerinti különféle kommunikációs helyzeteket.
KULCSFOGALMAK	<p>Kommunikáció, metakommunikáció A kommunikáció tényezői: feladó – címzett, üzenet, kód, csatorna, hatás, visszajelzés, kontextus, zaj A kommunikáció típusai: egyirányú, kétirányú, közvetlen, közvetett A kommunikáció funkciói: emotív, referenciális, konatív, fatikus, poétikai, metanyelvi A hatékony kommunikáció feltételei: közös valóság, közös nyelvűség, közös előismeretek, közös előzmények, beszédhelyzet Intrapersonális, interperszonális (kétszemélyes, csoportos), nyilvános, tömegkommunikáció</p>

1.1. A kommunikáció meghatározása

A kommunikáció kifejezést meghallva, számos meghatározás, az élet különféle területei, különböző tudományterületek juthatnak eszünkbe, ahol ez a fogalom előfordulhat. A kommunikál szó a latin *communicare* igére vezethető vissza, melynek jelentése: megoszt, közöl, közzétesz. Tehát a kommunikáció valaminek a közlése, közzététele; az egyik legalapvetőbb emberi tevékenység, amelyet mindannyian, születésünktől kezdve egészen halálunkig folyamatosan gyakorlunk, tanulunk, fejlesztünk. Hiszen kommunikálunk, ha otthon, családi körben beszélgetünk, ha tanulunk, felelünk, vizsgázunk, ha vásárolunk, ha hivatalos ügyeket intézünk, ha a munkahelyen tárgyalunk, ha szórakozunk, ha szerelmet vallunk, ha szakítunk, ha vitatkozunk. De kommunikációnak tekintjük a televíziós műsor-szórását, az internetet, a reklámot, a levélírást, sőt még a divatot is.

Ernout-Millet: Dictionnaire etymologique de la langue latine alapján

munus, -eris fn 1. kötelesség, feladat, szolgálat 2. hivatal, állás 3. szívesség, ajándék, adomány [Ehhez két melléknév tartozik:]	communio, -onis fn 1. közösség 2. egyházi közösség 3. egyh közös vacsora, áldozás
munis, -e mn kötelességtudó, -teljesítő [a következő két összetételből elvont másodlagos képzés:]	communitas, -atis fn 1. közösség, közérzület 2. közlékenység
imunis, -e mn 1. adómentes 2. közszolgálatától mentes 3. ajándékot nem adó, fukar 4. szabad, vmiben részt nem vevő, tiszta	II. * muncius, -a, -um mn közös [rokon nyelvekből kikövetkeztetett forma; ebből származik:]
communis, -e mn 1. közös, általános 2. barátságos, jóindulatú 3. közönséges 4. egyh tisztáttalan [ebből származik:]	communico, -are ts ige 1. közöl, közössé tesz, megad, részesít 2. megoszt 3. megbeszél, tanácskozik
	excommunicatio, -onis fn a közösségből kitagadás, kiátkozás
	communicatio, -onis fn 1. közzététel 2. teljesítés, megadás 3. ret a gondolatok közlése a hallgatókkal

1.1. ábra. Sorok a szó történetéből (Horányi 1977: 5)

A kommunikáció olyan szerteágazó, összetett jelenség, hogy nem is lehet egyetlen definícióval leírni. Igen sokan és sokféle meghatározását adták már e fogalomnak. Mind-egyik definíció igaz, de egyik sem teljes. Ennek bizonyítéka Wilbur Schramm 1963-ban megfogalmazott gondolata, amely szerint a kommunikáció nem akadémiai tudomány abban az értelemben, ahogyan annak minősítjük a fizikát vagy a gazdaságtant, hanem inkább tudományágak útkeresztződése, ahol sokan áthaladnak, de csak kevesen állnak meg.

Mára a kommunikáció önálló és összetett tudomány lett, melynek megértéséhez a kutatók több szakterület különféle vizsgálati módszerét hívták segítségül. A kommunikációt, mivel több tudományággal kapcsolódik össze, úgynevezett interdiszciplináris tudománynak tekintjük. A kommunikációkutatásnak számos területe, azon belül kisebb részterületei alakultak ki. A teljesség igénye nélkül néhány alapvető kutatási terület:

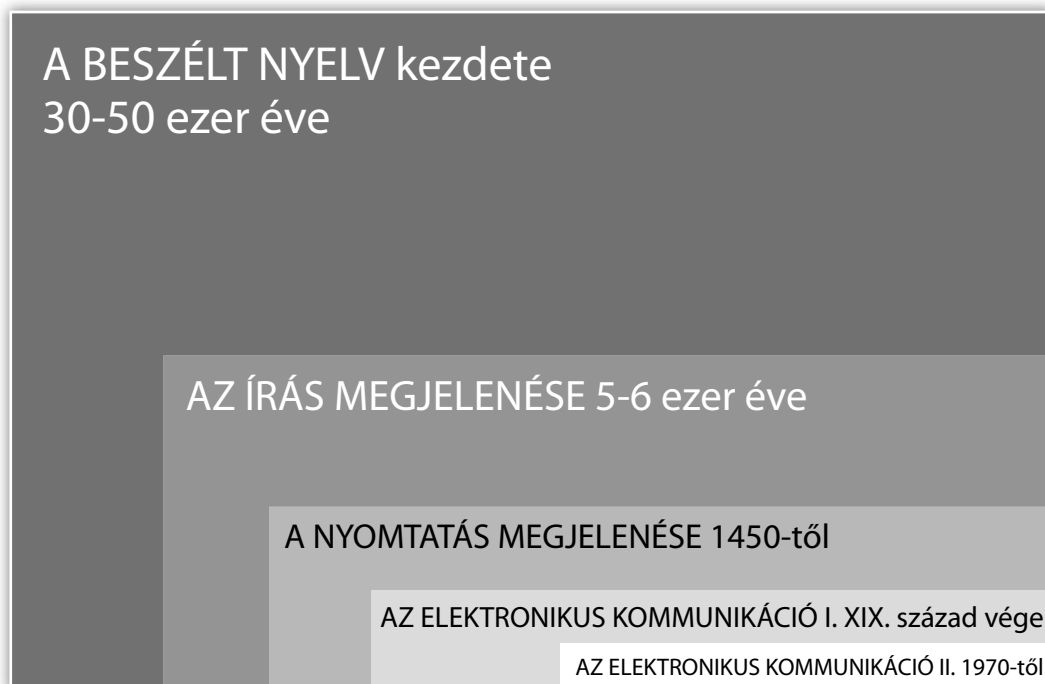
- Általános vagy információelmélet, mely a kommunikáció legáltalánosabb szabályszerűségeit vizsgálja.
- Technikai vagy gépi kommunikáció, mely a különféle távközlési rendszerek, technikai eszközök segítségével történő információtovábbítással foglalkozik.
- Biológiai kommunikáció, amely az élőlények, az élő szervezetek között létrejövő kapcsolatokat írja le.

- Állati kommunikáció vagy etológia, amely az állati egyedek viselkedését, a köztük létrejövő kapcsolatokat vizsgálja.
- Emberi, humán kommunikáció, amely az emberek által használt kódrendszereket, a köztük lévő viszonyokat, kapcsolatokat kutatja.
- Tömegkommunikáció, amely a különféle médiumok hatását, befolyásolását, a küldő, a befogadó szerepét mutatja be.

Könyvünkben az emberi kommunikációval, azon belül is főleg a hatékony nyelvi kommunikációval foglalkozunk részletesen. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az emberi kommunikáció meghatározásához, át kell tekintenünk e folyamat legfontosabb összetevőit.

1.2. A kommunikációs eszközök fejlődésének szakaszai

A Földön, amióta ember és ember között kapcsolat van, azóta a bennük, illetve a körülöttük zajló történéseket az önkényesen kialakított jelrendszer segítségével (pl. nyelv, gesztus) közölni képesek, s ily módon szabályozzák, befolyásolják egymás viselkedését, hatnak egymásra. A kezdetektől azonban többször és gyökeres változáson ment át maga a kommunikáció és az azt segítő, létrehozó eszközök rendszere. A kommunikációs eszközök változását, bővülését egy-egy újabb kommunikációs fejlődési szakasznak szoktuk nevezni. Az emberi faj kialakulása óta a kommunikációban használt eszközök bővülését figyelembe véve öt ilyen szakaszcsoportról beszélhetünk, melyek rendszerét, időbeli megjelenését az *1.2. ábra* mutatja.

1.2. ábra. A kommunikációs eszközök fejlődésének szakaszai

Az első korszak, vagyis a kezdet a beszélt emberi nyelv megjelenése, mely a legősibb és máig is meglévő kommunikációs forma. Kialakulására nincsenek biztos adataink, de az eddigi kutatások alapján megjelenése kb. 30-50 ezer évvel ezelőttre tehető. Innen számíthatjuk a beszélt (orális) kultúrák megjelenését. Ebben a korszakban a kommunikáció eszközeként csak a beszéd, annak verbális és nem verbális jelei álltak rendelkezésre. Az orális kommunikáció, azaz a beszéd térben szigorúan kötött volt. A kimondás, a megnyilatkozás után elillant. A beszélgetésben néhány ember vett részt, így főleg a dialógus típusú megnyilvánulások lehettek a jellemzőek. A tudás megőrzését, átadását a könnyen felidézhető nyelvi szerkezetek segítették. Az emberek csak annyit tudhattak, amennyit megjegyeztek. A fontos dolgokat, hogy fennmaradjanak, ismételték. Így például a törvényeket énekelték, hogy ne felejtsek el. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a görög nómosz szó egyaránt jelent 'éneket' és 'törvényt'. Tacitus római történetíró beszámolt arról, hogy a germán törzsek számos ősi dalt ismernek, mert náluk ez volt a rögzített emlékezés egyetlen formája. S azért, hogy történeteiket, mitológiájukat megőrizték, azokat metrikus formába öntötték. Színhagyomány útján őrződött meg a népi kultúra is. Gondoljunk csak a népdalainkra, népballada-, népmeseváltozatainkra.

A kommunikációs eszközök fejlődésének második szakasza a beszéd rögzítésére szolgáló eljárások megjelenésével (pl. hieroglifa, piktogram, hangjelelő írás) mintegy 6 ezer évvel ezelőtt keletkezett. Ez a korszak egyben az írásbeliség első szakasza. Az írás megjelenése nagy változást hozott az emberek közötti kapcsolatban, érintkezésben. Megszűnt a helyhez és időhöz kötöttség, hiszen az írott, rögzített szöveg szállítható, másolható, megőrizhető volt. Így az utókor számára is bizonyos mértékig elérhető. Ezáltal megnövekedett a kommunikációban részt vevők száma, egyre többen juthattak az információhoz. Az írás megjelenésével azonban még nem szűnt meg a kommunikáció alapvetően dialogikus jellege, mivel az írásos üzenettel került kapcsolatba az alkotó és a befogadó. Az írás megjelenése tette lehetővé az elhangzott szövegek rögzítését, ezek hosszú ideig való megőrzését. Gondoljunk csak a sumer agyagtáblák üzeneteire, a közel 3 ezer éves Gilgames-eposzra vagy a holt-tengeri tekercsekre.

A szövegek pontos rögzítése, a gondolatok tárgyyszerű megőrzése elősegítette, hogy elváljon egymástól a legenda és a tény, a mítosz és a tudás. A szöveg szerkezete ugyan grammatikailag, logikailag, retorikailag összetettebb lett, de a gondolatközlés alapvetően egyenes vonalú maradt.

A könyvnyomtatás megjelenése hozta a kommunikáció fejlődésének harmadik nagy változását, mely több mint 500 évvel ezelőttre, 1450-re tehető, s a Gutenberg-galaxis névvel fémjelezzük. A könyvek által egyre tágult a világ, az elérhető ismeretek köre. Megteremtődött az önálló tanulás lehetősége, feltárult az eddig ismeretlen világ. A könyvtárakban tárolt írott (nyomtatott) információk elérésének módját tekintve elkezdődött a kommunikáció elszemélytelenedése. Az ismeretek elérhetősége csak annyiban korlátozott, amennyiben az adott könyvtár szabályzata rendelkezik egy-egy dokumentum elérésének korlátozásáról. (Több ilyen példát is tudunk felhozni az elmúlt évtizedekből: indexre tett könyvek, titkos dokumentumok, levéltári iratok, melyek csak egy szűk réteg számára voltak elérhetőek.) A könyv korában a tudás hagyományos szóbeli átadása erősen lecsökkent, s inkább csak a kisközösségekben, helyi kultúrákban és a családi életben maradt meg.

A nyomtatás megjelenésével jelentős változáson és fejlődésen ment keresztül a tömegkommunikáció is. Megjelentek az első újságok. A nyomtatott sajtó lehetővé tette,

hogyan az ugyanazon kommunikációban részt vevők száma tömeges legyen, s a részvétel től függetlenül szinte egyidejűvé vált.

Alig néhány évszázadot kellett várni, és a XX. század elején a rádió, a televízió megjelenésével, az újabb kommunikációs eszközök használatával újabb fejlődési szakasz jött létre. Ez a negyedik szakasz az elektronikus (tömeg)kommunikáció, mely véglegesen átalakította a kommunikációt. Jellemző lesz az egyre inkább korlátlan elérés, a résztvevők számára elérhető tudás azonossága. Az üzenet eljutásának ideje lecsökken, akár ugyanaz az információ egy adott időpontban megjelenhet a világ bármely részén. A média beköltözött az életünkbe, a mindennapi tudatunkba, a legszemélyesebb lelki tereinkbe is behatol, a világ egyre nagyobb részét viszi be a lakásokba, az egyén életébe. Meghatározza, befolyásolja a mindennapi kommunikációnkat is, hiszen gyakran vagy róla, vagy a médiasztárokat utánozva kommunikálunk. Nem véletlen, hogy Marshall McLuhan jelen világunkat „globális falu”-nak nevezi, így utalva az új, médiavezérelt életközösségre. Az elektronikus kommunikáció ugyanakkor kitérít a világot, segít a tőlünk távoli valóság megismerésében, s olyan vizuális ismereteket is tud nyújtani, amelyek számunkra elérhetetlenek lennének.

A kommunikáció fejlődésének ötödik szakaszát jelenleg éljük. Ez a változás alig néhány évtized alatt következett be, amikor az 1970-es évek elején az USA-ban katonai fejlesztés eredményeként létrejött a számítógép, és a 80-as évek második felében megjelent a polgári életben is. Ezt a szakaszt ezért angolul a CMC (Computer Mediated Communication), azaz a számítógépek által közvetített kommunikáció szakaszának is nevezik. A számítógépes hálózat használata megszüntette a kommunikáció helyhez és időhöz kötöttségét, megnövelte az információ gyorsaságát, hozzáférhetőségét. A kommunikációban a résztvevők számára megteremtette a korlátlanul elérhető tudás azonosságát. A rögzített adatok szabadságfoka nőtt az írásához képest, hiszen a számítógépes szövegekben nemcsak a papír két dimenziója mentén lehet lineáris struktúrákat létrehozni, hanem ténylegesen és könnyen használhatóvá vált az utalásokkal való struktúráteremtés: ennek egyik legújabb és igen hatékony megnyilvánulása a hypertext. A számítógép mellett számos technikai eszköz (mobiltelefon, személyi hívó, webkamera stb.) született, amely az emberi kommunikáció gyorsaságát szolgálja. Ezek az új kommunikációs eszközök a nyelvhasználatban is alapos változást indítottak el. Létrejött egy új nyelvváltozat, a digilektus, amely az elektronikus, azaz a digitális kommunikáció nyelvhasználati módja. Ezt a nyelvváltozatot az erős és gyakori képi információ bevonása, a beszéltnyelvi ség erőteljes hatása és a spontán írásbeliség jellemzi.

Az itt bemutatott kommunikációs formák mindegyikének birtokában lehet a XXI. század embere, de természetesen társadalmanként, társadalmi rétegenként és egyénenként nagyon nagy különbségek vannak. De különbségek vannak abban is, hogy milyen szabályok, szokások szerint alkalmazzák ezeket a formákat. Ennek a fő oka, hogy minden népnek, minden nemzetnek van sajátos, csak rá jellemző kommunikációja, mely egyrészt adódik a nyelvi sajátosságokból, másrészt a hagyományokból, szokásokból. Ilyen sajátossága például az angoloknak az időjárásról való beszélgetés, a távolságtartás vagy a visszafogott gesztikuláció. De említhetünk más népeket is, mint például a délieket: az olaszokat, görögöket, törököket, akikre a gyors, temperamentumos beszéd, az igen gazdag gesztus- és testnyelvhasználat jellemző. Ugyanakkor egyre többet és egyre elterjedtebben találkozhatunk a kommunikációs kultúra egységesülésével is. Kitérít a világ. Az információ hihetetlen gyors áramlásával az egész világ egyre jobban kezd hasonlítani egy „globális faluhoz”.

1.3. ábra. Digitális kommunikáció

És nyilván, ahogy egy faluközösségben szokás, úgy a kommunikáció, a szokások is egyre inkább kezdenek egyformává válni. Elkezdünk egyforma nyelvet beszélni, egyformán viselkedni. A nem verbális jelek használata is egyre jobban közelít egymáshoz – nézzük csak meg a divatot. Nehéz ma eldönteni egy-egy fiatalról, hogy vajon melyik földrészen, melyik országban élhet, ha csak az öltözékét nézzük. A kommunikációs kultúra egységesülését több tényező is segíti. Így a két utolsó kommunikációs szakasz eszköztára, a televízió, a világháló használata, ahol mindenki mindenkivel kapcsolatba léphet, gondolatot cserélhet, beszélgethet. A határok kitágulása miatt mind többen utaznak, tanulnak, dolgoznak külföldön. Ezért egyre inkább megnő a szerepe annak, hogy minél több nép, minél több kultúra kommunikációs jellemzőit megismerjük.

1.3. A kommunikációs folyamat tényezői

A továbbiakban vizsgáljuk meg az emberi kommunikáció folyamatának tényezőit, azok szerepét.

- A személyek
- Az üzenet
- A kód
- A csatorna
- A hatás
- A visszajelzés
- A kontextus
- A zaj

1.3.1. A személyek

A személyek, akik között a kommunikáció zajlik, a legalapvetőbb tényezői a folyamatnak. Azt a személyt, aki valamilyen üzenetet küld a másiknak, azaz megszólítja őt, kér tőle, közöl vele valamit, feladónak (küldőnek, adónak), és azt, aki ezt az üzenetet veszi, megérti, értelmezi, reagál rá, címzettnek (befogadónak, vevőnek) nevezzük. Gyakori, hogy a címzett a neki küldött üzenetre válaszol, reagál rá. Ilyenkor a résztvevők szerepet cserélnek, és a címzettből feladó lesz. Az általános, személyek közötti kommunikációhoz legalább két résztvevőre van szükség, de létrejöhet több vagy akár nagyon sok ember között is a kapcsolat, a közös cselekvés.

Az újabb kommunikációs irodalmakban már megtaláljuk az egyszemélyes, azaz intraperszonális kommunikáció fogalmát is. Ez azokra az esetekre vonatkozik, amikor magunkban végiggondolunk valamit, egy megtörtént eseményt értékelünk, megvitatunk egy dolgot, egy elhatározást. De azt is idesoroljuk, ha feljegyzést, jegyzeteket, naplót írunk magunknak.

Nagyban befolyásolják a kommunikáció sikerességét a részt vevő felek ismerete, tudása, személyiségjegyei, esetleg előítéletei. Mennyire ismerik az adott helyzetet, az adott kultúrát, amelyben az információcsere zajlik.

1.3.2. Az üzenet

A kommunikációs folyamatban, legyen az kétszemélyes vagy akár nyilvános, a részt vevő felek folyamatosan küldenek egymásnak különféle üzeneteket. Egy kommunikációs folyamatban a leggyakoribbak az előre eltervezett, valamilyen céllal megfogalmazott, úgynevezett szándékos üzenetek. Például ha a barátommal közölni akarom, hogy holnap moziba megyünk, azt egy egyszerű kijelentő mondattal a tudomására hozhatom. A szándékolt, előre eltervezett üzenetet azonban nemcsak nyelvi fogalmazhatjuk meg, hanem közölhetjük azt akár egy nem nyelvi jellel is. Például nem tetszik az, amit valaki mond nekünk, és erre egy fejcsóválással, egy vállrándítással vagy egy szájhúzással felelünk csak.

De a kommunikációban nagyon sok olyan üzenet is jelen van, amelyet nem szándékosan küldünk a másik félnek. Ilyen például, ha valamit mondunk, de éppen az hallja meg, akire nem tartozik. Az ilyen jellegű üzenetek véletlenszerűek, amelyek szintén lehetnek nyelvi, illetve nem nyelvi.

Az üzeneteket még aszerint is elkülöníthetjük, hogy kinek és milyen céllal fogalmazódnak meg. Így beszélhetünk magánjellegű és nyilvános üzentekről is. Magánjellegű például egy családtagunknak, egy barátunknak küldött SMS, de nyilvános az az üzenet, amelyet a tanulmányi osztály honlapján olvashatunk a félévi tantárgyfelvétel módjáról.

Tulajdonképpen bármilyen jel, amit az adó vagy a vevő tesz vagy mond, lehet üzenet, amennyiben van valaki, aki ezt üzenetként értelmezi, felfogja.

1.3.3. A kód

Az üzenetet kifejező jeleket kódnak nevezzük. A kommunikációs folyamatban nyelvi (verbális) és nem nyelvi (nem verbális) kódokat használunk. A nyelvi kódok hagyományosan írott vagy beszélt formában fordulnak elő, de az utóbbi évtizedekben, a CMC-szakaszban egyre nagyobb teret kapnak a digitális kommunikáció sajátos kódjai (pl. az emotikonok). A beszédet kísérő nem nyelvi kódok közé soroljuk például a hangjeleket, a tekintetet, az arcjátékot, a gesztusokat, a testtartást, a beszélgető partnerek közötti távolságot, az öltözködést.

(A kommunikáció kódjaival részletesen foglalkozunk a 3. fejezetben.)

1.3.4. A csatorna

A megfogalmazott üzenet a csatornán jut el a feladótól a címzettig. A csatorna lehet: hallható (telefonbeszélgetés), látható (levél), érezhető (tapintás, illat, ízlelés) vagy egyszerre többféle is (beszélgetés). A kommunikáció általában több csatornán keresztül történik. Gondoljuk csak el, amikor beszélgetünk, akkor halljuk a partnerünk hangját, látjuk őt, látjuk a gesztusait, az arcát, a testmozgását, esetleg a kommunikáció során meg is érint bennünket.

1.3.5. A hatás

Legyen a kommunikáció bármilyen jellegű, valamilyen módon az interakció befolyásolja a résztvevőket, valamilyen hatással van rájuk. A kommunikáció folyamatát tekinthetjük úgy is, mint kölcsönös hatások cseréjét.

Ez a hatás lehet érzelmi, fizikai vagy kognitív. Például egy üzenet hatása érzelmi, ha annak hallatán örömet, szomorúságot érzünk. De vannak olyan üzenetek is, amelyek valamilyen fizikai hatást váltanak ki a befogadóból (pl. valamilyen cselekvésbe kezd, hirtelen feláll). Számos üzenet az ismereteinket, a tudásunkat gyarapítja, azaz elsődlegesen kognitív hatással van a befogadóra. Természetesen ezek a hatások nagyon gyakran együtt, illetve bármilyen kombinációban jelen lehetnek. Sokszor a hatások nem azonnal érzékelhetők a kommunikációs folyamatban.

1.3.6. A visszajelzés

A közvetlen kommunikáció folyamán a részt vevő személyek állandó visszajelzést adnak az elhangzott üzenetről. Ez a visszajelzés többféle lehet. Jöhet a másik személytől, azaz egy külső forrásból. Formáját tekintve lehet verbális, azaz szavakkal elmondott, de lehet csupán egy mosoly, egy szemöldökrándulás, egy bólogatás, vagyis nem nyelvi jelekkel megfogalmazott. A visszajelzésnek fontos szerepe van a kommunikáció további folytatásában. Hiszen ha ez a visszajelzés pozitív, akkor megerősíti a beszélőt abban, hogy jó, érdekes, amit mond. Azonban ha a visszajelzés negatív, akkor ez azt jelenti, hogy

változtatnia kell valamin, valami miatt a másik fél nem ért vele egyet, nem megfelelő a fogalmazása stb.

A visszajelzés, bármilyen hihetetlen, de magán az egyénen belül is megtörténik, így beszélhetünk belső visszajelzésről. Ez az, amikor mi magunk értékeljük a saját üzenetünket, kommunikációs viselkedésünket. Természetesen ez a belső visszajelzés is lehet pozitív, megerősítő vagy éppen negatív, bíráló jellegű. Mindkét fajta minősítésre szükségünk van ahhoz, hogy a kommunikációnk sikeres és hatékony legyen. Azok az emberek, akik ezekre a jelzésekre nem figyelnek, gyakran kerülhetnek kommunikációs zavarba.

1.3.7. A kontextus

Bármilyen kommunikációról is legyen szó, mindig valamilyen kontextusban, azaz beszédhelyzetben történik. Ez a beszédhelyzet meghatározza a viselkedésünket, befolyásolja az üzenetek megfogalmazását, befogadását és értelmezését. Gondoljunk csak arra, hogy egészen másképpen értelmezünk egy elutasító nem választ, ha azt egy barátunk viccesen mondja, mint ha az ingerülten, egy benyújtott kérvényünkre adott válaszként hangzik el egy hivatalnok szájából.

A kontextust értelmezhetjük tágabban és szűkebben is. A szűkebb jelentése a nyelvi tényezőket jelenti, azt, hogy a kommunikáció során elhangzó szöveget hogyan értelmezzük, hogyan értjük. Ezt erősen befolyásolja a nyelvi műveltségünk, a szókincsünk. A tágabb kontextus is jelentősen meghatározza és befolyásolja az elhangzó üzenet befogadását. Idesoroljuk az adott szituációt, a beszédhelyzetet, a kijelentést kísérő nem nyelvi jeleket, azt a kulturális közeget, társadalmat, amelyben lejátszódik a kommunikáció. Egy-egy üzenet hatását erősen befolyásolja a kor, a társadalom is, amelyben elhangzik. Sok olyan kijelentés, amely ma nyugodtan elhangozhat, nem jelent sértést, bizony néhány évtizede annak számíthatott.

1.3.8. A zaj

Kommunikációs szempontból zajnak tekintjük mindazt, ami gátolja vagy torzítja az üzenetküldő, illetve -vevő képességünket, megzavarja az üzenet pontos célba érését. A zaj fogalmán nemcsak a fizikai jelenséget értjük, hanem számos egyéb olyan pszichikai, nyelvi, intellektuális tényezőt is, amely valamilyen formában hátráltatja, gátolja az üzenet pontos célba érését, küldését. Így zajként kezeljük azt, ha például egy étteremben a hangos zene miatt nem értjük meg egymást, de az is zaj lehet, ha előítéleteink miatt nem tudunk valakivel megfelelő kommunikációs kapcsolatot létesíteni. Vagy az is gátolhatja a pontos megértést, ha a kommunikáló feleknek az előismeretei a szóban forgó dologról nem azonosak, ha nem azonos nyelvet, szókincset használnak. De egy szemkontaktus hiánya, egy túl feltűnő öltözet vagy egy napszemüveg is lehet a zavar forrása.

1.4. A kommunikáció alaptételei

Az emberi kommunikációt sokféle szempont szerint kutatták, csoportosították. A legteljesebb és legátfogóbb összegzést 1967-ben az amerikai Palo Alto-i iskola kutatói adták, akik a következő öt pontban foglalták össze az egészséges ember kommunikációját jellemző alaptételeket:

1. Nem lehet nem kommunikálni. Azaz az ember minden megnyilvánulása üzenet, kommunikáció. Így az is, ha éppen hallgat az illető, mert nem akar a másikkal beszélni.
2. A kommunikáció többszintű és többszintű. A több csatorna a két fő csatorna – a verbális (a nyelvi) és a nem verbális (a nem nyelvi) kódok – meglétét jelenti. A többszintűség a tartalomra és a viszonymeghatározásra utal. A tartalom a közlés szintjét jelenti, vagyis azt, amit közvetlenül kimondunk, megfogalmazzunk a kommunikációban, ami elhangzik a beszédhelyzetben. A viszonszint pedig meghatározza, minősíti az előző, tartalmi szintet, azaz megmutatja, segít értelmezni, hogyan kell értenünk az elhangzott üzenetet (pl. parancsnak, sürgetésnek). A viszony meghatározásában fontos szerepük van a nem verbális jeleknek; ugyanis hiába közli velünk valaki, hogy szép a frizuránk, ha kijelentését ajakbiggyesztés, színtelen hang és gúnyos mosoly kíséri, akkor biztosak lehetünk, hogy pontosan az ellenkezőjét gondolja. Ennél a tételnél meg kell említenünk a sokszor hallható metakommunikáció fogalmát, amely a meta- (görög: 'valamin túl') előtagból levezetve a kommunikáción túlit jelenti. Így szoros kapcsolatban van az alaptételben megfogalmazott többszintűséggel, ugyanis a metakommunikáció az elhangzott üzenet megértését segíti. Leginkább a kommunikáció nem nyelvi jelei segítik az elhangzott közlés megértést (l. az említett példa), így igen gyakran a nem nyelvi kommunikációt nevezik metakommunikációnak. Ez igaz, ha valóban az elhangzott üzenet értelmezését segíti. De gyakran a nyelvi jel is betölthet metakommunikatív funkciót. Ilyen például, amikor egy viccet elmesélünk valakinek, és az illető nem viccként értelmezi. Ekkor nyelvi jelekkel próbáljuk megmagyarázni annak humoros jelentését. Vagy ehhez hasonló, ha egy kijelentésünket valaki félreérti, nem a szándékainknak megfelelően értelmezi, ilyenkor is a nyelvi jeleket hívjuk segítségül, hogy tisztázzuk magunkat.
3. A kommunikáció a részt vevő felek között körkörös (cirkuláris) zajlik. Ez azt jelenti, hogy a kommunikációban részt vevőknek az üzeneteit és egymáshoz való viszonyukat maga a kommunikáció alakítja. Tehát hiába képzelünk el előre egy telefonbeszélgetést, egy hivatalos megbeszélést, hiába játszunk le magunkban annak egész menetét, a valóságban biztos, hogy nem úgy fog történni, ugyanis a beszélgetés, a tárgyalás menetét a másik fél is meghatározza, befolyásolja. A kommunikáció folyamatának körkörösét a kommunikáció tagoltsága, a részt vevő felek állandó közbeszólása biztosítja, vagyis az a tény, hogy a kommunikáló felek szerepei (adó és vevő) állandóan cserélődnek.
4. A kommunikáció digitális és analóg kódokból áll. A digitális kódok olyan jelek, amelyek részeikre, összetevőikre bonthatók, a köztük levő összefüggések leírhatók. Ez jellemzi a nyelvi jeleket. Az analóg kódok nem bonthatók össze-

tevőkre. Ilyen típusú kódok jellemzik a nem verbális kommunikációt (pl. egy gesztus, mimika, testtartás).

5. A kommunikáció mint folyamat kéttípusú lehet: egyenrangú (szimmetrikus), ha a partnerek közötti viszony egyenlő (pl. barátok, kollégák beszélgetnek), illetve egyenlőtlen (kiegészítő), ha a felek közötti különbségen, azaz az egyik vagy másik fél nagyobb befolyásán van a hangsúly. Ennek tipikus példái, ha tanár–diák, főnök–beosztott, orvos–beteg közt folyik a kommunikáció.

1.5. A kommunikáció típusai

A nyelvi kommunikációt több szempontból csoportosíthatjuk. Közülük a két legfőbb típust és azok összefüggését mutatjuk be.

1.5.1. Irányultság szerint

A folyamat irányultsága szerint beszélhetünk egyirányú és kétirányú kommunikációról.

Egyirányú a kommunikáció, ha a folyamaton belül a hallgatónak (vevőnek) nincs módja a visszajelzésre, ő nem töltheti be a beszélő (a feladó) szerepét. Ilyen egyirányú kommunikációval találkozunk akkor, amikor előadást hallgatunk, televíziót nézünk, könyvet olvasunk.

Kétirányú a kommunikáció akkor, amikor a beszélő és a hallgató állandóan szerepet cserél (beszélgetés, telefonálás, vita stb.), a hallgatónak van módja visszajelzésre. A kétirányú kommunikáció azonban nem jelenti azt, hogy a partnerek között mindig egyenrangú a viszony. Gyakran találkozunk olyan helyzettel, amikor a kommunikációs partnerek között egyenlőtlen (alá-fölé rendelt) viszony van (vö. a kommunikáció 5. alaptételével).

A pszichológia területén a tranzakció-analízis az emberi viselkedést, az emberek közötti kommunikációs folyamatot ebből az egyenlőtlen alá-fölérendelt és egyenrangú viszonyból vizsgálja. Mégpedig úgy, hogy az egyénen belül három énállapotot különít el: szülő – felnőtt – gyermek, amelyekből az emberi megnyilatkozásokat elemzi. A kommunikációs folyamatot akkor tekinti egyenrangúnak, ha a felek azonos énállapotból beszélnek egymáshoz.

1.4. ábra. Énállapotok

1.5.2. A partnerek térbeli és időbeli helyzete szerint

A kommunikáció típusait aszerint is megkülönböztetjük, hogy milyen módon vannak jelen térben és időben a kommunikációs partnerek. Ha a feladó és a címzett egyszerre vesz részt a kommunikációban, azaz egy helyen és egy időben vannak jelen, akkor közvetlen kommunikációról beszélünk. Erre példa a baráti beszélgetés, a szemináriumi, a kollégák közötti beszélgetés. Amikor a kommunikáció nem egy térben (pl. telefonálunk, internetezünk) vagy nem egy időben zajlik (pl. a levélre, az SMS-re csak azután tudunk válaszolni, miután megkaptuk), akkor közvetett a kommunikáció. Idesoroljuk azokat az eseteket is, amikor a feladó és a címzett személye ugyanaz (intrapersonális kommunikáció). De közvetett a kommunikáció akkor is, amikor egy harmadik résztvevő segítségével jut el az üzenet a feladótól a címzettig (pl. színházi előadás, szóvivő, tolmács, ügynök).

Mindkét fajta kommunikáció lehet egyirányú és kétirányú is. Bármelyik típusról is legyen szó, a kommunikáció minden esetben mindkét kód (nyelvi és nem nyelvű) segítségével történik.

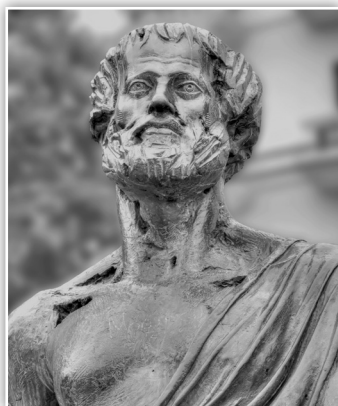
1.1. táblázat. A kommunikáció leggyakoribb típusai

A kommunikáció	Közvetlen	Közvetett
Kétirányú	Két barát beszélget egy asztalnál	Telefonbeszélgetés, SMS-ezés
Egyirányú	Előadás a sikeres kommunikációról	A tömegkommunikáció pl. televízió-adás

A közlési folyamat végbemenetele szempontjából a kommunikáció lehet:

- teljes, amikor a fogadótól értékelhető válasz érkezik;
- részleges, amikor a közlő észleli, hogy a fogadó „vette” az üzenetet, de válasz nem érkezik;
- egyoldalú, amikor a közlő nem tudja, hogy üzenete eljutott-e a fogadóhoz.

1.6. A kommunikációs modellek

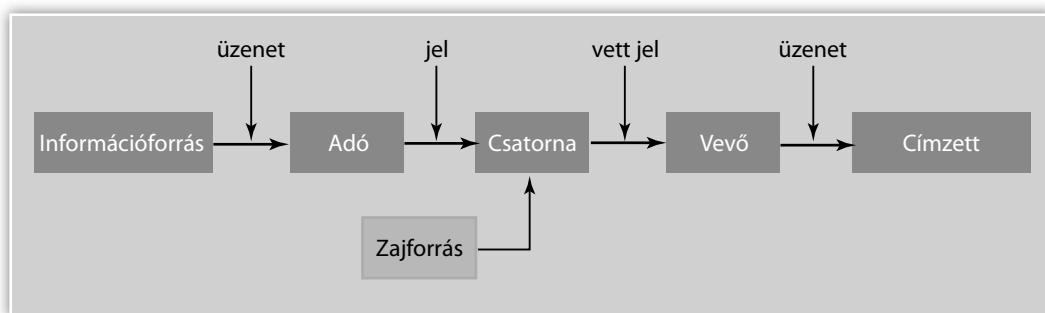
1.5. ábra. Arisztotelész

Régóta kísérleteznek a kutatók, hogy a kommunikációs tényezők felhasználásával, különféle modellekkel ábrázolva leírják az emberi kommunikáció folyamatát.

A kommunikáció tényezőit már az ókori görögök is megállapították. Arisztotelész Rétorika című munkájában a beszédnek három tényezőjét különítette el: a beszélőt, a beszéd tárgyát (azaz amiről beszél) és azt, akihez beszél. Megjegyezte, hogy a beszéd célja az utóbbira, azaz a hallgatóra irányul. Ha a kommunikáció szempontjából értelmezzük Arisztotelész megállapítását, akkor láthatjuk, hogy a kommunikáció folyamatában szükséges a feladó, azaz a beszélő, az üzenet, vagyis a beszéd tárgya, amelynek feladata, hogy befo-

lyásolja, hasson a címzetre, vagyis a hallgatóra. Arisztotelész mellett a retorika még számos nagy alakját említhetnénk, akik ha nem is nevezték ezt az emberek közötti folyamatot kommunikációnak, de sok tekintetben megfogalmazták, leírták annak összetevő elemeit.

A kommunikáció teljes folyamatának bemutatása, modellszerű ábrázolása jóval később keletkezett. Érdekes, hogy ennek alapjait az informatika területén dolgozó szakemberek tették le, amikor a különféle információs eszközök (rádió, telefon) elterjedésével szükségesnek látták a rendszer minél zavartalanabb működésének biztosítását. Ezt vizsgálva modellt alkottak az információ továbbításáról. Az első modell megszületése Shannon és Weaver nevéhez fűződik (1938). Az ő munkájukban már sok olyan elem szerepelt, amely a későbbi kommunikációs modellek alapját jelenti. Így megjelenik az adó, a vevő, a csatorna, a jel, az üzenet, sőt új elemként a zaj fogalma is. A zaj sok esetben zavarhatja a kommunikációt, gátolhatja az üzenet megértését.

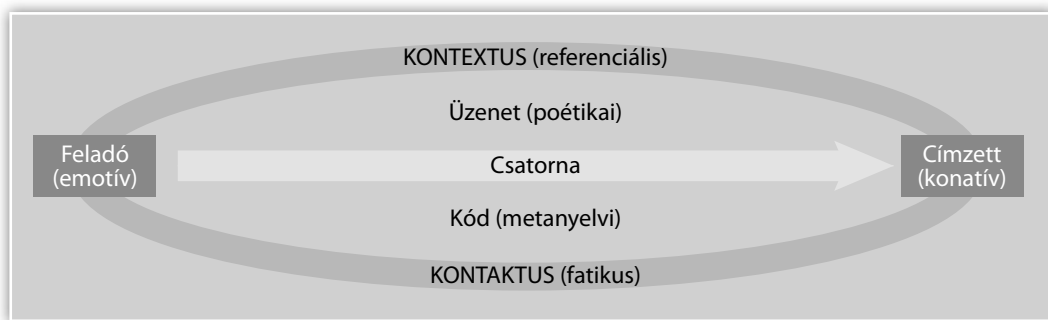
1.6. ábra. A Shannon–Weaver-modell (Horányi 1977: 5)

1.6.1. A kommunikáció néhány nyelvi modellje

Az alapmodell megszületését számos, különböző szempontú modell követte. Közülük itt csak néhányat mutatunk be, melyek elsődlegesen a személyközi kommunikáció folyamatát kívánták ábrázolni.

Közülük a legismertebb Roman Jakobson (1958) ábrája. Rendszerében hat tényezőt különített el: a feladót, a címzettet, az üzenetet, a kódot, a kontextust és a kontaktust. A feladó mindig az, aki a címzettnek valamilyen üzenetet küld. Ahhoz, hogy ez az üzenet mindkét fél számára érthető legyen, szükség van egy közös kódra. A kód akkor tud hatékonyan működni, ha létezik egy olyan összefüggés, egy valóság, amely mindkét fél számára ismert. A kontaktus a feladó és a vevő közötti kapcsolatot, a megfelelő fizikai csatorna (látási, hallási) meglétét jelenti. Jakobson az egyes kommunikációs tényezőkhöz nyelvi funkciókat is kapcsolt, amelyek a kommunikáció célját fejezik ki. Ezek a funkciók láthatók az 1.7. ábrán a tényezők mellett zárójelben.

Az emotív, vagyis a kifejező szerep akkor elsődleges, amikor a feladó az érzelmeit, a hangulatát, az érzéseit kívánja közölni. Ezeket gyakran felkiáltó és óhajtó mondatokkal fejezi ki.

1.7. ábra. Jakobson kommunikációs modellje

A referenciális, vagyis közlő, tájékoztató funkció akkor kap kiemelt szerepet, ha a feladó valamit közölni akar, valamiről tájékoztatni akarja a címzettet. Ilyenkor a feladó főleg kijelentő mondatokat használ.

A konatív, azaz a felhívó szerep a címzetre irányul, annak befolyásolására szolgál. Ilyenkor a feladó sok felszólító mondatot használ.

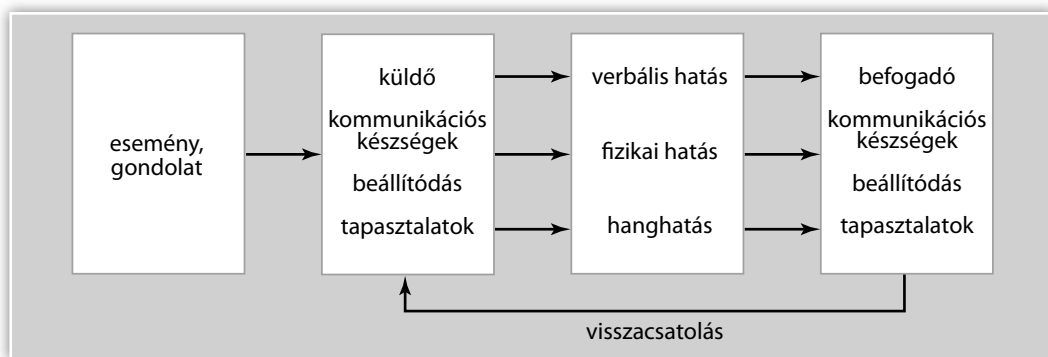
A fatikus szerep a kommunikációs folyamat alatt végbemenő kapcsolatra (kapcsolatteremtés, -tartás és -zárás) utaló funkciókat jelenti. Hiszen minden kommunikációt valamilyen formában megnyitunk: köszönünk, megszólítjuk azt, akihez szólni kívánunk. A beszélgetés során többször élünk a kommunikáció kapcsolatfenntartó szerepével, azaz megkérdezzük partnerünket, érti-e azt, amit mondunk, figyel-e ránk. Minden beszélgetést illik valahogyan lezárni, elbúcsúzni a másiktól.

A poétikai funkciót az üzenet akkor hordozza, ha a nyelvi megformáltsággal esztétikai hatást is elérünk. Ezt a hatást elsősorban a szépirodalmi alkotások hordozzák, de jelentős szerepük van a mindennapi retorikai megnyilvánulásoknak is (pl. ünnepi beszéd, köszöntő).

A metanyelvi szerep a kódra utal, és a nyelv segítségével magáról a nyelvről szóló kommunikációt hordozza (pl. a nyelvtani fogalmak magyarázata, egyes nyelvi elemek jelentésének meghatározása az idegen nyelv tanulása során).

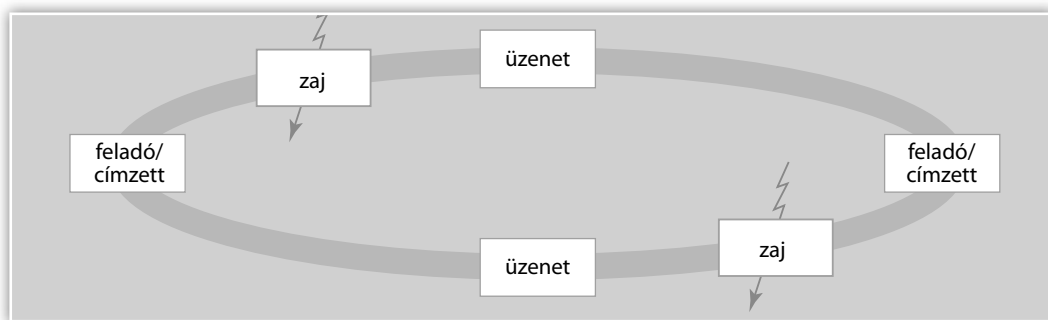
A kommunikáció funkciói általában együtt vannak jelen, együtt hatnak. Mindig a kommunikáció céljától, a kommunikációs tényezőktől, a szöveg típusától függ, hogy melyik szerep kerül előtérbe.

A következő modellt Gerald R. Miller (1966) alkotta meg. Ő a fő hangsúlyt a szóbeli kommunikációban részt vevő személyeket ért hatásra, illetve a részt vevő felek üzeneteit befolyásoló tényezőkre helyezi. Modelljében a küldő valamilyen külső (tárgy, dolog, esemény) vagy belső (gondolat, érzelem) kényszer miatt megfogalmaz egy üzenetet, amelyet a címzettnek továbbít. Az üzenet legalább három összetevőből áll: a nyelvi ingerből, vagyis a kimondott szavakból, mondatokból; a fizikai ingerből, amely a nem nyelvi jelek látható, érezhető összetevőire utal (pl. egy gesztus, az arcizmok, egy érintés) és a hangingerből, amely jelenti a beszélő hangszínét, hangerejét, a beszéd sebességét, a hanglejtést. A címzett fogadja az üzenetet, megérti azt, majd válaszol rá, vagyis megtörténik a visszacsatolás. Miller hangsúlyozza, hogy a feladót és a címzettet is befolyásolja az a kontextus, amelyben részt vesznek, valamint a kommunikációs és az általános viselkedési szokásaik és az élettapasztalatuk.

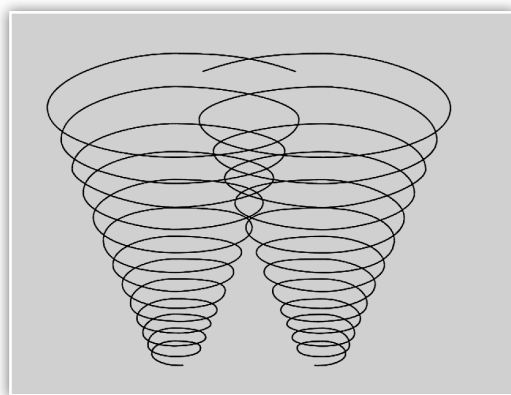
1.8. ábra. Miller kommunikációs modellje (Gamble–Gamble 1993: 21)

Az amerikai Gamble szerzőpáros (1976) modellje az előzőhöz képest egy másik lényeges mozzanatát emeli ki a kommunikáció folyamatának. A részt vevő felek esetében nem külön ábrázolják a feladót és a címzettet, hanem egy személyen belül mindkét funkció megjelenik. Jól szemléltetik a kommunikáció körkörös folyamatát, valamint a kommunikációt gyakran zavaró tényezőket, a zajt is jelölik.

1.9. ábra. Teri Kwal Gamble és Michael Gamble modellje (Gamble–Gamble 1993: 23)

A következő modell éppen egyszerűségében rejti nagyszerűségét. Megalkotója Frank Dance volt 1967-ben. Ő a kommunikáció folyamatát két spirállal ábrázolta. Ez a két spirál jelenti a két részt vevő felet, valamint kettejük kommunikációjának sikerességét. Minél jobban fedik egymást a két spirál, annál sikeresebb a felek között a kommunikáció, vagyis annál jobban megértik, megértették egymást. Ha a két spirál eltávolodik, akkor a felek nincsenek azonos véleményen, nem értik vagy félreértik egymást. A spirállal a szerző még azt is

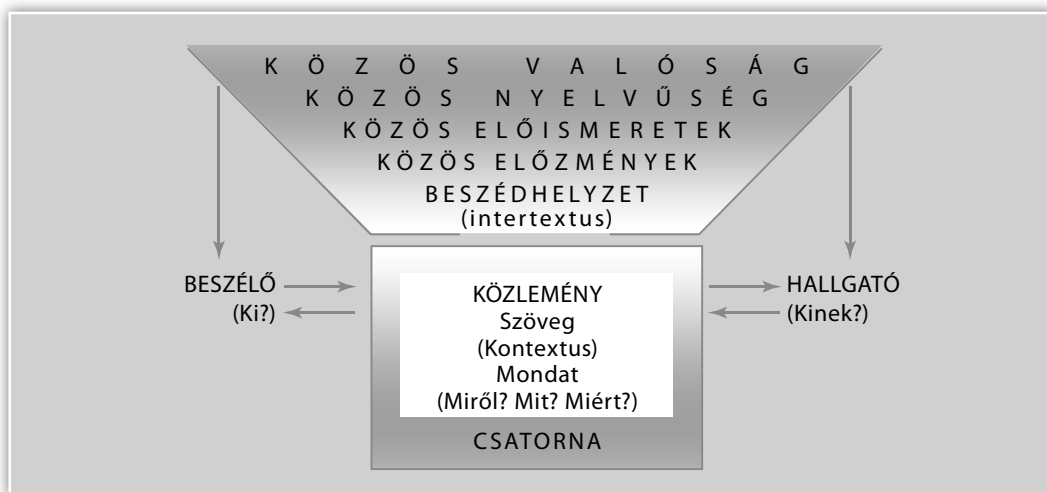

1.10. ábra. Frank Dance modellje (Gamble–Gamble 1993: 24)

érezkeltette, hogy minden személyközi kommunikációban jelen van az egyéneken belül történő belső kommunikáció is. Hiszen amíg a beszédpartnerünk megfogalmazza mondanóját, addig mi már magunkban végiggondoljuk, értékeljük a hallottakat, készülünk a válaszra.

Igen kifejező a magyar nyelvészek, Deme László és Wacha Imre (1995) által megalkotott modell.

Az ábráról leolvashatjuk, hogy az alaptényezők itt sem hiányoznak. Tehát van beszélő (adó), hallgató (vevő), csatorna, közlemény (üzenet), kontextus (beszédhelyzet). Ezeket az összetevőket kiegészítették több olyan tényezővel, amelyek a kommunikáció sikerességének feltételei, illetve meghatározzák a kommunikáció menetét.

1.11. ábra. Deme László modellje (Wacha 1995: 205)

Ezek a tényezők a közös valóság, a közös nyelvűség, a közös előismeretek, a közös előzmények és maga a beszédhelyzet.

A közös valóság, vagyis a kommunikációban részt vevőknek ismerniük kell a valóságnak, a világnak azt a részét, amelyről beszélnek. Ha ez hiányzik, akkor a megfelelő információk, ismeretek átadásával kell megteremteni azt. Bizonyára került már ön is olyan helyzetbe, amikor egy idegen ember kezdett a családjáról mesélni, és nem tudta azt követni, mert hiányzott a közös valóság ismerete.

A közös nyelvűség az azonos nyelvi és nem nyelvi jelrendszer használata mellett a partnerek hasonló gondolkodásmódját, azonos szóhasználatát, nyelvi stílusát, nyelvi magatartását és illemét is jelenti. Nehéz lenne egy olyan szakmai előadást követnünk, amelyhez nem értünk, nem ismerjük a szókincsét.

Fontos, hogy a kommunikációban részt vevőknek közös előismeretük, megfelelő tudásuk legyen arról, amiről beszélgetnek. Például egy regényről, filmről csak azokkal lehet beszélgetni, akik olvasták, látták azt.

A közös előzmények megkönnyítik a kommunikációt. Hiszen a partnerek olyan dologról beszélnek, amelyeket együtt, közösen éltek át. Ilyenkor jellemző a kommunikációra, hogy a felek már „félszavakból” is értik egymást.

A szöveg, a közlemény (akár beszélt, akár írott) mindig egy adott beszédhelyzetben hangzik el. Így a kommunikációnak mindig ott és akkor, az adott helyzetben van jelentése. Ugyanannak a mondatnak más-más helyzetben egészen különböző értelme lehet. A közlést nagyban befolyásolja az is, hogyan mondja azt a beszélő, pl. kedvesen, bosszankodva, csalódottan vagy haragosan.

Az itt bemutatott kommunikációs modell – a szerző megjegyzése szerint is – csak a kommunikációs csatornák és csatornazajok figyelembevételével lesz teljes.

1.6.2. A kommunikáció általános modelljei

A sokféle kommunikációs modellt általában három leegyszerűsített modellre szokták visszavezetni. Ezek a következők:

- A kommunikáció mint hatás
Ide tartozik az egyirányú, közvetett kommunikáció, ilyenkor a befogadónak nincs alkalma visszajelzésre. Ez a típus jellemzi a tömegkommunikációt.

- A kommunikáció mint kölcsönhatás
Ide a kétirányú, közvetlen vagy közvetett kommunikáció tartozik. Ilyenkor a kommunikáció folyamatát a felek közösen alakítják, de a téma, a forma általában szabályozott (pl. állásinterjú, feleltetés, vizsga, tárgyalás stb.). Idesorolhatjuk a személyek közötti kommunikáció mindkét típusából a hivatalos kommunikációs formákat.

Ennek a típusnak az egyik változata az a főleg egyirányú, közvetlen forma, amelyben a befogadónak, hallgatónak van módja visszajelzésre, de ez legtöbbször nem nyelvi úton történik. A kommunikáció folyamatát a feladó, a beszélő határozza meg. Ez a forma jellemzi a nyilvános kommunikációt, pl. egy előadást.

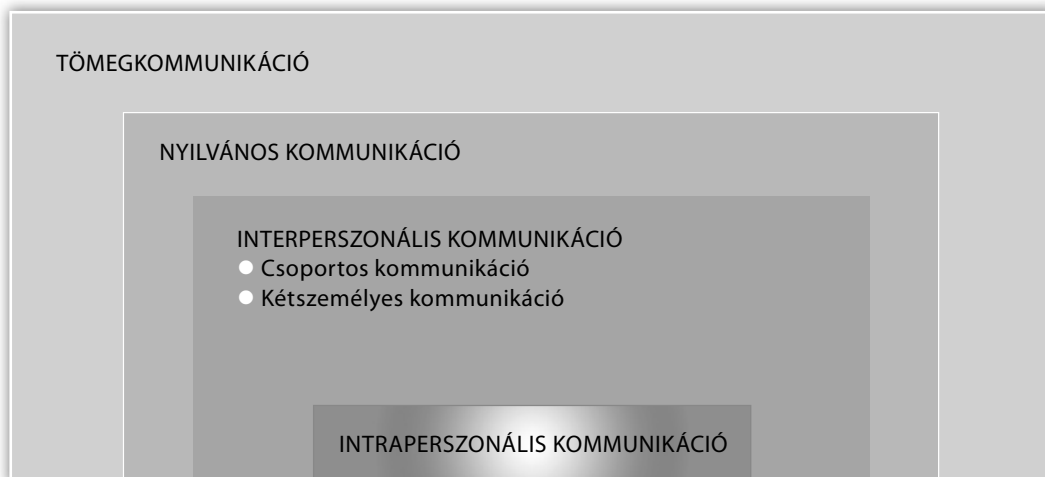

- A kommunikáció mint ügylet, tranzakció
Az a fajta kétirányú, közvetlen kommunikáció, amelyben a felek együtt alakítják a kommunikáció menetét (pl. beszélgetés, pletyka stb.), állandó szerepcserre történik a résztvevők között.

1.7. A kommunikáció fajtái a résztvevők száma szerint

Kommunikációs kapcsolat igen sok formában és módon jöhet létre, sőt a résztvevők száma is változatos lehet. Ezért a kommunikáció formáit meghatározhatjuk a résztvevők száma szerint. Így az alábbi főbb típusokat különíthetjük el (1.12. ábra).

1.12. ábra. A kommunikáció típusai a résztvevők száma szerint

A személyen belüli, azaz az intraperszonális kommunikáció a leggyakoribb. Hiszen mindannyian „megbeszéljük” magunkkal a mindennapi teendőnket, végiggondoljuk egy-egy napunkat, cselekedetünket, de ha tanulunk, akkor is önmagunkkal kommunikálunk. Most, hogy ezt a könyvet olvassa, és tanulja a kommunikáció formáit, jegyzeteket készít, elgondolkodik egy-egy fogalmon, esetleg elkalandozik a gondolata valami megoldandó problémájára, netán minősíti az olvasottakat – ez mind-mind személyen belüli, azaz intraperszonális kommunikáció.

A kommunikációnak ez a formája nem egyszerűen csak azt jelenti, hogy „magunkban beszélünk”. Ez a folyamat sokkal összetettebb, hisz ezen a módon oldjuk meg belső problémáinkat, konfliktusainkat, tervezzük meg a jövőt, élünk meg belső érzelmi katarziszokat, értékkeljük magunkat és másokat. Ilyenkor a kommunikációban csak egy személy vesz részt, azaz ugyanaz a személy a feladó és a címzett is. A mondandó pontos megfogalmazása nem igényel előzetes megszerkesztést, bárhol és bármikor történhet, amikor alkalmunk van egyedül lennünk, nem kell figyelniük a körülöttünk levő emberekre, eseményekre. A kommunikációnak ez a formája a legteljesebb és a legintimebb.

Az interperszonális, azaz a személyek közötti kommunikáció létrejöhet két vagy több ember között. A résztvevők számától függően elkülönítjük:

- a) A kétszemélyes kommunikáció mindig két ember között jön létre. A résztvevők állandóan szerepet cserélnek, visszajelzést adnak társuknak az elhangzottokról. Figyelnek egymásra, próbálják megérteni a másikat, annak az üzeneteire válaszolni, a problémáit megoldani. A felek egymással információkat közölnek, kérdéseket tesznek fel, hogy hiányos ismereteiket kiegészítsék. A kommunikáció-

nak ez a formája legtöbbször bensőséges, személyes jellegű. Ilyen a mindennapi kommunikációink nagy része, például egy baráttal, testvérrel, szülővel, rokonnal történő beszélgetés. De létrejöhet a kétszemélyes kommunikáció hivatalos helyzetben is, mint például egy szóbeli vizsga alkalmával a tanárral, egy munkaadóval vagy egy hivatali előadóval történő megbeszélés során. Ekkor már a kommunikációt távolságtartó, hivatalos, a bizalmaskodástól mentes magatartás jellemzi.

- b) A csoportos kommunikációban kettőnél mindenképpen többen, de általában tíz, tizenöt főnél kevesebben vesznek részt. Ennek a kommunikációs formának is jellemzője, hogy a résztvevők egyaránt betölthetik a feladó és a címzett szerepét, az információcsere a jelenben történik. A kommunikáció lehet itt is személyes, baráti jellegű, pl. egy baráti társaság, a család tagjai, a munkatársak közötti beszélgetés vagy hivatalos formájú, pl. tanóra, munkahelyi megbeszélés, értekezlet.

Az interperszonális kommunikáció bármelyik formájáról is legyen szó, a felek közötti kapcsolatot minden esetben jellemzi a személyesség, a jelenidejűség, a megfigyelés, vagyis a kommunikációs partner(ek) jelenlétének, reakcióinak követése, az elhangzott tényekből, eseményekből, a résztvevők viselkedéséből, reagálásából levont következtetés.

Minden esetben jelen van az az elképzelés, szükséglet, amely létrehozta, fönntartja a kommunikációt, illetve az a cél, amely eléréseért létrejött a kommunikáció. Ha például szeretné vállalkozók támogatását megnyerni egy rendezvény létrehozásához, akkor a velük folytatott beszélgetést, megbeszélést mindaddig igyekszik fönntartani, amíg nem kap tőlük pozitív választ.

A kommunikációnak ebben a formáiban a résztvevők között mindig jelen vannak az érzelmek is. Ezek lehetnek a témától, a partnerek közötti viszonytól, a témához való hozzáállásuktól függően pozitívak vagy negatívak. Az ügyes és hatékony kommunikátor kezelni tudja érzelmeit, fel tudja mérni a helyzetet, hogy mikor és milyen érzelmeket mutasson meg. Persze nemegyszer előfordul velünk a mindennapi, de még a hivatalos kapcsolatainkban is, hogy az érzelmeket nem tudjuk irányítani. Fontos, hogy a kommunikációt minden esetben a felek részéről a nyitottság, az elfogadás jellemezze. Legyünk képesek a másik gondolatait, ötleteit meghallgatni, befogadni és elfogadni is!

Az interperszonális kommunikáció a felek között általában vagy bensőséges, vagy formális. A közlő és a hallgató szerepek állandóan váltakoznak, nem stabil a szereposztás. Mindkét formájában van lehetőség a visszajelzésre, ez a kétszemélyes kommunikáció esetében kicsit több, mint a csoportosban. Az elhangzó üzeneteket nem kell előre megszerkeszteni, kivételek a hivatalos tárgyalások, megbeszélések. De ebben az esetben sem lehet szó szerint előre leírni, elgondolni, betanulni mindent. Ilyenkor jó, ha van egy tervünk, vázlatunk arról, hogy mit fogunk mondani, milyen érvekkel támasztjuk alá mondanókat.

A nyilvános kommunikáció mindig hivatalos. Tipikus formája az előadás. A résztvevők száma itt már tíznél több fő. A feladó és a címzett (címzettek) szerepe általában pontosan adott, a szerepek nem cserélődnek. A feladó mindig valamilyen céllal, meghatározott feladattal vesz részt a kommunikációban. Ezért előre megtervezve, megalkotva közli mondanóját a hallgatókkal. Nem ritka, hogy az üzenetet, amelyet át akar adni, előre írásban rögzíti, szemléltető diákat készít hozzá.

A tömegkommunikáció résztvevőinek számát nehéz meghatározni, akár korlátlan is lehet (pl. internet, tévécsatornák használói). A szerepek rögzítettek, s semmiképpen nem cserélhetők föl. A tömegkommunikáció célja, hogy különféle módon, különböző, változatos eszközök segítségével, minél többféle csatornán, minél gyorsabban és minél szélesebb tömeget tájékoztasson, befolyásoljon. A tömegkommunikáció legjellemzőbb formái a sajtó, a rádió, a televízió és az internet.

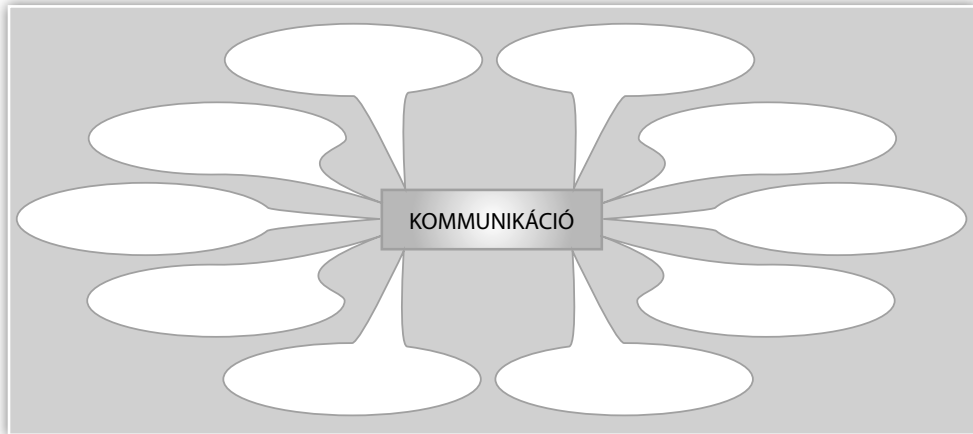
1.2. táblázat. A kommunikáció formái a résztvevők száma szerint

	Intra- perszonális	Interperszonális		Nyilvános	Tömeg- kommuni- káció
		kétszemélyes	kiscsoportos		
Résztvevők	Egy	Kettő	Kb. háromtól tízig	Több, mint tíz	Korlátlan
Formalizált- ság	Intim	Bensőséges vagy formális	Bensőséges vagy formális	Általában formális	Formális
Visszajelzés	Teljes visz- szajelzés	Sok visszajelzés	Kevesebb, mint a személyen belüli, de több, mint a nyilvános kommunikáci- óban	Kevesebb, mint a kiscso- porton belüli, de több, mint a tömegkom- munikációban	Korlátozott
Előszerkesz- tés	Nincs	Néha van	Néha van	Gyakori	Általános
Szerepek stabilitása	Állandó	Változó	Változó vagy állandó	Többnyire állandó	Állandó

Feladatok

1. a) Készítsen el egy kb. féloldalas rajzot (bármiről)!
- b) Egymás rajzait megtekintve beszéd nélkül válasszanak maguknak párt!
- c) Készítsenek közösen egy új rajzot egy üres lapra! Most se beszéljenek, csak közösen rajzoljanak!
- d) A párosan készített rajzokkal – szintén beszéd nélkül – keressenek maguknak egy másik párt a csoportban, és most négyen rajzoljanak hangtalanul egy újabb alkotást!
- e) Beszéljék meg az elkészült rajzok alapján választásaikat!

2. Gyűjtse össze azokat a tudományterületeket, és írja a buborékokba, amelyek valamilyen módon kapcsolatban vannak a kommunikációkutatással!

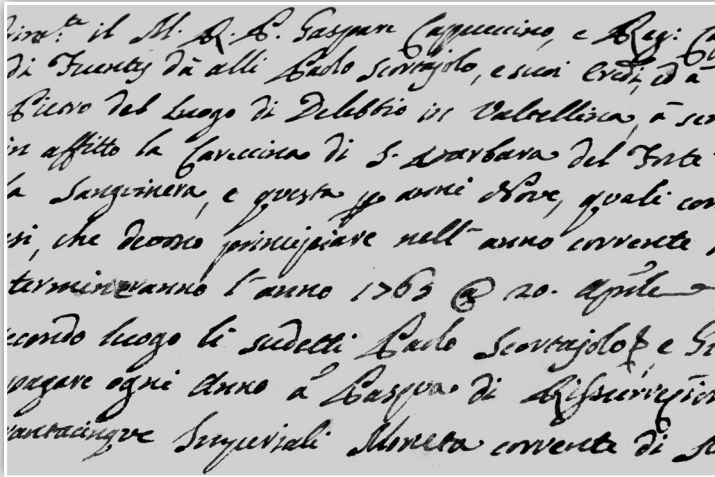

3. a) Olvassa el az alábbi meghatározásokat a kommunikációról! Jelölje meg azt a három definíciót, amelyeket a legtalálóbbnak tart!
- b) Alkossanak ötfős csoportokat, majd alakítsák ki a közös véleményüket három leginkább elfogadható meghatározásról! Választásukat indokolják is meg!
- Két személy között a kommunikációs aktus akkor teljes, amikor az azonos jeleket azonos módon értelmezik. (Lasswell 1946)
 - A kommunikáció a latin communis („közös”) szóból származik. A kommunikáció során információkat, gondolatokat és attitűdöket osztunk meg egymással. A kommunikáció három elem meglétét igényli: a forrását, az üzenetét és a rendeltetési helyét. (Schramm 1954)
 - Kommunikáció akkor jön létre, amikor az egyén jelentőséget vagy jelentést tulajdonít egy külső vagy belső ingernek. (Thayer 1962)
 - A kommunikáció információ, gondolatok, érzelmek, jártasságok stb. átadása szimbólumok – szavak, képek, grafikai alakzatok stb. – használata révén. (Berelson–Steiner 1964)
 - A kommunikációnak sajátos viselkedési helyzetei vannak, amelyekben a kommunikátor átad egy üzenetet a befogadónak azzal a tudatos szándékkal, hogy befolyásolja annak viselkedését. (Miller 1966)
 - A kommunikáció szimbólumokon és üzenetrendszereken keresztül megvalósuló társadalmi interakció. (Gerbner 1966)
 - A kommunikáció célja, hogy összekössön két egyént olyan üzenetek létrehozása és befogadása révén, amelyeknek mindkettőjük számára van jelentésük. (Berlo 1969)
 - A kommunikáció akkor jön létre, amikor személyek jelentőséget tulajdonítanak az üzenettel kapcsolatos viselkedésnek. (Mortensen 1972)
 - A szabályszerű kommunikáció tisztázott célkitűzésű folyamat, mely az üzenetek küldését és befogadását tartalmazza. E folyamat a gondolatokból és a tapasztalatokból való részesedés egyik formája. (Katula 1983)

4.

Tanulmányozza figyelmesen az alábbi képeket, szövegeket! Döntse el, hogy a kommunikációs eszközök fejlődésének melyik korszakára jellemzőek!

a)

... il M. A. S. Gaspar Capuano, e Regi: ...
 di ... di ...
 ... del luogo di ...
 in affitto la ...
 la ...
 ... e questa ...
 ... che ...
 ... termineranno l'anno 1763 @ 20. Aprile ...
 ... luogo li suddetti ...
 ... ogni anno a ...
 ...

b)

c)

Magyarországon Olaszország és Franciaország után, számos nagy, európai országot megelőzve 1472-ben veszi kezdetét a nyomdászat, illetve ez évben jelenik meg *Budán Hess András*, és 1473-ban teszi közzé első kiadványát, a *Budai Krónikát*.

Az első hazai nyomda megalakulásáról, vezetőjéről s a nyomda munkásságáról kevés biztos adat maradt fenn, elsősorban az, amit a *Chronica Hungarorum*, a *Budai Krónika* ajánlása tartalmaz, továbbá ami a mű záró soraiban, a *kolofonban* található.

A kolofon megmondja a nyomtatás helyét: Buda, a mű befejezésének idejét: 1473 pünkösd vigiliáján (június 5-én) és a nyomdász nevét: Hess András. („*Finita Bude Anno dni M.CCC, LXXIII in vigilia pentecostes: per Andrea Hess*”). A nyomdász nevét, a nyomtatás helyét és idejét tehát ebből pontosan tudjuk.

(Fülöp 1998: 19)

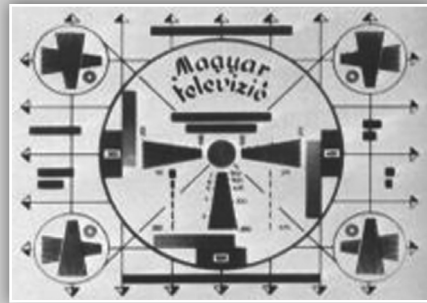
d)

A Magyar Televízió rövid története az adás megindulásától 1974-ig

1957. február 23-án a szabadság-hegyi 1 kW-os adóról megindult az 50-90 km-es körzetben fogható kísérleti adás, heti két napon, zenei és irodalmi műsorokkal. Megérkezett az első PYE közvetítőkocsi, amely mikrohullámú adójával 20-30 km távolságban játszódó események továbbítására is alkalmas volt.

Áprilisban a Népstadionból Szepesi György közvetítette a húsvéti labdarúgó-tornát. A Hősök teréről sugárzott május

1-jei adást már a közönség is láthatta. Május 9-én volt az első „zárthelyi” közvetítés: a Párizsi Jégrevű műsora a Fővárosi Nagycirkuszból.

A Magyar Televízió első monoszkópja

(Net 1)

5. Folytassák a digitális kommunikáció legjellemzőbb jegyeinek összegyűjtését!
 - Az interperszonális kommunikáció helytől és időtől egyre inkább függetlenné válik, felgyorsul.
 - Új keresési technikák alakulnak ki.
 - A szerző–szerkesztő–olvasó viszony megváltozik, dialogikus és a korábbinál közvetlenebb.
 - A tudás forrása megváltozik, tehát forráskritikára van szükség.

6. Készítsenek szómagyarázatot az alábbi kifejezésekhez! Írjanak példát is hozzá!
 - digitális lábnyom
 - elektronikus írástudás
 - cyberbullying
 - digitális szakadék
 - emotikon

7.
 - a) Gyűjtsön három-három olyan pozitív és negatív jelenséget, amelyek a XXI. századi globalizációs kommunikációra jellemzőek! Írja le őket!
 - b) Alkossanak négy-öt fős csoportokat, és alakítsanak ki egy egységes, a csoportjuk véleményét tükröző listát!
 - c) Készüljenek föl a lista alapján ebből a témából egy 5-8 perces előadásra!

8.

- a) Olvassa el az alábbi állításokat, és jelölje véleményét a bal oldali táblázatban!
- b) Alkossanak 5 fős csoportokat, és alakítsák ki ugyanezekben a kérdésekben a közös véleményüket! Jelölje a csoport véleményét a jobb oldali táblázatban!
- c) Beszéljék meg, milyen érzés volt a csoportban dolgozni! Tudtak-e együttműködni? Ki vezette a beszélgetést? Kik voltak a hangadók? Hogyan változtak a kommunikációs tényezők?

Egyéni válasz		Kérdések	Csoportos válasz	
igaz	hamis		igaz	hamis
		1. A verbális kommunikáció jelentősebb, mint a nem verbális.		
		2. A nők és a férfiak eltérő módon kommunikálnak.		
		3. Az üzenet küldője a felelős a kommunikáció hatékonyságáért.		
		4. A kommunikációs képesség velünk született.		
		5. A média erősen befolyásolja az emberi kommunikációt.		
		6. A déli népek többször kezdeményeznek idegen emberekkel kommunikációt, mint az északiak.		
		7. A városi emberek zárkózottabbak, mint a vidékiek.		

9.

Vitassák meg, hogy miként lehetnek az alább felsorolt tényezők a kommunikációs folyamatban zavaró elemek, azaz zajok!

rágógumi, hideg szoba, gyomorfájás, napszemüveg, televízió,
nem megfelelő szóhasználat, mosolytalan arc, hangos zene

10.

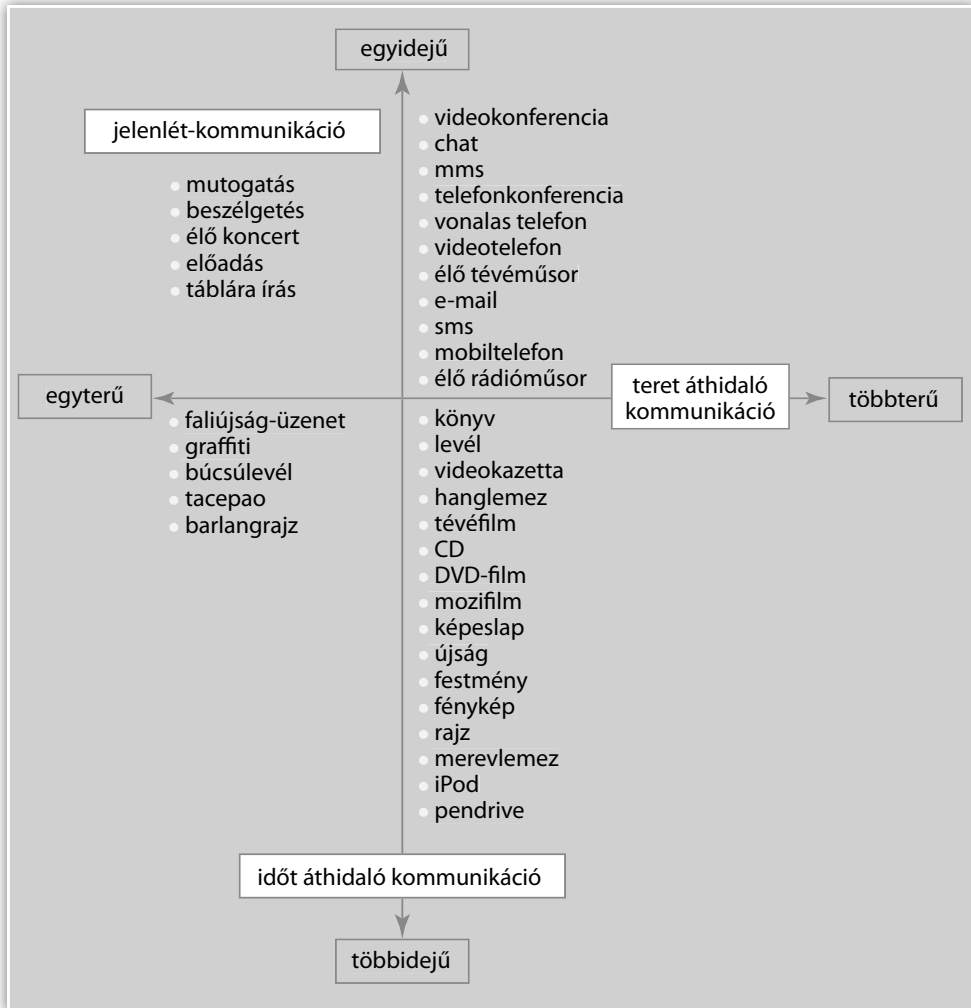
Értelmezze az alábbi szólásokat a kommunikációs helyzet szempontjából!

Péternek mondja, hogy Pál is értsen belőle.

Téged szídlak, lányom, vedd magadra, menyem.

11.

Tanulmányozza az alábbi, a kommunikáció típusait a tér és az idő viszonylatában bemutató ábrát! Gyűjtsön még példákat a saját kommunikációiból!

A kommunikáció típusai a tér és idő viszonylatában (Szakadát 2007)

12.

Olvassa el az alábbi idézeteket! Határozza meg, melyik szövegnek mi lehetett a fő kommunikációs célja! Ki lehetett a feladó, és ki a címzett?

Üzenet	Kommunikációs cél	Feladó	Címzett
<p>Az ösztöndíjra pályázhat az, aki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • tudományos (PhD vagy a Ftv. 119. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés szerint a doktori fokozatnak megfelelő) fokozattal rendelkezik, továbbá • a pályázat benyújtásának évében még nem tölti be a 36. életévét, és a mellékelt listán szereplő tudományágak egyikében végez kutatómunkát. 			
<p>Rebbenő szemmel ülök a fényben, rózsafa ugrik át a sövényen, ugrik a fény is, gyúlik a felleg, surran a villám (Radnóti Miklós: Bájoló – részlet)</p>			
<p>Hű, ez coooooool!!!!!! 😊</p> <p>Tegnap 15.35</p> <p>Tetszik 👍 2</p>			
<p>Adatlapkitöltés A vastagon szedett mezőnevek adatainak megadása kötelező. A „név” mezőben a nevet vezetéknev, keresztnév (nőknél leánykori név) sorrendben kell megadni.</p> <p>Lekérdezés Az adatbázisból való lekérdezés a „Kiválasztás” űrlap mezőibe írt/választott szöveggel vezérelhető. A megjelenítés folyamán csak azok a tételek láthatók, amelyek adatai megfelelnek az űrlapon megadott értékeknek. Ha az adatbázis teljes tartalmát akarjuk lekérdezni, akkor a kiválasztó űrlapot üresen kell hagyni.</p>			
<p>– Na, most a kérdés, amivel foglalkozunk, az az, hogy mi a kérdés, és mi nem az. Ugye? Hát ezt elég nehéz eldönteni.</p>			

13.

Olvassa el az alábbi szövegrészleteket! Állapítsa meg, hogy melyik kommunikációs formákra lehetnének példák!

Többségük nemzedékek óta magyar anyanyelvű. Ők a magyar cigányok, romungrók, akiknek ősei évszázadok óta magyar környezetben élnek, eredeti nyelvüket (kárpáti cigány) csak néhány nyelvszigeten ismerik ma már. Gyakran „zenészek” nevezik magukat akkor is, ha a családban nincsen zenetudó. Ők adták a magyar kultúrának azt a zenei világot, amelyből Liszt, Brahms is merített, a cigányzenét, nagy zenészeket Bihari Jánostól például Rácz Aladárig. Már a 19. században is voltak közöttük magasan iskolázott emberek, a magyar középosztály szintjén és stílusában élő családok. Ha tehetik, ma is iskoláztatni igyekeznek gyermekeiket. Mindez bizonyos elittudatot ad a közösség tagjainak, néha „raj cigánynak” vagy „úri cigánynak” mondják magukat.

(Net 2)

Megtalálták az eddigi legrégebbi maja írást. A Kr. e. 250-ből származó írásjegyekre a guatemalai San Bartolóhoz közeli piramisok egyik falán bukkantak rá. A most megtalált szöveg értelmezése nem lesz könnyű – vélik a kutatók. Az írás pontos korának meghatározása sem volt egyszerű.

- Írt már az igazgató úr a szüleidnek? – kérdezte az öreg.
- Azt mondta, hétfőn fog.
- Te már közölted velük?
- Nem, tanár úr, még nem, szerdán este valószínűleg úgyis találkozom velük, ha hazamegyek.
- És mit gondolsz, hogy fogadják a hírt?
- Hát... marha pipások lesznek, az biztos. Ez kábé a negyedik iskola, ahonnan kirúgnak.

(Salinger 1983: 13)

Posta, csekkeket föladni

Katit föl hívni

András kabátját elhozni a tisztítóból

5-kor szülői értekezlet az iskolában

Lekérdezni a számlaállást

Kenyeret, tejet, banánt venni

Röpülés a tengeren át.

— Távíráti jelentés. —

A csatornán át.

Calais, jul. 26.

Bleriot tegnap reggel 4 óra 35 perckor fölszállott repülőgépjével, hogy a Lamanche csatornán átkeljen.

Calais, jul. 26.

Doverből érkezett jelentések szerint Bleriot repülőgépjével ott leszállt.

Dover, jul. 26.

14.

Bizonyítsák az alábbi gyakorlat elvégzésével a kommunikáció körkörösségét!

- Találjanak ki egy hétköznapi beszédhelyzetet! Írjon mindenki ennek a helyzetnek megfelelően egy 8-10 mondatból álló párbeszédet, amely közte és a kommunikációban részt vevő másik fél között zajlik!
- Válasszanak ki két embert, akik megpróbálják eljátszani a leírt párbeszédet úgy, hogy mindketten arra törekednek, hogy a saját dialógusuk valósuljon meg!
- Vitassák meg, hogy mi volt a kommunikáció sikertelenségének oka!

15.

Sokan írtak és írnak ma is naplót, amelyben a velük történt eseményekről, érzéseikről készítenek személyes feljegyzéseket. A számítógép, az internet elterjedésével megszületett egy új műfaj: az internetes napló, azaz a blog.

- Hasonlítsák össze a kommunikációs tényezők szempontjából a hagyományos és az internetes naplót!

Hagyományos napló	Internetes napló

- Vitassák meg az alábbi tételmondatot!
Az internetes napló intraperszonális kommunikáció.

Irodalom

- Andok Mónika 2011. *Kommunikációtan és nyelvtudomány*. In: Balázs Géza (szerk.): *Nyelvészetről mindenkinek: 77 nyelvészeti összefoglaló*. 157–163. Inter Nonprofit Kft. Budapest.
- Buda Béla 1988. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Dezsényi Péter 2002. *Kérd kölcsön a medve kalapácsát!* Bagolyvár Könyvkiadó. Budapest.
- Falkné dr. Bánó Klára 2001. *Kultúraközi kommunikáció*. Püski Kiadó. Budapest.
- Griffin, Em 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó. Budapest.
- Hidas Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scholar Kiadó. Budapest.
- Lázár Judit 2001. *A kommunikáció tudománya*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Róka Jolán 2002. *Kommunikációtan*. Századvég Kiadó. Budapest.
- Rosenberg, Karl Erik 2004. *Kommunikáció*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Szakadát István 2007. *Egyben az egész: egytől egyig*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Tannen, Deborah 2003. *Miért értjük félre egymást?* Tinta Kiadó. Budapest.
- Zsolt Péter 2004. *Kommunikációelméletek diszciplínái*. EU-SYNERGON Kft. Vác.

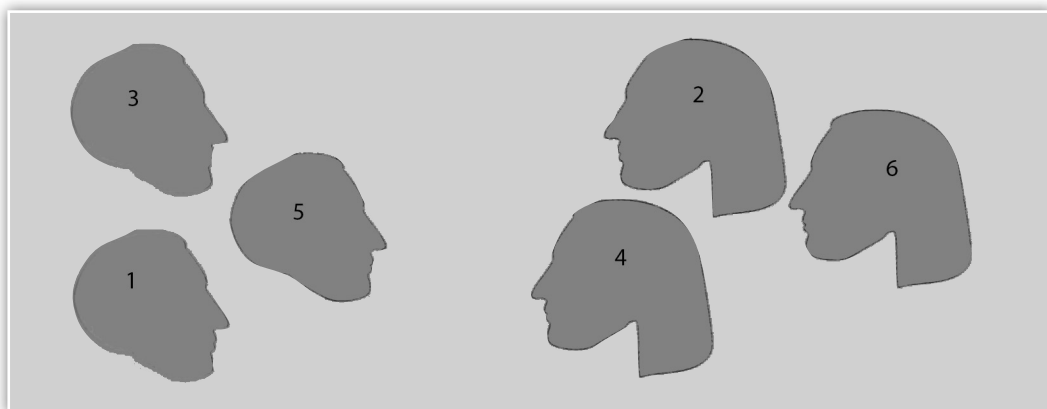
2. A HATÉKONY KOMMUNIKÁCIÓRÓL

VÁZLAT	<p>A személyek jelenléte a kommunikációban A női és férfi kommunikáció jellemzői Az üzenet jelentését meghatározó tényezők A hallgató szerepe A kultúraközi kommunikáció dimenziói</p>
CÉLKITŰZÉSEK	<p>A fejezet áttanulmányozása után megismerhetjük, hogy kommunikációnk hatékonyságát növelheti:</p> <ul style="list-style-type: none">✓ ha megfelelő ön- és társismerettel rendelkezünk,✓ ha ismerjük a nemekre speciálisan jellemző kommunikációt,✓ ha egyértelmű üzeneteket küldünk, ha tudjuk mások üzeneteinek szándékát értelmezni,✓ ha ismerjük a hallgatás szintjeit, típusait,✓ ha tisztában vagyunk más népek jellemző kommunikációs szokásaival.
KULCSFOGALMAK	<p>Önismeret – társismeret, Johari-ablak Lokúciós, propozicionális, illokúciós, perlokúciós aktusok Együttműködési alapelvek: mennyiségi, minőségi, relevancia, mód maximum A hallgatás típusai: információszerző, kritikus, visszhangzó, taktikai Interkulturális kommunikáció: identitás, hierarchia, nemi jellemzők, igazság, érdem</p>

A hatékony kommunikációhoz nemcsak a kommunikáció folyamatának ismerete szükséges, hanem jó néhány olyan elem, amely meghatározza, befolyásolja sikerességét. Ezekről a tényezőkről gyakran és sokat írnak a különféle kommunikációs könyvek, tankönyvek. Az alábbiakban sorra vesszünk néhány olyan tényezőt, amely meghatározhatja a kommunikáció sikerességét.

2.1. A személyek jelenléte a kommunikációban

A kommunikáció nem jöhet létre résztvevők nélkül. Ahhoz, hogy a mindennapi és a szakmai kommunikációban is sikeres legyen, érdemes megvizsgálnia a személyek jelenlétét. Érdekes megállapítást tesz Dean Barnlund, aki szerint a kétszemélyes kommunikációban valójában „hat ember” vesz részt. Ez azt jelenti, hogy egy-egy résztvevő három „személyt” testesít meg. Nézzük, mit jelent ez!

2.1. ábra. A Barnlund-féle hatszemélyes kommunikációs modell (Pearson–Nelson 1994: 9)

1. Hogyan látja ön sajátmagát?
2. Hogyan látja a másik felet?
3. Mit gondol, hogyan látja önt a partnere?
4. Hogyan látja a partnere sajátmagát?
5. Hogyan látja önt a partnere?
6. Mit gondol a partnere arról, hogy milyennek látja őt?

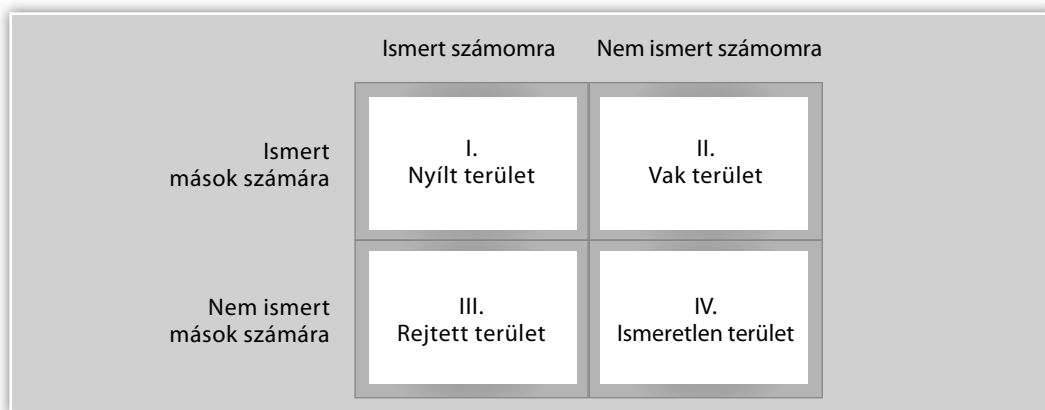
A kutató szerint fontos ezekkel a helyzetekkel tisztában lennünk, mert ezek alapján alakítjuk a kommunikációinkat, illetve ezeknek a valós vagy elgondolt elvárásoknak, képeknek igyekszünk megfelelni. Például, ha úgy gondoljuk, hogy a barátaink humorosnak, találékonyan tartanak, akkor igyekszünk ennek megfelelően viselkedni. De ha egy másik közösségben éppen komoly, szolgálatkész egyének ismertek meg, akkor ott igyekszünk ennek az elvárásnak eleget tenni. A velünk szemben támasztott elvárásokat nagyban befolyásolják a kulturális szokások. A kommunikáció sikerességére hat, hogy hogyan viselkedünk, mennyire kívánunk megfelelni a velünk szemben támasztott követelményeknek, illetve milyen előfeltevéseink vannak a helyzetről, milyen a hozzáállásunk a partnereinkhez, a beszédhelyzethez. Bizonyára ön is volt már úgy, hogy valamilyen tárgyat nem szeretett, félt attól az órától, a számonkéréstől, a tanártól, s bizony egy ilyen hozzáállással csak fokozta, elősegítette a kudarcot. A pszichológiában ezt a jelenséget az önmagát beteljesítő jóslatnak (vagy Pygmalion-hatásnak) nevezik. Ennek egyik bizonyítéka egy kísérlet.

Tanároknak azt mondták, hogy egy adott osztályban néhány megnevezett tanuló igen jó képességű, de későn érő, és az elkövetkezendő időben magas színvonalon fognak teljesíteni. A tanulók kiválogatása azonban teljesen véletlenszerű volt, de mégis a teljesítményük szembetűnően magas lett. Vajon mi volt ennek az oka? Csupán annyi, hogy

a tanárok ezekkel a tanulókkal többet, pozitívabban kommunikáltak, türelmesek voltak, nem reagáltak negatívan a rossz válaszaikra.

A fenti eset tanulságaként hasznos, ha odafigyelünk az előfeltevéseinkre, arra, hogy mi mit várunk el a partnereinktől, ők mit várnak el tőlünk, mennyire tudunk, akarunk ezeknek az elvárásoknak megfelelni. Fontos, hogy ismerjük önmagunkat! Ehhez az önismeret nyújt segítséget a Johari-ablak.

Egy pszichológiai teszt alapján Joseph Luft és Harrington Ingham (nevükből keletkezett az elnevezés: Jo- + Harri) megszerkesztett egy táblából álló ablakot, mely segítséget nyújt abban, hogy illusztrálja azt, hogy mi hogyan látjuk magunkat, és mások hogyan látnak bennünket.

2.2. ábra. Johari-ablak

Az I. tábla, a nyílt terület arról ad információt, hogy a vizsgált személy hogyan látja magát, és mások őt. Ebben az ablakban gyakran a név mellett a kedvenc film, könyv, étel, a kor, a vallási hovatartozás, a politikai nézet is megtalálható. Ennek a területnek a tartalma, mértéke kapcsolatonként változik, attól függően, hogy a vizsgált személy milyen viszonyban van valakivel, illetve mennyire tárulkozik ki a kommunikáció során, mennyit enged magából megismerni.

A II. tábla a vak terület, amely olyan információkat tartalmaz, amelyeket mások tudnak a szóban forgó személyről, de saját magáról nem. Néhány embernél ez nagyon nagy terület. Ilyenkor többnyire hiányos az illető önismerete.

A III. tábla azt a rejtett területet tartalmazza, amely csak az egyén számára ismert, mások elől eltitkolt, elzárt. Többnyire minden személynek azok a tulajdonságai tartoznak ide, amelyeket nem szeretne nyilvánosságra hozni, amelyeket el akar rejteni mások elől. Abban az esetben, ha ebből a részből az I. táblára kerülnek információk, akkor az önfeltárás történik. Ilyenkor olyan információkat közlünk magunkról, amelyeket azért osztunk meg másokkal, mert megbízunk bennük.

A IV. azt az ismeretlen területet takarja, amely sem a vizsgált személy sem mások számára nem ismert. Ezeket a rejtett részeket a nevelés és élettapasztalat segíthet felszínre hozni.

Az itt bemutatott területek nagysága személyenként, kapcsolatonként változhat, sőt egy ember életében többször is változáson mehet keresztül. Attól függően, hogy kinél melyik terület foglal el nagyobb helyet, többféle embertípust különíthetünk el.

A		B		C		D	
I. Nyílt terület	II. Vak terület	I. Nyílt terület	II. Vak terület	I. Nyílt terület	II. Vak terület	I. Nyílt terület	II. Vak terület
III. Rejtett terület	IV. Ismeretlen terület	III. Rejtett terület	IV. Ismeretlen terület	III. Rejtett terület	IV. Ismeretlen terület	III. Rejtett terület	IV. Ismeretlen terület

2.3. ábra. Személyiségtípusok a Johari-ablak szerint

Az A típusal jelölt egyén személyiségében az ismeretlen terület dominál. Az ilyen emberek kerülnek a másokkal való érintkezést, a személyes megnyilatkozásokat vagy beavatkozásokat. Többnyire rideg, tartózkodó és hallgató stílusúak.

A B típusal jelölt egyének tartózkodóak, bizalmatlanok másokkal szemben. Nem mernek kitérkedni, információkat közölni magukról.

A C típusba azok tartoznak, akik önismeretével baj van. Magabiztosak, meg vannak arról győződve, hogy nekik van mindig igazuk, tudatában vannak annak, hogy ők milyen hatással vannak másokra. Ha nem fogadják el az ötleteiket, javaslatukat, akkor hajlamosak megsértődni.

A D típusú személyeknél a nyílt terület a domináns. Fontos szerepet játszik náluk a nyíltság, az őszinteség a másikkal szemben. Mások meglátásaira, vágyaira érzékenyen reagálnak.

2.2. A női és a férfi kommunikáció

A résztvevőknél maradva, szóljunk néhány szót a nemekről, vagyis arról, hogy vajon azonos vagy eltérő kommunikációs sajátosságúak-e a nők és a férfiak.

A nemek közötti kommunikációs különbséget sok esetben a neveltetés, a kulturális szokások, hagyományok határozzák meg. Gondoljunk csak az érzelmekre, azok kimutatására. Egy kisfiú egészen korán hallja már a környezetében, hogy neki nem szabad sírnia, ez nem férfi dolog, ez csak a lányokra jellemző. Így a fiú megtanulja, hogy érzelmeit elfojtsa, ne mutassa ki. A kislány pedig azt, hogy ő nyugodtan sírhat, nyugodtan kimutathatja érzéseit, mert neki szabad. Talán ebből adódik, hogy általában a nők szabadabban kifejezik érzéseiket, érzelmeiket, mint a férfiak. Ugyanakkor a nők viselkedésével szemben mindig nagyobb elvárásokat támasztottak. Tőlük jobban megkövetelték az alkalmazkodást, a szabályok megtartását.

Illemszabályok

Leányokra az illemszabályok szigorúbban vonatkoznak, mint a fiúkra. Lányoknál e szabályok megtartására az anya ügyel, míg az ifjak gyakran kénytelenek a szülői házat elhagyni, mikor nevelésük még nagyon kezdetleges. Lányoknál a világ hibául ró fel apróbb vétségeket, melyek előtt az ifjakkal talán szemet huny.

(Szabó 1923: 87)

2.4. ábra. Síró kislány, dacos kisfiú

A kutatások során azt is megfigyelték, hogy a különféle kommunikációs helyzetekben általában a nők a kapcsolatok kezelését, míg a férfiak a pozíciók megszerzését tartják elsődleges célként. A nők egymás közt is inkább arra törekednek, hogy megszerezzék társaik szeretetét, ezzel szemben a férfiak inkább az elismerést vágyják, keresik. A nők számára inkább a szimmetrikus kapcsolatok létrehozása a fontos, a férfiaknál a hierarchikus.

Egy idegen kommunikációs helyzetben, például egy orvosi rendelőben, egy pályaudvaron, a vonatfülkében a nők általában hamarabb kezdenek el beszélgetni, hamarabb feloldódnak, mint a férfiak. Amíg a nők beszélgetéseit a barátkozás, a kapcsolatteremtés motiválja, addig az ellenkező nem inkább az információszerzésre összpontosít. Hasonlóan bizonyító erejű lehet, ha megvizsgáljuk a nők és a férfiak telefonbeszélgetéseit. A nők sokszor csak a kapcsolattartás miatt „fecsegnék” hosszan, míg a férfiak legtöbbször az információcsere miatt kezdeményezik a beszélgetést.

A beszélgetésekben is általában a férfiakat kevesebbszer szakítják meg, mint a nőket. Ennek oka abból adódik, hogy férfiak mondanivalóját fontosabbnak tartják, mint a nőkéét. Gyakori, ha egy férfit megszakítanak mondandója közben, akkor ő azt rivalizálásként kezeli.

Érdekes a beszélgetés közbeni reagálás a partnerre. A hallgató, befogadó fél gyakran hümmög, amíg figyelni társa mondandóját. De egyes kutatók szerint ez a hümmögés mást jelen a két nemnél. Amíg a nő kapcsolattartást, a partnerre való figyelmet jelöli így, addig a férfi az egyetértését.

A beszélgetés, az üzenet mögöttes tartalmára a nők jobban, érzékenyebben figyelnek, reagálnak, jobban dekódolják a nem nyelvi jeleket. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a férfiak inkább az üzenet tartalmára, az információra összpontosítanak, míg a nők a kapcsolatokra, azok megtartására.

A nyelvi kódokban is van néhány eltérés, amelyeket kutatásokkal, megfigyelésekkel bizonyítottak. Ilyen a köszönés, a megszólítás. A magyar nyelv sajátosságait megfigyelve elmondhatjuk például, hogy csak a nőket illeti felnőttek részéről a *kezet csókolom, csókolom* köszönés. A megszólításban szintén aszimmetria figyelhető meg a két nem között. Ugyanis egy férfit általában a hivatalokban, orvosnál, nem baráti társaságokban többnyire a vezetéknevéhez illesztett úr (*Szabó úr*) formában szólítják. Ezzel szemben

a nőket – főleg, hogy ma már az asszonyok közül is sok olyan névformát visel, hogy a keresztnéve megtudható a hivatalos nevéből – leggyakrabban azonnal a keresztnévén nevezik társadalmi helyzete és rangja figyelembevétel nélkül. Tehát a nő egy orvosnak, hivatalnoknak *Katalin, Katika*, még akkor is, ha esetleg a neve előtt ott van a tudományos fokozatot jelölő dr. jelzés. Hasonló a helyzet a munkahelyeken is. Az azonos beosztásban levő férfi inkább *mérnök úr; tanár úr; doktor úr*; míg női kollégája a legtöbbször csak *Márti, Mártika*.

A nyelvi jelek közötti különbségeket még számos példával egészíthetnénk ki. Így például egyes kutatók szerint a kérdések, megállapítások közötti különbség jellemzi a két nemet. A nők a kijelentések végén is legtöbbször visszakérdeznek (*Jó volt ez a film, ugye.*), hogy ezzel is a kapcsolat további fenntartását, a partnerhez való alkalmazkodást biztosítsák.

A nemek közötti kommunikációs különbségekről sok vita is folyik. Vannak olyan kutatók, akik szerint – természetesen vannak eltérések –, de nem meghatározó a két nem közötti különbség. Képviseljünk bármilyen álláspontot is a nemek kommunikációjával kapcsolatban, akkor is tanácsos figyelniük, megfigyelniük a bemutatott jelenségeket.

2.3. Az egyértelmű üzenet

A kommunikáció sikerességének egyik alapvető feltétele az, hogy a beszélő üzenete eljusson a befogadóhoz, és ő ugyanúgy értse, értelmezze, mint amilyen szándékkal az megfogalmazódott. Ennek egyik alapfeltétele a közös nyelvűség (lásd 1.11. ábra), vagyis az interakcióban részt vevő felek azonos jelrendszert, azonos nyelvet használnak. Az azonos nyelvhasználat nem csupán azt jelenti, hogy ugyanazon a nyelven beszéljenek, hanem feltételezi azt is, hogy nyelvváltozatuk, szókincsük, szóhasználatuk legyen azonos. A feladó például csak akkor használjon szakkifejezéseket, ha biztos abban, hogy a címzett ugyanazt érti rajta, mint ő. Vagy hányszor előfordul, hogy egy fiatal ugyan magyarul beszél, de szülei nem értik pontosan, mert olyan, a korosztályára jellemző szavakat használ, amelyek az idősebb generáció számára érthetetlenek.

A mai magyar nyelv fő nyelvváltozattípusai

1. köznyelvi változatok (beszélt és írott köznyelv).
2. társadalmi változatok (csoportnyelvek és szaknyelvek).
3. területi változatok (nyelvjáráások).

A területi változatok földrajzi (ún. diatopikus), a társadalmiak szociális (ún. diasztratikus) tagolódás következményei. A területi alapon és a társadalmi csoportok szerint szerveződő, egyszersmind korlátozó nyelvhasználat, azaz a területi és a társadalmi nyelvváltozatok mellett a sztenderdizált nyelvekben megvan a köznyelv (sztenderd vagy standard) is, amelynek két változata van, az írott és a beszélt köznyelvi.

(Kiss 2002: 74)

A kommunikációs üzenet jelentését, hatását igen sokan kutatták már és kutatják ma is. A legismertebb kutatók John Searle és J. L. Austin nyelvfilozófusok, akik a beszédaktus-elmélet megalapításával új szempontot teremtettek a kommunikációkutatásban.

A beszédaktus-elmélet szerint a kommunikáció cselekvés. Amikor kimondunk, leírunk valamit, akkor azzal már cselekvéseket is hajtunk végre, illetve kifejezzük szándékunkat. Nem kell sokáig gondolkodnunk a példákon, bizonyára mindenki könnyen belátja, hogy például bocsánatot kérni, megígérni valamit valóban csak a szavak segítségével lehet. A beszéddel valójában mindig cselekszünk. Hiszen maga a beszéd vagy írás megalkotása, megértése is cselekvés. De számos olyan megnyilatkozás van, amely önmagában is beszédett. Ilyen a már említett példákon kívül a keresztelés vagy egy konferencia megnyitása. A leggyakoribb beszédettek közé tartozik a kijelentés, kérés, felszólítás, köszönet, ígéret, köszöntés, fenyegetés, engedélykérés.

Searle a nyelvi cselekvés négy összetevőjét (aktusát) különböztette meg:

1. A lokúciós aktus, azaz a megnyilatkozás kimondása/leírása.
2. Propozicionális aktus, vagyis a külvilágra vonatkozó utalás és a kijelentés megtétele. Ez az, amikor valamit mondunk/megállapítunk valamiről. (A mondat-egységnek megfelelő logikai egység.)
3. Az illokúciós aktus, amely a megnyilatkozó szándékát közvetíti a hallgatónak. A kijelentéssel a cselekvés végrehajtása a beszélő részéről. Ez többféleképpen nyilvánulhat meg, pl. kérésben, óhajításban, felszólításban, kijelentésben stb.
4. A perlokúciós aktus a hallgatóban kiváltott hatást jelenti.

Vizsgáljuk meg az aktusok szerepét egy példán! Dolgozatírásakor a tanár az órájára nézve azt mondja: *Öt perc múlva vége az órának.* Ez a kijelentés maga a lokúció. A tanár megnyilatkozása utal a valóságra, a külvilágra, vagyis arra, hogy az órának öt perc múlva vége (propozicionális aktus). A tanár ezzel a közléssel nem csupán egy megállapítást tett, hanem az volt a szándéka (illokúciós aktus), hogy jelezze a diákoknak, hogy már csak öt percig írhatják a dolgozatot, tehát a megnyilatkozás a tanár részéről figyelemfelhívás volt. A közlést a diákok azonban sürgetésként, zavarásként vagy éppen zaklatásként is értelmezheték, ez a perlokúciós aktus. A beszédaktus-elméletben a kijelentések nem önmagukban érvényesülnek, hanem hatásukat a modalitás is befolyásolja. A modalitás a beszélőnek a valósághoz fűződő viszonya, mely elsődlegesen a mondatfajtákban nyilvánul meg az ennek megfelelő nyelvi eszközök (hanglejtés, igemódok, szórend, lexikai elemek: kérdő névmás, módosítószó, indulatszó) együttese révén.

Gyakran előfordul, hogy nem fogalmazunk pontosan, egyértelműen. Így megeshet, hogy a partnerünkben nem azt a hatást érzük el, amit szeretnénk. Ilyen például, ha egy olyan helyiségben vagyunk, ahol rossz a levegő, és csak annyit mondunk, hogy „*milyen rossz itt a levegő*”, ettől még egyáltalán nem biztos, hogy társunk erre úgy fog reagálni, hogy kinyitja az ablakot. Ilyen esetben jobb, ha közvetlenül megkérjük, hogy legyen szíves, nyissa ki az ablakot, mert rossz a levegő.

A mindennapi kommunikációban gyakori, hogy nem mindig direkt módon közöljük a szándékunkat. Például egy ebédnél elhangzó állítást (*Sótlan a leves.*) nagyon ritkán értelmez a címzett csupán kijelentésként. Erre a nyelvtanilag kijelentő mondatra reagálhat

úgy, mint egy kérésre, felszólításra (odaadja a sótartót), mint egy elmarasztalásra, kritikára (elkezd mentegetőzni), de akár sértésnek is veheti (valamilyen módon visszavág, vagy éppen ezt érzékelteti az üzenet feladóival). Természetesen az üzenet értelmezését itt is, mint minden esetben a kommunikációs helyzet, a résztvevők közötti viszony, az előzmények és az üzenetet kísérő nem nyelvi jelek (hangsúly, hangerő, mimika, gesztus stb.) is meghatározzák.

Az is gyakori, hogy egy kérdést, kijelentést egyáltalán nem szó szerint kell értelmeznünk. Bizonyára önnel is előfordult, hogy túl hangosan hallgatta otthon a zenét, és valamelyik családtagja erre így reagált: *Nem tudnád még hangosabbra állítani?* Mindenki érzékeli, hogy ebben a helyzetben egyáltalán nem arról van szó, hogy még erősítse a hangot, hanem ellenkezőleg: ez az üzenet sokkal inkább kérés, felszólítás arra, hogy a kimondott üzenetnek az ellenkezőjét hajtsa végre.

Az emberek közötti kommunikációban számos ilyen jelenség figyelhető meg. Ezért nagyon fontos, hogy az ilyen, nem szó szerinti, indirekt üzeneteket is tudjuk megfelelően értelmezni.

A kommunikáció hatékonyságának növelésében még hasznos lehet H. Paul Grice nevéhez fűződő társalgási maximák ismerete. Grice szerint a kommunikáció sikerességének alapfeltétele az együttműködési alapelv, vagyis a beszélő legyen hajlandó a társalgás sikeressége, az üzenet megfelelő célba érésének érdekében néhány alapelvet figyelembe venni. A négy legfontosabb alapelv, vagyis maxima a következő.

1. Mennyiségi maxima: az elegendő, se túl sok, se túl kevés információ mondása, vagyis csak annyit mondjunk, amennyi szükséges, se többet, se kevesebbet!
2. Minőségi maxima: a társalgásban legyünk tisztességesek, ne mondjunk hamis dolgokat, mert azzal félrevezethetjük társunkat!
3. Relevancia (kapcsolódási) maxima: igazodjunk a beszélgetés tárgyához, kapcsolódjunk beszélgetőpartnerünk szavaihoz!
4. Mód maxima: Ne beszéljünk homályosan, kétértelműen vagy szószátyár módjára! Igyekezzünk érthetően, jól hallhatóan beszélni!

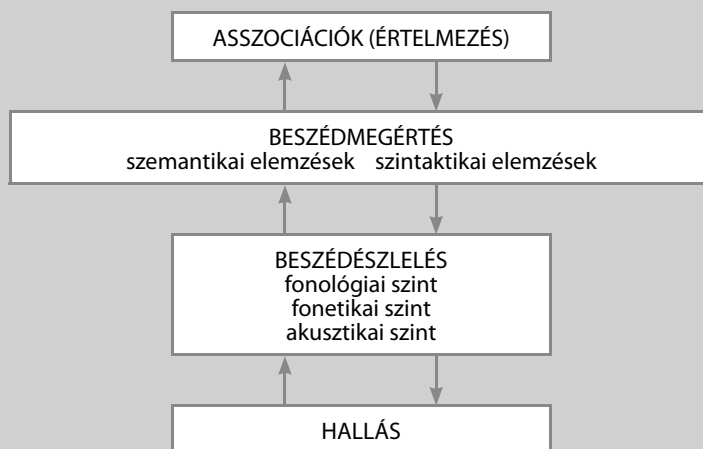
A fenti kommunikációs szabályok nem véglegesek. Vannak szerzők, akik újabb és újabb alapelvekkel igyekeznek még pontosabban meghatározni a társalgás szabályait. Ilyen például az udvariassági elv, a szerénység maxima, a jóváhagyás elve. Az udvariassági elv például arra utal, hogy növeljük minél nagyobbra az előzékeny aktusok udvariasságát („pozitív udvariasság”), és csökkentjük a lehető legkisebbre az udvariatlan megnyilvánulások következményeit („negatív udvariasság”). A beszédaktusokkal szemben támasztott követelmények nagymértékben függenek az adott kultúrközösségek konvencionális szabályaitól.

2.4. Hogyan hallgassunk?

A kommunikáció sikerességéhez nemcsak az üzenet pontos megfogalmazása szükséges, hanem nagy szerepe van a címzett együttműködésének is. Nem mindegy, hogy figyelünk, hogyan hallgatjuk partnerünk üzenetét. A hallgatás szerepét bizonyítja, hogy már az ókorban felfigyeltek a befogadás jelentőségére. Íme álljon itt bizonyítékként Epiktétosz idézete: „A természet csak egy nyelvet adott az embereknek, de két fület, hogy kétszer annyit füleljünk, mint amennyit beszélünk.”

Nem is hinnénk, hogy a hallgatás, az információ befogadása is bonyolult, összetett folyamat, melyben az alábbi szakaszokat különíthetjük el:

A beszédmegértés hierarchikus felépítésű modellje

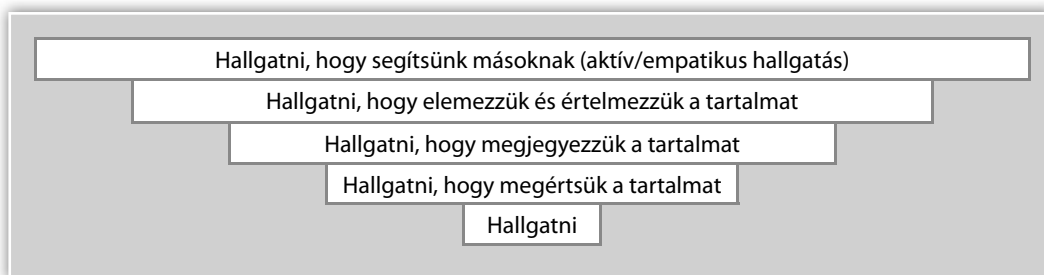

A beszédfeldolgozás az elsődleges hallási elemzéssel indul, amelyet egy felismerési (elképzelési) terv követ a beszédészlelés és a beszédmegértés szintjein. Ez utóbbi egyszerre három síkon folyik: az észlelés (alapszintek: akusztikai, fonetikai, fonológiai) szintjén, majd a szintaktikai és a szemantikai elemzés szintjén. A szemantikai elemzés visszahat(hat) az észlelésre és a szintaktikai műveletekre, a szintaktikai pedig ugyancsak az észlelésre. A hallás az akusztikai ingereket dekódolja, ezen a szinten beszédelemzés még nem történik. Az ép hallás biztosítja a hierarchikusan ráépülő szintek működését. A beszédészlelés beszédhangok, hangkapcsolatok és hangsorok felismerése, azonosítása. Új adat, hogy a szótag feldolgozása szó környezetben más, mint szótag környezetben. A beszédmegértés az adott nyelv szerkezeteinek, illetőleg a szavak, szókapcsolatok, mondatok és szövegegységek jelentésének (tartalmának) megértését jelenti. Az asszociációk vagy értelmezés szintjén a hallott és megértett közlés(ek) összekapcsolása történik meg az emlékezetben már korábban tárolt ismeretekkel és/vagy tapasztalatokkal. Valószínűleg nem létezik olyan szemantikailag dekódolható közlés, amely ne indítana el egyúttal asszociációs/értelmezési folyamatokat.

(Gósy 2005: 148-9)

2.4.1. A hallgatás szintjei

A hallgatásnak különféle szintjei lehetnek. Ezeket aszerint osztályozzuk, hogy a másik fél üzenetének befogadásának mi a célja. A különféle szintek különféle kommunikációs situációkra jellemzők. A rajzot szemlélve láthatjuk, hogy a csupán egyszerű hallgatástól egészen a memorizáláson keresztül igen sokféle szintje lehet a befogadásnak.

2.5. ábra. A hallgatás szintjei (Gamble–Gamble 1993: 149)

2.4.2. A hallgatás típusai

A hallgatásnak többféle típusát különböztethetjük meg. Így elkülöníthetünk információ-szerző, kritikus, taktikai, visszhangzó vagy empatis és szórakozási célú hallgatást.

Információszerző hallgatásról akkor beszélhetünk, amikor azért hallgatunk, hogy valamilyen elhangzó információt begyűjtsünk. Ilyen tipikus információszerző hallgatás például egy előadás, egy tárlatvezetés. De gyakori, hogy egy kétszemélyes kommunikációban is azért hallgatunk, mert a partner által mondott információkra vagyunk kíváncsiak (ilyen például egy utazási irodában, ha az ügyintéző az utazás feltételeit meséli el). Ekkor nagyon aktívan kell figyelnünk, hogy minél több információt és minél pontosabban megjegyezzünk.

Számos kutatás bizonyítja, hogy amikor információkat igyekszünk megjegyezni egy-egy kommunikációban, akkor azt tapasztaljuk, hogy bármilyen aktívan is figyelünk, a hallott információ egy jelentős része hamar elvész.

Ha van lehetőségünk ilyen esetekben a partnert megszakitánunk, és visszakérdeznünk, akkor célszerű ezt a lényegesebb adatok, információk esetében megtennünk. Így pontosíthatjuk, illetve ellenőrizhetjük, hogy mindent jól értettünk-e. Az információszerző hallgatás esetében előnyös, ha a lehető legsemlegesebb magatartást tanúsítjuk.

A kritikus hallgatást akkor alkalmazzuk, amikor a beszélő mondanóját nem fogadjuk el egyértelműen. Az üzenetet mérlegeljük, mit lehet belőle elfogadni, mit nem, mi szorul kiegészítésre, cáfolásra. Tipikus példája a kritikus hallgatásnak a vizsgahelyzet, ahol a tanár felülvizsgálja a diák üzeneteit, értékeli, bírálja azokat. De egy-egy vitában is használhatjuk a hallgatásnak ezt a formáját. A kritikus hallgatásnak mindezek mellett nem szabad kellemetlennek, zavarónak lennie. Elég, ha a nem nyelvi jelekkel érzékel-tjük, hogy ítélőképességünk teljes birtokában vagyunk, figyelünk, mérlegeljük szavait. A kritikus hallgatás pozitív oldala, hogy a beszélőt is arra kényszeríti, hogy átgondoltan, összeszedetten és minél meggyőzőbben beszéljen.

A visszhangzó vagy empatis hallgatás akkor jellemző, amikor valaki tanácsot, lelki vagy erkölcsi támogatást kér tőlünk. Ilyenkor a legfontosabb, hogy figyelmesen, odafordulón hallgassuk meg partnerünket. Fontos, hogy átérezzük a beszélő érzelmeit, azokat megértsük, azokat elfogadjuk, azaz „visszhangozzuk”. Ennek a típusú hallgatásnak másik változata az, amikor valaki egy szakmai problémát mond el. Legtöbbször itt sem az a feladatunk, hogy azt mi megválaszoljuk, megoldjuk, hanem csak az, hogy azt meghallgassuk, és ezzel biztosítsuk a beszélőnek a „hangos gondolkodás” lehetőségét.

A taktikai hallgatást főleg a különféle konfliktusok megoldásában célszerű használnunk. A hallgatásnak ezt a formáját több céllal is beiktathatjuk. Alkalmazhatjuk például akkor, ha egy kis szünetet akarunk nyerni ahhoz, hogy gondolatainkat összeszedjük, rendezzük, de élhetünk vele abban az esetben is, ha választ akarunk a partnerünkből kicsikarni. Ezt elősegíthetjük egy-egy kérdés föltételével is.

2.4.3. Az aktív hallgató

A jó hallgató, befogadó minden esetben figyel partnerére. Türelmesen meghallgatja mondanivalóját. Nem vág a szavába, nem szakítja meg állandóan. Ha van rá módja, akkor kérdezhet, visszakérdezhet olyan részekre, amelyek nem voltak számára világosak. Esetleg összefoglalásként megerősítheti az elhangzottakat. A hallgatás során figyelmünk megerősítését figyelő hangokkal (pl. *igen, értem, hm, aha, valóban*) is nyomatékosíthatjuk.

A hallgató szerepében számos nem nyelvi jellel is kifejezhetjük figyelmünket. Ilyen a szemkontaktus. A hallgató mindig hosszabb ideig néz a beszélő szemébe. A figyelem jele az is, ha az üzenet tartalmával történő egyetértésünket bólogatással erősítjük meg, bátorítjuk a beszélőt. A testhelyzet is segíti a befogadást, illetve az aktív figyelmet. Ezért jó, ha mindig a beszélő felé fordulva, nyitott, laza helyzetben hallgatunk. Ha olyan a kommunikációs helyzet, akkor jó, ha ülve beszélgetünk, ezzel is jelezve, hogy van időnk a másikra, teljes odafordulással tudjuk követni, hallgatni.

2.5. Kultúraközi kommunikáció

A kommunikáció sikerességének feltétele, hogy azonos jelekhez azonos tartalmakat rendeljünk. Ezt erősen befolyásolja a kultúra, a jelhasználók hagyományai, szokásai. Az első fejezetben bemutatott kommunikációs szakaszokban már olvashatott arról, hogy a XXI. századra kitágult a világ. A világ népei között sok területen (gazdasági, kulturális stb.) közvetlen kapcsolatok jönnek létre. Ma nem ritka, hogy egy üzletember az egyik nap Párizsban, a másik nap New Yorkban, majd Pekingben tárgyal. De ma már magánemberként is számos lehetőségünk nyílik arra, hogy különböző országok, népek szokásait, tájait megismerjük. Ahhoz, hogy más népekkel is sikeres kommunikációt tudjunk folytatni, fontos, hogy megismerjük egymás kommunikációs szokásait, kultúráját. Ezt hivatott segíteni a kommunikációkutatás egyik részterülete, az interkulturális, azaz kultúraközi

kommunikáció (cross-cultural communication). A kultúraközi kommunikáció a különböző kultúrák sajátosságait tanulmányozza, illetve összehasonlítja azt más népek jellemző szokásaival. Ezen kívül arra is törekszik, hogy egy adott országon belül a különböző etnikumok szokásait is bemutassa. Például fontos ismernünk a hazánkban élő etnikai kisebbségek kultúráját, szokásait ahhoz, hogy a velük történő kommunikációs kapcsolatokban ne keletkezzen zavar.

A különböző nemzetek, népcsoportok kultúráját sokan és sokféle szempont szerint igyekeztek vizsgálni. A legtöbb kutató valamilyen általános szempontrendszer, azon belül különféle jellemző tulajdonságokból összeállított skálákat, opozíciókat igyekezett fölláttani, és ennek mentén meghatározni egy-egy kultúra sajátosságait. A számtalan rendszerből mi itt csupán egyet kívánunk felvázolni.

A holland kutató, Gert Hofstede empirikus adatok alapján megállapított néhány olyan kulturális dimenziót, amelyek minden kultúrában jelentősen hatnak.

2.1. táblázat. Hofstede értékdimenziói

Dimenzió	Egyik véglet	Másik véglet
Identitás	Kollektívizmus	Individualizmus
Hierarchia	Nagy hatalmi távolság	Kis hatalmi távolság
Nemi jellemzők	Femininitás	Maszkulinitás
Igazság	Erős bizonytalanságkerülés	Gyenge bizonytalanságkerülés
Érdem	Hosszú távú orientáció	Rövid távú orientáció

A kollektívizmus–individualizmus annyira jellemző kulturális dimenzió, hogy minden egyéb felosztásban szerepel. Azokban a kultúrákban, amelyekre az individualizmus jellemző, az egyén szerepe fontos, kitüntetett. Az egyéniség szerepét, a függetlenség megvalósítását hangsúlyozzák. A társadalom az egyéni megmérettetést, a versenyt, az egyéni teljesítményt díjazza. A gyerekek már korán megtanulják az „én” központú gondolkodást. Ilyen típusú országok közé tartozik például az Egyesült Államok, Ausztrália, Nagy-Britannia, Hollandia, Új-Zéland.

Ezzel szemben a másik pólust képviselőknél a kollektívizmus a jellemző. Erősek a társadalmi keretek. Az emberek főleg a belső csoportjaikra (család, rokonok stb.) támaszkodnak. Az egyén nagyban függ a közösségtől. A cél a harmónia fenntartása, a konfliktus kerülése. A munkaadó és az alkalmazott közötti viszony erkölcsi, bizalmi alapokon nyugszik. A gyerekek már korán a „mi” központú gondolkodást sajátítják el. A kollektívizmus még ma is több társadalomra jellemző, mint az individualizmus. Ezt az értékrendet képviseli például Venezuela, Kolumbia, Peru és az afrikai, ázsiai országok többsége.

A hatalmi távolságok tekintetében aszerint rangsorolhatjuk az országokat, hogy az emberi kapcsolatokra mennyire jellemző a hatalomtisztelet. A fejletlenebb kultúrájú, fejletlenebb gazdaságú országokra jellemző a nagy hatalmi távolság. Itt mindenkinek megvan a helye, tisztelik a pozícióban lévöket. Ilyen típusú társadalom Mexikó, Venezuela, India, Brazília. Azok az országok (pl. Ausztria, Svédország, Dánia, Írország), ahol nincs nagy távolság a beosztott és a főnök között, ahol a pozíció nem akadály a szociális érint-

kezésnek, azok a kis hatalmi távolságú társadalmak közé tartoznak. Itt nem jellemző a fel-tétel nélküli tekintélytisztelet. Érdekes, hogy az ilyen típusú közösségek nyelvhasználata is egyszerűsödik, gyakori az általános tegező forma (lásd Anglia, Svédország).

Svéd újsághír

Károly Gusztáv svéd király karácsonyi bevásárlása során az egyik áruházban csekkel kívánt fizetni, de mivel nem volt nála személyazonosságot igazoló irat, az eladó nem volt hajlandó a csekket elfogadni. Amikor néhány segítőkész vásárló felmutatott az eladónak egykoronás pénzerméket, melyeken a király képmása volt látható. Aztán végül elfogadta a csekket, de ezek után is először megvizsgálta érvényességét, és lejegyezte a csekk tulajdonosának, azaz a királynak a nevét és a címét.

(Falkné 2001: 39-40)

A maszkulinitás–femininitás igen fontos szempont az egyes társadalmakban, népcsoportokban. Azokban a társadalmakban, amelyekre a maszkulinitás jellemző, a férfias értékrendek az uralkodók, mint pl. az anyagi siker, a teljesítményorientáció, pénzközpontúság, a nemi szerepek éles elkülönülése. Idesorolhatjuk például Japánt, Venezuelát, Ausztriát, Svájcot.

A feminin értékeket előnyben részesítők életében nagyobb szerepet kap az egyenjogúság, a kompromisszumkeresés, a szociális érzékenység. Ez jellemző Svédországra, Dániára, Norvégiára, Hollandiára. Az idetartozó országokban jóval nagyobb a nők aránya a politikában is.

A bizonytalanságkerülés dimenziójában főleg a „jövőtudat” fejeződik ki. Vagyis ahol fontosak a határidők, a jövőre történő tervezés, az időpontok, a határidők tervezése, ott nagyon kerülik a bizonytalanságot. Az ilyen állapot gyakran stresszt is eredményez. Ezért az ebbe a típusba tartozó országokban gyakoribb a stressz, magasabb az öngyilkosságok száma. Oktatási rendszerük zárt, erősen korlátozza a diákok kreativitását. A diák akkor felel meg, ha a kijelölt tananyagot megtanulja és visszamondja. A bizonytalanságkerülők közé sorolták a vizsgálatok Ausztriát, Németországot. Az idesorolható országokra általában a maszkulinitás a jellemző.

A bizonytalanságot nem kerülők közé tartozik Görögország, Portugália, Belgium. Ezekben az országokban nem baj, ha nem lehet mindent előre kiszámítani. Nem bűn, ha valaki késik. Köztudott, hogy például Görögországban, ha egy találkozó időpontját megbeszélik, azt gyakran csak körülbelül határozzák meg. Ha valaki késik, az nem baj, nem sértés a másakra nézve. Az emberek kevésbé stresszesek, az oktatási rendszer jóval nyitottabb, gyakorlatorientáltabb.

Az ötödik szempont később került a Hofstede által fölállított rendszerbe, még-hozzá akkor, amikor Michael Bond és kutatótársai egy kínaiak által szerkesztett kérdő-ívet kezdtek használni. Az ő látásmódjuk, értékeik mások. Érdekes, hogy ez a szempont a nyugati kutatókban nem merült föl, ők is rabjai voltak saját kultúrájuknak. Ez a szem-pont aszerint igyekszik jellemezni a népcsoportokat, hogy az adott kultúra hosszú vagy a rövid távú orientáció felé hajlik. Azok a kultúrák, amelyekre a hosszú távú szemlélet, a kitarás, a státusközpontú emberi kapcsolati rendszerek, a takarékoság, a szégyentudat, a kö-zösség méltóságának a mindenáron történő megőrzése a jellemző, ott a gazdasági teljesít-

mény is kiugró. Ennek oka az, hogy a felsorolt tulajdonságok jól hasznosíthatók a munkában, főleg akkor, ha ez még párosul a vállalati feljebbvalók iránti tisztelettel, a munkahely, a munka, a közösség iránti lojalitással. Ez jellemzi Hongkongot, Tajvant, Japánt, Dél-Koreát.

A kultúrák vizsgálatára, jellemzésére számos más felosztás készült. Általánosan irányadó elveknek elfogadhatjuk őket, de hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a kategóriák nem adnak pontos leírást egy-egy népcsoportról, sőt nem állíthatjuk mereven azt sem, hogy vagy az egyik, vagy a másik megállapítás érvényes. A kulturális dimenziók értelmezése országokon, népcsoportokon belül is változhat. Például jelentősen eltérő egy francia kanadai és egy angol kanadai gondolkodásmódja, vagy hasonlóan különbözik például a távol-keleti népek lojalitása is. Amíg a japán a munkahelye, a főnökei iránt lojális, addig a kínai a családjá iránt. Japán szemszögből nézve így a kínai nem megbízható, mert a családját helyezi előtérbe.

Feladatok

1. Gyűjtsenek össze olyan kulturális, társadalmi elvárásokat, amelyeket a XXI. századi Magyarországon egy diáktól elvárnak!
2. Idézzon fel olyan helyzeteket, mikor valamit azért nem sikerült elérnie, valamilyen kommunikációs helyzetből azért került ki vesztesen, mert előre félt tőle, vagyis megvalósult az önmagát beteljesítő jóslat!
3. a) Alkossanak nemek szerint két csoportot, és gyűjtsék össze egy nagy lapra az ellenkező nemre jellemző kommunikációs szokásokat! Készíthetnek rajzokat, táblázatokat is.
b) Jelöljenek ki a csoportból egy előadót, aki bemutatja az álláspontjukat a vázlatuk segítségével! Az ellenkező nemű csoport tagjai cáfolhatják, kiegészíthetik a róluk alkotott képet.
4. Keressen néhány olyan filmet, amelyben a férfi és női kommunikáció tipikus jellemzői megtalálhatók! Válasszon ki egy részletet az egyik filmből, és elemezze a nemekre jellemző kommunikációs sajátosságokat!
5. Olvassa el az alábbi idézetet! Gyűjtsön hasonló példákat a magyar nyelvből!

Az angol nyelvben a nők által állítólag gyakrabban használt szavak és kifejezések között találjuk az érzelmileg telített *super* (szuper) és a *lovely* (édes) mellékneveket, a *Goodness me* (Istenem) és *Oh dear* (Ó, Istenem) felkiáltásokat, valamint az olyan nyomatékosító szavakat, mint a *so* vagy a *such* (annyira, olyan) (például: *It was so busy* [Annyira zsúfolt volt!]). A nyomatékosító szók eltérő használatát több nyelvben, például a németben, franciában és az oroszban is megfigyelték.

(Crystal 1998: 34)

6. a) Gyűjtsék össze a hazánkban jelenleg érvényes házassági névviselési lehetőségeket! Nézzenek utána, melyik házassági névforma a legelterjedtebb jelenleg! Vajon miért?
 b) Vitassák meg, hogy a házassági névviselésben egyforma lehetőségeik vannak-e a nőknek és a férfiaknak!

7. Olvassák el az alábbi idézetet! Vitassák meg, hogy valóban igaz-e az állítás!

Feltételezhetnénk, hogy az internet rohamos fejlődése véget vet a férfiak „kapuőr” szerepének – ha máshol nem, a világhálón mindenképpen. Kramarea kutatásai azonban azt mutatják, hogy ez nem így van. Annak ellenére, hogy az elektronikus hálózatok a nők és más kisebbségi csoportok számára egyaránt lehetővé tették a gyors és egyszerű kapcsolatteremtést hasonló helyzetű sorstársaikkal, a férfidominancia maradt a régi. A børszínre, korra, fizikai képességekre és külső megjelenésre utaló jelzők ugyan eltűnnek a chat vonalakon, ám a legtöbb hálózaton számos más jel árulkodik az üzenet küldőjének neméről. A netet többnyire férfiak használják; ők irányítják a csatornákon folyó beszélgetéseket. Még a „csak nőknek” fenntartott vonalakra is betolakodnak – akár nyílt, akár titkos álnevet használva a belépéshez.

(Griffin 2001: 473)

8. Alkossanak csoportokat, és játsszanak el olyan helyzeteket, amelyekben az alábbi mondatok a táblázatban szereplő beszédaktusokat fejezik ki!

Sok a mosatlan edény.
 Ez nem rám tartozik.
 Elegem van a leveleiből.

	1.	2.	3.	4.
Illokúciós aktus	figyelmeztetés	parancs	panasz	kérés
Perlokúciós aktus	megszégyenítés	zavarás	kérés	zaklatás

9. Vitassák meg, mikor kezdődik a *Ne tudd meg!* indítással egy beszélgetés! Mi lehet ennek a kijelentésnek az illokúciós aktusa?
 Gyűjtsenek még hasonló társalgásindító kifejezéseket a magyar nyelvből!

10. Nevezze meg milyen maximák sérültek az alábbi párbeszédekben?
 a) A székely bácsi összeveszik az asszonnyal. Dühösen kimegy a házból, és becsapja az ajtót. 17 év múlva visszamegy. Kérdi az asszony:
 – Hol voltál?
 Mire a székely:
 – Kinn!

- b) Székely szekérrel megy az országúton. Egy diák megszólítja:
 – Messze van Kolozsvár?
 A székely:
 – Nem.
 A diák:
 – Elvinne?
 Székely:
 – El.
 Mennek, mennek, már több óra eltelik, mire megkérdi a diák:
 – Messze van még Kolozsvár?
 Székely:
 – Most már messze.
- c) Áron bácsi ül a parkban, mellette bóklászik egy kutya. Arra sétál egy ember, nézegeti a kutyát, majd megkérdi:
 – Harap a kutyája?
 – Nem.
 A fickó meg akarja simogatni a kutyát, de az beleharap a kezébe.
 – Maga azt mondta, hogy nem harap a kutyája, és mégis majdnem széttépte a kezem.
 Mire az öreg:
 – Aha..., de ez nem az én kutyám...
- d) A tanfelügyelő megérkezik egy székely faluba, megkérdezi az éppen arra járó székely atyafit:
 – Mondja, bátyám, ugye arra van az iskola?
 – Ühüm...
 Egy idő után találkozik egy másik atyafival, ettől is megkérdi:
 – Mondja, bátyám, ugye arra van az iskola?
 – Ühüm...
 Egy idő után találkozik egy harmadik atyafival. Ettől is megkérdi:
 – Mondja, bátyám, ugye arra van az iskola?
 – Igen kérem szépen, egyenesen arra található az általános iskola.
 Meglepődik a tanfelügyelő ezen a kimerítő válaszon, és megkérdezi:
 – Ugye ön az értelmiséghez tartozik?
 – Ühüm...

11.

Vizsgálja meg a 2.5. ábrán a hallgatás szintjeit! Gyűjtsön mindegyikhez a saját életéből példát!

12.

- a) Olvassa el az alábbi részletet, amely Friedemann Schulz von Thun kommunikációs modelljét mutatja be! Keressen a saját kommunikációs kapcsolataiból mind-egyik típusra egy-egy példát!

[...]

Információ (vagyis: miről tájékoztatok?). Az üzenet első összetevője a tárgyilagos információ. [...]

Önfeltárás (vagyis: mit árulok el magamról?). Egy üzenet nemcsak adatokat tartalmaz, hanem az adóról is szolgáltat információkat. [...]

Kapcsolat (vagyis: mit gondolok rólad, hányadán állunk egymással?). Az üzenetből az is nyilvánvalóvá válik, hogy az adónak milyen véleménye van a vevőről, miként gondolkodik róla. [...]

Felhívás (vagyis: mit akarok elérni?). Ha valamit mondunk, azt általában nem „csak úgy” tesszük. Valamilyen befolyást akarunk gyakorolni a mondottakkal a vevőre, valamit el akarunk érni nála. [...] Ez a befolyásolási szándék lehet nyílt vagy burkolt. A burkolt, a vevő számára észrevétlen befolyásolást nevezünk manipulációnak.

Az eddigiekben az adó szemszögéből vizsgáltuk meg az üzenet négy oldalát. Most a vevő szempontjából vegyük nagyító alá a kérdést. Schulz von Thun tréfásan megjegyzi, hogy az emberi test felépítésébe egy biológiai hiba csúszott be, ugyanis nem két fülünknek, hanem négynek kellene lenni. Az üzenet mindegyik oldalához egy-egy külön, méghozzá egyforma méretű fülre lenne szükség. A legtöbb embernek azonban az egyik füle túlfejlődött a többi kárára. Nagyon sok kommunikációs probléma erre vezethető vissza.

Vannak emberek, akiknél az információs fül nagyobb a másik háromnál. Ez főként férfiakra és akadémikusokra jellemző. Minden kijelentésben a tárgyi információkat keresik, és figyelmen kívül hagyják az egymáshoz fűződő viszonyt, az önfeltárást és a felhívást. [...]

Másoknál a kapcsolati fül túl érzékeny. Minden kijelentésben a kapcsolati elemre figyelnek, és hajlamosak semleges üzeneteket is a személyükkel kapcsolatos állásfoglalásként értelmezni. Ha valaki mérges, akkor hibásnak érzik magukat; ha valaki nevet, nevetségesnek érzik magukat; ha valaki komoly, untatónak érzik magukat; ha valaki rájuk néz, úgy érzik, kritikusan vizsgálgatják őket; ha valaki nem néz rájuk, mellőzve érzik magukat. [...]

Azok az emberek, akiknek az önfeltáró fülük nőtt túl „nagyra”, pontosan az ellenkező végletet képezik. Az ilyenek semmilyen kritika nem fog, minden megjegyzésben azt keresi, hogy a másik személy mit mond vele magáról. Végkövetkeztetés: „Ilyen vagy tehát.” [...] Végül pedig ott van az az ember, akinek megszállottsága, hogy mindig mindenkinek a kedvében járjon. Neki a felhívást érzékelő füle nőtt nagyobbra a kelleténél. Minden üzenetben a felhívást keresi, és ugrásra készen várja, hogy beszélgetőpartnerének minden – vélt vagy valós – kívánságát teljesíthesse. Ha a vendége köhint egyet, ő azonnal fut egy pohár vizért.

(Mihalec 2004: 36-41)

- b) Fogalmazza meg az olvasott szöveg segítségével, hogy hogyan lehet az alábbi üzenetek négy oldalát értelmezni!
- Feleség a férjhez hazaérkezve a munkából:
Megint olyan száraz a fű a kertben.
 - Barát a barátnőjének a látott mozifilm után:
Újból meg fogom nézni ezt a filmet.
 - Anya a lányához, amikor belép a szobájába:
Piri néniék holnap este érkeznek.

13.

Olvassa el az alábbi idézetet! Magyarázza meg, miből adódott a félreértés!

Sok-sok évvel ezelőtt, a középkorban, a pápát a tanácsadói arra sürgették, hogy tiltsa ki Rómából a zsidókat. Még sincs rendjén, mondták, hogy ezek az emberek háborítatlanul éljenek a katolicizmus központjában. El is készítettek és be is nyújtottak egy törvénytervezetet a zsidók legnagyobb rémületére, mert tudták, hogy bárhová is mennének, csak még rosszabbra számíthatnának, mint ami Rómában történne velük. Ezért aztán igyekeztek a pápát rávenni arra, hogy változtassa meg a rendeletet. A jóindulatú pápa egy sportszerű ajánlatot tett: állítsanak ki a zsidók valakit, aki pantomimban vitatkozna vele. A zsidók Rómában maradhatnak, ha az ő szószólójuk nyer.

A zsidók összejöttek, hogy megvitassák az ajánlatot. Ha nem fogadják el, az a Rómából való kiutasítást jelenti. Ha elfogadják, az biztos vereséget jelent, mert ugyan ki nyerhetné meg azt a vitát, amiben maga a pápa az ellenfél és a bíró is. Mégsem volt mit tenni, el kellett fogadni a kihívást. Csak éppen olyasvalakit volt lehetetlen találni, aki önként jelentkezett volna a pápával való vitára. Senki sem merte vállalni, hogy az egész zsidó közösség sorsa az ő vállán nyugodjék.

Amikor azonban a zsinagóga gondnoka meghallotta, hogy miről is van szó, a főrabbi elé járult, s jelentkezett, hogy ő képviselné a zsidókat a vitában.

– A gondnok? – mondták a rabbik, amikor értesültek a dologról – az lehetetlen.

– De – vetette közbe a főrabbi – egyikünk sem vállalja. Vagy a gondnok, vagy nem lesz vita.

Így aztán, jobb híján, a gondnokot nevezték ki a pápával való vitára. Amikor a nagy nap elérkezett, a pápa egy trónon ült a Szent Péter téren, körülötte a bíborosok, előtte pedig a püspökök, papok és hívek tömege. Megérkezett a zsidók lengő szakállú, fekete kaftános kis küldöttsége is, köztük a gondnokkal.

A pápa szembehelyezkedett a gondnokkal, és megkezdődött a vita. A pápa ünnepélyesen felemelte az ujját, és végighúzta az ég és a horizont között. A gondnok azonnal és nyomatékkal a földre mutatott. Úgy látszott, hogy a pápa egy pillanatra meghökkenett. Még ünnepélyesebben felemelte egyik ujját, és szilárdan a gondnok arca elé tartotta. Erre a gondnok három ujját emelte fel, és tartotta éppoly szilárdan a pápa elé, aki ugyancsak meglepődött ettől a gesztustól. Aztán a pápa benyúlt a ruhájába, és előhúzott egy almát. Erre a pedellus benyúlt a kis papírzacskójába, és elővett egy lapos maceszt. Ekkor a pápa hangos szóval kijelentette:

– A zsidók képviselője megnyerte a vitát. A kiutasító rendeletet ezennel visszavonom.

A zsidó vezetők azonnal körülvették a gondnokot, és elvezették. A bíborosok pedig a pápa köré gyűltek csodálkozva:

– Mi történt, Szentatya? – kérdezték. – Számunkra lehetetlen volt követni az érveket és ellenérveket.

A pápa letörölte homlokáról az izzadságot, és ezt mondta:

– Az az ember egy nagyszerű teológus és a vita mestere. Azzal kezdtem, hogy végighúztam az ujjamat az ég és a horizont között, jelezvén, hogy az egész világmindenség Istené. De ő az ujjával lefelé mutatott, hogy emlékeztessen engem a pokolra, ahol az ördög uralkodik. Erre felemeltem egy ujjamat, jelezvén, hogy egy az Isten. Képzeltetik mennyire meglepődtem, amikor ő három ujjával jelezte, hogy ez az egy Isten háromszemélyű, amivel elismerte a mi tanításunkat a Szentháromságról.

Látván, hogy lehetetlen legyőznöm ezt a teológiai zsenit, végül is más területre tereltem a vitát. Elővettem egy almát, jelezvén, hogy egy új ostoba elmélet szerint a föld gömbölyű. Mire ő azonnal előteremtett egy lapos, kovásztalan kenyeret, hogy emlékeztessen, a Biblia szerint a föld lapos. Nem volt mit tenni, el kellett ismernem, hogy ő győzött.

Ekkorra már a zsidók is visszaérkeztek a zsinagógájukhoz. Csodálkozva kérdezték a gondnokot, hogy mi is történt. Az dühösen válaszolt:

– Csupa sületlenség volt az egész. Először is a pápa a kezével úgy csinált, mint-ha azt mondaná a zsidóknak, hogy kifelé Rómából! Mire én lefelé mutattam, tisztán értésére adva, hogy mi nem mozdulunk. Erre ő egy ujjával figyelmeztetett, hogy ne szemtelenkedjem vele. Én három ujjammal mondtam neki, hogy ő háromszor olyan szemtelen volt velünk, amikor önkényesen kirendelt bennünket Rómából. A következő dolog, amit láttam, az volt, hogy elővette az ebédjét. Hát én is elővettem az enyémet.

(Anthony de Mello 1997: 26–8)

14.

Olvassa el a következő részletet! Mi lehet az oka a magyar hallgatók viselkedésének? Magyarázataiban építsen a Hofstede által megfogalmazott kulturális dimenziókra (vö. 2.1. táblázat)!

„...mikor magyar és brit hallgatók együtt vettek részt a szemináriumokon, [...] Az elméleti kérdésekre adott válaszokban a magyarok kitűnőek voltak, a britek, finoman szólva nem remekeltek. Amikor azonban gyakorlati feladat következett, például négyöt fős csoportokban megadott adatok alapján el kellett készíteni egy szervezet rövid távú emberi erőforrás tervezetét tizenöt perc alatt, a britek ügyes megoldásai tíz perc alatt elkészültek, a magyarok viszont csak kuncogtak, és fogalmuk se volt, hogy mit kezdjenek a feladattal. Érzékelhető volt, hogyan döbbenek rá, hogy elméleti tudásukat a gyakorlatban nem igazán tudják alkalmazni.”

(Falkné 2001: 47)

15.

- a) Olvassa el az alábbi megállapításokat a magyarok kommunikációs szokásairól! Tegyen + jelet a mellé, amelyekkel egyetért, tegyen – jelet, amelyekkel nem!
- b) Hasonlítsák össze a választásaikat! Igyekezzen választásai igazáról társait meggyőzni!
- c) Gyűjtsenek hasonló megállapításokat más nemzetekről!

„A magyarok okosak, műveltek, nagyon európaiak, és nem szeretik, ha lekezelően bántanak velük. [...]...önpusztítóan maximalisták, le kell győzniük minden akadályt, még ha tönkre is mennek bele.”

(Yale Richmond)

„A magyarok olyan kemények, mint az amerikaiak, olyan romantikusak, mint a szlávok, olyan kíváncsiak, mint a japánok, és olyan ravaszak, mint az arabok.”

(Georg Kőváry)

„Nagy jelentőséget tulajdonítanak a rangoknak és a címeknek, kivagyiságuk miatt nem ritkán jóval erejükön felül is igyekeznek bizonyítani. Többségük a hiúságán keresztül meglágyítható. A magyar fél általában puha partner. Nem tud, nem akar nemet mondani...”

(Máté János)

„Egy panaszkodó nemzet, és külön képességük van rá, hogy a pozitívumokat is negatívumként tüntessék fel, és ezt még élvezik is.”

(Yale Richmond)

„A nyugat-európai és amerikai menedzserek többsége nehezményezi, hogy a magyarok mindig megelégednek a módjával, hogy ne csináljanak meg valamit, amit nem akarnak.”

(Falkné dr. Bánó Klára)

„A magyarok „a hivatalban és otthon kedvesek, szívélyesek, de az utcán igen civilizálatlanul tudnak egymással viselkedni.”

(Yale Richmond)

„Egészen jellegzetes a »gyorsan mélyülő« magyar ismerkedési, felszíni kommunikációs sémákban a sajátos panaszkodó viselkedés.”

(Buda Béla)

„... valamiféle zavar mutatkozik az érintéses kommunikáció terén. Az érintés megvan a magyar kultúrában, sokszínű, gyakori, de láthatóan tisztázatlan, nincs a helyén, komplexusos. Sok benne az elvétel, az összehangolatlanság. Ez mutatja persze a nem verbális kommunikáció iránti figyelmetlenséget és az empátia hiányát.”

(Buda Béla)

Irodalom

- Anthony de Mello 1997. *Szárnyalás. Elmélkedések rövid történetek alapján.* Korda Kiadó. Kecskemét.
- Berne Eric 2013. *Emberi játszmák.* Háttér Kiadó. Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Griffin, Em 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe.* Harmat Kiadó. Budapest.
- Falkné dr. Bánó Klára 2001. *Kultúraközi kommunikáció.* Püski Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Hidas Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció.* Scolar Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Mihalec Gábor 2004. *Áspiskígyók és palimadarak.* Athenaeum 2000 Kiadó. Budapest.
- Tannen, Deborah 2003. *Miért értjük félre egymást?* Tinta Kiadó. Budapest.

3. A KOMMUNIKÁCIÓ JELEI

VÁZLAT

A nyelvi és a nem nyelvi kommunikáció összehasonlítása
A nyelv
A beszéd
Az írás
A szóbeli és az írásbeli kommunikáció
A nem nyelvi jelek
A beszédet kísérő nem nyelvi jelek
A nem nyelvi jelek az írásban
A digitális kommunikáció nem nyelvi jelei

CÉLKITŰZÉSEK

A fejezetet áttanulmányozva:

- ✓ felismerjük a kommunikációelméleti különbségeket a nyelvi és a nem nyelvi kommunikáció között
- ✓ képes lesz jellemezni a nyelv, a beszéd és az írás legfontosabb sajátosságait
- ✓ világosan látjuk a szóbeli és az írásbeli kommunikáció közötti különbségek okát és felhasználásuk lehetőségeit
- ✓ megismerjük a szóbeliséget és írásbeliséget kísérő nem nyelvi jelek fajtáit és csoportosításukat
- ✓ értelmezni tudjuk a nem nyelvi jelek működését a szóbeli, az írásbeli (kézírás, nyomtatás, számítógépes szövegszerkesztés) kommunikációban, valamint a digitális kommunikációban

KULCSFOGALMAK

Nyelvi jelek; nem nyelvi jelek; a nyelv, a beszéd, az írás
A szóbeliséget kísérő nem nyelvi jelek: paranyelvi és extranyelvi jelek; vokális jelek, tekintet, mimika, gesztus, testtartás, proxemika, taktilika, kronémika, emblémák
Az írásbeliséget kísérő nem nyelvi elemek a számítógépes szövegszerkesztésben: betűtípus, betűkészslet, betűméret, sortávolság, kiemelés, szóköz, írásjelek, bekezdés, margók, sorzárás

3.1. A nyelvi és a nem nyelvi kommunikáció összehasonlítása

Mi emberek „nyelvi” teremtmények vagyunk, némi túlzással azt mondhatjuk, folyamatosan beszélünk, valaki beszédét hallgatjuk, vagy írunk, esetleg olvasunk. Különösen akkor érezzük szinte kötelezőnek a beszédet, ha valakivel vagy valakikkel kapcsolatba kerülünk. Nehéz elképzelni beszéd, kommunikáció nélkül egy randevút, egy munkahelyi értekezletet, egy baráti találkozót vagy akár egy családi vacsorát. Még a legkorszerűbb kommunikációs eszközök is a nyelvet helyezik előtérbe, és a szóbeli vagy az írásbeli kommunikációra épülnek. A telefon, a hangposta, az üzenetreggizító, az ímél, a különféle internetes kommunikáció – elsődlegesen mindegyik működésének alapja a „szó”, tehát az emberi nyelv beszélt vagy írott formája.

Ez a nagyfokú verbalitás könnyen háttérbe szoríthat egy fontos tény: az emberi kommunikáció jelentős része nem a nyelvre épül, hanem a nem verbális elemekre. A szakirodalom különféle elnevezéssel illeti a nem verbális csatorna jeleit, például testbeszéd, testnyelv, gesztusnyelv stb. A különböző elnevezések mögött részben különböző tartalom rejlik.

3.1. ábra. Nyelvi kommunikáció

Könyvünkben a *nem verbális*, illetve *nem nyelvi jelek* összefoglaló elnevezést használjuk (felosztásukat és részletes bemutatásukat l. a 3.3. fejezetben). A legtöbb kutatás azt bizonyítja, hogy az emberi kommunikáció folyamatában a nem nyelvi kommunikációnak lényegesen nagyobb hatása van például az érzelmek kifejezésében vagy a partner befolyásolásában, mint a verbális kommunikációnak.

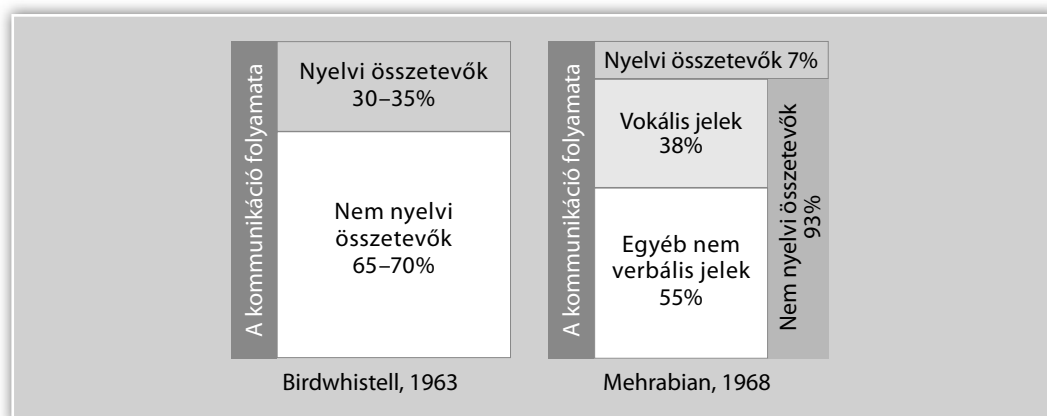
A verbális és a nem verbális üzenetek hatásáról

„... megfigyelőknek kellett benyomást kialakítaniuk emberekről, akik a szóbeli és a nem verbális modalításban egymásnak ellentmondó, illetve egymással összhangban álló üzeneteket kommunikáltak. Az első kísérletben a kísérleti személynek egy olyan képmagnófelvételt mutattak, amelyen az előadó erősen felsőbbrendű attitűdöket kommunikált szóban („Kétlem, hogy Önök meg fogják érteni ezt a kísérletet” stb.) az alárendelődés nem verbális jelzéseinek – például „belenyugvó, ideges mosoly, lecsüggesztett fej, ideges, tetszeni vágyó beszéd” – kíséretében. [...]

A másik kísérleti felvételben megfordítva, a verbális csatornán kommunikált az előadó alárendelődést és a nem verbális csatornán felsőbbrendű attitűdöket. Volt két további kísérleti feltétel is, amelyekben az előadó mind a verbális, mind a nem verbális csatornán egybehangzóan felsőbbrendű, illetve alárendelődő attitűdöket kommunikált. Az eredmények azt mutatták, hogy a nem verbális üzenetek sokkal hatékonyabbak voltak, mint a szavak: a nem verbális jelzések 4,3-szer akkora hatást gyakoroltak az értékelés eltolódására, mint a verbális jelzések, és 10,3-szer akkora varianciáért voltak felelősek.”

(Forgács 1989: 158–9)

A nem verbális kommunikáció legelső kutatói úgy vélték, hogy a hétköznapi, két-személyes társalgásban 30-35% a nyelvi és 65-70% a nem nyelvi összetevők szerepe (Birdwhistell 1963). Más megközelítésben még meglepőbb adatokat kapunk: a teljes közlésrendszernek 7%-a verbális és 93%-a nem verbális. Az utóbbi területből 38% a vokalizás területére tartozik, tehát szorosan kapcsolódik a beszédhez, mint például a hangszín, 55% pedig a beszédétől független nem verbális jel (Mehrabian 1968). A későbbi kutatások tovább finomították ezeket az adatokat a kommunikációs helyzetnek, a partnerek viszonyának és egyéb körülményeknek a figyelembevételével, de a fentiekhez képest lényeges különbséget nem tudtak kimutatni az összetevők között. A kutatások ugyan elkülönítik a kommunikációnak ezt a két típusát, de nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy lényegében ugyanannak a rendszernek, az emberi kommunikációnak a két részét alkotják. Egymással kölcsönös viszonyban állnak, és minden esetben támogatják egymás működését.

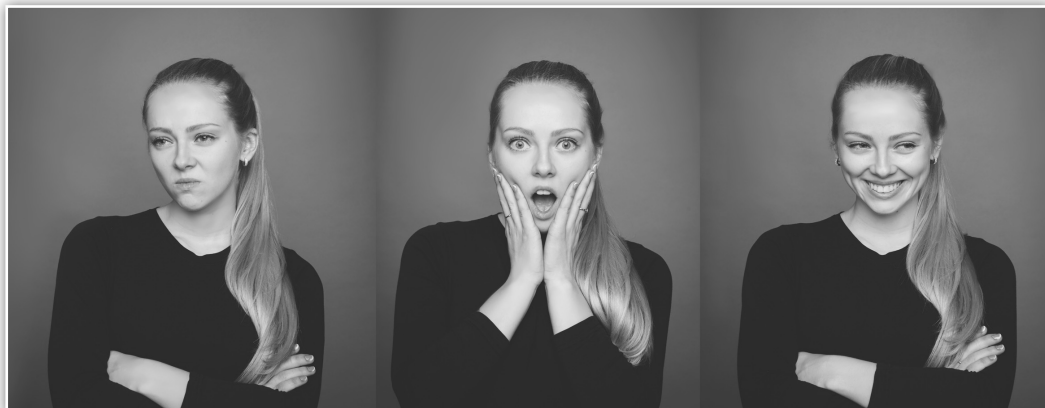
3.2. ábra. A nyelvi és a nem nyelvi összetevők szerepe a kommunikációban (Pease 1989 nyomán)

A nem verbális kommunikációban analógiás kódot használunk

Az analógiás kód általában nem önkényes jel, hanem közvetlen kapcsolatban áll az ábrázolt dologgal. Az európai kultúrákban például a kinyújtott mutatóujj egy adott irányt jelez, a szemkontaktus rendszerint a partner elérhetőségét, nyitottságát közvetíti. A kommunikációs folyamatban egyszerűsített analógiás üzenetek is előfordulhatnak: az összeszorított ököl legtöbbször egyszerűsített ütés, a hát megveregetése két barát találkozásakor nem más, mint egyszerűsített ölelés. Megfigyelhetjük, hogy az ilyen, egyszerűsített üzenetek is közvetlenül fejezik ki a jelentést.

A verbális kommunikáció digitális kódja közvetetten továbbítja az információt. Ezek a jelek önkényesek, bennük nincs szükségszerű vagy természetes kapcsolat a jel és a jelentés között. A *macska* szó az angol nyelvben *cat*, a spanyolban *gato*, a németben *Katze*, a franciában *chat*, a hollandban *kot*. De minden különösebb ok nélkül megállapodhatunk abban, hogy számunkra egy találomra kigondolt hangsor, például a *tosa* jelentése legyen a továbbiakban 'macska'. Bár valószínűleg soha nem találkoztunk még ezzel a szóval (*tosa*), mégis ha legközelebb meghalljuk vagy olvassuk, akkor a fenti megállapodásunk alapján a 'macska' jelentést kapcsoljuk hozzá.

Az analógiás kódok másik fontos jellemzője, hogy megvalósulásuk különböző intenzitású. A mimika például a halvány mosolytól az önelégült, széles vigorig terjedhet, vagy a beszédmódra jellemző hangerő a suttogástól a kiabáláson át az ordításig szintén széles skálán mozoghat. A különböző intenzitás, azaz a különböző tartalom és mélység miatt az analógiás üzeneteket szinte lehetetlen pontosan lemásolni vagy ugyanúgy megismételni. Ezzel szemben a digitális kódokat könnyű pontosan másolni vagy megismételni (hangfelvétel, fénymásolat).

3.3. ábra. Érzelmek

A nem verbális kommunikáció nem a nyelvi kommunikáció mintájára működik

Jelentős különbség van a verbális és a nem verbális kommunikáció között abban is, hogy a verbális kommunikáció a nyelvi rendszeren alapul, mindig egy adott nyelv által meghatározott. A nyelv olyan jelrendszer, amely a nyelvi jelek általános tulajdonságai és szabályszerűségei alapján jön létre. A nyelvi jelek fizikai megjelenésükben hangok sorozatából állnak, vagy különböző írásjelek összekapcsolásával keletkezett írásjelsorok. A hangsorozatok vagy írásjelsorozatok az adott nyelv természete által meghatározott szerkezeteket alkotnak. A szerkezetekhez, azaz a szavakhoz és a mondatokhoz valamilyen jelentés kapcsolódik, amelyet az adott nyelvet beszélő közösség teremt meg.

A nyelvi szerkezetek jelentése legtöbbször független a fizikai formától, általában nincs közvetlen kapcsolat a szót alkotó hangsor és a szó jelentése között. Ezzel szemben a nem nyelvi kommunikáció jeleit nem tudjuk a nyelvéhez hasonló rendszerbe sorolni, és működésüket sem tudjuk megmagyarázni a nyelvi rendszer működésének mintájára. Az emberi nyelv nem pusztán a jelrendszerek egyike, hanem a leggazdagabb és a leg-sokoldalúbb jelrendszer, amelyet korlátlanul bővíthetünk. Segítségével értelmezzük az összes többi jelrendszert, például a nem verbális kommunikáció jeleit is.

Az anyanyelv elsajátítása

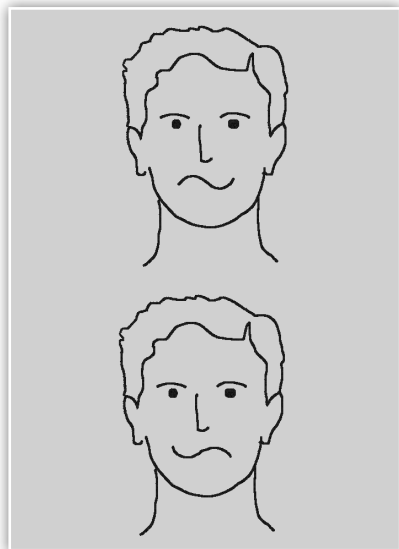
Az éréssel, az értelmi fejlődés előrehaladásával s a nyelvi-interakciós tapasztalatok gyarapodásával a gyermek – az első életév második felében – nagy jelentőségű felfedezést tesz: ráébred arra, hogy bizonyos szándékos jelzésekkel (gesztussal, vokalizálással) maga is hatni tud környezetére, el tud érni bizonyos célokat. Így például egy-egy tárgyra való rámutatással maga is ki tudja jelölni a közös figyelem tárgyát (a referenciát), gesztussal, vokalizálással kérhet, kezdeményezhet avagy elutasíthat dolgokat, cselekvéseket.

A szándékos (intencionális) kommunikáció kezdete döntő fordulat a gyermek fejlődésében, amelytől egyenes út vezet a nyelvhez, hiszen a nyelvi közlések is kommunikatív szándékok kifejezésére szolgálnak. A különbség „csupán” az, hogy a szándékos kommunikáció e korai formájának eszközei a gyerek saját leleményei. Felismerni arról lehet őket, hogy bizonyos helyzetekben rendszeresen és előre látóan ezt használja a baba. Ennek alapján a környezet előbb-utóbb meg tudja fejteni a közlési szándékokat.

Az ilyen korai, önkényes jelek egyik jellegzetes típusát képviselik az ún. „előszavak” (protoszavak) vagy „fonetikailag következetes formák” – rendszeresen használta, de „felölt” nyelvi mintára nem visszavezethető egyéni alkotások (mint például – a magyarban szokásos hangsor-típusoktól merőben idegen – *etn* „szó”, amit egy 15 hónapos kisgyerek egyebek között egy sor különböző cselekvés kezdeményezésére használt ’csináld/gyerünk/menjünk’ értelemben).

(Kenesei 1995: 222–3)

A nem verbális kommunikáció a jobb agyfélteke működéséhez kapcsolódik

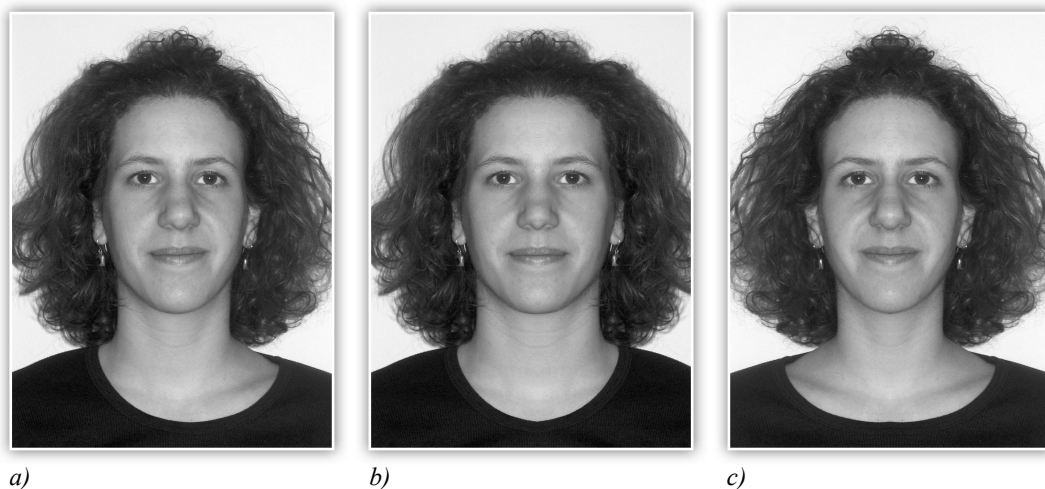
3.4. ábra. Csalóka arcok I.
Melyik arc tűnik boldogabbnak?
(Andersen 1999 nyomán)

A verbális és a nem verbális kommunikáció közti különbségre meggyőző bizonyítékot szolgáltat a neurofiziológia és a neuropszichológia, az emberi agy és az idegrendszer tanulmányozásának tudománya. A kutatások azt a feltételezést igazolják, hogy a nem verbális kommunikációt elsősorban a jobb agyfélteke irányítja. Ha ez a félteke megsérül, akkor a beteg elveszíti az arcok felismerésének, a mimika megértésének, a hangfekvés érzékelésének, a tér és az idő észlelésének képességét, ezen kívül nem lesz képes zeneszerzésre, de még a zeneévezetére sem.

A bal félteke sérülésekor a verbális kommunikáció válik nehézkesé vagy lehetetlenné. Ilyenkor a beteg elveszíti a beszéd, valamint az írás és olvasás, azaz a nyelvi megértés képességét.

A két agyfélteke nem elszigetelten működik, folyamatosan kapcsolatban állnak egymással, de a kutatások egyértelműen igazolták, hogy a

bal agyfélteke elsősorban a digitális, szimbolikus és racionális jelekkel foglalkozik, a jobb félteke pedig az analóg, vizuális és érzelmi tartalmak kódolását és dekódolását végzi.

3.5. ábra. Csalóka arcok II. Melyik arc hasonlít jobban az a) ábrán látható archoz?

Az anyanyelv elsajátítása

A 3.5. ábrán látható arcok egy apró trükkel készültek: az eredeti képen látható emberi arc egyik felének megkettőzésével hoztuk létre őket. Ön szerint a b) vagy a c) jelű fénykép hasonlít legjobban az eredeti, a) jelű felvételre? Legtöbbször a c) képet választják, amelyen a lány arcának két jobb oldali felét illesztettük össze. Sokkal kevesebben szavaznak a középső képre, amely az arc bal oldali felének megkettőzésével keletkezett.

Mi az oka annak, hogy legtöbbször úgy vélik, hogy a a) kép jobban hasonlít az eredetire? A bal látómezőnkkel az arc jobb oldalát látjuk, és az így kapott információt a bal látómező a jobb agyféltekénkbe irányítja. A jobb féltekénk foglalkozik a vizuális információk feldolgozásával és tárolásával, ezért az arc jobb oldaláról sokkal több információt közvetít, mint a bal oldaláról. Emiatt a jobb oldal megkettőzésével keletkezett képet sokkal inkább hasonlóan érezzük az eredeti archoz, mint a bal oldalakból összeállított felvételt.

Ugyanezen okból látja az emberek többsége a 3.4. ábrán az alsó arcot boldogabbnak, mint a felsőt. Amint már említettük, az arcot a bal látómezőnk és a jobb féltekénk segítségével ismerjük fel. Ezért az egész szempontjából sokkal meghatározóbb lesz az arc jobb oldalán látható mimikai jel, mivel az a bal látómezőnkben jelenik meg, és a jobb agyféltekénkbe továbbítódik.

(Kenesei 1995: 222–3)

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy az emberi kommunikáció két részre osztható: a verbális és a nem verbális kommunikációra. Hatásuk az egyes helyzetekben különböző lehet, ám egymással kölcsönös viszonyban állnak, együttműködésük eredményeként jön létre az emberi kommunikáció folyamata. Alapvető különbségük, hogy különböző kódot használnak, különböző rendszereken alapulnak, és működésük különböző agyféltekéhez kapcsolódik. A fenti, meghatározó különbségek mellett egyéb szempontból is összehasonlíthatjuk az emberi kommunikáció két fajtáját. A 3.1. táblázat az eredet, a kódok, a csatorna, a megismerés, valamint a funkció szempontjából vizsgálja a kommunikáció verbális és a nem verbális oldalát.

3.1. táblázat. A verbális és a nem verbális kommunikáció összehasonlítása

Szempont	Sorsz.	Verbális kommunikáció	Nem verbális kommunikáció
Alapvető különbségek	1.	Digitális kód jellemzi	Analógiás kód jellemzi
	2.	A nyelvi rendszeren alapul	Nem a nyelvi rendszeren alapul
	3.	A bal agyfélteke irányítja	A jobb agyfélteke irányítja
Eredet	4.	Társadalmi eredetű	Alapvetően biológiai eredetű
	5.	A törzsfjlődés szempontjából újabb keletű	A törzsfjlődés szempontjából régibb keletű
	6.	Az egyedfejlődésben másodlagos	Az egyedfejlődésben elsődleges
	7.	Adott kultúrához kapcsolódó rendszer	Részben kultúraközi, egyetemes rendszer
Kód	8.	Nem ikonszerű	Ikonszerű
	9.	Szakaszos/váltakozó	Folyamatos
	10.	(Alap)egységekre bontható	Nem lehet egységekre bontani
Csatorna	11.	Alapvetően egycsatornás	Alapvetően többcsatornás
	12.	A redundanciát ismétléssel hozzuk létre	Alapvetően redundáns
Megismerés	13.	Különálló részenként történik a kódolás és a dekódolás	Egységes egészként történik a kódolás és a dekódolás
	14.	A feldolgozás analitikus	A feldolgozás szinkretikus
	15.	Az üzenet szimbolikus, konvencionális	Az üzenet ösztönös, automatikus
	16.	Könnyen manipulálható	Nehezen manipulálható
Funkció	17.	Konkrét, tényszerű adatok	A jelentés egésze, általános tulajdonságok
	18.	Logikai és megismerő	Indulati és érzelmi
	19.	A kapcsolatokban a tartalomra irányul	A kapcsolatokban a viszonyra irányul

Feladatok

1. A felmérések szerint az átlagember összesen 10-11 percet beszél naponta. Egyetért-e azzal az állítással, hogy az átlagember ennyi időt tölt el verbális kommunikációval?
2. Készítse el saját verbális kommunikációjának mérlegét az alábbi táblázat kitöltésével! Jegyezze fel kétóránként, hogy mennyi időt töltött verbális kommunikációval!

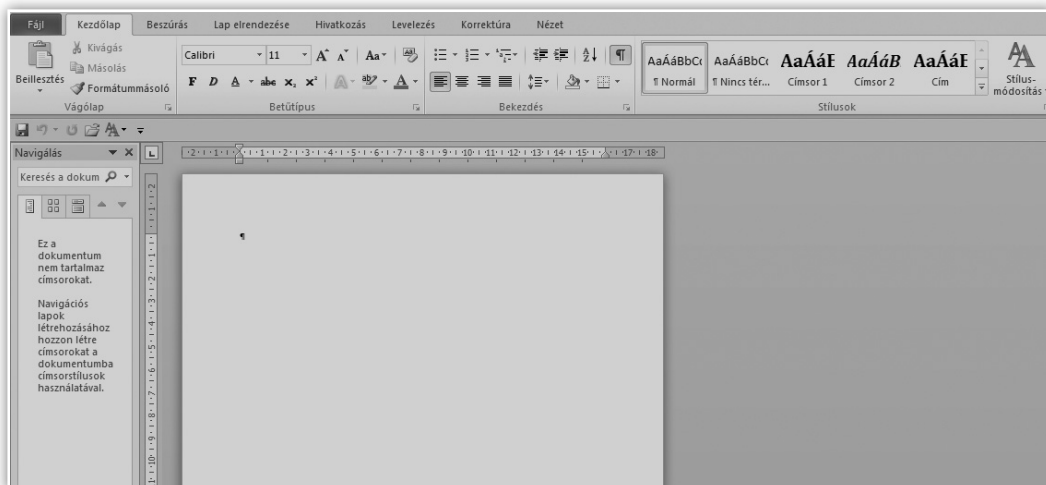
Esemény		Beszéd		Kézírás		Digitális írás	
		Beszéltem	Hallgattam vkit	Írtam	Olvastam	Írtam	Olvastam
6-8	Perc						
	Partner						
8-10	Perc						
	Partner						
10-12	Perc						
	Partner						
12-14	Perc						
	Partner						
14-16	Perc						
	Partner						
16-18	Perc						
	Partner						
18-20	Perc						
	Partner						
20-22	Perc						
	Partner						
22-24	Perc						
	Partner						
Összesen	Perc						

3. Hasonlítsák össze időmérlegüket három-négy fős csoportokban, majd fogalmazzák meg néhány mondatban verbális kommunikációjuk legfőbb jellemzőit! Figyeljék meg azt is, mely időszakban fordították a leghosszabb időt a verbális kommunikációra, milyen jellegű volt ez a kommunikáció, ki volt a partnerük, stb.!
4. Figyelje meg, hogyan tud ugyanazzal a nyelvi formával különböző üzeneteket közvetíteni! Mondja el az *Esik az eső* mondatot többféleképpen, úgy, hogy mindegyik alkalommal más-más érzelmet fejezzen ki, például örömet, félelmet, dühöt, szomorúságot, undort, meglepetést!

5. Magyarázza meg az alábbi táblázat szavai között megfigyelhető hasonlóságot! Egészítse ki a táblázatot néhány, idegen nyelvi indulatszóval!

Magyarul	Angolul	Németül	Franciául	Hollandul
nyávog/nyávogás	mew, miaow, waul, yowl, caterwoul	miauen	miauner, miauler	miauwen
bömböl/bömbölés	bellow, roar, howl, squall	brüllen		
surrán/surránás	scuttle, scurry, slide, glide, slip, flash, whisk	huschen		

6. Figyeljék meg a 3.6. ábrán a szövegszerkesztő programban használatos jeleket! Vitassák meg, hogy a verbális vagy a nem verbális kommunikáció jelei-e!

3.6. ábra. Jelek a szövegszerkesztő programból

7. Jelölje X-szel a táblázat megfelelő rovatában, hogy az alábbi felsorolásban melyik példa tekinthető verbális kommunikációnak (VK) és melyik nem verbális kommunikációnak (NVK)! Indokolja meg választát a két rendszer alapvető különbségeiből kiindulva!

	Példa	VK	NVK
1.	Társalgás rég nem látott ismerősünkkel egy divatos kávéházban		
2.	<i>A Most mutasd meg!</i> nevű játék egyes jelenetei		
3.	<i>Belépni tilos</i> felirat egy ajtón		
4.	A szabadidőnk legnagyobb részének tudatos együtt töltése a párunkkal		
5.	A farmernadrág márkajelzése		
6.	Alcímek a könyvben		
7.	Hangos mérgeződés egy elromlott cipzár miatt		
8.	Békejel		
9.	A szomszédnak szóló, üdvözlést helyettesítő fejbiccentés		

8. Válasszanak ki – három-négy fős csoportokban – egy szempontot a 3.1. táblázatból! Fejtsék ki a témához tartozó vázlatpontokat 3-5 perces előadásban az eddigi tanulmányaikat és egyéb ismereteiket felhasználva! Támasszák alá állításaikat minél szélesebb körből vett példákkal!

9. Partnerével nem beszélnek közös nyelvet. Magyarázza el neki nem verbális jelekkel az alábbi információk egyikét, majd értelmezze az ő – szintén nem verbális jelekkel küldött – választát!

Éhes vagyok.
 Álmos vagyok.
 Unatkozom.
 Nem érdekel ez a dolog.
 Fáj a fejem.
 Haragszom rád.

10. Készítse el az alábbi történet dramatikus változatát! Emelje ki a nem verbális kommunikációra történő utalásokat, ill. egészítse ki a szöveget ilyen jellegű utasításokkal!

Szöveg	Utalások, utasítások
<p>Aki Á-t mond, mondjon B-t is</p> <p>A maktab alatt – Keleten így hívják a tanítási órát – az egyik fiúcskával sehogy sem boldogult a tanító. „Mondd, hogy á!” (perzsaül: alef). A fiú tagadóan rázta a fejét, és összeszorította a száját. A tanító türelmes maradt, és újra kezdte: „Jó kisfiú vagy, mondd szépen, hogy á. Nem fog fájni.” De a kis ember csak egy elutasító pillantásra méltatta. Többszöri próbálkozás után végül is elfogyott a tanító türelme. „Mondd, hogy á! – üvöltötte –, mondd már, hogy á!” De a gyermek csak annyit felelt: „mmmm”. A tanító erre behívatta a fiúcska apját. Közösén kérelték a gyermeket, mondja már végre, hogy á. A fiúcska végül beadta a derekát, és mindannyiuk nagy ámulatára tisztán és érthetően kimondta az á-t. A tanító a pedagógiai sikerétől meglepetten kiáltott fel: „Masallah, kitűnő volt! Most mondd azt is, hogy b.”</p> <p>A fiúcska erre heves tiltakozásba tört ki, és öklével verte az asztalt: „Most már elég volt. Tudtam én, hogy mi vár rám, ha csak az á-t kimondom. Akkor azt akarjátok, hogy mondjam ki a b-t is, aztán mondjam el az egész ábécét, azután tanuljak meg olvasni, írni és számolni. Tudtam én, hogy miért nem akarom kimondani az á-t!”</p> <p style="text-align: right;"><i>(Peseschkian 1991: 99–100)</i></p>	

11. Hasonlítsák össze három-négy fős csoportokban az előző feladatban elkészített dramatizálásokat! Olvassák fel kifejezően vagy játsszák el a történetet! Figyeljék meg, mennyire hiteles a szereplők nem verbális kommunikációja!

12. A XX. század 60-as éveitől a politikai pártok egyre inkább felismerték a nem verbális kommunikáció jelentőségét. Ezért a médiában gyakran szereplő képviselőjük legtöbbször fiatal, jóképű és életvidám személy, aki a közönség szavazatainak elnyerésében nem verbális vonzóerejére is számíthat. Beszéljék meg a Politika a televízióban c. írásból kiindulva, igazak-e ma is a jó néhány évtizeddel ezelőtt, az elektronikus kommunikáció kezdetén megfogalmazott gondolatok. Milyen szerepet játszhat napjainkban a nem verbális kommunikáció a televízió közéleti és politikai műsoraiban?

3.7. ábra. Szónok

Politika a televízióban

A televízió különösen hasznosnak látszik azon politikusok számára, akik elbűvölőnek tudnak mutatkozni, de nincsenek gondolataik... A televízióban kevesebbet nyom a latban a gondolatok hiánya. A nézők csak a személyiségében kívánnak osztozni. Nem kell államférfinak vagy gáncs nélküli lovagnak lennie: mindössze időben kell megjelennie. A sikert és a kudarcot könnyű lemérni: milyen gyakran hívják meg újra? Ha elég gyakran, eléri célját – politikusból nevezetességgé emelkedik föl; ezt a státusbeli ugrást a hálás nézők adományozzák, akik úgy érzik, végre megvan az alapjuk a választásra.

Ezek után a tévéjelöltet már nem elődeihez mérik, nem a demokrácia két évszázados hagyományában kikristályosodott ideáljához – hanem Mike Douglashoz. Hogy viseli magát? Motyog-e, vonaglik-e, nevetésre késztet-e? Érezke-e belül valami melegséget?

(McGinnis 1969; idézi Horányi 1978: 80–1)

12. Mi jellemzi a következő képeken szereplő személyek nem verbális kommunikációját? Fogalmazzon meg egy-egy mondatot, amelyet éppen mondhatnak, vagy az adott helyzetben gondolhatnak!

3.8. ábra.

3.2. A nyelvről

Az emberi elme nagyszerű alkotásai között aligha van még egy, mely alapvető fontosságban vetekedhetnék a nyelvvel. A nyelv, gondolataink, érzelmeink kicserélésének ez a mindennapi használatú eszköze mindennemű emberi fejlődésnek egyik legfőbb tényezője, sőt föltétele. Neki köszönhető legnagyobbreszt, hogy egymást felváltó nemzedékek tapasztalatai halmozódhatnak, s az utódokra átszállhatnak.

(Bárczi 1975: 5)

Az ember léte összeforrt a nyelvvel. Nincs normális személy e képesség nélkül, és nem ismerünk egyetlen más biológiai fajt sem, amelyik rendelkezne ezzel. Csak az emberi csecsemőben szunnyad a gagyogás ösztöne; ez készíti fel a beszédre, de sokévi tanulásra van szükség addig, amíg az egyén az anyanyelv használatában eléri a felnőtt művész szintjét. A nyelv, miután azt megszerezte, állandó társa marad minden emberi lénynek. Az egyén tulajdona ez, ugyanakkor az a kapocs, amely összefogja a társadalmat. A nyelv nem független az ember biológiai alkattól, de az nem határozza meg, és a nyelvek közötti különbségek nem kapcsolódnak az emberek közötti fizikai különbségekhez. Bárki bármelyik nyelvet megtanulhatja anyanyelve gyanánt.

(Lotz 1976: 11)

A nyelv természeti jelenség. Gyökerei mélyen belenyúlnak a múlt őstelevényébe, egészen a történelem előtti korig, s van törzse, ága, lombja, eleven virága is. Úgy hat ránk, mint valami hatalmas, megfoghatatlan, szellemi csoda. De annyira élő és valóságos, hogy érzékeinkkel is észlelhetjük.

(Kosztolányi 1990: 186)

A nyelv társadalmi realitás, mindazon tagolt hangok formájában megvalósítható eszközöknek, eljárásoknak, normáknak az összessége, melyek egy közösség tagjainak rendelkezésére állnak fogalmi gondolkozásuk alakítására, pszichikai állapotaik, kapcsolatteremtési szándékaik, gondolataik legközvetlenebb anyagi rögzítésére és mások számára is hozzáférhető megnyilvánítására. Természete szerint a nyelv objektív létező.

(Havas 1997: 10)

A nyelv a gondolatok kifejezésének és a társadalmi érintkezésnek az eszköze. Más megfogalmazásban: a nyelv felhalmozott tudás, ugyanakkor az emberek közötti kommunikáció közege. Ennélfogva fontos szerepet játszik abban a folyamatban, amelynek során az egyén bekapcsolódik a társadalom rendjébe. A nyelv kialakulása, működése és fejlődése szorosan összefügg az emberi elme kialakulásával, működésével és tevékenységével.

A nyelvtudományban használatos szűkebb értelmezésben a nyelv olyan elvont jelrendszer, amely a nyelvi szerkezetek felépítésének és kapcsolódásainak szabályait tartalmazza. A nyelv konkrét megvalósulása a beszéd, amely a tényleges nyelvi megnyilatkozások összessége. A nyelvhasználat egyik oldalról szóbeli és írásbeli megnyilatkozások létrehozása, másik oldalról mások szóbeli és írásbeli megnyilatkozásainak megértése.

Általánosabb értelemben nyelvnek nevezünk minden, jeleket felhasználó kommunikációs rendszert, függetlenül a jelek természetétől és használati szabályaitól. Ez az értelmezés a jeltudomány, azaz a szemiotika vagy szemiológia oldaláról közelít meg egy-

egy jelenséget. Eszerint beszélünk az állatok nyelvéről, amikor az állatok kommunikációs rendszerét vizsgáljuk vagy a különböző jelnyelvekről, esetleg a számítógépes programnyelvekről vagy akár az emberi nyelvről.

Anyanyelvünk – édes anyanyelvünk

... a régi írások bizonyossága szerint az *anyanyelv* kifejezés nem is olyan egyeduralkodó a régi magyar nyelvben, mint gondolnánk. Ezelőtt százötven-kétszáz évvel még igen sok rokon értelmű kifejezés is volt mellette. Neveztek az anyanyelvet *honi nyelv*-nek, *nemzeti nyelv*-nek, *született nyelv*-nek, *szülőnyelv*-nek, *hazanyelv*-nek, *anyai nyelv*-nek. Például Gáti István Hazafiúi elmékedések című könyvében ezt olvashatjuk: „Mutató Táblája az Anyai vagy nemzeti Nyelv a' Nemzet egyéb természeti Tulajdonságainak-is.” Ugyanebben a műben egy másik helyen: „Vagynak minden Nemzetnek olly el fajúlt fiai, kik anyai Nyelveket nem tudják.” Verseghy Ferenc meg ezt írja egyik versében: „Fogd hamar a' tollat, s ird egyy Oszlopra nevenként, a' kik szívre vevék a' Haza nyelvnek ügyét.”

Sándor István meg így fordítja Apáczai Csere János Encyclopaediája előszavának egy mondatát: „... rövidebb és könnyebb útjok vagyon a tudományokra, mivelhogy ezeket az anyjok tejével szopott nyelven hallják, olvassák.” Az anyjok tejével szopott nyelv a latin *materna lingua*, tehát anyanyelv, anyai nyelv megfelelője.

Az anyanyelv kifejezés hamarosan általánossá válik, s az előbb említett egyéb szinonimák a múlt század közepére egymás után vissza szorulnak. Balázs János szerint az anyanyelv kifejezés győzelmét valószínűleg nagyban elősegítette a német nyelvben már régebben használatos, azonos értelmű *Muttersprache* szó. [...]

...már több mint két évszázada beszélt a magyar ember az édes anyanyelv-ről, édes anyanyelvünk-ről. Bizonyára a XVIII. század végén, a XIX. század elején lett divatos a hasonló stílusértékű édes hazai nyelvünk, szép nemes nyelvünk, nemes magyar nyelv, kedves nyelvünk kifejezések mellett.

(Lőrincze 1972: 13–4)

A világon kb. 6 000 nyelvet tartanak számon. Az első pillanatban talán meglepő, hogy mindegyik szakkönyv csak körülbelül adja meg a világ nyelveinek számát. Ennek oka a nyelvek természetében rejlik: a nyelvek és nyelvjárásaik vagy a rokon nyelvek között nem mindig lehet objektív szempontok alapján határt húzni, sokszor a nyelv belső rendszerétől függetlenül, szubjektív szempontok alapján teszünk különbséget, például az illető nyelvet vagy nyelvjárást beszélő nép állami önállósága szerint.

3.2. táblázat. A világ tíz leg többek által beszélt nyelve (Crystal 1998: 363)

Anyanyelvi beszélők (millió)		Hivatalos nyelvként beszélők (millió)	
Kínai	1000	Angol	1400
Angol	350	Kínai	1000
Spanyol	250	Hindi	800
Hindi	200	Spanyol	280
Arab	150	Francia	220
Bengáli	150	Maláj	200
Orosz	150	Arab	200
Portugál	135	Portugál	160
Japán	120	Bengáli	150
Német	100	Orosz	150

Egy bizonyos nyelv beszélőinek számát lehetetlen pontosan megmondani. Ez az adat nemcsak a népesség számától függ, hanem társadalmi és politikai szempontoktól is, például a közösség többnyelvűségétől, a nemzetiségek számától, sőt gyakran a nyelvek megnevezésével kapcsolatos problémáktól. A beszélők számának becslésekor azt is érdemes figyelembe venni, vajon anyanyelvi beszélőkre gondolunk-e, vagy az anyanyelvtől függetlenül azoknak az országoknak a lakóira vonatkoznak az adatok, amelyekben hivatalos nyelvként használják az adott nyelvet.

3.3. táblázat. A magyar nyelvet anyanyelvként vagy hivatalos nyelvként beszélők száma (Fodor 1999 alapján)

Magyarországon			
Anyanyelvként	10 135 000	Második nyelvként	239 751
A környező országok összefüggő tömbjeiben és nyelvszigetein			
Románia	2 millió	Ausztria	70 ezer
Szlovákia	750 ezer	Szlovénia	15 ezer
Szerbia	400 ezer	Horvátország	10 ezer
Ukrajna	220 ezer		
A távolabbi országokban			
Amerikai Egyesült Államok	600 ezer	Belgium	10 ezer
Kanada	100 ezer	Nagy-Britannia	10 ezer
Németország	50 ezer	Olaszország	10 ezer
Ausztrália	50 ezer	Svájc	10 ezer
Brazília	40 ezer	Svédország	10 ezer
Izrael	40 ezer	Afrikai országok	5 ezer
Franciaország	35 ezer	Finnország	5 ezer
Egyéb ázsiai országok	20 ezer	Hollandia	5 ezer
Csehország	15 ezer	Egyéb európai országok	5 ezer
Argentína	10 ezer	Egyéb amerikai országok	5 ezer

A magyar nyelv a világ nyelvei között a beszélők létszáma szerint a 30–35. közötti helyet foglalja el, és a Föld népességének 0,3%-a beszéli.

Európában a XIX. században általánosan elterjedt az a gondolat, hogy egyes nyelvek civilizáltak és fejlettek, ám mások barbárak és primitívek. Az előbbi csoportba sorolták például az angolt és a franciát, az utóbbiak közé pedig az angol és a francia gyarmatok bennszülöttjeinek nyelvét. A XX. századra a nyelvészek egyértelműen bebizonyították ennek a megállapításnak a tarthatatlanságát. A kutatások feltárták, hogy a primitívnek nevezett népek (például az észak-amerikai indiánok, a dél-afrikai busmanok, az ausztrál bennszülöttek) által beszélt nyelvek mondattana sokszor összetettebb, alaktanuk bonyolultabb, hangrendszerük gazdagabb, mint bármelyik európai nyelv. Ugyanúgy képesek új gondolatokat kifejezni, új fogalmakat megalkotni, mint bármelyik fejlettnak tartott nyelv, azaz az adott kultúrában a kifejezés és az érintkezés tökéletes eszközei.

Vajon minden nyelv egyenlő értékű?

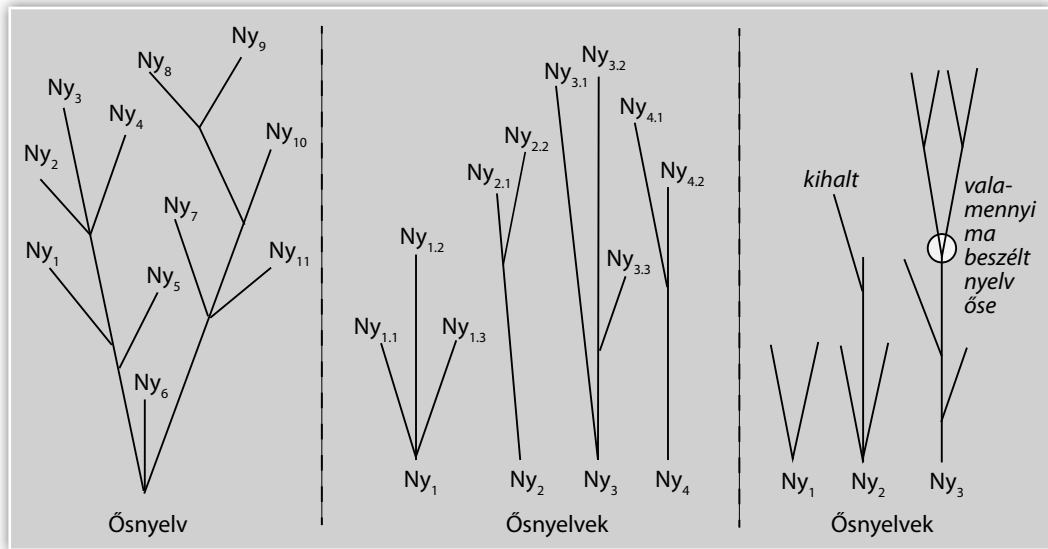
Minden nyelv egyedi és ugyanolyan értékű, mint a többi, ám a nyelvek nem képesek mindent egyformán jól kifejezni. Igaz, hogy minden nyelvben megvan az a lehetőség, hogy ellásson minden funkciót, és kifejezzen minden gondolatot, valójában azonban erre nem minden nyelv és nem minden helyzetben képes. A nyelvek olyanok, akár az emberek. Nem ugyanazt tudják. Korábban [...] rámutattunk, hogy egy nyelv szavai mindig olyan szavak, amelyekre annak a kultúrának szüksége van, amelyben az illető nyelvet használják. Amikor az egyik nyelvben szavakat alkotnak – amelyeket aztán sok más nyelv is átvesz – akkor az történik, hogy az eredeti kultúra elemeit örökítik, és olykor át is alakítják. [...]

Mármost, hogy ez jó-e vagy sem, arról megoszlanak a vélemények. Sokan vannak, akik úgy vélik, amennyire csak lehet, meg kell védeni nyelvüket és kultúrájukat minden külső hatástól. Ebben természetesen van valami. Minden nyelv egyedi teremtmény, amely magába szívná valamely más nyelv elemeit, egy kicsit jobban kezd hasonlítani arra a másik nyelvre, és ugyanilyen mértékben veszít egyediségéből.

Mindazonáltal ez a fajta gondolkodás félrevezető. Egy új szó bevezetése csak gazdagabbá és funkcionálisabbá teszi a nyelvet. Ha az új szó egy régi, pontosan azonos jelentésű szó helyébe lép, teljesen kiszorítva azt, a nyelv semmit sem nyer a cserével. Ez azonban nagyon ritka. Az új szavak többnyire növelik a nyelv használhatóságát.

(Janson 2003: 82–3)

A nyelv eredetének magyarázatára sokféle elmélet született a különböző korok és gondolkodók tudásának, világnézetének megfelelően. Ám nincs meggyőző válasz arra a kérdésre, hogy a történelem előtti időkben egy vagy több nyelv létezett-e. A kutatók egyike része szerint a nyelvek egyetlen, közös ősnyelvre vezethetők vissza (monogenezis). A ma létező nyelvek eltérését ez az elmélet a szétváló embercsoportok elkülönülésével magyarázza. Másik részük szerint párhuzamosan, több helyen alakult ki egy időben a nyelv, tehát több ősi nyelv létezett (poligenezis). A nyelvekben fellelhető általános vonások azzal magyarázhatók, hogy a nyelv kialakulásakor mindenütt hasonló természeti és fiziológiai feltételek voltak. Az is indokolhatja a hasonlóságokat, hogy az egyes nyelvek később is érintkeztek egymással. E mellett a két egymásnak ellentmondó elmélet mellett természetesen léteznek más típusú megközelítések is. Egy harmadik elképzelés a monogenezis és a poligenezis szemléletét ötvözi. Eszerint a ma élő nyelvek egy közös ősnyelvből származnak ugyan, de ez az ősnyelv csak egyike a korábban egymástól függetlenül kialakult ősnyelveknek.

3.9. ábra. A nyelvek eredete (Crystal 1991 nyomán)

A nyelvtörténeti kutatások során a tudósok a nyelveket rokonságuk alapján családokba sorolták, mintegy 17 főbb nyelvcsaládot különítettek el. Az ugyanazon nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket egy valamikor létező alapnyelv örökösének tekintjük. A rokon nyelvek alapszókincsükben, nyelvtani elemeikben és felépítésükben az adott nyelvcsalád jellegzetességeit mutatják, illetőleg eltéréseik törvényszerű változásokkal magyarázhatók.

3.10. ábra. Nyelvcsaládok

A nyelvrokonság nem jelent embertani rokonságot, hiszen a különböző népek történetük folyamán gyakran keveredtek egymással, sőt olykor nyelvet is cseréltek. A magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozik, és a honfoglalás óta indoeurópai nyelvek között él.

A magyar nyelv néhány sajátossága

A magyar nyelv az uráli-finnugor nyelvcsalád legnagyobb nyelve, írásos emlékei a nyelvcsaládon belül a legrégebbiek (1055 *Tihanyi Alapítólevél*; 1195 *Halotti Beszéd*; 1300 *Ómagyar Mária-siralom*).

Gazdag és változatos magánhangzórendszere van

mgh.:14, msh.: 25 – tisztán és pontosan képzett hangok. A magánhangzók időtartamának jelentésmegkülönböztető szerepe van: *korok, kórok, kórók*.

100 magánhangzóból 26 az *e* hang (eszperente), az összes hang 11%-a.

A magánhangzók és mássalhangzók aránya: 42:58

100 magánhangzóra kb. 130-140 mássalhangzó jut – kellemes a hangzás.

A mássalhangzók és a magánhangzók eloszlása kellemes: ritka a kettőnél több mássalhangzó találkozása. Korábban ejtéskönnyítő hang oldotta fel a torlódást: *iskola, király*.

Hangrend, illeszkedés

Többalakú toldalékok: *-ba, -be; -hoz, -hez, -höz; -kodik, -kedik, -ködik*.

Agglutináló nyelv

A tipikus szóképlet: TŐ + KÉPZŐ + JEL + RAG: *ház + as + ok + nak*; a rag általában lezárja a szóalakot.

Poliszintetikus, azaz a toldaléktömbök következtében egyetlen szóalakba szerkesztett: *barátaiméért*.

Toldalékhalmozás: *megszentségteleníthetlenségükért*.

Kiterjedt képzőállománya van, tömören fejez ki sokféle jelentést és árnyalatot: *áll, álldogál, állás, állapot, állapít, állomás, állvány*.

Kiemelt szerepe van a kicsinyítésnek, kb. 100 kicsinyítő-becéző képző van.

Toldalékolás

Az ablak(ok) tár(va)-nyit(va) vol(tak) a meleg március(i) nap(on), s a friss, tavasz(i) szellő szárny(án) berepül(t) a muzsika a tanterem(be).

Jellemző toldalékok

a birtokos jelző ragja: *a háznak a fala*

tárgyas igeragozás: *olvasom a Pál utcai fiúkat; olvasok egy könyvet*

birtokos személyjelezés: *tollad, könyveim*

határozóragok: *házban, házból, házon, házig, házhoz* stb. – a helyviszonyban megkülönböztünk három irányt: Hol? Honnan? Hová?

Mozgékony és gazdag igekötőrendszer: *áll, megáll, leáll, beáll, kiáll, átáll, feláll, szétáll, összeáll, rááll*. Képzőszerű toldalék: új jelentésű vagy jelentésárnyalatú szót hoz létre.

Az ige és az igekötő sorrendje a jelentéstől függően változik: *elmegy, megy el, el tud menni, el; el-elmegy; ide-oda megy*.

Igenevek: főnévi (ragozható), melléknévi, határozói
Az ige szótári alakja nem a főnévi igenév.

Passzív szerkezetek csak töredékesen léteznek, de a személytelenséget több módon is ki tudjuk fejezni: E/3., T/3., általános névmás stb.

Gyakori az egyes szám használata:

a jelző nem illeszkedik a főnévhez: *szép ház/ házak / házaikat*

a páros testrészek neve egyes számú: *hegyezi a fülét* (hangsúlyos helyzetben többes számú is lehet)

mennyiségjelző: *egy/két/száz ember*.

Lehet ige nélküli a mondat – névszói állítmánya van: *A fiú katona., A sas madár., Miskolc szép város.*

A hangsúly a szó első szótagján van, hanglejtése ereszkedő (kivéve eldöntendő kérdés), hangfekvése közepesen mély.

A szórend viszonylag kötetlen, de az a mondatrész, amelyet ki akarunk emelni, általában az ige előtt áll: *Pali a nyáron Görögországban volt. Pali volt a nyáron Görögországban. A nyáron volt Pali Görögországban. Görögországban volt Pali a nyáron.*

Nincsenek nyelvtani nemek, ragozásban sem különböztetjük meg az élőt az élettelenről.

Összetett mondatokban a tagmondatok sorrendje megváltozhat:

Amikor megszületett a kislánya, akkor láttam utoljára Máriát., Akkor láttam utoljára Máriát, amikor megszületett a kislánya., Máriát, amikor megszületett a kislánya, akkor láttam utoljára.

A főmondatokban utalószavak vonatkoznak a tartalmukat kifejtő mellékmondatra:

Azért nem mehetek veled, mert be kell fejeznem a dolgozatomat., Vettem egy kabátot, olyat, mint a tiéd.

A felsorolásokban az általánostól az egyedi felé haladunk.

Dátumok: év–hó–nap; családnév–keresztnev; óra–perc–másodperc; város–kerület–utca–házszám–emelet–ajtó.

A szövegek jellemzője: képalkotó erő + nyelvi hagyomány; metaforahasználat.

Annának olyan ura van: tedd a sebre, meggyógyul.

Feladatok

1. Fogalmazzon meg 5-6 tételmondatot a nyelv természetéről és a nyelv szerepéről *A nyelvről* című (69. oldal) fejezet idézetei alapján!
2. Alkossanak négy-öt fős csoportot! Válasszanak ki egyet az előző feladat tételmondataiból, és részletesen fejtsék ki annak tartalmát! Használjanak fel valamilyen, nyelvvel foglalkozó enciklopédiát vagy általános kézikönyvet, esetleg irodalmi idézeteket és egyéb, internetes forrásokat!
3. Magyarázza meg az alábbi példák felhasználásával, mit jelent az a megállapítás, hogy a nyelv jeleinek szerkesztettsége kétszintű! Figyelje meg, mi a különbség az egyszerű jel és az összetett jel között!

Pongyola járású lovatat fékezd meg erősen: S lépni tanul büszkén, tánchoz emelve nyakát. <i>Arany János: Formai nyűg</i>
Fékezd meg a lovatat! Ha megfékezted a lovatat, büszkén felemeli a nyakát.
megfékezi a lovát pongyola járás büszkén lép lépni tanul
ló, lovat, lovatat fék, fékez, megfékez, fékezd meg nyak, nyaka, nyakát -va, -ve; -ni; -hoz, -hez, -höz; -m, -d, -a, -e, -ja, -je
a, á, b, c, d, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, m, ny, o, ó, p, r, s, sz, t, u, ü, ú, v, z

3.11. ábra. A nyelvi jelek szerkesztettsége

4. Magyarázza meg, mit jelentenek az alábbi szókapcsolatok, szólások és közmondások?

Majd beletörik a nyelve. Megbotlik a nyelve. Csípős a nyelve. Csoda, hogy el nem kopik a nyelve. Értenek egymás nyelvén. Gyorsabban jár a nyelve, mint az esze. Leragad a nyelve. A nyelve hegyén van. Köszörüli a nyelvét valakin. Inkább elharapná a nyelvét.	
--	--

5.

Milyen megnevezések találhatók az ön által tanult idegen nyelvben a *nyelv*, *anya-nyelv*, *édes anyanyelv* kifejezésekre? Milyen szemléletbeli azonosságokat és különbségeket talál a magyar és az idegen nyelvű kifejezések között? Az összehasonlításhoz használja fel az *Anyanyelvünk – édes anyanyelvünk* című írást és az alábbi szemelvényeket!

a) Az Értelmező kéziszótár *nyelv* címszava:

nyelv ① fn **1.** Az ízlelésnek, rágáskor a táplálék keverésének, a nyelésnek (, embernek a beszédnek is) a szájban levő izmos, mozgékony szerve. **(Ki)lóg a ~e:** *átv is, biz* sok mozgástól, munkától nagyon fáradt. | Vágoállatnak ez a testrésze (mint étel). **Füstölt ~. 2.** <Kif-ekben: az embernek ez a szerve mint a beszéd, kül. mint a pletykázás, megszólás jelképe.> **A falu, a város ~ére kerül; ~ére vesz vkit; rossz ~e van v. csípős a ~e:** szeret másokat megszólalni; **vigyáz a ~ére:** óvatosan, megfontoltan beszél. | *biz:* **A rossz ~ek:** a pletykás, rosszindulatú emberek. | *Kat rég:* **~et fog:** olyan foglyot ejt, akitől értesüléseket szerezhet. **3.** Szavakat alkotó beszédhangokból álló jelrendszer mint a gondolatok kifejezésének és a társadalmi érintkezésnek az eszköze. **Ért vmely ~en. 4.** *Nyelvt* | Ennek vmely rétegben, körben v. vki által haszn. változata. **Társalgási ~; Jókai ~e. Irodalmi ~:** vmely nyelv-közösségben mintának tekintett (köznyelvi) változat; nyelvi norma, standard. | Vmely egyén v. közösség gondolkodásmódját, ízlését tükröző beszéd. **Tud vkinek a ~én (beszél-ni):** tud hatni vkire a beszédével. **5.** Vmely közösségben megállapodott

jelentéssel haszn., nem beszédhangokból álló jelek rendszere. **A süket-némák ~e.** | *Műv vál* Kifejezőeszközök összessége, rendszere. **A zene ~e. 6.** Eszköz, műszer lengő, mozgó alkatrésze. **A mérleg ~e.** | A cipő befűzhető nyílása alatt levő bőrdarab. | *Zene Sípban* a hangot adó rugalmas lapocska. **Sz: (jól) felvág-ták a ~ét v. fel van vágva a ~e:** sokat és élénken, gyak. feleselve beszél. [fgr] **~állapot** ⑤ fn *Nyelvt* Vmely nyelvnek bizonyos időszakban egységesnek tekintett állapota. **A mai ~. ~állás** ⑤ fn *Nyelvt* A nyelv helyzete a szájban vmely magánhangzó képzésekor. **Elülső ~. ~atlasz** ④ fn *Nyelvt* A nyelvjárások hangtani, alak-tani stb. sajátosságait, ill. a szavak földrajzi elterjedését feltüntető térképek sorozata. **~botlás** ④ fn Az a jelenség, hogy vki véletlenül más szót v. hangot ejt, mint amit akart. **~bölcselet** ⑤ fn *Nyelvt rég* A nyelvre vonatk. ált. elvi kérdésekkel foglalkozó tudományág. **~búvár** ⑤ fn *ritk* Nyelvész, nyelvtudós. **~család** ④ fn *Nyelvt* Egy közös nyelvből kifejlődött, rokon nyelvek csoportja. **A finnugor ~. ~csap** ⑤ fn *Bonc* Inyacsap. **~csont** ⑤ fn *Bonc* A nyak elülső részében, a nyelv töve és a gégefe között levő kis csont.

b) A Magyar helyesírási szótár *anya* címszava:

anya, anyja, anyjuk 54.; anyaállat 114. b); anyacsavar, anyahajó, anyajegy, anyanyelv 129.; anyatej 128. c) | családanya 128. c); leányanya 114. b); szoptatós anya

c) Póra Ferenc A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve:

11. Rokonság. Rokonság, atyafiság, rokonok, családbeliek, család, vérség, íz; nemzedék, ág, nemzetség, sarjadék, törzs, törzsök, sógorság; pereputty, falamia.

Testvéri, rokon, anyai, apai.

Rokon, atyafi, családbeli, vérbeli, családi, törzsbeli, sógor, vó, após, anyós, napa, napamasszony.

Testvér, édestestvér, édes egy, egy vér vele, egytestvér.

Fitestvér, fivér, bátya, öcs.

Nőtestvér, nővér, néne, hűg.

Féltestvér, mostohatestvér.

Vö. 160. szülő.

Ős, előd, előd, apáink, eleink, déd-ős, dédük, ősapa v. szépapa; nagyapa.

Pereputty és falamia (nép) gúnyosan van mondva. – Nemzetség és törzs több szűkebb értelemben vett rokon család összege.

Dédős = nagyapám nagyapja; ősapa v. szépapa = nagyapám apja; nagyapa = apám apja.

...

337. Édes. Édes, cukros, mézes; édeskés, édeses.

Édesség, cukor, méz, csemege.

Megédesít, megcukroz, megmézesít.

Átv. Édes: apa, anya, álom, mosoly, pillantás. Mézesházos beszéd. Megédesíti az életét. Megcukrozza a keserű tilulát.

6. Elemezze *A világ tíz legtöbbek által beszélt nyelve* című 3.2. táblázat adatait! Mely idegen nyelvek tanulását javasolná a XXI. század közepére felnövő gyermekeknek? Hasonlítsák össze a válaszaikat, és érveljenek saját javaslatuk mellett!

7. Elemezze *A magyart anyanyelvként vagy hivatalos nyelvként beszélők száma* című 3.3. táblázat adatait! Hasonlítsa össze a táblázat adatait a legfrissebb statisztikai adatokkal! Elemezze a különbségeket!

8. A magyar nyelvben a más nyelvekből átvett szavak megnevezése *idegen szó* vagy *jövevényszó*. Tekintse át az alábbi táblázatot, majd magyarázza meg az idegen szó és a jövevényszó közötti különbséget! Egészítse ki a táblázatot néhány újabb példával!

Más nyelvekből átvett szavak		
Idegen szó	Régebbi	akceptál, dedikáció, monarchia, stratégia
	Újabb	
Jövevényszó	Szláv	patak < potok, király < král
	Német	garas < grosche, cukor < zucker
	Latin	sekrestye < sacrista, iskola < schola
	Francia	mécs < meche, mustár < moustarde
	Olasz	piskóta < biscotto, lándzsa < lancia
	Angol	kenguru < kangaroo, pulóver < pull over

9. Mutassa be valamely idegen nyelv legfontosabb jellemzőit *A magyar nyelv néhány sajátossága* című részlet (74. o.) alapján!

3.2.1. A beszéd

Beszélünk, mert a kultúra ott él lelkünkben, vagy mint igény és diszpozíció, vagy mint adottság és készség, de mindenképpen ösztökél és kényszerít, beszélnünk kell. A beszéd tehát kényszer és képesség egyszerre. Kényszer, mert a lelkemben benn a kultúra tartalma (természetesen csupa feszültség és nem más ez a tartalom), de ugyanakkor rendelkezésemre áll a nyelvi forma, mint jele, sőt jelrendszere annak, hogy ez a kultúra csakugyan van, nem káprázat és nem ámokfutó erőfeszítés.

(Karácsony 1938: XXXI)

Kommunikáció céljából az ember rendelkezésére áll a beszéd és az írás, sőt a gesztusnyelvek is. S nemcsak a kísérő gesztusok, hanem teljesen kidolgozott nyelvek is, olyanok, mint a síksági indiánok jelbeszéde. Ezen a jelbeszéden korlátlanul tudnak társalogni, prédikálni, szerelmet vallani és így tovább. A beszédnek azonban egyedülálló és sajátos helyzete van mint a kommunikáció általános és egyetemes eszközének. Sok előnye is van a többi kommunikációs eszközzel szemben.

(Lotz 1976: 62)

A beszéd az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe – sőt általában célja is – valami belső tartalom kifejezése s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk befolyásolása.

(Deme 1987: 11)

A beszéd a legtökéletesebb kifejező mozgás [...]. A beszéddel kapcsolatban általában csak a hallgatóság tényére gondolunk, s nem figyelünk arra, hogy a hangokat beszédszervi mozgásokkal hozzuk létre. [...] A beszédet nem örököljük, hanem szüleinktől, illetve gyermekkori környezetünktől tanuljuk. Úgy beszélünk, ahogyan velünk beszéltek az első négy-öt évben.

(Montágh 1989: 9)

A nyelvi közlés egyik módja a beszéd, amelynek egyaránt meghatározó szerepe van az emberi faj és az egyén történetében. Emberi közösséget beszélt nyelv nélkül nem tudunk elképzelni. Ugyanígy már az élete első éveiben az egészséges emberek mindegyikénél elkezdődik a beszédtanulás. A beszéd folyamatával, a hangképző szervek működésével, a beszéd akusztikus tulajdonságaival és a beszédészlelés folyamatával, valamint a magyar beszéd sajátosságaival a *Nyelvhasználat* c. fejezetben foglalkozunk.

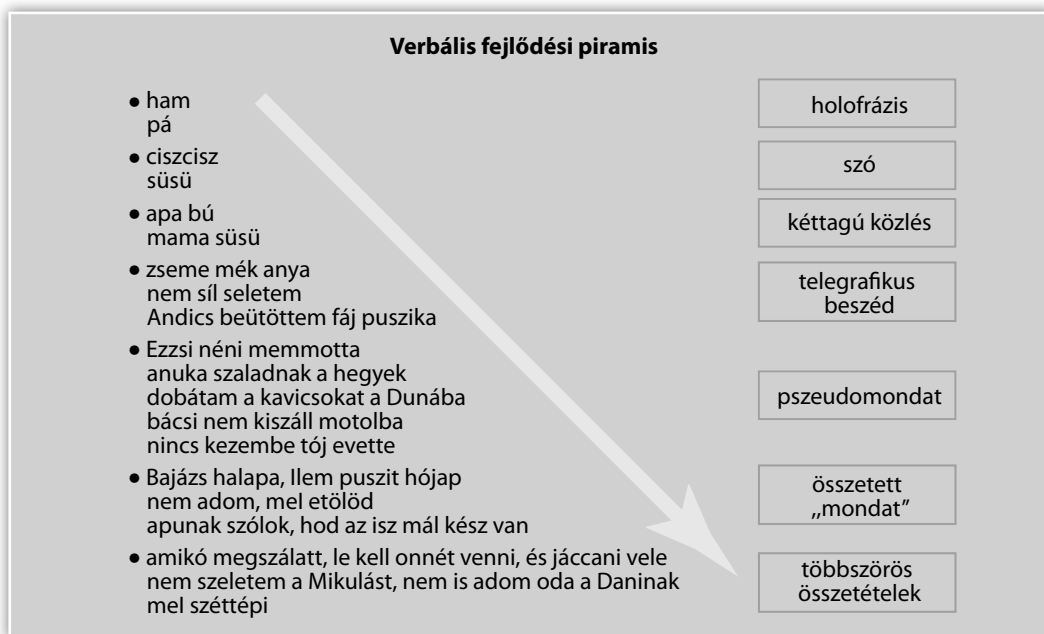
Az emberi beszéd kialakulásáról nincsenek pontos adataink, ezért a kutatóknak csak feltételezéseik lehetnek. Napjaink kutatásai több tudományterület összefogásával keresik a választ arra a kérdésre, vajon mikor és hogyan kezdett el beszélni az ősember?

A beszéd kialakulásának idejét a kutatók legtöbbször az Kr. e. 50 000 és 30 000 közötti időszakra teszi. Egyes elképzelések szerint a hangbeszédet megelőzte valamilyen rendszer, amely generációkon keresztül átörököltette a felhalmozott tapasztalatokat. Egyik lehetőség a kéz beszéde, egy kifinomult gesztusrendszer lehetett. Ezt azzal a gondolattal próbálták megcáfolni, hogy az embert a kézzel való eszközhasználat emelte ki az állat-

világból, így nem valószínű, hogy valaha is a kezével „beszélt” volna. Mások szerint az eszközhasználat és a nyelv elsajátítása kölcsönösen összefüggnek egymással.

Az ember kezdeti jelzései tagolatlanok lehettek, így kommunikatív szerepük is osztatlan, azaz tagolatlan volt. Érzelmén, indulaton kívül mást nem nagyon tudtak kifejezni. Ezek a tagolatlan mondatok a nyelvünkben ma is meglévő indulatszókhoz (*Hm!, No!, Hej!*) hasonlíthatnak. A tagolódás kialakulását a hangsúly, a dallam segíthették, amelyekkel a jelzés egyre kifejezőbb közlésre vált alkalmassá. De ezek még mindig csak sztereotip reagálások voltak sztereotip helyzetekre. Az objektív valóság leképezésére, az ábrázolásra még nem voltak alkalmasak.

A következő lépés a tagolatlan jelzések tagolttá válása volt. (Tagolt szerkezet például *A fiú fut.* mondat.) Ez a folyamat a közlés felől nézve osztdódás, de az eszközök felől nézve éppen fordítva történhetett: valószínűleg két önálló jelzés kapcsolódott egygyé. A beszéd fejlődésében ez a változás minőségileg új korszakot jelentett. A tagolt mondat már nemcsak ábrázolni képes, hanem elképzeltetni is. A jelrendszer tagolódása más oldalról is nagy fejlődés volt. A tagolatlan jelek esetében minden egyes helyzetre külön jelet kellett alkalmazni, ezzel szemben a tagolt szerkezetek kombinálhatósága megsokszorozta a belőlük alkotható jelzések számát. Később még tovább bővültek, azaz tagolódtak a mondatok, majd különböző szinteken összekapcsolódva, hosszabb-rövidebb szövegeket alkotva egyre inkább kiteljesedett az ábrázolóerejük.

3.12. ábra. A gyermek közléseinek fejlődése (Gósy 2005: 276)

A kisgyermek beszédtanulása is hasonló szakaszokon megy keresztül. Az újszülött gyermek hangadása az első hetekben közvetlenül a biológiai állapotát tükrözi, ezeknek a hangoknak még nincsenek nyelvspecifikus tulajdonságaik. A két hónapos csecsemő hangadására a gögicsélés a jellemző. A gögicsélés egy rövidebb magánhangzószerű hangból áll,

amelyet egy mássalhangzószerű hang előz meg. A gyermek később több gőgicselő hangot is képes egymással összekapcsolni. Ebben az időszakban a beszédhangok képzéséhez szükséges tevékenységeket próbálgatja: a nyelv vízszintes és függőleges mozgásával összehangolja a hangszalagok működését, emellett különböző ajakmozgásokkal kísérletezik.

Öt hónapos kortól a csecsemő hangjai egyre biztosabbak és egyre hosszabbak, sűrűn ismétlődő magánhangzók és mássalhangzók sorozatából állnak. A fél éves baba gagyogásának ritmusa és a kiejtett szótagok hosszúsága egyre jobban megfelel a beszédbelinek. A kilencedik hónaptól megjelennek a „protoszavak”, amelyek mindig azonos dallammal használatosak, hangképzésük tiszta, ám jelentésük még bizonytalan. Inkább a szülők és a környezet kezd bizonyos szándékot tulajdonítani ezeknek a megnyilatkozásoknak.

Dajkaszót és gondot kíván

...hogyan aludt a gyermek? Bégetett álmában. Az új szót gyakorolta. A kakással is így volt; éjfélkor elkezdett kukorékolni. Más alkalommal számolni: *e, ke* – egy, kettő, aminek ütemére az Apja nyakában nyargalt le néhány kilométert. S a számtani lecke azonnali folytatásként egy labdára vetették magukat, szekrény tetején, asztalok alatt üldözték, míg ki tudja hányadik hasravitődés után ki nem bukott a száján a szó: *gada*, majd sajátos tömörítésben: *pigada*, piros labda, és utána valamennyi gömb alakú tárgy – úszóka, súlyzó, sótartó, csillár boldog megszólítása: *gada*. László fiam, az nem *gada*! Istenem, mindezeket még el kell különíteni a tudatában: a hasonlóság látszatából kiszabadítani a különbözőséget.

(Sütő 1977: 22–3)

A beszédfejlődés egy-két éves kor között egyszavas mondatokból áll. A megnyilatkozások nyelvi formája legtöbbször még nem különbözik egymástól, de a mondat típusok értelmét egyértelműen jelzik a nem nyelvi kommunikáció elemei. Ennek az életszakasznak a végére megjelennek a kétszavas, azaz a tagolt mondatok. Jelentésük leggyakrabban a hasonló típusú szerkezeteknek felel meg: a cselekvő végrehajt egy cselekvést (*papa rúg*), a cselekvés hat egy tárgyra (*csuk ajtó*), a tárgy egy adott helyen van (*ott maci*), a tárgy vagy a személy leírása (*pohár hideg*).

Két-három éves korukban a gyerekek egyre több szóból álló mondatot hoznak létre, egyre többféle grammatikai szerkezettel. A bonyolultabb nyelvtani szerkezetek elsajátítása a következő években is folytatódik, a legújabb kutatások szerint 10-11 éves korig tart. Mindezzel párhuzamosan zajlik a hétköznapi társasági szituációk nyelvhasználatának, a különféle társalgási sémáknak az elsajátítása.

A beszédfejlődés titkait kutatva a nyelvészek és a pszichológusok hosszú ideig az egyetemes törvényszerűségeket keresték, azokat a szabályszerűségeket próbálták meg feltárni, amelyek tértől és időtől, kultúrától és társas környezettől függetlenek. Az elmúlt évtizedekben új szempontok is megjelentek a vizsgálatokban, egyre nagyobb figyelmet szentelnek a kisgyermek nyelvi és társas környezetének, a gyermek beszédfejlődését befolyásoló konkrét nyelvi minta sajátosságainak. Megállapították, hogy a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat alakulása lényegében a nyelv társadalmilag elfogadott használati módjának az átadása. A beszédtanulás és a beszédfejlődés a gyermek szocializációs folyamatának a része, tehát az otthon elsajátított nyelvhasználati mód társadalmi hátrány vagy társadalmi előny forrásává is válhat.

Nyelvi szocializáció hagyományos cigány nyelvi közösségekben

...az anya által improvizált [...] hosszú, színes párbeszédtek témája gyakran már nem a közvetlenül átélte vagy az éppen folyó esemény, hanem a gyermek jövőbeli élete: jövőbeli feladatai, tevékenységei, iskolás vagy felnőtt korának várható konfliktusai, életének nagyobb valószínűséggel bekövetkező kisebb vagy nagyobb eseményei – s mindez nemegyszer meghökkentően aprólékos, mesészerű vagy éppen drámai megjelenítésben. Egy ilyen rögtönzött „párbeszéd” egyik részletét mutatja az alábbi – vásári jelenetet leíró – szövegrészlet. A párbeszéd főszereplője, a szöveg „címettje” a felvétel időpontjában mindössze hat hónapos Déneske.

Mistoj de!
Muro sav zsal tar,
ugye muro sav?
„Kaj zсах, Dénes?”
„Ande bári fóro.
Ingrah e grahten.”
„Szode graszten ingreh,
Dénes?”
„Duj vagy trinen!
(...)
zsasz tar mure dadesza;
Duj zséne, biknasza,
paru vasz,
kinasz cine khúren;”
Haj szo kereh lenca,
Dénes?”
„Haj me kamav e cine
khúren?
Maj zsav, asztarav ándr
ando vurdon, haj / kidav
opre e bute xurde savoren,
po vurdon, me pale trádav
pe lesz” – egye mokam?
Trádel muro báro sav e
grahten!

Jól van, na!
Elmegy a kisfiam,
ugye, kisfiam?
„Hová mész, Dénes?”
„A nagy vásárba.
Visszük a lovakat.”
„Hány lovat viszel,
Dénes?”
„Kettőt vagy hármat!
(...)
megyünk apámmal;
Ketten, eladunk
cserélünk,
veszünk kiscsikókat;”
„Hát mit csinálsz velük,
Dénes?”
„Hát én szeretem a kis-
csikókat!
Majd megyek, befogok a
szekérbe és / felszedem a
sok apró gyereket, a
szekérre, én meg hajtom”
– ugye, kisfiam?
Hajtja a nagy fiam
a lovakat.

(Réger 1990: 71–2)

Feladatok

1. Fogalmazza meg néhány mondatban a beszéd legfontosabb jellemzőit *A beszédről* című idézetek (79. o) alapján.
2. Mennyi időes gyermekről szól a *Dajkaszót és gondot* című írás? Vajon a beszédtanuláshoz mely állomásait hagyta már maga mögött, és melyek állnak még előtte?
3. Ha módja van rá, figyelje meg a környezetében lévő kisgyermek beszédét, esetleg elevenítsen fel a beszédtanulással kapcsolatos családi történeteket. Hogyan illeszkednek a megfigyelések és az emlékek a beszédfejlődésről szerzett általános ismereteihez?
4. Magyarázza meg, milyen szempontból tekinthetjük párbeszédnek a *Nyelvi szocializáció hagyományos cigány nyelvi közösségekben* című részletet (82. o)! Milyen tipikus elemek bizonyítják a környezet kultúrájának meghatározó szerepét?

3.2.2. Az írás

Írásról kétféle értelemben lehet beszélni [...]: Szorosabb értelemben vett írással akkor van dolgunk, ha megállapíthatjuk 1. a közlési szándékot és 2. azt, hogy ez a szándék bizonyos rajzolt, festett, rovott stb. jelek létesítésében nyilvánul meg. Ott, ahol e két ismérv egyike is hiányzik, csak tágabb értelemben vett írásról lehet szó. Tágabb értelemben vett írás tehát a művészi vagy játékösztön jeleket, vallásos vagy mágikus jelképeket alkotó megnyilatkozása is, ha közlési szándék nincs jelen.

(Lazicius 1963: 14)

Mi az írás? Nyelvileg kifejezett gondolatok maradandó rögzítésére szolgáló, kisebb-nagyobb emberi közösségektől elfogadott, egyezményes grafikai jelek rendszere. Azért hangsúlyozzuk, hogy itt nyelvileg kifejezett gondolatról van szó, mert egy zenei gondolatot – például egy fúgátémát – is papírra vethetünk, de arra másfajta írás, a hangjegy szolgál eszközzel.

(Kéki 1971 : 10)

Az írásról

Az írás a nyelv segítségével kifejezett gondolatok rögzítésére szolgáló, egyezményes grafikai jelek rendszere. Előzményeire az emlékmegőrzés olyan, népszokásként itt-ott még fennmaradt módozataiból következtethetünk, amilyen a tulajdonjegy, a rovásfa, a hírnökbot, a követpálca, a csomójelek stb.

(Hoppál 1990: 100)

Tíz- meg tízezer év óta számos módja van annak, hogy az ember rajzokkal, jelekkel, képekkel üzeneteket továbbítson. De a tulajdonképpeni írás csak azóta létezik, amióta kialakult olyan jelek vagy jelképek rendszere, amelyekkel alkalmazóik formába önthetik, világosan meghatározhatják mindazt, amit gondolnak, éreznek vagy képesek kifejezni. [...]

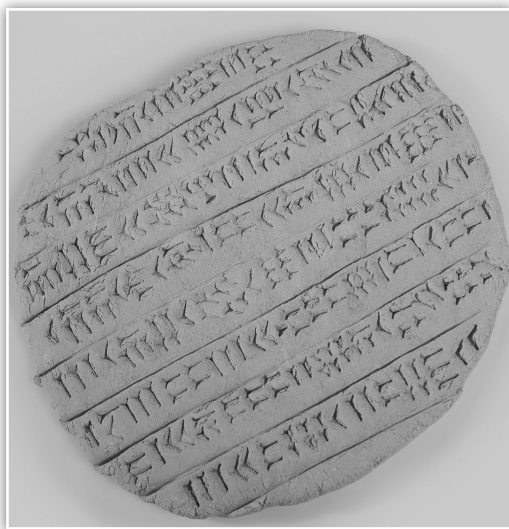
Művészet és technika határmezsgyéjén ott az írás és mindaz, ami hozzátartozik. Tükröződése nyelveknek és zenéknek, játék, költészet, betűk és jelek: minden, amit az emberiség elmond önmagáról, amit elmesél az emberi történelemről.

(Jean 1991: 12;129)

A beszéd mellett a nyelvi közlés másik módja az írás. A nyelvészek megközelítőleg 5 ezer olyan nyelvet tartanak számon, amelyet most is használnak vagy valamikor beszéltek a Földön. De azoknak a nyelveknek a száma, amelyeknek írásuk is van, lényegesen kevesebb. Az *írás* szó vagy az *írásbeli közlés* szerkezet hallatán a legtöbb ember a kézírásra gondol. De ne feledkezzünk meg arról, hogy az írásnak a kézírás mellett különböző technikai eszközök alkalmazásával kialakult formái is vannak. A nyomdagép, az írógép, majd a számítógép megjelenése az írás fogalmát és az írásbeli közlés mikéntjét is jelentősen megváltoztatta, például az internetes kommunikációban szinte úgy írhatunk, ahogyan beszélünk. Ezt a változást tükrözi az írott-beszélt nyelv elnevezés is, amelyet többször használnak a digitális kommunikáció szinonimájaként.

Az írás keletkezése hosszadalmas és bonyolult folyamat. Nincsenek bizonyítékok arról, hogy vajon az írás egyetlen központból kiindulva terjedt-e tovább a különböző népek körében, vagy a különböző népek írásai inkább egymástól függetlenül fejlődtek-e ki az ókor nagy civilizációiban. A tudományos kutatások jelenleg csupán annyit tudnak meggyőzően bizonyítani, hogy egyes esetekben történtek átvételek.

A legrégebbi írásos emlékeink közé tartoznak az uruki agyagtáblák, amelyek a Kr. e. IV. évezredből származnak. Ezeket Mezopotámiában, Uruk város templomának helyén találták, és sumér írás olvasható rajtuk. Gazdasági számadásokat tartalmaznak, amelyek feljegyzésére a mezopotámiai városállamok gazdasági

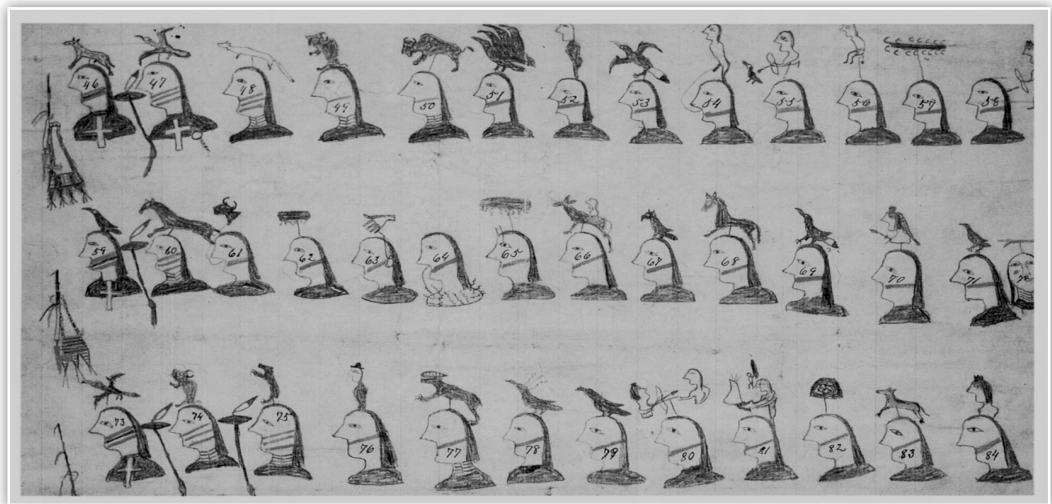
3.13. ábra. Ékirás

életének fejlettsége miatt lehetett szükség. A kőben és fában szegény területen a nagy mennyiségben rendelkezésre álló agyag bizonyult az íráshoz megfelelő anyagnak. Az íróveszővel könnyű volt különböző formájú jeleket rányomni, ill. belekarcolni, sőt a puha agyagban az íráshibákat vagy a téves feljegyzéseket is könnyen lehetett javítani. Kiegyezés után azonban már nem lehetett változtatni, az agyagba vésett feljegyzés maradandó és megváltoztathatatlan volt.

A gazdasági számadások mellett találtak táblákat a sumérok társadalmi szervezetéről, gazdálkodásáról, sőt az iskolák oktatási módszereiről is. Ezek a táblák kezdetben emlékeztetők voltak, de az ékírás fejlődésével egyre inkább alkalmassá váltak arra, hogy a beszélt nyelvet megőrizték. Később kialakult a gondolkodásnak és a nyelvi közlésnek egy új formája is: az írásbeliség. Ezzel együtt létrejött egy mindennapi írásbeli kultúra, bár az írás és az olvasás tudománya még hosszú ideig kevesek kiváltsága volt. Részben megőrződött, részben megteremtődött az irodalom: a vallásos himnuszok, varázsszövegek megőrzítése és a számunkra legismertebb, nagyszabású sumér alkotás, a Gilgames-eposz lejegyzése.

Az írás fejlődése

Képirás (piktográfia)

3.14. ábra. Képirás (Robinson 2003: 56)

Az első írások vázlatos rajzok, felismerhető dolgok, melyeknek mindegyik jele egy bizonyos tárgyra vagy élőlényre, esetleg fogalomra utal. Ezek a piktogramok, amelyek hol egy-egy szót, hol egész mondatot vagy szöveget jelentenek. Fontos jellemzőjük, hogy nincsenek egy adott nyelvhez kötve, mindenki a saját nyelvén értelmezheti az üzenetüket.

A szimbólumok értelmezése

Az 1970-es évek közepén, a nemzetközi utasforgalom állandó növekedése miatt összefogott az Amerikai Grafikai Intézet és az Egyesült Államok Közlekedési Minisztériuma, hogy a repülőterek és más utazási csomópontok számára olyan szimbólumokat alkossanak, melyek egyértelműen üzennek mind a siető utasoknak, mind pedig az angolul nem tudóknak. Harmincnégy jelképet terveztek meg [...]

A tervezőbizottság az alábbi fontos megfigyelést tette: „Meg vagyunk győződve róla, hogy a szimbólumok erősen korlátozott hatásúak. Akkor a legérthetőbbek, ha egy tárggyal, pl. egy busszal vagy egy talpas pohárral egy szolgáltatást vagy egy engedélyt érzékeltetnek. Kisebb a hatásfokuk, ha egy folyamatot vagy egy cselekvést ábrázolnak, például jegyvásárlást, ugyanis (ez utóbbi eset) komplex interakciókból áll, melynek módja és körülményei jelentősen változnak.” A tervezők végkövetkeztetése az volt, hogy a szimbólumokat nem szabad önmagukban alkalmazni, hanem be kell őket építeni „egy értelmes jelrendszer-egészsébe”, mely mind szimbólumokat, mind pedig alfabetikus üzeneteket tartalmaz.

3.15. ábra. Piktografikus jelrendszer

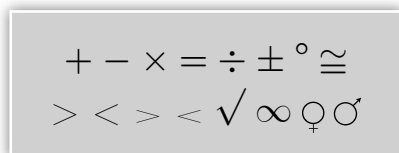
(Robinson 2003: 210)

Fogalomírás (ideográfia)

A fogalomírás jelei szintén képszerűek, de már nemcsak az elsődleges jelentésre utalnak, hanem ezen túl tágabb összefüggésben is használatosak, tehát megszűnik a jelentés meg a külső valóság közötti nyilvánvaló képi kapcsolat. A Nap jele például lehet egy küllővel körülvett kör. De ez a jel a konkrét égitesten kívül forróságot, világosságot

3.16. ábra. Ideogram

3.17. ábra. Modern logogramok

vagy egyéb olyan fogalmat is kifejezhet, amelynek nincs egyértelmű képi megjelenítése. A fogalomírás jelei az ideogramok, amelyeknek nincs rögzített hangértékük, bár értelmezésük bizonyos közmegegyezést feltételez. Idővel az ideogramok alakja annyira megváltozhat, hogy többé nem ismerhető fel bennük valamely konkrét dolog képe.

Szóírás, szótagírás (logográfia)

A tiszta szóírásban egy jelnek egy szó felel meg. Ezek a jelek eredetileg képek voltak, amelyek magát a tárgyat vagy a cselekvést ábrázolták. Később a jelek eltávolodtak a konkrét tárgytól vagy cse-

lekvéstől, nemcsak a szavak értelmével, hanem a hangalakjával is összeforrtak. Bizonyos ideogramokat hangalakai értelemben bizonyos szótagok jelölésére foglaltak le. A logogramok elkülönültek a fogalomtól, illetve annak egységes nyelvi jelétől. Egy adott nyelvhez kötödvé szótagok, illetőleg szórészek szintjén tagolták a szavakat.

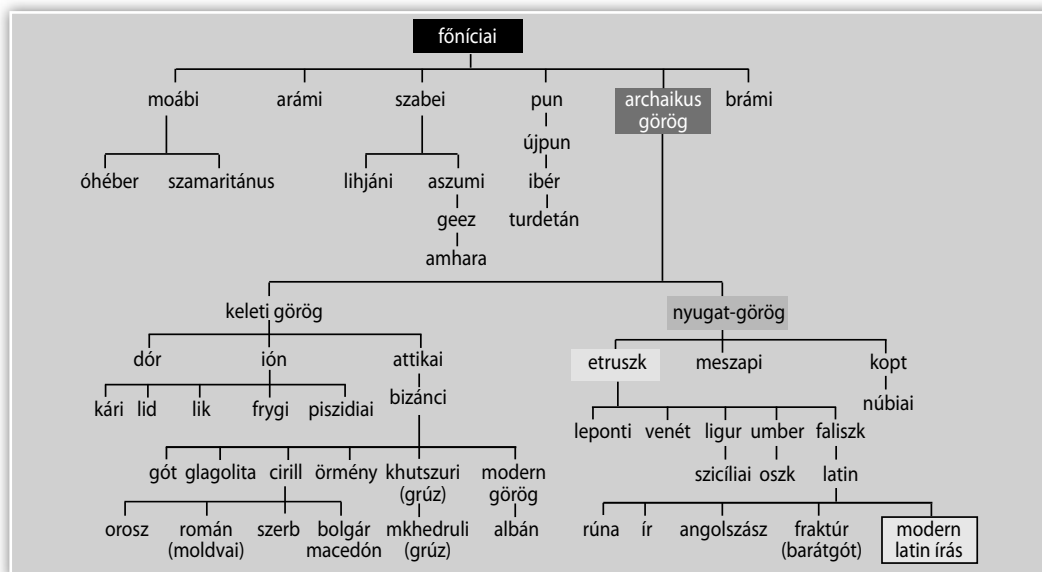
Betűírás (alfabetikus írás, hangírás, fonetikus írás)

A betűírásban a szavakat hangokra bontjuk, és jelölésükre a velük egyező kezdőhangzójú szójeleket használjuk, tehát minden hangnak önálló jele van. Ennek az eljárásnak az előnye, hogy sokkal kevesebb jelet, vagyis írásjegyet kell megismernünk, mint egyéb rendszerekben. Elvileg módot nyújt arra, hogy az ábécé betűivel egy nyelvnek minden hangját leírjuk, tehát rendkívül gazdaságos és alkalmazkodó írásrendszer. Valószínűleg a legkisebb ábécé 11 betűvel a Salamon-szigetek egyik népének, a rotokasz népnek az ábécéje, a legnagyobb a kambodzsai khmer nyelv ábécéje 74 betűvel.

A betűírást a főnicipiai alakították ki az egyiptomi írás szó- és szótagíró rendszeréből, ám ők csak a mássalhangzókat jelölték. Elterjedése után a Kr. e. V. szá-

D _a	R _e	T _i	Ꭰ _o	Ꭱ _u	Ꭲ _v
Ꭶ _{ga} Ꭷ _{ka}	Ꭸ _{ge}	Ꭹ _{gi}	Ꭺ _{go}	Ꭻ _{gu}	Ꭼ _{gv}
Ꭽ _{ha}	Ꭾ _{he}	Ꭿ _{hi}	Ꮀ _{ho}	Ꮁ _{hu}	Ꮂ _{hv}
Ꮃ _{la}	Ꮄ _{le}	Ꮅ _{li}	Ꮆ _{lo}	Ꮇ _{lu}	Ꮈ _{lv}
Ꮉ _{ma}	Ꮊ _{me}	Ꮋ _{mi}	Ꮌ _{mo}	Ꮍ _{mu}	
Ꮎ _{na} Ꮏ _{na} Ꮐ _{na}	Ꮑ _{ne}	Ꮒ _{ni}	Ꮓ _{no}	Ꮔ _{nu}	Ꮕ _{nv}
Ꮖ _{qua}	Ꮗ _{que}	Ꮘ _{qi}	Ꮙ _{quo}	Ꮚ _{quu}	Ꮛ _{quv}
Ꮝ _{sa} Ꮞ _s	Ꮟ _{se}	Ꮠ _{si}	Ꮡ _{so}	Ꮢ _{su}	Ꮣ _{sv}
Ꮤ _{ta} Ꮥ _{ta}	Ꮦ _{te} Ꮧ _{te}	Ꮨ _{ti} Ꮩ _{ti}	Ꮪ _{to}	Ꮫ _{tu}	Ꮬ _{tv}
Ꮮ _{ta} Ꮯ _{ta}	Ꮰ _{te}	Ꮱ _{ti}	Ꮲ _{to}	Ꮳ _{tu}	Ꮴ _{tv}
Ꮵ _{ta}	Ꮶ _{te}	Ꮷ _{ti}	Ꮸ _{to}	Ꮹ _{tu}	Ꮺ _{tv}
Ꮻ _{wa}	Ꮼ _{we}	Ꮽ _{wi}	Ꮾ _{wo}	Ꮿ _{wu}	Ᏸ _{wv}
Ᏹ _{ya}	Ᏺ _{ye}	Ᏻ _{yi}	Ᏼ _{yo}	Ᏽ _{yu}	᏶ _{yv}

3.18. ábra. Cseroki ábécé (Robinson 2003: 180)

3.19. ábra. A görög–latin írás fejlődése I. (Fodor 1999 nyomán. A nyelvek írásmódja a forrás szerint)

zad táján a görögök alkották meg a teljes hangírást oly módon, hogy a magánhangzók jelölésére felhasználták a „fölsleges” föníciai mássalhangzójeleket, például *A – alfa*, *E – epsilon*, *O – omikron* stb. Ekkor jött létre a Görögországban ma is használatos, huszonegy betűs görög ábécé. A görög írás hatása messzire kisugárzott. Az etruszok közvetítésével eljutott a latinokhoz, tőlük pedig sok más néphez, így a magyarokhoz is.

A honfoglaló magyarok írása, a székely–magyar rovásírás

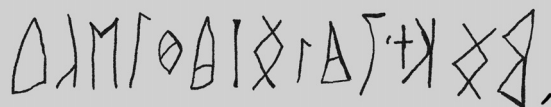
A magyar rovásírás eredetéről többféle magyarázatot ismerünk. Rovásemlékeink a kelet-európai rovásírásnak kései, Kárpát-medencei változatai. Az *ír* és a *betű* szó régi török jövevényszavak a magyar nyelvben, ez azt bizonyítja, hogy a magyarságnak valószínűleg már régen volt írása. A pogány magyarság általánosan alkalmazott rovásírását a kereszténység terjedésével tért hódító latin írásbeliség szorította ki.

A magyar rovásírás emlékei főként Erdélyben találhatóak, használatáról a XV. századtól a XVIII-XIX. századig vannak adataink. A pásztorok számrovásaként egészen a XIX. század végéig fennmaradt. A számrovást úgy készítették, hogy a rováspálcába beégették a gazda billogát, rávésték a legelőre kihajtott állatok számát, majd hosszában ketté hasították, és a pálcá egyik felét a gazda, másikat a pásztor őrizte a majdani elszámolásig.

Kezdetben fára, négyszögletűvé faragott pálcára rótták a jeleket, ennek megfelelően a betűk szögletesek voltak, formájuk a fa erezetéhez idomult. Vízszintes vonalat nem használtak, hiszen a fa rostjaival egyező irányban célszerűtlen lett volna a bemetszés. Az írás iránya jobbról balra haladt, mert eredetileg a bal kézben tartott fapálcára rótták a jeleket. Később kőre, majd papírra is készítettek feljegyzéseket a rovásjelekkel, így a jelek szögletes formája néhány helyen kikerekedett.

Föníciai	Föníciai név	Modern szimbólum	Korai görög	Klasszikus görög	Görög név	Korai latin	Klasszikus latin
𐤀	'aleph	,	Α	Α	alpha	Α	A
𐤁	beth	b	Β	Β	beta	Β	B
𐤂	gimel	g	Γ	Γ	gamma	Γ	C
𐤃	daleth	d	Δ	Δ	delta	Δ	D
𐤄	he	h	Ε	Ε	epsilon	Ε	E
𐤅	waw	w	Ϝ	Ϝ	digamma	Ϝ	F
𐤆							G
𐤇	zayin	z	Ζ	Ζ	zeta	Ζ	
𐤈	heth	h	Η	Η	eta	Η	H
𐤉	teth	t	Θ	Θ	theta	Θ	
𐤊	yod	y	Ι	Ι	iota	Ι	I (J)
𐤋	kaph	k	Κ	Κ	kappa	Κ	K
𐤌	lamed	l	Λ	Λ	lambda	Λ	L
𐤍	mem	m	Μ	Μ	mu	Μ	M
𐤎	nun	n	Ν	Ν	nu	Ν	N
𐤏	samek	s			xi		
𐤐	ayin	,	Ο	Ο	omicron	Ο	O
𐤑	pe	p	Π	Π	pi	Π	P
𐤒	sade	s			san		
𐤓	qoph	o	Ϟ		qoppa		Q
𐤔	reš	r	Ρ	Ρ	rho		R
𐤕	šin	sh/s	Σ	Σ	sigma	Σ	S
𐤖	taw	t	Τ	Υ	tau	Τ	T
			Χ	Υ	upsilon	Υ	V
				Χ	chi		X
				Ω	omega		Y
							Z
FÖNÍCIAI			GÖRÖG			LATIN	

3.20. ábra. A görög-latin írás fejlődése II. (Robinson 2003: 170)

3.21. ábra. A homoródkarácsonfalvi rovásfelirat (Forrai 1985: 157)

A rovásírásos jelölés néhány jellemzője

- A szavak elválasztására pontot használnak.
- A mássalhangzók elé és közé *e* hangot kell olvasni, azt külön betűvel nem jelölik.
- Nemcsak önálló hangokat, hanem hangzókapcsolatokat is jelölnek.
- Egyéni ligatúrákat használnak, azaz egy betűnek már meglévő vonalát egy másik betű alkatrészéül alkalmazzák.

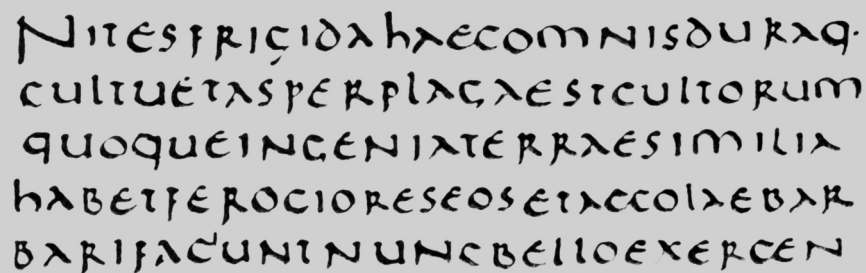
Legjelentősebb rovásírásos emlékeink

- a nikolsburgi ábécé
- templomfeliratok: Székelyderzs, Bögöz, Enlaka, Homoródkarácsonfalva stb.
- a bolognai vagy Marsigli-féle rovásnaptár
- a nagyszentmiklósi aranykincs 14 darabjának rovásírásos felirata.

Az írás és a kor

A korai középkor írása

Sajátossága a betűk kerekdedsége, és hogy a vágott hegyű, ferdén tartott toll használatának következtében a vékony és vastag vonalak váltakozóak. Az unciális a kora középkor könyvírása. Egy betűsoros, lapos vágású íróttal kifejlesztett kézírás. A betűk izoláltak[...],

3.22. ábra. A középkor írása

eleinte egyforma magasak voltak, később egyik-másik csekély, majd később határozott felső és alsó nyúlványai a sorközök alsó és felső mezőibe nyúltak. Jellemző a betűk széles kerekítése is. A sortávolság legalább betűmagasságnyi, sokszor ennél is több. Az unciális írástükör ünnepélyes hatású, a sorok szigorúan zárt jellegűek.

(Szántó 1988: 18)

Confiteant̄ dño miseric̄dia eius :
 lia eius filijs hominū. Ut sacri-
 ficū laudis : ⁊ annūciēt op̄ra ei
 ratione. Qui descendit mare in
 facietes operacionē in aquis mul-
 tiderūt op̄a dñi: et mirabilia eu-
 do. Dixit et stetit spirit⁹ p̄celle
 ti sūt fludus eius Ascendit usq̄
 et descendunt usq̄ ad abissos : a
 in malis tabescebat. Turban̄ l
 sunt sicut ebrius : et omnis sapi-
 uozata est. Et clamauerūt ad i-
 tribularent̄ : et de necessitatib⁹ i-
 ros. Et stannit̄ p̄cellam eius ir-
 luerūt fludus eius. Et letan̄ su

3.23. ábra. A gótika írása

A gótika írása

A gótikus írás sajátosságai a textúrá-
 ban érik el kiteljesedésüket. A füg-
 gőleges betütörzsek szorosan egymás
 mellé szorúlnak, a kerekdedség, a haj-
 szálvonalak eltűntek, ehelyett rombusz
 alakú fejek és lábak jelennek meg az
 írásban, amelyekkel a betűk összeköt-
 hetők. A betűk fején és lábán, végig a
 sorhosszon két rombuszlánc fut pár-
 huzamosan. A betűk magasba törése
 fokozódott, a sortávolság minimális, a
 betűk felső és alsó kinyúlása és a szó-
 távolság csekély. A betűk olvasható-
 sága nehéz. A textúra a ferde tartású,
 széles tollú írástechnikából fejlődött
 ki. A betűelemek, a sorok és az írástü-
 kör tömörsége minimumra csökkenti a
 szavak és a sorok közötti fehér felüle-
 teket.

(Szántó 1988: 19)

A reneszánsz írásbelisége, a humanista írás

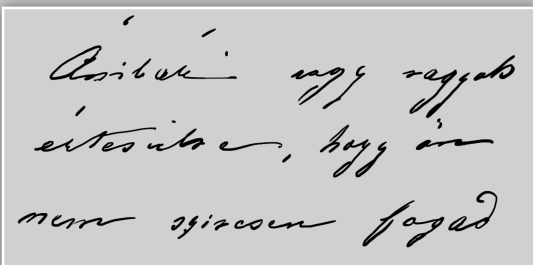
A humanisták kéziratos könyveit is vágott tollal ír-
 ták, a vízszintes sorhoz viszonyított, kb. 45°-os ferde
 tolltartással. [...] E kézírásos betűknél a vékonyodó
 és vastagodó vonalak jellegzetes és ritmikus váltoga-
 tása, a betűcsoportok önálló szóképpé formálása, a
 szavak kiegyensúlyozott sorokká alakuló ritmusa, az
 írástükrő [...] aránya klasszikusan világos és harmo-
 nikus. [...] Az itáliai ősnymondászok nyomtatott be-
 tűinek ez a lapos tollal írott írástípus volt az előképe.

(Szántó 1988: 23)

a a e b c d e
 e f f f g g g h b j
 k l m n o æ o r

3.24. ábra. A reneszánsz írása

Írástanítás, írástanulás a XIX–XX. században

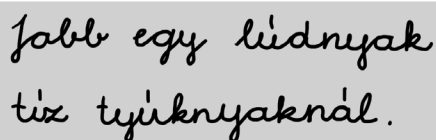

Asíbeki nagy nagyok
étesíték, hogy in
nem szívesen fogad

3.25. ábra. Klasszikus dőlt betűs írás

hogyan fékezi a kapkodókat és ösztönzi a resteket, ugyanakkor az egész osztályt foglalkoztatja.

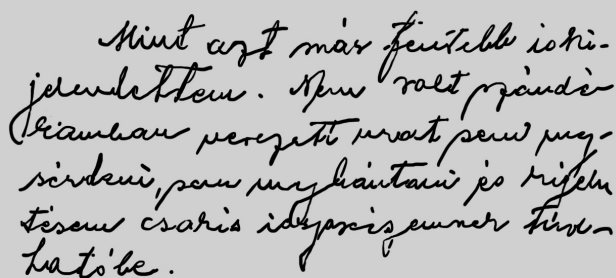
A XX. század elején nagy változás következett be az írástanításban. 1933-tól az ún. zsinórírás vagy ennek valamelyik egyszerűsített változata lett általános. A zsinórírás álló helyzetű betűtípusrendszer.

Jobb egy lidnyak
tíz tyúknyaknál.

3.26. ábra. Álló helyzetű zsinórírás

Az újabb kísérleti írások célja, hogy a legkisebb fáradtsággal, a legszebben, legolvashatóbban tudjunk írni. Ennek a módszernek a kialakításához figyelembe veszik az ember fiziológiai íróapparátusát: a kéz, a kar, a váll izmainak és ízületeinek működéséből eredő ritmust és kinetikát.

Mint azt már fentebb is ki-
jelentettem. Nem volt zsinór-
írásban percéltérvant, sem meg-
sírdeu, sem megkántani és trifele-
tesem csakis idyapiszemner tük-
kato'be.

3.27. ábra. Folyóírás

A XIX. századi magyarországi iskolákban a dőlt betűs írásra tanították a gyerekeket. Kíváncsi volt, hogy a betűk szabályosak, egyenletes méretűek legyenek. Száraik felfelé is, lefelé is egyenlő hosszúak voltak és egymással párhuzamosan dültek. Az iskolában közepes ritmusban, vezényszóra írtak a tanulók, ezért ütemírásnak is nevezték. Kitűnő fegyelmező eszköznek tartották, úgy vélték,

vonalszerben végzik.

Van-e jövője az írásnak?

Úgy látszik, az írásnak, mint a betűk és más írásjelek egymás után sorakoztatásának, alig van vagy nincs jövője. Időközben kialakultak olyan kódok, melyek az információkat az írásjelek-nél jobban közvetítik. Mindaz, amit eddig megírtak, jobban átültethető hangszalagra, hangle-mezre, filmre, videoszalagra, videolemezre vagy diszkre. És sok minden, amit eddig nem le-hetett megírni, az új kóddal rögzíthető. Az így kódolt információkat kényelmesebb létrehozni, átvinni, befogadni és tárolni, mint az írott szövegeket. A jövőben az új kód segítségével job-ban lehet korrespondálni, tudománnyal foglalkozni, politizálni, verset írni és bölcselkedni, mint tettük azt az ábécével vagy az arab számokkal. Minden jel arra mutat, hogy a betűvetés kódja, hasonlóan az egyiptomi hieroglifákhoz vagy az indián csomóíráshoz, feledésbe merül. A jövőben már csak a történészeknek és más szakembereknek kell írni és olvasni tanulniuk.

(Flusser 1997: 7)

Feladatok

1. Fogalmazza meg négy-öt tételmondatban az írás legfontosabb jellemzőit *Az írásról* című idézetek alapján!
2. Magyarázza meg, miért tekinthetjük piktogramoknak *A szimbólumok értelmezése* című írásban ismertetett jeleket! Soroljon fel a mindennapi életből olyan hely-zeteket, amelyekben piktogramok közvetítik a szükséges információt! Mi az oka napjainkban a piktogramok gyakori használatának?
3. Mi az oka annak, hogy az egyes nyelvek ábécéi nem azonos számú betűből állnak?
4. Nézzon utána – internetes források felhasználásával – mikor és hogyan keletkezett a cseroki írás! Vajon létezik-e számítógépes alkalmazás a cseroki íráshoz?
5. Ismertesse részletesen valamelyik rovásírásos emlékünk keletkezésének történetét és megfejtésének körülményeit!
6. Magyarázza meg *Az írás és a kor* című szemelvények (89. o.) felhasználásával, mi-lyen kapcsolat van az írás külső képe és az adott kor szellemisége között!
7. Mutassa be a következő ismeretterjesztő cikkből kiindulva, hogyan viszonyult a náci Németország a gót betűs íráshoz (<http://www.nyest.hu/hirek/igy-irtak-a-nacik!>)

8. Fejtse meg az alábbi idegen szavak jelentését! Mutassa be az egyik tudományterületet részletesen!

Tudomány	Magyar neve	
epigráfia		
diszgráfia		
kalligráfia		
kriptográfia		
ortográfia		
paleográfia		
pedográfia		
sztenográfia		
technográfia		
tipográfia		

9. Gyűjtsön érveket a *Van-e jövője az írásnak?* című szemelvényben megfogalmazott gondolatok megerősítéséhez vagy megcáfolásához! Alkossanak két csoportot (pró és kontra), és vitassák meg a témát!

10. *Kézírással jobban rögzül az ismeret* – ez a címe egy norvég kutatást ismertető cikknek (<http://www.nyest.hu/hirek/kezirassal-jobban-rogzul-az-ismeret>). Milyen érvekkel lehet alátámasztani ezt a megállapítást?

3.2.3. A szóbeli és az írásbeli kommunikáció

A nyelvi kommunikáció két formája, a beszéd és az írás az emberiség fejlődéstörténete során alakult ki. A beszédet a nyelv elsődleges megnyilvánulási formájának tekintjük, az írást pedig másodlagos közegnek. Ennek az állításnak az alátámasztására sokféle érvet felsorakoztathatunk, amelyeket két nagy csoportba lehet rendezni. Az első csoportba az úgynevezett genetikussal érvek tartoznak, a másodikba az általánosak.

Genetikussal érvek:

- Az emberiség történetében a beszéd alakult ki először, és csak később jött létre az írás.
- Minden olvasási és írásos esemény a beszélt nyelv közvetítésével megy végbe.
- Az egyén az életében beszélni tanul először, s az írást csak később sajátítja el.

Általános érvek:

- Nincs beszélt nyelv nélküli emberi közösség, de sok olyan közösség van, amelyeknek nincs írásrendszere.
- Még az olyan közösségekben sem minden felnőtt ember írástudó, amelyekben létezik írás.
- A gyerekek már beszélnek, mielőtt írni tanulnának.

A társadalmak között meghatározó különbséget jelent az írásbeliség megléte vagy hiánya. A tapasztalatok felhalmozásának és hagyományozásának funkcióját az írásos közlés tölti be. Az írás és az olvasás tudománya hosszú időn át szűk réteg kiváltsága volt, ezért az írott nyelv társadalmi tekintélye sokszor ma is nagyobb, mint a beszélt nyelv.

A kezdetek

Az írni tudás hatalmát gyorsan felismerték, s a mezopotámiai társadalom hierarchiájában föl-emelkedett az írnok. Egyértelmű, hogy olvasni tudás híján nem lehetett meg, de sem hivatásának megnevezésében, sem tevékenységének társadalmi észlelésében nem vették tudomásul az olvasás aktusát. Az írnoknak mint közszereplőnek biztonságosabb volt, ha nem az információ visszaolvasójának tekintették (azaz annak, aki a közlést jelentéssel telíti meg), hanem egyszerűen olyasvalakinek, aki azt a köz érdekében lejegyzi. Bár ő volt a hadvezér vagy a király szeme és nyelve, az efféle politikai hatalmat nem volt tanácsos fitogtatni. Éppen ezért Niszabát, az írnokok folyamközi istennőjét nem a szeméhez emelt táblával, hanem íróveszszővel ábrázolták.

Nehéz túlbecsülni az írnok szerepét a mezopotámiai társadalomban. Nélküle nem lehetett üzenetet küldeni, hírt továbbítani, ő jegyezte le a király utasításait, ő rögzítette a törvényeket, ő gyűjtötte össze a naptárkészítéshez a csillagászati adatokat, ő számította ki a szükséges katonák, munkások, szarvasmarhák számát, az ellátmány mennyiségét; szükség volt rá a pénzügyi és gazdasági tranzakciók nyomon követéséhez, az adókvetéshez, a szerződéskötéshez, az orvosi diagnózisok és receptek följegyzéséhez; ott volt a hadjáratokon, hogy leírja a katonai parancsokat, majd a hadi krónikákat; megőrizte a szakrális szövegeket, és a Gilgameseposz felolvasásával szórakoztatta a népet. Mindez lehetetlen lett volna írnokok nélkül. Ő volt a kéz, a szem és a hang, amelynek révén a kommunikáció megvalósult, és az üzenet megfejthetővé vált.

(Manguel 2001: 188–9)

A szóbeli és az írásbeli kommunikáció mellett a XX. század utolsó évtizedeitől nagy iramban terjed egy új forma, az internetes vagy digitális kommunikáció. Működésében és nyelvhasználatában az írásos és a beszélt nyelvi környezet hatásait egyaránt megfigyelhetjük, ezért a digitális kommunikáció nyelvét gyakran nevezik írott-beszélt nyelvnek. A következő táblázat a kommunikációs folyamat legfontosabb összetevőinek és körülményeinek szempontjából hasonlítja össze a kommunikáció típusait.

3.4. táblázat. Azonosságok és különbségek a kommunikáció három típusában

	Kommunikáció		
	szóbeli	digitális	írásbeli
Létrejötté	Több százezer éves (kb. Kr. e. 50 000–)	Néhány évtizedes (kb. 1980/90–)	Néhány ezer éves (kb. Kr. e. 4 000–)
Segédeszközök, tárgyi feltételek	Segédeszközök nem szükségesek, az emberi test önmagában hozza létre	Technikai feltételeket és eszközöket igényel	Segédeszközöket feltételez (pl. papír, toll)
Párhuzamosan végezhető tevékenységek	A beszélő testét más tevékenység számára szinte teljesen szabadon hagyja	Leköti a beszélő testét, más tevékenység számára alig hagy lehetőséget	Leköti a beszélő testét, más tevékenység számára alig hagy lehetőséget
Érzékszervi feltételek	Auditív úton valósítja meg a kommunikációt; alapformája a hangos beszéd; érezkelhető oldala a hang; segítheti a látvány	Vizuális úton valósítja meg a kommunikációt; alapformája az írott szó; érezkelhető oldala az írott jel	Vizuális úton valósítja meg a kommunikációt; alapformája az írott szó; érezkelhető oldala az írott jel; segítheti a belső hallás
Körülmények	Független a fénytől, bármikor alkalmazható; gyors	Nem független a fénytől és a netes kapcsolatot megteremtő energiaforrástól; gyors	Nem független a fénytől, világításhoz van kötve; lassú
	Térbelileg kötött, kis távolságra terjed, helyhez, illetőleg szűkebb szociális körhöz kötött	Térbelileg kötetlen, korlátlanul elérhető	Térbelileg kötetlen, nagyobb távolságban is terjeszthető, szállítható
	Időbelileg kötött, a hang pillanatnyi, múló jelenség, elillanó	Időbelileg maradandó, tetszés szerinti ideig tárolható, ugyanakkor alkalmi is	Időbelileg maradandó, másolható
Személyi feltételek	A hallgatónak szól – de az adott térben mindenkit elér; Korlátozott a résztvevők száma	Szólhat csak a címzettnek, de tömeges is lehet – korlátlan a résztvevők száma	Az olvasónak szól, de az akár el is utasíthatja; nagyszámú befogadóhoz is eljuthat
Formája	Közvetlen	Átmeneti	Közvetett

3.5. táblázat. Az üzenet megalkotásának és befogadásának jellemzői

	Üzenet		
	szóbeli	digitális	írásbeli
Érvényesség	Múlékony	Maradandó	Maradandó
Szerkesztettség	Nyílt, laza, hiányos	Nyílt, laza, hiányos	Zárt, kötött
Grammatika	Hiányos szerkezetű, tagolatlan mondatok; szünetek, töltelékszavak; szegényesebb szókincs, szukcesszív mondat	Laza, egyéni szerkesztés; hiányok, netes/csetes rövidítések, összevonások, mozaikszók, tömörítés	Gondosan szerkesztett, tagolt mondatok; stilizálás, részletes, pontos fogalmazás, gazdagabb szókincs; szimultán mondat
Forma	Kevesebb az idő a nyelvi kifejezés megformálására; nincs mód a törlésre, csak utólagos javításra, helyesbítésre	Van mód a javításra, törlésre	Több az idő a nyelvi kifejezés megformálására; van mód a törlésre, javításra
Szerkezet	Linearitás, ritmikus struktúrák, klisék	Lineáris és egyéb elágazásos struktúrák; struktúratereemtés – hipertext	Komplexebb lineáris struktúrák, utalások
Tartalom	Kevesebb információ, kevesebb adat; nagyobb redundancia, több ismétlés	Korlátlan mennyiségű információ és adat; kisebb redundancia; gyors, azonnali visszakereshetőség	Sok információ, több adat; kisebb redundancia (visszakereshetőség)
Beszédhelyzet, szövegkörnyezet	Meghatározó a beszédhelyzet, az azonnali visszajelzések kihatnak a szövegformálásra	Korlátozottan támaszkodhat a beszédhelyzetre	A beszédhelyzet a szövegalkotás pillanatában nem hat valóságosan, az alkotó csupán elképzel(het)i
Nem verbális jelek	A megértést és a kifejezést segítik a nem verbális jelek	A megértést és a kifejezést segítik a speciális nem verbális jelek (emotikonok)	A megértést és a kifejezést korlátozottan segítik a nem verbális jelek és más szemiotikai rendszerek jelei

Az előszó lejegyzése

A gyakorlati írások az idők során eltávolodtak a kiejtéstől, a mindennapi beszéd-től. Az írásjelek legtöbbször csak közvetve utalnak a hangalakra, ezért az írásképet és a hangalakot olvasási, illetőleg ejtési szabályok kapcsolják össze. Sok tudományterületnek azonban következetesebb és pontosabb hangjelölési módra, egy fonetikai célokra is alkalmas írásra van szüksége.

A nyelvjárások és a népnyelv kutatói jóval az élőnyelvi kutatások mai divatja előtt, már a XIX. század közepétől foglalkoztak a nyelvjárási szövegek lejegyzésével. Erre a feladatra a hazai szövegközlésben a nyelvatlasz gyűjtéseinek megindulása után az egyezményes hangjelölést használták. Az alapbetűkön a köznyelvben nem használatos mellékjelek mutatják a köznyelvi kiejtéstől eltérő képzési sajátosságokat, például a nyíltabb vagy zártabb ejtést, az időtartam különbségeit. Bármilyen meglepő, de nem könnyű feladat a mondatok elhatárolása sem, vagyis annak a megállapítása, hol ér véget az egyik mondat, és hol kezdődik a másik.

Hévízgyörk (Pest megye)

- Azt tessék elmondani, hogy csinálják ezt a gölöndint?
- Észtet? Hät ugyë, mëkfözzük a krumplit, összetörjük, akór tészünk bele ëk kizs zsirt à krumplibà, ávvál elkeverjük, ëk kicsit ugyë mëkhüttyük, hogy | mèr hà olyan hüttebb à krumpli, nem olyan forró, akkor jobb à | olyan, olyan ikrásabb a tészta belülë, ha· nem olyan forró | ən vån összegyúrvà a krumplivál. Akkor sokkal jobb. Hät osztān ugyë, hät èlszāggāttyuk, vót ezelót hogy gëörbő ë, ilyen nagyogbà ë. Hät úgy | íty csinātuk, na mëg ics csināl'uk most is, hà véletlenül, véletlenül, dë hà csak någyon véletlenül kerül mōst mān. À kelëttët esztët, | esztët jót szoktām sütnyi någyon, it vån kemëncénk, túróslepiny ugyë, mëg ilyen pusztà kalācsot is någyon jót tudok sütnyi, no. Igazōn hát, nem hogy dicsërem mágāmōt, dà hát àzër csak någyon izët no, olyan às, hogy àz embërnek kívānot belülle ënnyi, mëk, mëk kāpusztāslepiny mëk | hát.

(Hajdú 1974: 164–5)

Feladatok

1. Bizonyítsa az írott nyelv társadalmi tekintélyét az ókortól napjainkig különböző korokból és társadalmakból vett példákkal!
2. Funkcionálisan analfabéta az a személy, aki képtelen gyakorolni azokat a tevékenységeket, amelyekben az írásbeliségnek fontos szerepe van. Gyűjtsön anyagot – internetes források bevonásával – a funkcionális analfabetizmus részletes bemutatásához! Megállapításait statisztikai adatokkal is egészítse ki!
3. Jelölje a hasonlóságokat és a különbségeket (ugyanazon, ill. különböző színekkel) az *Azonosságok és különbségek a kommunikáció három típusában* című 3.4. táblázatban! Igazolja a digitális kommunikáció átmeneti jellegét!
4. Keressen három szöveget vagy szövegrészletet, és *Az üzenet megalkotásának és befogadásának jellemzői* című 3.5. táblázat segítségével mutassa be, milyen kommunikációs sajátosságok jellemzők rájuk!
5. Olvassa fel a palóc nyelvjárásba tartozó, hévízgyörki szöveget! Figyelje meg, mi okozza a felolvasásban a legnagyobb nehézséget!

3.3. A nem nyelvi jelekről

A nem nyelvi jeleknek a kommunikációban betöltött szerepe már régóta a figyelem középpontjában van. Elég, ha csak az ókori retorika nagyjait említjük, akik a szónoklat tartalmi kidolgozása mellett nagy hangsúlyt fektettek az előadásmódra is, annak nem nyelvi összetevőire. Így például a „minden szónoknál nagyobb” címet viselő híres görög orátor, Démoszthenész (Kr. e. 384-322) minden beszédén aprólékosan dolgozott, és amikor készen volt velük, egy színésszel olvastatta föl őket, hogy a hangoztatással se legyenek gondjai. Véleménye szerint a szónoki beszéd legfontosabb tényezői: „*Először az előadás, másodszor az előadás, harmadszor az előadás*”. Arisztotelész pedig fölhívta a figyelmet arra, hogy a politikai életben igazán az ér el sikereket, aki mondanivalóját jól adja elő. Hasonlóan vélekedett az előadásmód fontosságáról Cornificius is, aki az előadásmód két legfontosabb elemének a hanghordozást és a testmozgást tartotta. A különféle hangnemeknek megfelelő testmozgást is leírta. Mintegy kétszáz évvel később Quintilianus is részletesen foglalkozott az előadó hangjával, a taglejtésekkel, az arc és a szem szerepével, a kéz gesztusaival, sőt a megfelelő ruházatkodásra is kitért.

Szent Ágoston leírása a beszéd tanulásáról

Emlékezem erre, de később jöttem tudatára, hogy a beszédet miképpen tanultam. Nem tanítottak rá felnőtt emberek. Nem adogatták szájamba a szókat valamiféle oktatási rend biztos menetében, mint hamarosan később a betűket. A tőled kapott eszecsém erejével, édes Istenem, nyöszörgéssel és különféle hanggal, tagjaim ilyen-amolyan mozdítgatásával közölni akartam magam is a szívem vágyait, hogy fülekre találjanak óhajtásaim. Ámde gyöngé voltam arra, hogy mindent kifejezzek, és a felnőttekkel sem boldogultam mindig. Visszavisszacsengett emlékezetemben, hogy ha ők egy-egy dolgot nevén neveztek, testükkel is odafordultak a nevezett dologhoz, a kimondott szó nyomán. Megfigyeltem ezt és fölfogtam eszemmel, hogy úgy nevezik a dolgot, ahogyan emlegetik, midőn mutogatni akarják nekem. Kiviláglott testi mozdulataikból, hogy a valóságban ezt akarják. Lám, így valamiképpen az összes népek természetes beszéde megmutatkozott. Arcmozdítással és szemhunyorgatással, egyes testrészek integetésével, lelki vágyakozásokat kifejező hangok zengéséből születik ez, ha kérnek, követelnek, elutasítanak vagy utálnak valamit az emberek.

(*Augustinus 1982: 34–5*)

A nem nyelvi jelekkel való foglalkozás, azok értelmezése a retorikán kívül a színházban, a művészetekben is megjelent. A nem nyelvi jelek kutatásának előfutáraként megemlíthetjük az olasz Andrea de Jorio nevét, aki 1832-ben az antik görög vázákön található gesztusokat összevetette a korabeli nápolyiak gesztusaival. Tette mindezt azért, hogy az olasz uralkodó minél jobban ismerje meg alattvalóit.

3.28. ábra. Részlet a nápolyiak gesztusaiból (Morris 1995: 55)

Egyre gyakrabban vált részévé a mindennapi helyes viselkedésnek is a nem nyelvi jelek használata. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a különféle illemtankönyvekben olvasható tudnivalók.

A köszönről

Hanem van a köszönesnek egy neme, mely készakarva kevély alakot ölt; köszönteni lehet hidegen és gúnyosan, hogy a szándékos sértés rögtön feltűnik; ez mindig alacsony gondolkodásmódot árul el. Ha valódi műveltséggel bíró egyén olyan emberrel találkozik, kinek örömet mutatna gúnyos, megvető arcot, ne tegye azt, hidegen mozdulatlan arcczal menjen el mellette, mintha az egészen idegen volna előtte, és az illetőnek ez a teljes mellőzés legjobban bebizonyítja, hogy amaz őtet szíve mélyéből megveti, és ismerősei sorából kitörölte.

(Kalocsa 1884: 347)

A nem nyelvi jelek vizsgálata, rendszerezése csak a XX. század elején kezdődött el. Ezt elősegítette:

- a pszichológia, a pszichoanalízis és a mélypszichológiai iskolák elterjedése,
- a nyelvészet, a nyelvtudomány fejlődése,
- a szemantikai kutatások fellendülése,
- az új technikai eszközök (fotó, film, videó) feltalálása.

A rádió és a telefon megjelenése ráirányította a figyelmet a hangra, a benne rejlő, a beszédől elkülöníthető információk sokaságára.

A behaviorista pszichológusok elkezdték kutatni a mozgások kifejezését és megnyilvánulásait. Erről az 1930-as években már tekintélyes mennyiségű anyagot találhatunk, amely kezdetben a kibocsátott jelzésekre, mozgásokra utalt.

Az 1950-es években megtörtént a nem verbális jelek felosztása eredetük, használatuk, hatásuk szerint. Később több kutató ezeknek a jeleknek a nemek szerinti különbözőségét is vizsgálta. Ma már egyre több tudományos és ismeretterjesztő munka, egyre több kutatási beszámoló jelenik meg, amely az emberek közötti kommunikáció nem verbális jelzéseit elemzi és ismerteti. Sőt az alap- és középfokú oktatásban is helye van a nem nyelvi kódok megismerésének, azok tanulmányozásának.

3.3.1. A beszédet kísérő nem nyelvi jelek

A nem nyelvi jelek funkciója és eredete

Az előző fejezetekben, illetve a kommunikációs alaptételek tárgyalásakor megismertük, hogy a nem nyelvi jelek összetevőikre nem bontható analóg jelek, amelyek kiegészítik, szabályozzák, helyettesítik, illetve segítik értelmezni a közlés folyamatát. Gondoljunk csak egy mosolyra, egy fintorra vagy egy simogatásra. Sokszor csupán a nem nyelvi jelekből tájékozódunk arról, hogy partnerünk éppen dühös, bánatos, vagy örül valaminek. A nem nyelvi jelek segítik a kapcsolat megkezdését, fenntartását és lezárását, irányítják, befolyásolják a kommunikáció menetét.

A nem nyelvi jelek az alábbi főbb funkciókat látják el:

- Tájékoztatnak a részt vevő személyekről. Rögton látjuk, ha valaki mérges, kedves vagy éppen szomorú. A nem nyelvi jelek irányítanak minket abban is, hogy milyen a beszédpartnerünk viszonya hozzánk (elfogad, elutasít, vagy közömbösek vagyunk a számára).
- Irányítják a kommunikáció folyamatát. Amikor valakivel kapcsolatot létesítünk, ránézünk, kezet nyújtunk, felé hajolunk. A beszélgetés során, ha mi akarunk szólni, ezt is számtalan nem nyelvi jellel is közölhetjük (pl.: gesztus, előrehajlás, közelebb megyünk, tekintetváltás stb.).
- Tagolják, hangsúlyozzák a beszélt szöveget. Ebben főleg a hangsúlyozás, a hangmenet, a tempó, a szünet jeleinek van meghatározó szerepe.

Eredetük szerint a nem verbális jeleket a következő csoportokba sorolhatjuk:

- Az örökölt (ontogenetikus) jelek minden egészséges emberre jellemzőek, velünk születettek, és a világ minden táján azonos jelentésük van. Ide az ún. alapérzelmeket kifejező arcjeleket soroljuk (öröm, meglepetés, félelem, szomorúság, harag, undor, érdeklődés).
- Az ösztönösen megtanult (filogenetikus) jelek egy-egy nyelvközösségre jellemzők, s mindig az adott kultúrától függenek. Az ott élők a környezetüktől ösztönösen tanulják meg. Ilyen jel például a fejbólintás, a gesztikuláció, a tekintettartás beszélgetés közben.
- Az egyezményes (konvencionális) jeleket a használóik tudatosan tanulják meg, és meghatározott céllal alkalmazzák őket. Ilyenek lehetnek a sportolóknak a labdajátékokban, a bűvároknak a vízben használt jelei.

Az első két csoportba sorolható jeleket ösztönösen sajátítjuk el, és a legtöbbször spontán módon alkalmazzuk, de az is előfordul, hogy ezeket is szándékosan kell egy-egy kommunikációs helyzetben használnunk. Számos olyan foglalkozás (pl.: színészi munka, tanár, politikus, orvos), kommunikációs helyzet van, ahol szükség van a nem nyelvi jelek tudatos használatára. A nem nyelvi jelek között találunk olyanokat is, amelyeket tudatosan alkalmazunk (pl.: kézfogás, integetés). Ezek a jelek többnyire együtt és egyszerre hatnak a nyelvi közléssel. Használatukat és jelentésüket a kommunikációban erősen meghatározza az adott beszédhelyzet, a résztvevők tudása, kulturális hovatartozása.

Feladatok

1. Gyűjtsenek minél több olyan egyezményes jelet, amelyek közismertek, illetve olyanokat, amelyek csak egy-egy csoportra jellemzők!
2. Alkossanak párokat! Írjanak az alábbi képsorhoz egy történetet! Hasonlítsák össze az elkészült munkákat!

3.29. ábra.

A beszédet kísérő nem nyelvi jelek felosztása

A kommunikáció folyamatában a verbális és nem verbális jelek együtt, egymást kiegészítve vannak jelen, egyszerre hatnak. Az újabb kutatásokban az 1980-as évektől kezdve szociálpszichológusok, kommunikációkutatók egyaránt hangoztatják, hogy nincs értelme a kommunikáció jeleit egymástól független nyelvi és nem nyelvi kategóriákba sorolni. Ezzel egyetértve a következőkben csak a bemutatás, leírás kedvéért választjuk szét őket. A többféle lehetséges csoportosítás közül két felosztást ötvöznünk, s ezen próbáljuk bemutatni a nem nyelvi jelek legfőbb jellemzőit.

A nem nyelvi jeleket a legtöbbször nem tudatosan használjuk a kommunikációban, de közülük számos jel alkalmazása, ha szükséges, tudatossá válhat. Az idesorolható jeleket összefoglaló néven paranyelvi nem nyelvi jeleknek nevezzük. Azonban vannak olyan nem nyelvi jeleink is, amelyeket a legnagyobb igyekezetünk ellenére sem tudunk befolyásolni, nem tudunk velük a kommunikáció során manipulálni, de az interakcióban jelentésük van. Ilyen jelek lehetnek: a beszélő kora, neme, termete, arcának elfehéredése vagy elpirulása, tenyerének izzadása, lábának remegése, hangjának elcsuklása. Az ilyen típusú nem nyelvi jeleket közös névvel extranyelvi jeleknek nevezzük.

A pirulásról

„Korábban a nők elpirultak, ha szégyellték magukat, a maiak pedig szégyellik, ha elpirulnak” - bölcselkedett Marlene Dietrich. A „kék angyal” mondása aforizmának jó, csak nem egészen igaz. Valójában ugyanis a kisgyerekek és az öreg emberek ritkán pirulnak el (kipirulni a gyerek is tud, elpirulni azonban nem), a középkorúak azonban sűrűn pirultak és pirulnak el manapság is.

Az első pirulások általában a kamaszkorban jelentkeznek, s mivel leplezhetetlenek, gyakran annyira megzavarják az ifjú embert, hogy az magában a pirulástól való félelmébe pirul bele. (Ezt a fajta káros pirulást eritrofóbiának nevezi az orvosi nyelv.) Józanul szemlélve természetesen, nem félelmetes a pirulás. Egyszerű, akaratunktól független biológiai folyamat, amelyre a szervezet a maga módján reagál. Aki elpirul, annak átmenetileg szaporább a pulzusa, magasabb a vérnyomása, még bizonyos hormonok szintje is emelkedik a vérben. De ez nem ártalmas, és nem is restelni való.

A piros színnek az emberi arcon is sok változata van, ezt jól kifejezik nyelvünk finom árnyalatai. Aki haragszik, az elvörösödik, akire rápirítanak, az elpirul, aki örül, az kipirul.

(Ottlik 1997:152)

A továbbiakban azokat a nem nyelvi jeleket vizsgáljuk meg részletesebben, amelyek a paranyelvi nem nyelvi jelek csoportjába tartoznak. Rendszerezésünk a következő:

- I. A hangjelek (vokalitás)
- II. Mozgásos kommunikáció (kinezika)
 1. Az arc
 - A. A tekintet
 - B. A mimika
 2. A gesztus
 3. A testtartás (poszturális kommunikáció)
- III. A térköz (proxemika)
- IV. Az érintés (taktilika)
- V. Az emblémák
- VI. Az időviszonyok (kronémika)

I. A hangjelek

A vokális jeleknek, azaz a hangjeleknek óriási szerepük van a kommunikációban. Nem mindegy, hogyan mondjuk azt, amit mondunk. A hangunkkal sok mindent kifejezhetünk. Legtöbbször már a hang elárulja, hogy nő vagy férfi, fiatal vagy öreg a beszélő, sőt annak érzelmeit is tükrözi. Amikor elégedettek és boldogok vagyunk, akkor „csengő”, vidám hangon szólalunk meg, amikor bánatosak vagyunk, „szürkév” válik hangunk. A magas hang feszültséget, idegességet, izgalmat jelez; a mély erőt, érettséget, önbizalmat sugároz. A hangjel az egyetlen olyan nem nyelvi jel, amely a telefonon történő beszélgetéskor is árulkodik a beszélő érzelmi állapotáról. Erre jó figyelni a telefonon történő beszélgetéseink során.

Az alábbi kísérlet, amelyet két kutató (Davitz és Davitz) végzett 1959-ben, azt bizonyítja, hogy a hang képes érzelmek közvetítésére, kifejezésére. A kutatók megkértek nyolc kísérleti személyt, hogy tíz különböző érzelmet fejezzenek ki a hangjukkal (pl. szorongást, haragot, féltékenységet stb.), miközben az ábécét olvassák fel. A felvett anyagot 30 másik kísérleti személy hallgatta meg, akik megpróbálták a kifejezett érzelmeket azonosítani. Az eredmények azt mutatták, hogy egyes érzelmeket, például a haragot, az idegességet, a szomorúságot vagy a boldogságot sokkal könnyebb volt felismerni a hang alapján, mint másokat, mint például a szerelmet, a féltékenységet és a tisztességet.

Hangkarakterológia

...a beszédet és a beszélőt összekötő metaforák – derűs (komor, kemény), lágy, hajlékony (mev, nyers), behízelt, katonás, éles, fojtott, gyengéd, meleg – arra utalnak, hogy hajlamosak vagyunk a hangnak is egyéniséget tulajdonítani. Egy lépéssel tovább is mehetünk: alighanem mindenkinek van valamiféle elképzelése a még ismeretlen beszélőről, pusztán hangja után ítélve. Feltehető, hogy az átlagostól való eltérések a beszédben is rendszert képeznek, s hogy az eltérések rendszerét a hallgató öntudatlanul az egyéniséget formáló szabályokra vezeti vissza.

A grafológus az írás ductusát (vonalvezetés) nézi, megkülönböztetve a szöges, az árkádós, a konkáv, a fonális vonalvezetést. A dallamot térbeli mozgásként érzékeljük (legalábbis Arisztószos »Harmonisztika«-ja óta – i. e. IV. század –, de tőle alighanem függetlenül). A hang lejtését láthatóvá teszi a dallamíró, s a papiroson szemmel követhetjük a hang szögletes, hullámos, fonális ductusát. Amióta a hang nem száll el nyomtalanul, a hangkarakterológia bátran a grafológia nyomába léphet, és talán be is hozhatja százszázados lemaradását.

(Fónagy 1985: 50)

A vokális jelek csoportjába soroljuk a beszédet kísérő, egy-egy nyelvre jellemző hangsúlyt, hanglejtést, beszédtempót, beszédritmust és a beszédszünetet, valamint a hangerőt.

A hangadásnak önmagában is lehet üzenete, így a sírás, az ásítás, a nevetés, a fütty, a hangos légzés vagy a szándékos köhögés is jelent valamit. Mexikó Oaxaca államában és környékén él a mazateko nevű törzs, amelynek tagjai füttyjelekkel beszélnek. Persze ez a füttyjel nem olyan, mint az általunk ismert kétujjas fütty. A füttyült dallamok összetettek, a beszélt nyelv ritmusalakzataira épülnek, és alkalmasak finom különbségek kifejezésére. A füttynyelv csupán néhány, egyértelmű üzenet váltására alkalmas. Főleg akkor használják, ha nagy a távolság a beszélgetőpartnerek között.

Füttyült beszéd

Az egyik nap észrevettük, hogy Eusebio Martinez a konyhája előtt állva odafütyül egy tőle meglehetősen távol haladó embernek. A férfi a lenti ösvényen a piac felé tartott, hogy eladja a rakomány kukoricát, amelyet cipelt. Eusebio füttyülésére füttyüléssel válaszolt. Az üzenetváltás különböző füttyjelekkel több alkalommal megismétlődött. A férfi végül megfordult, néhány lépést tett visszafelé, majd felment az Eusebio konyhájához vezető úton. Anélkül, hogy egy szót is szólt volna, a földre dobta terhét. Eusebio megvizsgálta a rakományt, bement a konyhába, némi pénzzel tért vissza, s kifizette az áru ellenértékét. A férfi megfordult, és távozott. Egyetlen szó sem hangzott el. Eusebio és a férfi beszélgettek, alkudoztak, és mindkét fél számára kielégítő egyezsége jutottak kizárólag a füttyülést használva kommunikációs eszközként.

(Cowan 1948; idézi Crystal 1998: 496)

II. A mozgásos kommunikáció jelei

A kinezikus, azaz mozgásos kommunikáció, amelyet nagyon sokszor csak „testnyelvenek” nevezünk, magába foglalja az összes olyan nem nyelvi jelet, amely a testről, a test mozgásáról leolvasható. Így idetartozik az arc mozgása, melyből a kutatások is főleg a tekintettel és a mimikával foglalkoznak részletesebben. A mozgásos kommunikáció részeként tartjuk számon a gesztusokat, valamint a testtartás, testmozgás, illetve a test érintésének jeleit.

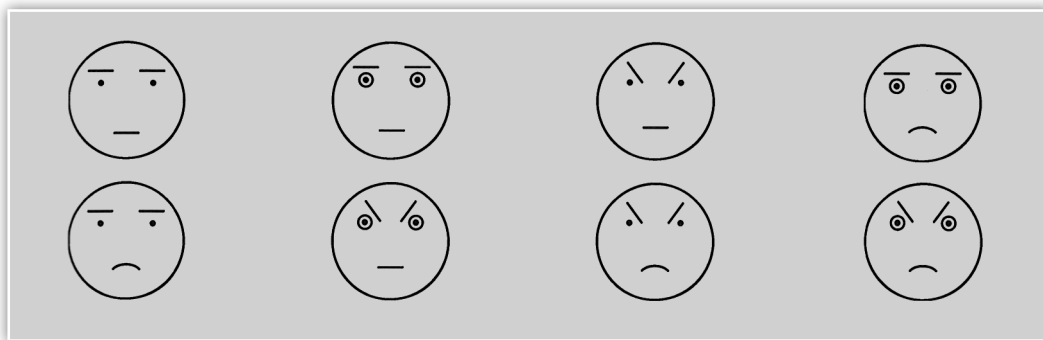
1. Az arc

Az arcon mint a nem verbális jelek közvetítőjén három területet különítenek el: A homlok a szemöldökökkel, a szem, a száj.

Ezeket az összetevőket figyelembe véve alkották meg a piktografikus eljárást, amely az arcon a három említett pontot veszi figyelembe. Ezek egyszerű rajzi megjelenítésével ábrázolják az érzelmeket.

3.30. ábra. Mosolygós portré

3.31. ábra. Piktografikus rajzok (Buda 1985: 262)

A szemöldök kifejezhet örömet, meglepetést, szomorúságot, idegességet stb. Hiszen ha meglepődünk, csodálkozunk valamin, felhúzzuk szemöldökünket, ha mérgesek vagyunk, akkor összeráncoljuk. Ha távolról két ember egymást üdvözli, akkor is gyakori a szemöldök felhúzása. A tekintetet mint nem verbális jelet szemünkkel, szemöldökünkkel, szemhéjunkkal és az azokat mozgató izmokkal fejezzük ki. A szájnak a mimika által kifejezett üzenetben van jelentősége.

Érdekes, hogy az orrnak nincs különösebb szerepe a mimikában, a piktografikus képen se jelölik. Ugyanakkor tudjuk, hogy az orr ráncolása, fintora a mi kultúránkban azt jelöli, hogy valamilyen szokatlan szagot érzünk, de egyes új-guineai és paraguayi törzseknél a tagadás jele lehet. Az orr az üdvözlés eszköze is lehet: az új-zélandi maori bennszülöttek úgy üdvözlik egymást, hogy az orrukat összedörzsölik.

Számos jelet ismerünk, amely az orr valamilyen megérintésével jön létre. A franciáknál az orr megcsavarása arra utal, hogy valaki (egy harmadik személy, akiről szó van) jól berúgott. Puerto Ricóban ugyanez a jel egy kérdést jelöl, azaz: mi folyik itt. Egyes kutatók szerint az orr gyakori érintése a beszélgetés közben arról is informálhat bennünket, hogy partnerünk zavarban van, esetleg nem mond igazat.

A. A tekintet

A szem a lélek tükré. Nézz a szemembe! Ki ne ismerné ezeket a kifejezéseket. Az emberi szem a kommunikáció szempontjából is igen fontos testrészünk. Fontos, mert nélküle szűkül a befogadás csatornája. Ez a mindössze 2,5 cm átmérőjű érzékszervünk egyidejűleg 1,5 millió jelet képes befogadni. És jelentős, mert számos nem nyelvi üzenetet képes kifejezni, küldeni a partnernek.

Amikor szólni kívánunk valakihez, vagy kapcsolatot akarunk vele létesíteni, először ránézünk. Ha kerülni akarjuk valakivel a kommunikációt, arra törekszünk, hogy tekintetünk ne találkozzék. A szemnek a beszélgetés közben is fontos szabályozó- és jelzőszerepe van. Visszajelzést ad a hallgatóról, a megértésről, a témához, a másik személyhez való érzelmi viszonyról. Partnerünk tekintetéből rögtön látjuk, hogy érdekl-e, amit mondunk, vagy éppen el-elkalandozó tekintetével a beszélgetés befejezésére figyelmeztet bennünket. A nem verbális jelekkel foglalkozó kutatók megállapították, hogy a tekintet a kommunikációban többnyire öntudatlan, de bizonyos kultúrkörökben, társadalmi vi-

szonyokban meghatározott lehet az iránya és a tartalma. A japánok például a beszélgetés közben inkább a nyakat figyelik, mint a szemet, vagy a déli népeknél hosszabb ideig nézik egymást a beszélgetőpartnerek, mint az északiaknál.

Szemkontaktus

Afrika egyik részében az Amerikai Békehadtest egyik önkéntese igencsak felizgatta a törzs véneit, azzal, ahogy tanított. Az asszony azt kívánta a hallgatótól, hogy nézzenek a szemébe. Abban a kultúrában nem volt megengedett egy gyerek számára, hogy belenézzen a felnőttek szemébe. Nagyjából ugyanez érvényes a bennszülött amerikai indiánok körében is. Udvariatlanság egyenesen belenézni egy idősebb illető szemébe; a tisztelet úgy mutatják ki, hogy elkerülik a szemkontaktust.

(Axtell 1998: 72–3)

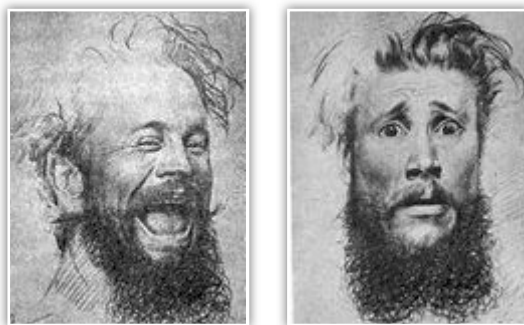
A szemben a pupilla állapota fejezi ki a kommunikáló felek érzelmi viszonyait. Így, ha a téma érdekes, a felek figyelnek egymásra, érzelmileg is egymásra vannak hangolva, akkor a pupillájuk jóval tágabb, nagyobb, mint azoknak, akik nem figyelnek egymásra, nem érdekli őket a másik mondandója.

Kultúránkban a tekintettel, a szemkontaktussal kapcsolatosan több illemszabály létezik: Illetlen dolog valakit hosszabb ideig nézni, megbámulni, még akkor is, ha valamilyen feltűnő ruhadarabot hord, kirívóan viselkedik, azonban beszélgetés közben illik partnerünk szemébe nézni. Ha valaki kérdez tőlünk valamit, beszél hozzánk, akkor is illik figyelmünkkel, tekintettartásunkkal megtisztelnünk őt. Érdekes és gyakori jelenség, hogy a kicsi gyerekek addig nem kezdik el a mondandójukat, amíg nem sikerül fölvenniük a szemkontaktust azzal, akihez beszélni szeretnének. Természetesen a túl sok nézés ugyanolyan kellemetlen, mint a kevés. Meg lehet próbálni! Ha beszélgetés közben hosszan és mereven nézünk a partnerünk szemébe, biztos, hogy zavarba jön, vagy megkérdi, mi bajunk. De az is érdekes kísérlet lehet, ha az utcán egy velünk szembejövő idegennel még akkor is keressük, tartjuk a szemkontaktust, ha már nagyon közel van hozzánk. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy az illető köszön, mert azt hiszi, hogy ismerjük őt. Ugyanis ha számunkra valaki ismeretlen, akkor nem keressük vele a szemkontaktust, sőt kimondottan kerüljük. Ezt a jelenséget jól megfigyelhetjük egy liftben. Minél közelebb állunk egy ismeretlen emberhez, annál inkább kerüljük vele a szemkontaktust. Azonban ha nagyobb térben vagyunk ismeretlen emberekkel, távolabb helyezkedünk el egymástól (pl. vonat, bolt, előadóterem), akkor már bátrabban „szemezünk” idegen emberekkel is. Érdeemes megfigyelni, hogy igazán bátrak vagyunk a metró mozgólépcsőjén, hiszen itt állandó mozgásban vagyunk, mindig más és más ember szemébe lehet néznünk.

A tekintet ugyanúgy, mint a többi nem verbális jel, nem értelmezhető külön. Leginkább a mimikával függ össze.

B. A mimika

Érzéseinket, gondolatainkat az arcizmaink mozgása, azaz a mimikája is tükrözi. A kommunikációban a mimikának igen fontos szerepe van, hiszen ez az a nem nyelvi jel, amelyre a leginkább odafigyelünk. Természetesen ez az odafigyelés nem

3.32. ábra. A Rudolf-féle képek (Csaba-Moussoung-Kovács 1986: 79)

mindig tudatosan történik. Úgy, ahogy az arcjátékkal sem tudatosan élünk a be-szélgetésben. Általában a mimika a szóbeli közléssel együtt jelenik meg, azt kíséri, illetve annak érzelmi tartalmáról árulkodik. Előfordul azonban az is, hogy egy-egy kérdésre csak egy arcrándítással felelünk. Például nem tetszik valami, elrántjuk a szánkat, vagy örülünk valaminek, és elmosolyodunk. Összehúzzuk a szemöldökünket, ha mérgesek vagyunk.

A mimikára már korán fölfigyeltek a kutatók. Különböző arcképek vizsgálatával próbálták elemezni, értelmezni jelentését a kommunikációban. Darwin is ezzel a módszerrel írta le és mutatta be *Az érzelmek kifejezése az embernél és az állatoknál az arcon* (1872) című munkájában azt a nyolc, könnyen felismerhető alapérzelmet, amelyeket az emberi fajra univerzálisan jellemzőnek tartott. Később Ekman és munkatársai hatra csökkentették ezeket az alapérzelmeket (ezek az öröm, a harag, a félelem, a szomorúság, az undor és a meglepetés). Majd vizsgálataikkal kimutatták, hogy ezek velünk születettek, univerzálisan jellemzőek és felismerhetők.

A mimika jeleit a különböző országokban nem egyformán értelmezik. A nyelv kinyújtása például a mi kultúránkban csúfolódást jelent, míg a tibetieknél ez az üdvözlés jele.

A mosoly: ha két ember találkozik, üdvözléskor rámosolyognak egymásra. A mosoly a jólét, az általános derű, az elégedettség, az emberek iránti jóindulat kifejezője. Ismeretlenek is gyakran rámosolyognak egymásra, nem is beszélve a bolti eladókról, banktisztviselőkről. A külföldiek szemében ez a mosoly gyakran formálisnak tűnik, és nem értik, miért kell folyton mosolyogni. Pedig a „lényeg az, hogy az ember mindig jól legyen, akkor is mosolyogjon, fitt, fiatalos, munkára, harcra, bizniszre kész legyen, amikor valójában a pokolra kívánja a másikat”.

A kelet-ázsiai ember mosolyogva mond igent, és mosolyogva hártja el a nem megfelelő ajánlatot. Nagyon ritkán mondanak kerekén nemet. Thaiföldön még a repülőtéren is osztogatnak olyan tájékoztató röplapokat, hogy „kérjük, itt-tartózkodása során ne idegeskedjék, mindig mosolyogjon, mert ez a helyi szokás”.

(Hidasi 1992: 143)

Vannak olyan népek, ahol a mosolygás mindig kötelező, így nehéz eldöntetni, hogy valaki mikor is örül igazán. Azonban a mosoly nagyon fontos a kommunikációban, például a kapcsolat felvételekor igen nagy szerepe van. A mosolygást egyfajta nyitásként értelmezzük, és sokkal könnyebben közeledünk mosolygós emberhez. A mosoly mindkét irányban hat, aki adja és aki kapja, egyaránt jobban érzi magát tőle. Bizonyos helyzetekben, bizonyos foglalkozásokban elvárt a mosoly. Ilyenkor előfordul, hogy műmosolyt

3.33. ábra. Mosolygó kínaiak

alkalmazunk. Nem sokban különbözik az igazi és a műmosoly, a felületes szemlélő észre sem veszi. Ha kíváncsi arra, hogy ön mennyire képes felismerni a műmosolyt, látogasson el a BBC-honlapjára, ahol 20 mosoly alapján kipróbálhatja, hogy vajon különbséget tud-e tenni igazi és műmosoly között.

Sokáig élt az a nézet, hogy a férfiak kevesebbet mosolyognak, mint a nők. Mára már több kutatás alapján bebizonyosodott, hogy ez nincs így. A férfiak főleg akkor fogják vissza mosolyukat, ha hivatalos helyzetben vannak. De a magánéletben ők is szívesen és gyakran nevetnek. Érdekes, hogy a mosoly jele (☺) a leggyakrabban használt nem nyelvi jel a különféle elektronikus úton küldött üzenetekben. Több változata is létezik: nagyon boldog :-)), kacsintva mosolyog ;-), balkezes az illető (:.

Egy mosoly nem kerül semmibe, de nagyot visz véghez. Gazdaggá teszi azt, aki kapja, és aki adja, nem lesz szegényebb. Csak egy pillanatig tart, de az emléke olykor örökké él. Senki sem olyan gazdag, hogy megvehetné, senki sem oly szegény, hogy ne érdemelné meg. A barátság érezhető jele. A mosoly nyugalmat ad a fáradt embernek, bátorságot önt a csüggedőbe. Nem lehet sem megvásárolni, se kölcsönadni, se ellopni, mert ez olyan valami, aminek csak akkor van értéke, ha adják. Ha találkozol valakivel, aki nem tud többé mosolyogni, légy nagylelkű: ajándékozd meg mosolyoddal, mert ez senkinek sem olyan fontos, mint éppen annak, aki nem képes mosolyát másnak adni.

(Net 2)

A mimika bemutatásakor meg kell említenünk az arcjáték tudatos visszafogását, a rezenéstelen arcot. Ezt a kártya nyelvéből kölcsönzött pókerarc kifejezéssel jelöljük. A pókerben ugyanis a játékosoknak céljuk, hogy érzelmeiket az ellenfeleik ne ismerjék meg. Az érzelmek visszafogására nemcsak a kártyajátékosoknak van szükségük, hanem sokszor a mindennapi életben is arra kényszerülünk, hogy érzelmeinket, esetleges nemtetszésünket visszafogjuk, azt a partnerünk felé ne közvetítsük.

2. A gesztus

A nem verbális kommunikáció legkidolgozottabb jelrendszere a gesztus. Idesoroljuk a fej, a kéz, a kar és a láb mozgásait. A gesztusok közül sok lehet tudatos, megegyezésen alapuló jel (pl. a katonák tisztelgése, a rendőrök karjelzései, a bűvárok által használt jelek).

A fej gesztusai jól elkülöníthető, értelmezhető jelek. A fej oldalirányú mozgása bizonytalanságot, míg az oldalra és enyhén hátrahajtott fej figyelmet, érdeklődést fejez ki. A lehorgasztott fej szomorúságot, büntudatot sugall. Majdnem az egész világon azonos fejmozdulat jelzi az egyetértést, az igenlést. Ez alól csak Dél-Európa néhány területe (török, görög, bolgár) kivétel, ahol pontosan ellenkező a jelentése.

A kéz és a kar mozdulatai sokféle és árnyalt jelentést hordoznak. Gyakran együtt jelentkeznek, de közülük az ujjaknak van a legnagyobb szerepük. Az ujjak beszédes, finom mozgásai érzelmeinket, hangulatunkat tükrözik. A kéz mozgásai közül számos szorosan kötődik a korhoz vagy a nép kultúrájához: ilyenek a keresztvetés, a meghajlás keresztbe tett kézzel, a tisztelgés. A kéz mozgásai közé soroljuk a köszönés, az üdvözlés gesztusait is (integetés, karlendítés, kézfogás, egymás tenyerének összeérintése stb.).

A kezek illemtana

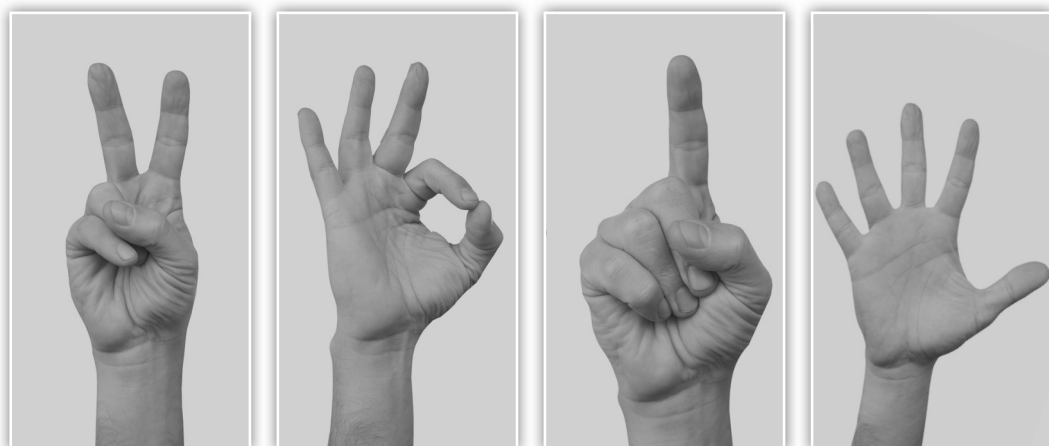
Társaságban keveset forgó embernek sok baja van a kezével. Nem tudja hova tenni, nem tudja vele mit csinálni. Itt a legfőbb tanács: minél kevesebbet csináljon vele. Persze épp ez legnehezebb, és ezt másképp alig lehet megtanulni, mint szigorúan ügyelni arra, hogy mit nem szabad csinálni a kézzel. A társaságba járó embernek le kell szoknia arról a nagyon általános rossz szokásról, hogy valami mindig legyen a kezében. Az asztalterítő bojtjait ráncigálni, a hamutartóval kunsztrükköket csinálni, virágok szirmait tépdesni: nem illik. A kezet zsebre vágni, a hüvelykujjakat a mellény nyílásába dugni: nem illik. Még kevésbé illik a hüvelykujjakkal az ismert elmés módon malmot játszani és a legilletlenebb dolog: meg fognia kabátja gombját annak, akivel beszélünk.

(Szabó 1923: 27)

A gesztusok gyakran kísérik a kommunikációt. Számos olyan kézjel létezik, amelyet tudatosan használunk, ám jelentésük kultúránként eltérő. A kézmozdulatok gyakorisága, hevesége a különböző népeknél más és más lehet. Míg a déli népek, az olaszok, spanyolok, portugálok és a franciák igen sokat és hevesen gesztikulálnak, addig a németek, a svédek és a dánok lassabban és kevesebbet mozgatják beszéd közben a kezüket, sőt az angolok körében a gesztikulálás nem rokonszenves dolog, kontinentális szokásnak és a fegyelmezetlenség jelének minősül. Ennek megfelelően esetleg le is nézik a túl sokat gesztikulálót.

A taglejtések gyorsasága és hevesége összefügg a beszéd tempójával. A gyorsan beszélő ember jóval gyakrabban és gyorsabban gesztikulál, mint a lassú beszédű. A kézmozdulatainak fontos szerepe van a kommunikáció irányításában. Kezünk segítségével jelezzük, ha szólni kívánunk, ha folytatni, megszakítani vagy gyorsítani akarjuk a beszédet.

A kommunikációba gyakran valamilyen tárgyat is beemelünk. Erre főleg akkor és azoknak van szüksége, akik nem tudnak a kezükkel mit tenni, illetve azoknak, akik így szeretnék a heves gesztusokat elkerülni. A dohányosoknak ott a cigaretta. A szemüveget

3.34. ábra. Kézjelek

viselők gyakran le- vagy fölveszik szemüvegüket beszélgetés közben, ezzel jelezve, hogy át kívánják venni a szót, vagy éppen ezzel a gesztussal szeretnék késleltetni a megnyilatkozást. Gyakori, hogy beszélgetés közben a kezünk ügyében levő ceruzával, tollal vagy egyéb apró tárggyal játszunk. (Érdeemes egy tanórán megfigyelni, hogy amíg a tanár magyaráz, a diákok közül hányan játszanak, pattognak a tollukkal!) Különösen a nők körében fordul elő, hogy a kommunikáció során láncukkal, gyűrűjükkal játszanak. A különféle tárgyak kommunikációba történő beemelése sok esetben zavaró, idegesítő a partner számára.

A gesztusnak fontos üzenete lehet egy beszéd, egy nyilvános előadás közben is. Ezért már az ókori retorikában találunk utalásokat a helyes gesztikulációra. A régi jó tanácsokat is figyelembe véve az alábbiakban összefoglaljuk azokat az alapvető szabályokat, amelyekre érdemes minden nyilvánosan megszólalónak figyelnie.

A jó és szép gesztus nyugodt, folyamatos, szoros összefüggésben van a mondandóval és a többi nem nyelvi jellel, így a beszédtempóval, a testtartással, a mimikával. Takarékoskodjunk a gesztussal! Csak annyit használjunk, amennyit a mondandónk megkíván. Csak akkor gesztikuláljunk, ha valamit értelmileg vagy érzelmileg ki akarunk emelni. Ha mindig mindent gesztussal kísérünk, akkor az olyan, mintha mindent mindig hangsúlyoznánk. Ne használjunk értelmetlen, oda nem illő gesztusokat. Mindig csak azokat a gesztusokat alkalmazzuk, amelyek természetesen jönnek.

Mozdulataink legyenek szélesek. Gesztusainkat vállból, könyökből és csuklóból szabadon mozgó teljes karral végezzük. A karmozdulat akkor szép és kifejező, ha a szónok könyökét a törzsétől távolabb tartja. A törzshöz leszorított könyökkel történő gesztikuláció semmitmondó, feszes, az előadó szorongását fejezi ki. A karmozdulataink, minél nagyobb közönség előtt beszélünk, annál szélesebbek legyenek, mert így lehet őket jól látni.

Gesztusainkat mindig mell- és vállmagasságban végezzük, hogy szembetűnőbbek legyenek! Gesztusaink soha ne takarják el az arcunkat. Az arc előtt levő kéz elfedi a mimikát és megtöri a hangot.

Minden gesztust egy ideig ki kell tartanunk. Erre azért van szükség, hogy a hallgatóshoz eljussanak, tudják értelmezni őket. Gondoljuk csak el, milyen zavaró lehet az, ha valaki a kézmozdulatait villámgyorsan váltogatja. A kapkodó gesztus kapkodó gondolkodás érzetét keltheti a hallgatóban.

Nagyon fontos, hogy a gesztusaink összhangban legyenek a mondandónkkal. Vagyis akkor és annál a szónál használjuk a kézmozdulatot, amelyet kiemelni akarunk. Ne előtte vagy ne utána jöjjön a kézmozdulat.

A gesztikulálás során jó, ha egy kicsit a testünk is mozog, hagyjuk, hogy testünk kövesse kezünket. Ha szélesebb kézmozdulatokat teszünk, például felfelé vagy oldalra mutatunk, akkor jó, ha tekintetünket a kezünk után visszük. De ez ne tartson néhány másodpercnél hosszabb ideig!

A láb gesztusai a többi taglejtéshez hasonlóan ugyancsak üzeneteket hordozhatnak. Kifejezőereje lehet a keresztbe vetett lábnak, bokakulcsolásnak. A láb mozgásait is meghatározzák a viselkedési szokások. Például illemszabályok írják elő, hogyan kell a nőknek ülő helyzetben a lábukat tartaniuk.

3. A testtartás

A test álló vagy ülő helyzetével, a beszéd közbeni mozgásával foglalkozik a testtartás vizsgálata, a poszturális kommunikáció. Ez szintén olyan nem nyelvi jel, amelyről a régi illemtankönyvek is írtak.

Helyesen állni, ülni

Helyesen állni nem kis művészet, pedig más föltétele igazán nincs, mint hogy az ember természetes legyen. Természetesen az nem természetes, ha a fiatal lány és még kevésbé, ha a meglett asszony örökösen az ismert színésznőállásban tartja magát, és erőltetett negédességgel test-súlyának háromnegyed részét az egyik lábára helyezi, a másikat úgy tartja ki oldalt, mintha nem is az övé volna.

Állás közben támaszkodni nem illik. Sem székhez, sem falhoz, kivált ha az utóbbi nem tapétás. Ablakon huzamosabb ideig kinézni és a szobában levőknek hátat fordítani.

Ülni rendesen kell. Nem a szék szélén, hogy mindig attól kelljen félni, hogy leesik az illető. Az sem okvetlenül szükséges, hogy valaki akrobatamutatványokat és egyensúlygyakorlatokat végezzen a székkal. Nem tekintve azt, hogy az ilyesmit a cirkuszban sokkal jobban csinálják, az egyensúly elvesztése esetén az ember fölösleges ijedelmet okoz a társaságnak, esetleg kárt a háziasszonynak, s ez egyik sem tartozik a jó modorhoz.

(Szabó 1923: 22)

A test tartásából, helyzetéből sok mindent megtudhatunk, a testtartás utal érzelmi állapotunkra. Hiszen aki boldog és büszke, az kihúzza magát, aki szomorú, az általában meggörnyed, magába roskad. Nem mindegy, hogy állva vagy ülve és milyen testtartással beszélünk. A testtartás a beszéd, a kapcsolatfelvétel kezdetét is jelöli. Ha szólni akarunk, testünkkel is partnerünk felé fordulunk. Beszélgetés közben is fontos a testtartásunk és a mozgásunk. Zavaró, ha valaki úgy áll, mint a cövek, de ugyanolyan rossz, ha hintázik, állandóan izeg-mozog. A kommunikációs folyamatban részt vevők mozgását megfigyelve megállapították, hogy azok, akik nagy odaadással, teljesen egymásra figyelve beszélgetnek, egy idő után fölveszik egymás testhelyzetét. Ezt a szakirodalom poszturális tükrölenségeknek nevezi.

A testtartás

A testtartás is jelzi a másik ember számára, mennyire érdekel bennünket a mondanivalója. Az amerikaiak magatartásában és testtartásában két véglet figyelhető meg: vagy feszültek, sietnek, elmerülnek a munkában, vagy éppen ellenkezőleg: teljesen elengedik magukat, lazítanak, kikapcsolódnak. Az üzleti tárgyalásokon az amerikai magatartása a következőképpen alakul: míg a másik fél beszél, figyelmesen hallgat, és annak arcát figyeli, a mondanivaló követését sűrű fejbólintásokkal jelzik. Amikor hozzá akar szólni, kihúzza magát és szándékát az arcán is meg lehet figyelni, testtartása mindig egyenes. A mindennapi életben (pl. otthon, barátok között) ennek éppen az ellentéte figyelhető meg: görnyedt testtartás, lomha járás, guggolás, földön fekvés, fejkavarás. Hivatalban, baráti körben a lábakat gyakran felteszik az asztalra – fő a kényelem. Ne feledjük, minden megengedett, amennyiben nem sérti mások jogait!

(Hidasi 1992: 75)

A test mozgása, a testtartás lehet társadalmilag meghatározott. Számos olyan szerepről, helyzetről, foglalkozásról tudunk, amelyhez meghatározott testhelyzet tartozik. Egyenes háttal, emelt fővel kell járnia a katonának, őrséget állónak, portásnak, üzletembernek.

III. A térköz (proxemika)

A kommunikációban részt vevők közötti távolságot nevezzük térköznek. Ezzel a nem nyelvi jellel foglalkozó terület a proxemika. A kommunikációban jelentése van annak, ha valakihez közel hajolunk, ha távolról szólunk hozzá. Ez különböző lehet, hiszen a távolságot befolyásolja a kommunikáció célja, a felek közötti viszony, a beszédhelyzet, de a kulturális szokások is. Például az arabok, az afrikai emberek beszélgetéskor jóval közelebb állnak egymáshoz, mint az európaiak.

Utazás

A mi kultúránkban ugyanis kínosan ügyelünk arra, hogy olyan távolságot tartsunk, amelyben még nem érezzük meg sem egymás testszagát, sem pedig leheletét. Nem így az arab vagy indiai kultúrákban. Ott ugyanis ellenkező előjelű a dolog. Olyan távolságba kell kerülni az interakciós partnereknek, hogy érezzék egymás leheletét. Ez néha annyira feszélyezi az európaiakat, hogy szinte ellehetetleníti a kommunikációt. Illetve ekkor kezdődik el a kiszorítósdi, amikor is az európai partner egyre hátrál, mindaddig, míg a háta fálnak nem ütközik. Számos keleti kultúrában (indiai, kínai, japán) a külföldiek elviselhetetlennek tartják a tömegközlekedést. A zsúfoltság ugyanis ezekben az országokban a buszokon vagy a metrókon olyan fokú lehet, ami már az intim zónába hatolást jelenti. A szorosan a testhez tapadó idegenek érzete rendkívül feszélyező lehet. Ilyenkor érvényesül az úgynevezett intimitásegyensúly-effektus. [...] a nyomakodók által begyömöszölt utasok valójában heringek módjára egymáshoz préselődve utaznak. Az intimitás-egyensúlyt úgy kívánják fenntartani, hogy a legtöbben lehunyják szemmel, némán próbálják átvészelni a dolgot.

(Hidasi 2004: 113)

3.35. ábra. A pekingi metró

A kommunikációs terek felosztásával több kutató, több szempontból is foglalkozott. Igen jelentős és jól ismert Edvard T. Hall (1980) felosztása, aki az Egyesült Államok északkeleti partvidékén született középosztálybeliek körében végzett megfigyelései alapján a következő távolságokat különböztette meg:

- bizalmas távolság (0–45 cm),
- személyes távolság (45–120 cm),
- társasági távolság (120–360 cm),
- nyilvános távolság (360 cm-től nagyobb).

Ez a távolság azonban csak a vizsgált területre és emberekre igaz. Maga a kutató is így ír erről: „*Szeretném hangsúlyozni, hogy általánosításaim nem érvényesek az emberi viselkedésre, mint olyanra – de még az amerikai viselkedésre sem általánosságban –, hanem csakis a megkérdezettek csoportjára.*”

Burgoon és Saine (1978) a kommunikációs helyszínek szerint négy területet határozott meg.

Nyilvános tér: olyan területek, amelyek szinte minden korlátozás nélkül mindenki számára hozzáférhetők. Ilyen például a park, az utca, az üzlet, a pályaudvar.

A társas interakció terei: azok a helyek, amelyekre a bejutás már részben korlátozott, valamilyen céllal, sokszor engedéllyel, belépővel közelíthetők meg. Ilyen például a bank, a hivatal, a munkahely, az iskola, a szálloda stb.

Az otthon, a magánéleti szféra terei már erősen korlátozottak. Csak azok léphetnek be, akiknek a tér birtokosa azt engedélyezi. Ide soroljuk a lakásokat, kerteket, nyaralókat.

A személyes tér az egyén közvetlen terét és önmagát jelenti.

A kommunikáció során annak is szerepe van, hogy az ember hogyan használja ki a maga által alkotott teret, környezetet. Így fontos lehet egy szoba berendezése, az egy asztalnál ülő emberek helyzete. Ez utóbbit a protokollban meghatározott szabályok irányítják.

IV. Az érintés (taktilika)

Az érintésnek mint nem verbális jelnek komoly és bonyolult szabályrendszere van, amely a különböző népek kultúrájában eltérő. Például az angolszászoknál a családon kívüli személy érintése a kommunikációban részt vevő felek között egészen ritka, sőt komoly bonyodalmakat is okozhat.

El a kezekkel

Amikor II. Erzsébet királynő szokásához híven ellátogatott Kanadába, a kanadai tartományi közlekedési miniszter átkísérte egy tömegben, és gyengéden megérintette a könyökét; talán még a derekához is hozzáért. Másnap már harsogtak is a felháborodott angol újságok szalagcímei: „El a kezekkel a királynőnktől!” – olvashattuk az egyiken; „Marasztalják el azt a férfit, aki a királynőt fogdosta!” – írta egy másik.

A felháborodás háttérében az az íratlan szabály áll, hogy Nagy-Britanniában senki sem érintheti meg a királynőt. Még kézzázaskor is az a szabály, hogy neki kell megtennie az első lépést.

(Axtell 1998: 55)

Kéz a kézben

Amikor először utaztam a Közel-Keletre, az arab üzleti partnerem és én körbejártuk a várost, az utcákon sétáltunk [...] az üzlettársam felém nyúlt, megfogta a kezemet, és kéz a kézben, sétálva mentünk tovább.

Nem tartott sokáig, hogy rájöjjek, itt valami kínos dolog történik, s hogy valamilyen kommunikáció érkezett az irányomba... de halványlila fogalmam se volt, hogy mi ez az üzenet. És ezenkívül hirtelen úgy éreztem, még távolabb vagyok az otthonomtól.

Feltehetőleg első döbbenetem volt oka, hogy nem húztam vissza a kezemet. Később megtudtam, hogy ha visszarántottam volna a kezem az övéből, egy Szahara méretű botrányt okoztam volna. Ebben az országban ugyanis, ha valakit kézen fognak, az a kiváló barátság és tisztelet jele.

(Axtell 1998: 54)

Mivel az érintés ennyire kultúrafüggő, ezért a különféle szakirodalmak jól elkülönítik azokat az országokat, amelyekben érintik és amelyekben nem érintik egymást az emberek.

3.6. táblázat. Taktilika (Axtell 1998:55)

Nem érintik egymást	A kettő között vannak	Megérintik egymást
Japán Egyesült Államok Kanada Anglia Skandinávia Németország Ausztrália Észtország	Franciaország Írország India Kína	Közel-Keleti országok Olaszország Görögország Spanyolország Portugália Oroszország

Az érintésnek sokféle üzenete van. Lehet lágy, gyengéd simogatás, amely a másik fél szeretetét, elismerését fejezi ki, de lehet az érintés erős, durva ütés, lökés, amely a beszédpartnerrel szembeni negatív érzést közli. Többnyire érintéssel fejezzük ki az üdvözlést, kézfogást, gratulációt. A kézfogásnak mint érintésnek is kifejező szerepe lehet. Vannak nemzetek, ahol a kézfogás természetes üdvözlési mód mind a két nem körében. Ilyenek például a németek, osztrákok. Nálunk, magyaroknál, inkább a férfiak, illetve nők és férfiak között gyakori a kézfogás. A nő nővel csak hivatalos kommunikáció során alkalmazza az üdvözlésnek ezt a formáját. A kézfogásnak minden társadalomban megvannak a maga illemszabályai.

Tadoma kommunikáció

A tadoma egy érintésen alapuló beszédkommunikációs módszer, melyet olyan emberek alakítottak ki, akik sem nem hallanak, sem nem látnak. A beszéd érzékelése úgy történik, hogy a kezét az archoz teszik, és figyelik az artikulációs mozgásokat beszéd közben. Az ajkak mozgásának érzékeléséhez rendszerint a hüvelykujjat használják, a többi ujj pedig legyezőszerűen szétterül az arcon és a nyakon. A módszert az 1890-es években Norvégiában dolgozták ki, nevét onnan kapta, hogy az Egyesült Államokban két siket-vak gyermek, Tad Chapman és Oma Simpson használta először. A sérült emberek több más, érintésen alapuló kommunikációs módszert használnak, ezek egyike például a Braille-írás. Lehetőség van arra is, hogy olyan kódokat, mint a morze és az ujjábécé „átültessenek” érintéses formába.

(Crystal 1998: 498)

V. Az emblémák

A külsőnk, a ruházatunk, a hajviseletünk, az ékszereink mind közölnek rólunk valamit, és szerepük van a kommunikációs folyamatban. Ezeket a külsődleges jeleket közös néven emblémáknak nevezzük. A szakirodalomban szimbolikus vagy ikonikus kommunikációnak is említik a nem nyelvi jeleknek ezt a típusát.

Az emblémák használatát a kor szokásai, a divat is meghatározzák.

A ruha olykor elárulja viselőjének hovatartozását, foglalkozását. Régen az emberek öltözéke alapján meg lehetett mondani, milyen az illető családi állapota, milyen a társadalmi rangja, hogy falun vagy városban lakik-e. A különböző társadalmi rétegeknek meghatározott viseletük volt. A ruhának ma is fontos szerepe lehet az egyes foglalkozásokban. Ilyen például az egyenruha, amely egyre több munkahelyen megtalálható. Könnyen azonosítunk ma a ruhája alapján (persze, ha szolgálatban van) egy rendőrt, vasutast, tűzoltót, katonát stb. vagy egy gyorséttermi lánc kiszolgálóját. A külső, a megjelenés minden esetben fontos. Hiába ismert az a közmondás, hogy nem a ruha teszi az embert, bizony igen is befolyásolja az emberek ítéletét az, hogy milyen valakinek a megjelenése.

Ruha teszi az embert

[kutatók]... arra kérték kísérleti személyeiket, hogy különböző skálában értékeljék vonzó, csúnya és átlagos külsejű emberek fényképét. A skálák olyan tulajdonságokat mértek, amelyek nem állnak összefüggésben a külső megjelenéssel (pl. személyiséget, foglalkozási státust, intelligenciát). A jó külsejű embereket egybehangzóan pozitívabban értékelték, mint a rossz külsejű célszemélyeket. Úgy tűnik, hogy az ítézők feltételezték, a vonzó emberek még az olyan, a külső megjelenéstől független tulajdonságok esetében is fölényben vannak, mint az intelligencia. Más vizsgálatok kimutatták, hogy a jó külsejű embereket (vagy éppen gyerekeket) kevésbé szigorúan bírálják el, ha valamilyen szabálysértést követnek el, mint az előnytelen külsejű embereket.

(Forgács 1989: 80–1)

A hajnak is lehet jelölő szerepe, sőt komoly jelentése. Afrikai törzseknél a haj ma sem csak dísz, hanem érdekes üzenetek közvetítője. Más frizurát visel egy kislány, egy eladósorban levő leány vagy egy férjes asszony, akinek hajviselete azt is elárulhatja, hogy férje gazdag. Az afrikai férfiak haja általános érvényű bölcsességeket, élettapasztalatokat is közölhet. Például egy homlok feletti hajcsomó: „még a szeretett feleségedre se bíz rá a bensőbb titkodat”; egy jobb oldali hajtincs: „a fogadott gyerek nem sajátod, s ha felnő, apja vetélytársává válik”.

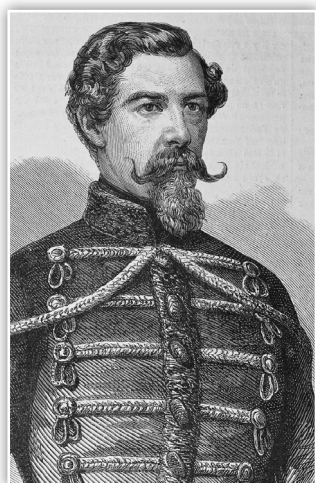
A haj a magyar népi kultúrában

A hajhoz a magyar nép hiedelmei között rendkívül sok hagyomány fűződik. Így nem szabad megcsonkítani, mert abban magának az egyénnek megsértését látják. Éppen ezért szerepel a régi büntetések között még a múlt században is a hajlevágás, mint az egyik legsúlyosabb fenyítés. A haj megetetése, ezzel a szerelmes megkötése és számos más hiedelem mind a parasztság életében betöltött fontosságát bizonyítja.

A férfiak hajviselete a múltban rendkívül változatos volt. A XVIII. században még arról beszélnek a feljegyzések, hogy kun és palóc területeken sokan borotváltatták fejüket, és csak középen hagytak meg üstököt. Ez a régi szokás minden bizonnyal a török uralom idejére erősödött meg. A múlt század közepéig a fiatal férfiak is vállig érő hosszú haját hordták. Ez csak akkor kezdett háttérbe szorulni, amikor a katonasághoz bevonuló újoncok haját levágták, és a rövid haj a fiatalok körében lassan divattá vált. Az idősebb férfiak kétoldalt befonták hajukat, és úgy tűzték fel. Ezt később a tarkóig lenyírt körhaj váltotta fel, amit hátul egy vagy két fésűvel fogtak össze. Ezt az alföldi pásztoroknál még századunk első évtizedében is meg lehetett itt-ott találni. [...]

A nők az egész magyar nyelvterületen hosszú haját viseltek, amit sohasem vágtak. A lányok neve férjhez menés előtt hajadon, ami arra utal, hogy fedetlen fővel jártak. A lányok a hajukat régebben két-három, majd egy ágba fonták, és különböző színű szalagokat is tettek bele. [...] Az asszonyok összefont haja fejük tetejére, kontyba került. Ez az asszonnyá válás jelképe, ezért az asszonyt a lakodalom utolsó aktusaként felkontyolják.

(Balassa–Ortutay 1980: 302–3)

3.36. ábra. Férfi
a XIX. század végén

A *bajusz* és a *szakáll* a férfiaknak külön dísz, s emblémaként ez is hordozhat jelentést. A férfiak arcát borító szőrzet a férfiaság jelképe mellett a méltóságot, a hatalmat és a bölcsességet is szimbolizálja. Régen azt a férfit, akinek nem borította szőrzet az arcát, gyakran tapasztalatlannak, éretlennek tartották. Ennek irodalmi leírását olvashatjuk Arany János *A bajusz* című versében. A versben szereplő Szűcs Györgynek

*„Se bajusza,
Se szakáll,
Egy szőrszála
Sem volt néki;
Annálfogva helységében
Nem is hitták egyéb néven:
Kopasz-szájú Szűcs György bátya;
Ez volt az ő titulája.”*

Pedig a hős mindent megtett, hogy bajusza legyen, hisz emiatt nem lehetett a faluban bíró:

*„... Ott ülne a bíróséken,
Hasa, haja, kéknadrága ...
Minden kész e méltóságra:
De mit ér, ha nincs bajusz!
Ily anyám-asszonyos képpel
Sosem választá a nép el...”*

Az itt felsorolt emblémákon kívül még sok külső jegy van, amely a partnerről információt adhat, s befolyásolhatja a kommunikációs folyamatot. Ilyen lehet az ékszer, a jelvények, az arc festése, a tetoválás stb. Az ékszerek viselésének régen sajátos jelentése volt. Ma már inkább díszítésként szolgálnak, illetve egy-egy divathóbort kifejezői.

A külső jelekhez soroljuk még azokat a tárgyakat, eszközöket, amelyeket azért viselünk, mert azzal a külvilágnak valamit üzeni akarunk, meg akarjuk könnyíteni az azonosításunkat. Ilyen a ma egyre gyakoribb névkitűző a munkahelyeken, a belépőjegyet helyettesítő karkötők vagy a pecsétek egy-egy rendezvényen. Emblémaként szerepel a kórházakban az orvosok és az orvosnők nyakában állandóan ott lógó sztetoszkóp is. Ezt a jelenséget főleg a fiatal orvosok körében figyelhetjük meg, akik feltehetőleg ezzel a külső jellel akarják magukat elkülöníteni az ugyancsak fehér köpenyt viselőktől.

Fülbevaló

Mind több pelyhes állú legényke, de a harmadik, negyedik X-et taposó, meglett férfi is akad, aki divathóbortból – vagy miért? – fülbevalót akaszt a fülébe. A szülők aggályai nem is alaptalanok, hiszen az ifjúkori bolondos ötleteket idővel kinövi ugyan az ember, a hosszú haj például bármikor levágható, a kopott farmer akár frakkra is kicserélhető – de a kifúrt fülben a lyuk megmarad.

Persze, nem a mi fiaink az elsők a teremtés koronái közül, akik fülönfüggőt viselnek. A fülgyűrűt, amelyből minden fülbevalóforma kifejlődött, eredetileg vallási meggondolásból hordták, mágikus erőt tulajdonítva neki. A déltengeri szigeteken a bennszülött nők és férfiak ma is szemmelverés ellen használják. Az Amazonas-vidéki indiánok úgy tartják, hogy a fülönfüggő távol tartja viselőitől a rontó szellemeket, a betegség démonait. A buddhistáknál sokáig rangot, a társadalmi helyzetet jelezte: attól függően változott hossza és alakja, hogy viselője mennyire volt gazdag és tekintélyes ember. Számos tengerész abban a hitben biggyesztett a fülébe aranykarikát, hogy az majd javítja látását.

Alighanem közel járunk az igazsághoz, ha feltételezzük, hogy a szebbik nem képviselői sem – akikhez pedig jobban illenek az efféle csecsebecsék – pusztán cicomázkodásból viselnek szerény vagy pompás fülbevalókat. Ha mágikus erőt – ma már – nem is tulajdonítanak ennek az ékszernek, abban azért biztosak: egy jól megválasztott fülbevaló segítségével könnyebben el tudják csavarni a kiválasztott férfi fejét.

(Ottlik 1997: 121)

VI. Az időviszonyok (kronémika)

A kommunikációban meghatározó szerepet játszik az idő és a részt vevők megnyilvánulásait tükröző időviszonyok. A kronémika egyik kutatási területe annak feltárása, hogy a különböző kultúrákban hogyan kezelik az időt, az egyes kommunikációs tevékenységekre mennyi időt szánnak, hogyan osztják be a napi tevékenységüket.

Ebéridő Kínában

...a kínai ember – ha esik, ha fúj – délből tizenkettőkor ebédel, és legkésőbb este hatkor vacsorázik – mindkét alkalomkor több fogás meleg ételt. Kínában az élet déli háromnegyed tizenkettőkor megáll. Könyvtárak, egyetemek, irodák és hivatalok dolgozói valamennyien ebédelni és pihenni vonulnak – egészen kettőig. Kettőtől ötig tovább folyik a munka, és a vacsoraidő 5 és 6 óra közé esik.

(Hidasi 2004: 115)

3.37. ábra. Alvó kínai férfi

De az is a kronémika része, hogy az egyes beszélgetési szakaszokra mennyi időt fordítunk, mennyi ideig üdvözlünk valakit, mennyi idő telik el a közléssel és a búcsúzással. A kommunikáció közben beálló csenddel, az elhallgatásokkal, a szünetekkel is kifejezhetjük érzéseinket (pl. szorongásunkat, elbizonytalanodásunkat) vagy a témához és a partnerhez való viszonyunkat (pl. nem érdekel, amit mond; elgondolkodtat a közlése). A csend üzenete lehet kínos, de lehet kellemes, meghitt is.

A hallgatás művészete

Ha a beszélgetés művészet, nem kevésbé az a hallgatás sem. Mikor hallgatunk? Mindig, amikor hallgatni: arany, és amikor az udvariasság úgy hozza magával, öregebb embernek vagy hölgynek a szavába vágni, vagy vele egyszerre beszélni: a legnagyobb fokú illetlenség. Hallgatni kell, ha valamivel nem értünk egyet, de azzal, aki mondja, nem vitatkozhatunk. Hallgatni kell, ha olyasmiről folyik a szó, amihez nem értünk.

Finom lelkű ember akkor is hallgat, ha mások (távollevők) gyengéit tárgyalják. Lavater mondja: „Sohase szólj rosszat embertársaidról, mielőtt meg nem győződtél róla, és ha meggyőződtél, kérdezd magadtól: miért beszélem én ezt?”

Hallgass, ha sikered van, és hallgass akkor is, ha baj ért. Előbbi esetben irigyeget szerzel, az utóbbiban kárörvendőket. Hallgass, ha titkot bíznak rád, hallgass, ha haragszol.

(Szabó 1923: 41–2)

Feladatok

- a) Alkossanak hármas csoportokat! Írjanak egy kb. egyoldalmi terjedelmű történetet, amelynek három szereplője van! A történet bármikor és bárhol játszódhat. Amikor elkészültek a történettel, akkor olvassák föl úgy, mintha ez egy rádiójáték lenne, de leírt szavak helyett számokkal beszéljenek! Üljenek háttal a hallgatóságoknak, de még jobb, ha társaik egyáltalán nem látják az előadókat, csak hallják őket.

b) A hallgató csoportok „fordítsák le” a hallott történetet, azaz írják le az általuk elképzelt rádiójátékot. Utaljanak a helyszínre és a korra! Hasonlítsák össze az elkészült munkákat!
- Gyűjtsenek minél több kifejezést, szólást a nézésre! Magyarázzák meg a jelentésüket! Nézzenek utána, mi a megfelelője egy-egy szólásnak más nyelvekben!
- Vizsgálja meg figyelmesen az alábbi képeket! Milyen érzelmeket tükröznek a szemek?

3.38. ábra. Szemek

4. Vitassák meg, milyen érzés olyan emberrel beszélgetni, aki sötét napszemüveget és fülhallgatót visel, és beszélgetés közben rágógumizik!

5. *Hallható-e a mimika?* címmel Fónagy Iván néhány színésszel 1966-ban egy kísérletet végzett. Arra voltak kíváncsiak, hogy a magnóról meghallgatott közléseket különböző színészek és amatőrök hogyan mondják el újra, milyen mimikát használnak. Ezeket a megjelenítéseket egymástól függetlenül filmre vették, s utána a mimikát összehasonlították. A kísérleti személyek verbális közlést kísérelő arcmozgása között lényeges különbséget nem találtak, így arra a következtetésre jutottak: a mimika hallható. Végezzen társaival ehhez hasonló kísérletet: készítsenek „nem verbális szinkronizációt” egy hangfelvételhez!

6. Fónagy Iván (1966) kísérletében a résztvevőknek két szót (*úgy, tíz*) kellett különböző helyzetekben elmondaniuk. Íme néhány példa, próbálja meg ön is a kifejező előadást!

- A mama a 12 hónapos kislányához, csücsörítve: *Úgy!*
- Érdektelen hírt hall. Közömbösen odaveti: *Úgy?*
- Kellemes hírt hall. Egy nagyon kedves ismerőse is ott lesz vasárnap. Mosolylyal: *Úgy?*
- A válóper folyamán (a házastárs aljas dolgokat követett el), gyűlölettel, összeszorított fogakkal: *Úgy?*
- Kiderül, milyen önző okokból volt Porpáczi olyan „nagylelkű”. Egy kicsit megvetően, előrebígyesztett alsó ajakkal: *Úgy?*
- Meglepetéssel és nagy örömmel hallja, hogy nem hat, hanem tíz ezresről van szó: *Tíz?!*
- Kevesli a tíz forintot. Csalódottan, ajakbíggyesztéssel: *Tíz?*
- Loptak a könyvekből. Hány hiányzik? Kitörő dühvel: *Tíz!!*
- Fojtott gyűlölettel, összeszorított fogakkal: *Tíz!*
- Hány volt ott? Nem tudja pontosan, nem is érdekli a dolog. Vállat von, laza ajaktartással: *Tíz....*
- Hány darab volt? Semleges hangon, egyszerűen: *Tíz.*

7. Keressen olyan műalkotásokat, amelyek igazolják az alábbi állítást!

A gesztusok kommunikációs üzeneteire nagyon érzékeny a képzőművészet: festményeken és szobrokon egyszerű példákat láthatunk erre.

A kép vagy a szobor többnyire valamilyen mozgást, cselekvést, viselkedésformát ábrázol, és a kézmozgások ezt színezik, ezt gazdagítják. Egy művészi alkotás sok információs többletet képes ezáltal nyújtani, és jól eltalált mozgásos, nem verbális kommunikáció fokozni tudja a műalkotás esztétikai értékét.

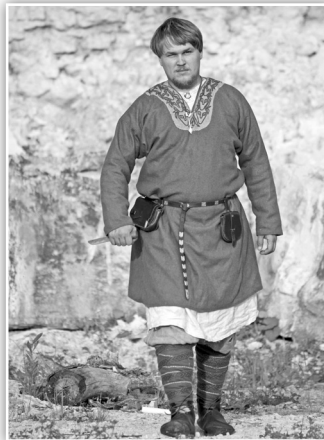
(Buda 1980: 103)

8. Csoportosítsa a felsorolt jeleket aszerint, hogy milyen jelenség felismerésében segíthetnek!

Nem verbális jelek	Jelenségek
1. Az ülés helyzet/tesztartás folytonos változtatása 2. Felemelt ujjak 3. Szemlesütés 4. Ásítás 5. Bólintás 6. Az órára pillantás 7. Akaratlan felriadások 8. Megmerevedő testtartás 9. Ökölbe szorított kéz 10. Pirulás 11. Nyugtalanság 12. Közvetlen szemkontaktus teremtése 13. Összezsugorodás 14. Habozás/dadogás 15. A tekintet elfordítása 16. Ismételt mozdulatok (a lábfej lassú rezegtetése) 17. Üveges tekintet 18. Az ajkak és az áll megfeszülése 19. A levegő orron át történő erőteljes kifújása 20. Kiegyenesedés az ülő helyzetben vagy „fejfelvetés”	A) Valaki szólani kíván B) A visszahúzóds, az unalom jelei C) Elfojtott harag, ellenséges érzés jelei D) A féltékenység jelei E) A szorongás jelei

A	B	C	D	E

9. Vizsgálja meg az alábbi képeket! Helyezze el az alakokat a történelmi korban! Milyen jelek segítettek a döntésben?

3.39. ábra. Emberek és korok

10. Milyen lehet a megjelenésük az itt bemutatott embereknek? Írja le vagy rajzolja le külsejüket!

- a) 23 éves bölcsészhallgató fiú. Filozófia–esztétika szakon tanul. Idén fog államtan vizsgázni. Fő érdeklődési köre a modern filozófiai irányzatok. Angolul, franciául és oroszul beszél. Szabadidejében olvas, fordít. Szereti a modern filmeket. Nőtlen.
- b) 40 éves nős, 3 gyerekes családapa. Egy jól működő, külföldi székhellyel is rendelkező informatikai vállalat tulajdonosa. Közgazdasági egyetemet végzett. Több nyelven beszél. Sokat utazik, tárgyal. Szabadidejében szeret teniszezni, utazni, lovagolni, golfozni. Ha teheti, gyerekeivel eljár reggelente úszni.

- c) 50 éves elvált fodrásznő. Falun lakik, de a közeli kisvárosban egy fodrászszalon társtulajdonosa. Két gyereke van, akik már nem laknak otthon. Szabadidejében kertészkedik, jógázni jár. Most iratkozott be egy természetgyógyásztanfolyamra.
- d) 20 éves érettségizett lány. Jelenleg egy OKJ-s képzésben vesz részt, ahol ruha-
varrást, szabászatot és ruhatervezést tanul. Szeretne az iskola elvégzése után az Iparművészeti Egyetemre jelentkezni. Szeret rajzolni, zenét hallgatni. Sokat jár koncertre barátaival.

12.

Hogyan jelenítik meg az alábbi írások a csend kommunikációs szerepét? Gyűjtsön olyan szépirodalmi műveket, amelyeknek egy-egy jelenetében a csendnek kitéüntetett szerepe van!

Csönded vagyok

Most elmondom, mid vagyok, mid nem neked.
Vártál ha magadról szép éneket,
dicsérő éneked én nem leszek,
mi más is lehetnék: csak csönd neked.
E szó jó: csönd vagyok, csönded vagyok.
Ha rám így kedved van, maradhatok,
ülhatsz csak túrve, hogy dal nem dicsér,
se jel, se láng csak csönd, mely égig ér.

(Bereányi 1991: 201)

Malackát kiönti az árvíz

– Az esernyődben fogunk utazni – mondta Micimackó.
– ?
– Az esernyődben – ismételte Micimackó.
– ??
– Az esernyődben – ismételte harmadszor.
– !!!
Róbert Gida agyán pillanat alatt villant át, hogy ez a megoldás!

(Milne é. n.: 109)

3.3.2. A nem nyelvi jelek az írásban

Nem nyelvi elemek nemcsak a szóbeli kommunikációt kísérhetik, hanem az írásbeli kommunikációban is jelen vannak. Fontos szerepet játszanak a hatékony és eredményes kommunikációban. Amint erre már a szóbeli kommunikáció tárgyalásakor utaltunk, a nem nyelvi jelek rendkívül összetett feladatot töltenek be. Hasonlóan fontos szerepük van az írást kísérő nem nyelvi jeleknek is, bár ezek működéséről és hatásáról egyelőre jóval kevesebbet tudunk. Az írás története során használt grafikus eljárások sokfélesége alapvető dolgokra hívja fel a figyelmet. Az írásrendszereket tanulmányozva szembetűnik, hogy az írás iránya nem minden esetben azonos, a számunkra természetes balról jobbra irány helyett haladhat például jobbról balra, mint az arab írás vagy felülről lefelé, mint a hagyományos japán írás, de akár letről felfelé is, mint az ókori líbiai feliratok némelyike.

	Balról jobbra	Jobbról balra	Jobbról balra, balról jobbra	Fölülről lefelé, balról jobbra	Fölülről lefelé, jobbról balra	Alulról felfelé, jobbról balra
Írány	↓→ → → →	←↓ ← ← ←	← → ← →	→ ↓↓↓↓	← ↓↓↓↓	↑↑↑↑ ←
Példa	Hagyományos európai	Arab, héber	Görög feliratok (VII. sz.-ig)	Ujgur-mongol	Hagyományos japán, kínai	Líbiai feliratok

3.40. ábra. Írásirányok

Történeti szempontból a technikai fejlődés alapján az írásbeliségnek három fő szakaszát különböztetjük meg: a kézirás, a gépirás, a nyomtatás és az elektronikus megjelenítés. Ezeknek a korszakoknak a nem verbális kommunikáció szempontjából sok azonos jellemzőjük van, de emellett határozottan el is különülnek egymástól. A következőkben néhány sajátosságot emelünk ki egy-egy korszakból. Az általunk nem verbális jeleknek nevezett összetevőket a szakirodalom sokféle elnevezéssel illeti, a tudományterületnek, ill. a felhasználásnak megfelelően említik mint *mechanikus elrendezés* vagy *grafikai jellemző* vagy *grafikus nyelv*, *grafikus megjelenítés*. Művészi felhasználásukra, kifejezőerejükre a képversek mutatnak meggyőző példát.

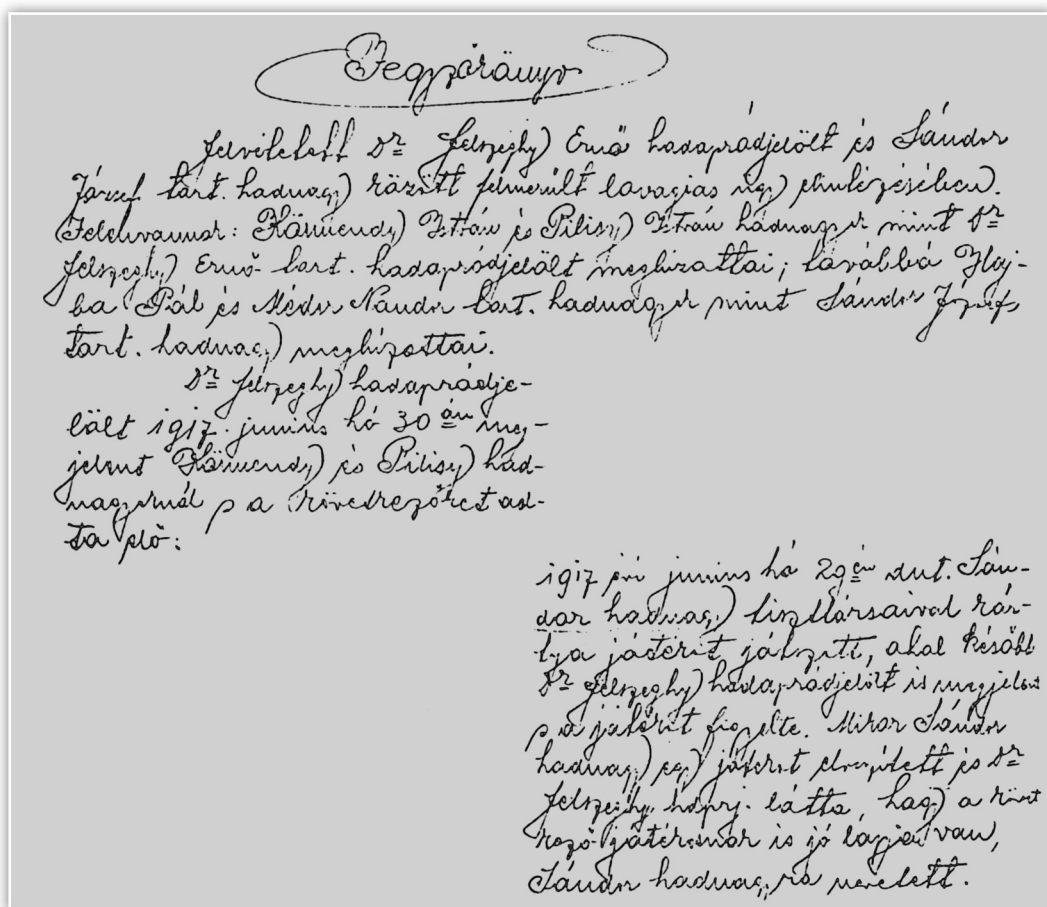
Zalán Tibor

Bejárás

előbb
előbbre mozdul
mozdul el
elmozdul
mozdul oda
oda onnan
onnan mozdul
mozdul el
elmozdul
mozdul utána
után

A kézírás

Az illemtankönyvek a XIX. századtól kezdve egyöntetűen hangsúlyozták, hogy kézírásunk külleme és helyes volta nemcsak az író személyiségéről tanúskodik, hanem a partnerhez való viszonyáról is. Ezért arra kell törekednünk, hogy már az olvasás megkezdése előtt jó benyomást keltsünk az olvasóban. Emiatt nagy figyelmet fordítottak a kézzel írt szövegek – általában hivatalos feljegyzések, magán- és hivatalos levelek – külalakjára: az esztétikus kézírásra, a javítások módjára, a papír vagy a boríték minőségére.

3.41. ábra. Kézírás (jegyzőkönyvrészlet)

A levél alaki kiállítása

A levél alaki kiállításához sorozzuk a levélpapírost, az írást és a csinos kiállítást.

A levélpapírt illetőleg gondosan kell annak megválasztásában eljárunk. Levélpapírosra csaknem mindenütt, a legkisebb községben is lehet már elkészített papírost vásárolni; de ha ilyen nincs kéznél, avagy egyáltalában nem kapható, rendes ívpapírt kell használni, s azt ha szétvágjuk, vigyázva körül kell nyírni. Baráti s bizalmas levelezésnél használhatunk egy negyed ívet; azonban felebbvalókhöz intézett levelekre félívet kell összehajtva vennünk, úgy, hogy egy lap egy ívnek a negyedét képezze.

Az írást illetőleg megjegyzem, hogy írásunk se nagy, se kicsiny ne legyen. A levélben javításokat, vakarásokat, törléseket tenni nem szabad; ha hiba csúszott be, a levelet inkább írjuk újra. Arra is ügyelnünk kell, hogy a sorok egyenesek legyenek. Aki nem tud egyenesen írni, sorvezető gyanánt használjon vonalzott lapot; de ironnal soha se vonalazza meg senki a levélpapírját. Írásra legjobb a fekete tinta. Porzót ne használjunk, inkább várjunk, míg az írás megszárad vagy szárítsuk fel az írást vigyázva itatóspapírral.

A levél csinos kiállítását illetőleg arra kell különösen vigyáznunk, hogy a sorokat a szélekre nagyon ki ne írjuk. Továbbá a papír alsó részén és folytatólagosan, a lapok felső részén is mindig hagyjunk egy párujjnyi szabad tért. A bevezetésnél különösen vigyázni kell, hogy a névalírás igen össze ne szoruljon a lap oldalán, inkább, habár csak egy-két sor kerülne is a második oldalra, vigyük azt át a másik lapra.

(Brankovics 1907: 10–1)

Az ember egyénisége a kézírásában is megnyilvánul, a kézírás mindig egyedi, nincs két olyan ember, akinek minden szempontból azonos volna a kézírása. A személyiség megismerésének egyik eszköze a kézírás sajátos szempontú elemzése, amelyet a grafológusok végeznek. A grafológiai vizsgálatok során az írás sajátosságaiából következtetnek az adott személy tulajdonságaira és jellemére. A grafológiai elemzések eredményeit napjainkban is több területen felhasználják. Az árnyaltan megrajzolt személyiségkép segítséget nyújthat a nagy cégeknek a vezető munkatársak kiválasztásakor. De az egyének is felhasználhatják, például a pályaválasztás vagy az álláskeresés előtt megerősítheti a választások helyességét, rámutathat a tervezett pályához szükséges tulajdonságok meglétére vagy hiányára.

Grafológiáról mindenkinek

Minden egyes közlés, ami tőlünk ered, önmagunkból is ad egy darabkát a külvilágnak. Ez még akkor is így van, ha ez a közlés pusztán csak tolmácsolása valaminek. Tudatunkon, egyéniségünkön csak úgy tudjuk keresztülgedni a tény- és ismeretanyagokat, hogy eközben rányomjuk saját bélyegünket is.

Az írás során is ez történik. Az írásban jelentkező információ kétfelé bontható: egyik részben kedvesünkkel közöljük, hogy szükségünk van rá, az OTP-vel, hogy folyószámlát kívánunk nyitni, önmagunkkal mindazt, amit nem akarunk elfelejteni, másrészt pedig minden írásunkkal és mindig közöljük a külvilággal, hogy itt vagyunk, ilyenek vagyunk, ezek a vágyaink, ezek a gyengeségeink, ezek az erényeink. Ha úgy tetszik, félelmetes dolog a kézírás, hiszen az értő ember számára leleplez bennünket, pőrén áll lelkünk a vizsgáló szemek előtt. De ha úgy tetszik – hátborzongatóan szép dolog a kézírás, hiszen amit a sután dadogó szavaink nem képesek elmondani, azt az értő szem kiolvassa a sorokban elrejtett érzelmekből...

(Agárdi é. n. 99–100)

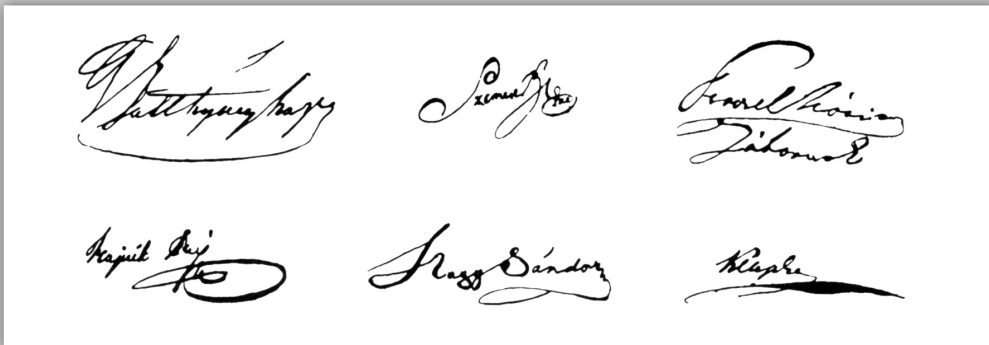
A grafológiai elemzések kiindulásaként a kézírás alábbi jellegzetességeit vizsgálják:

- A szövegrészek grafikai tulajdonságai: terjedelem, elhelyezés, margó, bekezdések, sorok, szótávolság, szövegkiemelés, javítások stb.
- A jelöszetéselemek grafikai tulajdonságai: az írás típusa, módja, a mozdulatok vonala, iránya, a folyamatosság, kéznyomás stb.
- A jejelemek tulajdonságai: kezdővonal, ovál-, hurok-, törzsvonal, ékezetek stb.

Pszichografológia

A grafológia, amely elsősorban az ember személyiségét vizsgálja, lényegében pszichografológia, mert az írásforma és a vonaltendenciák mögött rejlő lelki okokat kutatja. Az írás statisztikai alapokra épült elemzése, amely az íráskép egészét és részleteit az eddigi megfigyelések alapján értékeli, ennek a műveletnek a technikai része.

(Szepes 1990: 7)

3.42. ábra. Aláírások (Szepes 1990 nyomán)

A könyv híres és hírhedt emberek aláírásait is elemzi. Többek között az 1848-as magyar szabadságharc mártírjainak és hőseinek aláírásait, amelyekben rámutat a fegyvert ragadó és önmagát fegyverrel kivégző Mars tragikus bélyegeinek tükröződésére.

A nyomtatás

A nyomtatást mint sokszorosító eljárást a VII. században kezdték el alkalmazni Kínában. A legkorábbi könyvet befestékezett fatáblák segítségével készítették, később mozgatható, fa nyomóformákba metszett jeleket használtak. A XV. század elejére Koreában már 100 ezer darabból álló bronz írásjelkészletet gyártottak. Európában a XV. század elején találták fel a mozgatható fémbetűket, amelyeket a XIX. század elejéig kézzel szedtek. A sorszedés elterjedése után nagy változást az 1950-es évektől a fényszedés, majd az 1960-as évek végétől a számítógépes betűszedés jelentett. A tipográfus a nyomtatás kialakulásának kezdeti időszakában a betűk tervezésével foglalkozott. Majd egyre bővült a feladatköre, napjainkra a nyomtatott szövegek teljes formájának kialakításáért felel, gondosan megtervezve valamennyi tényezőt, amely elősegíti a kommunikáció hatékonyságát.

Times New Roman abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ 123456789@&\$?!,,,...”	Korinna abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ 123456789@&\$?!,,,...”
Arial abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ 123456789@&\$?!,,,...”	Garamond abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ 123456789@&\$?!,,,...”
Bauhaus Light abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ 123456789@&\$?!,,,...”	Courier abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPRSTUVZXY 123456789@&\$?!,,,...”
<i>Caflisch Script</i> <i>abcdefghijklmnopqrstuvzxy</i> <i>ABCDEFGHIJKLMNOPRSTUVZXY</i> <i>123456789@&\$?!,,,...”</i>	Comic Sans abcdefghijklmnopqrstuvzxy ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ 123456789@&\$?!,,,...”

3.43. ábra. Betűtípusok

Mivel foglalkozik a tipográfia?

A szöveges közlés megformálásával, kép és szedett szöveg együttes elrendezésével. Hagyományosan a nyomtatott szövegek megtervezését tekintik tipográfiának, de ma már sok más technikája is van a szöveges közlésnek, például a képernyőre kiírt feliratok. A városképben, házfalakon megjelenő feliratok tervezése is tipográfiai ismereteket kíván. Általában a közlemény síkbeli elrendezését kell megtervezni, hiszen a nyomtatványok lapjai síkok, s az egyéb feliratoknak is van síkalapjuk. Tehát a tipográfia síkművészet, bár térbeli esetei is előfordulnak.

(Virágvölgyi 2001: 9)

Én magam a tipográfiát mindig alkalmazott művészetnek tekintem, amelynek elsődrendű célja nem az Én kifejezése, hanem a mű – ami lehet könyv, album, de akár egy levél is – mondani-valója befogadásának elősegítése, és ha lehetséges, esztétikumának fokozása.

(Siklósi 1997: 15)

A papír több mint egyszerű nyomtatott információhordozó

A helsinki egyetem pszichológusai az egyik nagy papírkonzern kérésére tudományos felmérést végeztek a magazinpapírok olvasókra kifejtett hatásáról. A hároméves kutatásban minőségi és mennyiségi tesztekkel állították össze, és több száz személlyel készítettek másfél órás interjút.

A kísérletben részt vevő személyek a fehér színű papírokat részesítették előnyben, és negatívan nyilatkoztak a szürke, valamint a sárgás színű papirokról. Megerősítették azt a feltételezést is, hogy a felhasznált papír megváltoztatja a nyomtatott kép jellegét. A fehér papíron lévő képek friss, lendületes benyomást keltenek, sőt a papír színe hozzájárul a fotók tartalmának megértéséhez. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy minél sűrűbb, merevebb, foghatóbb a papír, annál jobban tetszik az olvasóknak, és minél vékonyabb, simább, minél inkább tartás nélküli, annál kevésbé nyeri meg tetszésüket.

A számítógépes szövegszerkesztés

A számítógépek elterjedésével óriási mértékben megnőtt a házilag előállított, nyomtatott szövegek mennyisége. A szövegszerkesztő programok lehetővé teszik, hogy viszonylag csekély fáradsággal tetszetős külsejű, jó minőségű nyomtatott anyagokat készítsünk. A megformálás egyes lépéseire gyakran zavarba ejtően nagy választékot kínálnak fel. A következőkben néhány tipikus hibára, illetőleg követendő példára hívjuk fel a figyelmet.

Betűk

Betűtípus. A betűválasztáskor a legfontosabb szempont az olvashatóság. Olvasás közben szemünk többnyire a sor felső vonalát követi, célszerű tehát olyan betűtípust választanunk, amelyben az alsó és a felső harmad jól megkülönböztethető. A kísérletek azt bizonyították, hogy a legkönnyebben olvasható betűk az úgy nevezett talpas antikvák.

Tudok én írni, csakhogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban rovogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.	Tudok én írni, csakhogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban rovogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.	Tudok én írni, csakhogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban rovogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.
--	--	--

3.44. ábra. Betűtípus (Small Fonts, Arial Narrow, Garamond)

Betűkészlet. Az általános használatra tökéletesen megfelel a Times betűkészlet, különösen a Times CE formája, amely a magyar mellékjeles betűket is tartalmazza. Alkalmazásával a kúpos *û* helyett *ű* betűt, a hullámvonallal ellátott *ő* helyett *ő* betűt írhatunk.

Betűméret. A betűk nagyságát tipográfiai pontban szoktuk megadni. Kevesen tudják, hogy a XVIII. században kialakított nyomdai (Didot-féle) pontrendszerben 1 tipográfiai pont 0,376 mm. A számítógépeken a betűméret egyszerűen változtatható, a lépésköz rendszerint 0,5 pont. A folyamatos szöveg kívánatos betűmérete általában 12 pont. A kisebb méretű betűket speciális szövegrészek nyomtatásakor használjuk, például 10 pontos lehet a lábjegyzet egy dolgozatban, vagy 14 pontos lehet a kiemelt szövegrész egy hirdetésben.

Tudok én írni, csakhogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban rovogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.

Tudok én írni, csakhogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban rovogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.

Tudok én írni, csakhogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban rovogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.

3.45. ábra. Betűméret (10, 12, 14 pontos betű)

A betűnagyság kisszerűsége

Az egyik napilap az ellenzéki párt egész oldalas, fizetett politikai hirdetését közölte. A megjelenés után kiderült, hogy nem abban a formában, ahogyan azt kérték. Az eredeti változatban ugyanis jól láthatóan kisebb betűkkel szerepelt a kormánypárt neve, mint a szövegben szereplő többi tulajdonnév. A napilap munkatársai az általánosan elfogadott tipográfiai és nyomdai előírásoknak megfelelően felnagyították a kormánypártot jelző betűszót.

Nagy meglepetés érte őket, amikor az eredeti szöveg torzítása miatt az ellenzéki párt benyújtotta kártérítési igényét. Ebből kiderült, hogy a kisebb betűk alkalmazása nem tévedés volt, hanem a politikai kampányban felhasznált tudatos eljárás.

Sorok

A sortávolság kiválasztásakor ne a papírtakarékosság, hanem az olvashatóság legyen a fő szempontunk. Ha túl kicsi a sorköz, akkor a szemünk előtt egymásba érnek a betűk le- és felnyúló részei. Ha túl nagy a sorköz, akkor a szemünk nehezen tud automatikusan az új sor elejére állni, mindegyik új sor esetén meg kell keresnie, hogy hol folytatódik a szöveg. Az optimális sorközt a legtöbb szövegszerkesztő program 1,5-ös sortávolsággént kínálja fel. A megfelelő sortávolságot a sorok hossza is befolyásolja: minél hosszabbak a sorok, annál nagyobb sortávolságot igényelnek.

Tudok én írni, csak-hogy azt más nem tudja elolvasni, mert én bot-ra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban ro-vogattam, ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.	Tudok én írni, csak-hogy azt más nem tudja elolvasni, mert én bot-ra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás. Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak	Tudok én írni, csak-hogy azt más nem tudja elolvasni, mert én botra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás.
---	---	---

3.46. ábra. Sorköz (szimpla, dupla, többszörös)

Szavak, mondatok, szövegrészek kiemelése

A kiemelés leggyakoribb eszköze, hogy bizonyos szavakat, mondatokat, esetleg szövegrészeket a szövegegészttől eltérő módon jelenítünk meg. Gyakori a félkövér (bold), a dőlt (kurzív) vagy a nagybetű (verzál) alkalmazása, esetleg a ritkítás, a keret, a raszter felhasználása. Emellett előfordul még a kiskapitális írásmód, az aláhúzás, és van lehetőség az áthúzásra is. A sokféle, egymással kombinálható kiemelési lehetőségéből célszerű csupán egyet választanunk, mert a többféle kiemelési eljárás együttes alkalmazása zaklatottá, nehezen értelmezhetővé teszi a szöveget.

Tudok én írni, csak-hogy azt más nem tudja elolvasni, mert én bot-ra írok bicskával, azt úgy hívják, hogy rovás . Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak molnár koromban ro-vogattam , ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.	Tudok én írni, csak-hogy azt más nem tudja elolvasni, mert én <i>bot-ra írok</i> bicskával, azt úgy hívják, hogy <i>rovás</i> . Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak <i>molnár koromban ro-vogattam</i> , ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.	Tudok én írni, csak-hogy azt más nem tudja elolvasni, mert én <u>botra írok</u> bicskával, azt úgy hívják, hogy <u>rovás</u> . Ugyan most már azt is elfelejtettem, mert csak <u>molnár koromban ro-vogattam</u> , ki hány zsák búzát hozott, kinek mennyi liszt jár érte, melyikből mennyi volt a vám.
--	--	---

3.47. ábra. Kiemelés (félkövér, dőlt, aláhúzott)

Tagolás

Írásban a szövegek tagolása a szavakra, mondatokra bontást, a sorokra, esetleg bekezdésekre, fejezetekre való tördelést jelenti. Természetesen csak bizonyos természetű szövegeket szoktunk bekezdésekre, fejezetekre bontani, például az elbeszélő és a tudományos műveket. Más típusú művek esetében más egységek kínálkoznak, például versszak, paragrafus, a drámai szereplő egységnyi szövege stb. A szövegfajtától függően szerepe lehet a tagolásban a hasáboknak és a táblázatoknak.

Szóköz. A számítógépek legtöbbször automatikusan adják meg a szóköz méretét. A számítógépes szövegszerkesztőkön a normál szóköz mellett létezik ún. nem törhető szóköz is. Azt a két szót, ill. jelet, melyek között ez a szóköz áll, a szövegszerkesztő program összetartozónak tekinti, azaz nem kezd új sort a szóköz helyén, és sorkiegyenlítéskor sem növeli meg a méretét. Nem törhető szóközt célszerű a mennyiségek és a hozzájuk tartozó mértékegységek között alkalmazni, vagy abban az esetben, ha egy szó előtt sor-számot írunk.

Írásjelek. Az írásjelek a mondaton belüli és a mondatok közötti tagolás eszközei. A számítógépes szövegszerkesztők a megszokottnál több írásjelet kínálnak. Az idézőjeleknek például három fokozatát írhatjuk le a számítógépek segítségével. A legáltalánosabb a „macskakörmös” idézőjel, emellett rendelkezésünkre áll a »francia« idézőjel, amelyet varjúlábnak vagy lúdlábnak is neveznek, és ott van az ‘aposztróf’ is mint félidézőjel. Hasonlóan gazdag a kínálat a zárójelezésre: van kerek (ó), szögletes [ó] és figurális {ó} zárójel. Ugyancsak háromféle, különböző nagyságú vízszintes vonalat kínál fel írásjelként a legtöbb szövegszerkesztő program: a kötőjelet -, a nagykötőjelet — és a gondolatjelet –.

Bekezdés (paragrafus). A bekezdés mint a neve mutatja a magyar írásbeliségben általában beljebb kezdést jelent. A számítógépes szövegszerkesztő programok kínálata szinte divatjamúlttá tette ezt az eljárást. Helyette inkább egyszerűen új sorba írnak, vagy esetleg üres sorokkal tagolnak. Az előző módszerrel túl zsúfolt, az utóbbival túl szaggatott lesz az írásunk. Mindkettő nehezíti és lassítja a megértést, ezért célszerű a bekezdést valóban beljebb kezdenünk. Ritkábban használt eljárások a bekezdés jelölésére: számozott vagy kiemelőjeles bekezdés, függő bekezdés stb. Ezekből az eljárásokból a szöveg típusának megfelelően válogathatunk. A tagolás eszköze egyes írásművekben a címrendszer, a különleges jelek, szimbólumok alkalmazása, valamint a hasábszedés, illetve a táblázatba rendezés felhasználása.

Becsületes, hű öregember volt, ki mindnyájunkat névleg ösmert, s kit mindnyájan szeretttünk. Nálunk nem lévén behozva úgy, mint más tanodákban, a vádaskodási rendszer, működése nem tűnhetett fel gyűlöletesnek. Nem ártott a szegény öreg a légynek sem. Nem állott egyébből a dolga, mint hogy felügyeljen, hogy az iskola fáját ne lopják, és hogy a klasszisok tisztességesen ki legyenek takarítva. Nekünk csak annyiban árthatott vagy használhatott a jámbor, ha hamarabb vagy később csengette le az órát. Ez aztán teljesen az ő hatásköre volt.

Becsületes, hű öregember volt, ki mindnyájunkat névleg ösmert, s kit mindnyájan szeretttünk. Nálunk nem lévén behozva úgy, mint más tanodákban, a vádaskodási rendszer, működése nem tűnhetett fel gyűlöletesnek.

Nem ártott a szegény öreg a légynek sem. Nem állott egyébből a dolga, mint hogy felügyeljen, hogy az iskola fáját ne lopják, és hogy a klasszisok tisztességesen ki legyenek takarítva.

Nekünk csak annyiban árthatott vagy használhatott a jámbor, ha hamarabb vagy később csengette le az órát. Ez teljesen az ő hatásköre volt.

Becsületes, hű öregember volt, ki mindnyájunkat névleg ösmert, s kit mindnyájan szeretttünk. Nálunk nem lévén behozva úgy, mint más tanodákban, a vádaskodási rendszer, működése nem tűnhetett fel gyűlöletesnek.

Nem ártott a szegény öreg a légynek sem. Nem állott egyébből a dolga, mint hogy felügyeljen, hogy az iskola fáját ne lopják, és hogy a klasszisok tisztességesen ki legyenek takarítva.

Nekünk csak annyiban árthatott vagy használhatott a jámbor, ha hamarabb vagy később csengette le

3.48. ábra. Bekezdés (bekezdés nélkül, beljebb kezdéssel, sorkihagyással)

Térfelhasználás

A térfelhasználás nem más, mint a szöveg elhelyezése a rendelkezésünkre álló papíron. Mindez nem független az eddig említett nem verbális jegyeiktől, különösen nem a sortávolságtól vagy a tagolás módjától.

Margók. A margók szélességét a tipográfusok a szedéstükör nagyságaként emlegetik. A jobb és a bal oldali, valamint az alsó és a felső margó méretének beállítására sok lehetőséget kínál a szövegszerkesztő program. Általános tanács, hogy lehetőleg úgy helyezzük el a szövegünket, hogy a margón elférjen a hüvelykujjunk, és az alsó margó a többinél egy kicsivel nagyobb legyen.

Sorzárás. A térfelhasználás másik eszköze a sorzárás, amelynek segítségével nemcsak egyes sorokat, hanem szövegrészeket vagy egész szövegeket is el tudunk helyezni. A sorzárás történhet balra, jobbra vagy középre, illetve létrejöhet kiegyenlítéssel. Az utóbbi eljárással az oldalsó margókhoz igazítjuk a szöveget. A leggyakoribb megoldás a balra zárás vagy a sorkiegyenlítés. A középre zárást főleg a címek írásakor alkalmazzuk, míg a jobbra zárás csak speciális esetekben fordul elő (pl. a helyi értékhez igazodó egész számokat kell jobbra zárva írni). Azt tapasztaljuk, hogy napjainkban egyre inkább terjed a le-

velek folyamatos balra zárása, azaz a záróformák és az aláírás is balra záródik. A megszo-
kottabb, kiegyenlített jobbra tolódó térbeli elrendezést néha már a kézirásos levelekben
is felváltja a balra zárt forma. Nem szerencsés ez a megoldás, nemcsak a hagyományok
megszakadása miatt, hanem azért sem, mert köztudottan a bal felső és a jobb alsó negyed
a leghangsúlyosabb része a befogadó előtt lévő papírlapnak.

<p>Az újságírók szüntelenül újabb és újabb hírek nyomába szegődnek, azért, hogy tájékoztassanak bennünket.</p>	<p>Az újságírók szüntelenül újabb és újabb hírek nyomába szegődnek, azért, hogy tájékoztassanak bennünket.</p>	<p>Az újságírók szüntelenül újabb és újabb hírek nyomába szegődnek, azért, hogy tájékoztassanak bennünket.</p>
--	--	--

3.49. ábra. Térfelhasználás (balra zárt, középre zárt, jobbra zárt)

Feladatok

1. Keressenek egy-egy példát az írást kísérő nem nyelvi jelek kommunikációs szerepére a tankönyveikből és a kézzel írt jegyzeteikből! Válasszanak ki egy olyan esetet, amelyben a nem nyelvi jelek segítik a hatékony kommunikációt, és egy olyat is, amelyben gyengítik a kommunikáció eredményességét!
2. Magyarázza meg a képversek hatását a nyelvi és a nem nyelvi összetevők kapcsolata alapján! Mondjon példát a mindennapokból az írás hagyományos, balról jobbra történő irányának megváltoztatására! Mi az oka ezeknek a változtatásoknak?
3. Gyűjtsenek képverseket kötetekből vagy az internetről! Vitassák meg, segíti-e a vers értelmezését a különös, szokatlan forma! Támasszák alá állításaikat egy-egy példával!
4. A felületek és az íróeszközök anyaga hatással van az írásrendszer jellegére és az írásképre. Soroljon fel a különböző történelmi korokra és társadalmakra jellemző íróeszközöket és felületeket! Fejtse ki, melyiknek milyen szerepe volt a hatékony kommunikáció (gyorsaság, maradandóság stb.) megteremtésében!
5. Fogalmazzon meg három-három jó tanácsot napjaink levélíróinak a hivatalos és a magánlevelek írásához! Kiindulásként használja *A levél alaki kiállítás*a című olvasmányt. Hasonlítsák össze a jó tanácsokat három-négy fős csoportokban, és állítsanak össze egy közös listát a levélírók számára!
6. Vizsgálja meg a 3.44. ábrán bemutatott betűtípusokat, majd döntse el, melyik milyen nyomtatvány készítésére volna leginkább alkalmas, például esküvői meghívó, tudományos mű címlapja, szonett, keretes hirdetés egy napilapban, szakácskönyv stb.

7. A telefonok kijelzőjén, az elektronikus játékokon, a számítógépeken egyaránt pontmátrix karaktert alkalmaznak a grafikus karakterek megjelenítéséhez. Mi lehet az oka annak, hogy az így megjelenő szöveg sokszor nehezen olvasható?
8. A tipográfia alkalmazott művészet. Bizonyítsa ezt az állítást néhány különösen igényes nyomtatvány bemutatásával!
9. A következő szövegek tartalma azonos, csupán „tálalásuk” különbözik. Magyarázza meg, melyik változatot könnyebb olvasni és megérteni!

Ma éjfél körül érkezik az sms-had

A mobilszolgáltatók forgalma karácsonykor és szilveszterkor a legnagyobb. A Pannon GSM előfizetői december 24-25-én 11 millió sms-t küldtek, a T-Mobile-nál a három ünnepnapon 15,6 milliót. Karácsonykor összesen egy átlagos munkanap forgalmának öt-hatszorosát regisztrálták. Ugyanezt várják a cégek az év utolsó hétvégéjére is, azzal – a nem csekély – különbséggel, hogy az üzenetek többségét szilveszterkor, éjfél körül küldik majd el. A Pannon GSM hálózatából tavaly, azaz 2004-ben óránként félmilliónál is több sms indult el, éjszaka az átlagos péntek éjjeli forgalom hússzorosát továbbították. A T-Mobile-nál mindehhez azt is hozzátették: az ünnepek alatt az mms-forgalom is a többszörösére emelkedik – ami azt jelenti, hogy a képes üzenetek száma az idén a tavalyi duplájára emelkedett (az első tíz hónapban legalábbis megkétszereződött az mms-ek száma). A Vodafone-tól nem kaptunk konkrét adatokat, csak annyit mondtak, hogy jelentős forgalomművekedésre számítanak.

(Népszabadság 2005. december 31. alapján)

A mobilszolgáltatók forgalma karácsonykor és szilveszterkor

Az év egyéb időszakához képest ilyenkor a legnagyobb a forgalom.

Karácsonykor, azaz december 24-25-én a *Pannon GSM* előfizetői 11 millió sms-t küldtek el. A *T-Mobile* előfizetői december 24-25-26-án 15,6 sms-t küldtek [ez egy átlagos munkanap forgalmának 5-6-szorosa].

Szilveszterkor ugyanekkora forgalom várható, de mindez éjfél körül.

2004-ben a *Pannon GSM* előfizetői szilveszter éjfél körül félmilliónál több sms-t küldtek [ez hússzorosa az átlagos péntek éjjeli forgalomnak].

A *T-Mobile*-nál a képes üzenetek száma várhatóan a duplájára nő [az első két hónapban is megkétszereződött a forgalom a tavalyihoz viszonyítva].

A *Vodafone*-nál jelentős forgalomművekedésre számítanak.

A mobilszolgáltatók forgalma

Karácsony – 2005

Pannon GSM (dec. 24-25.) → 11 millió sms
 T-Mobile (dec. 24-25-26.) → 15,6 millió sms (az átlag 5-6-szorosa)

Szilveszter

Ugyanez, de: éjfél körül!

2004. Pannon GSM → félmilliónál több sms (az átlag 20-szorosa)
 2005. T-Mobile → várhatóan 2-szeresére nő az mms
 2005. Vodafone → jelentős forgalomművekedés várható

10.

Tervezze meg az alábbi szöveg alapvető tipográfiáját (tagolás, bekezdések, kiemelések stb.). Törekedjen arra, hogy megoldásai megkönnyítsék az olvasást és az értelmezést.

Görög eredetű név, a görög *andra*, *andreiosz* szóból, amelynek közszoói jelentése *férfi*, *férfiás*. A név bibliai viselője András apostol, aki egyszerű halászerberként lett Jézus tanítványa. Életéről keveset tudunk. A legenda szerint egészen a Volgaig hirdette az evangéliumot, ezért tartják Oroszország védőszentjének. Néro császár uralkodása idején ferdén ácsolt keresztre szegezték, így szenvedett mártírhalt. Emléknapja november 30. Szent András alakját egyházi képek, szobrok őrzik, és sok templom védőszentjeként tiszteli. Például Komárom, Balatonendréd, Rábapordány, Kám, Bag, Tóalmás. A XIV–XVI. századtól a leggyakoribb keresztnévek egyike, népszerűsége a következő századokban sem csökkent. 1967-ben 1504 kislú kapta a András nevet, ezzel a 18. leggyakoribb név lett. A nyolcvanas évek közepén már a gyakorisági lista 13. helyére került, 8297 viselőjével. A név hangalakja a szokásos képzők mellett még sokféle becézésre kínál lehetőséget, például Andi-Bandi. A régóta meglévő becéző formák egy része már önálló keresztnévvé vált. Ilyenek: Andor, Andos, Bandó, Endre. Női párja az Andrea. Az András név angolul Andrew, franciául André, olaszul Andrea, spanyolul Andrea, németül és hollandul Andreas és oroszul Andrej. András napja az advent kezdetére esik, a régi népéletben ilyenkorra már véget értek a zajos mulatságok, ahogyan Szeged környékén mondták: András zárja a hegedűt. Valamikor november végén kezdődtek a falusi disznótorok, ezért tréfásan Disznóölő Szent Andrásként is emlegetik. Az András-napi szokások, hiedelmek legtöbbször a párválasztáshoz kapcsolódnak. Egy erdélyi faluban, Mezőpalitonban a református nagylánynak egész napi böjtölés után András estéjén ki kell mennie az udvarra, és a kötényébe csillagokat kell szednie. Miközben a szemével szorgalmasan válogatja a neki tetsző csillagokat, azalatt tízszer visszafelé kell számolnia tíztől egyig. De nagyon kell ügyelnie, mert hiábavaló lesz a fáradsága, ha ugyanazt a csillagot kétszer is számbaveszi. Utána be kell szaladnia a házba, és a csillagokat a kötőjéből az ágyába kell öntenie. Így majd megálmódja, ki lesz a vőlegénye! A palóc lányok András napján almát dugtak az eresz alá, amelyet Borbála napján a másik felére fordítottak, majd magukkal vittek az éjféli misére. Azt tartották, ha útközben valaki megszólítja őket, akkor annak a fia vagy a rokona lesz a férjük. Ezen az estén szoktak gyümölcsfaágakat is vízbe állítani, amelyek – ha karácsonyig kizöldelltek – a farsangi férjhezmenést jelezték. Egy csángó hiedelem szerint ezen az éjszakán András elmondja az összeseregoló farkasoknak, hol találhatnak maguknak egy-egy birkát, malacot, tehenet. Ha a gazda azt akarja, hogy a farkas elkerülje a tájéket, akkor András-nap éjszakáján össze kell kötnie az ollót, mert ezzel összeköti a farkas száját is.

(Fercsik–Raátz 1997: 47-8)

11.

Adjon címet a fenti szövegnek, majd készítse el a vázlatát! Hasonlítsák össze a vázlateikat két-három fős csoportokban, majd adjanak egy-egy jó tanácsot egymásnak ahhoz, hogyan tehetnék még áttekinthetőbbé a vázlatukat!

3.3.3. A digitális kommunikáció nem nyelvi jelei

Az új kommunikációs forma, a digitális kommunikáció nyelvét szinte minden olyan nem nyelvi jel kiegészítheti, amely az írás nem nyelvi jelei között található; így a betűformák, a sorok, a sortávolságok, az egyes ábrák, képek, a szavak közötti távolság stb.

Azonban a digitális kommunikáció – amely valamilyen technikai eszköz (számítógép, mobiltelefon stb.) segítségével jön létre, azon jut el a címzetthez – az írás mellett számos egyéb jellel igyekszik az üzenet viszony szintjét vagy metakommunikációs szintjét is kifejezni (l. A kommunikáció alaptételei c. fejezetet). Ezek a jelek igen változatosak lehetnek, és a használók fantáziájának, leleményességének köszönhetően állandóan bővülnek. Néhány példa az általánosan használatos jelekre:

- Nagyon gyakori, hogy maga az íráskép szolgál valamilyen többlet kifejezésére. Például, ha valaki a leírt szöveget hangosan, kiabálva mondaná el, akkor CSU-PA NAGYBETŰVEL írja üzenetét. SEMMI KÖZÖD HOZZÁ, de holnap :))!
- Szívesen élnek az üzenetekben a nyelvhasználók a gyakori és sokszor túlzásba vitt, ismételt írásjelek használatával, ezzel is fokozva annak jelentését.
Ki akar velem bulizni?????????????
HAJRÁ FIÚK!!!!!!!!!!!!
- Nem olyan gyakran, de többen élnek a sorok, a betűk ritkább írásával, az alsó a_lá_hú_zás_sal, a csillag használatával, ha valamely fogalmat meg akarnak szépíteni (sz* volt).
- Kedvelt játék az egyes szavak számokkal, jelekkel történő leírása, azok kombinálása: még1x, +6ódtam, m1k=megyek, elmondótom, látóatlanok, ió (=ihat), e7(=ehet), 1000x jobb voltál, Lmenni (=elmenni), qtya (=kutya).
- Előfordul a csevegés megkönnyítésére, hogy bizonyos gyakran használt szavakat, kifejezéseket betűszókká rövidítenek: PLS= please 'kérem'; tnx=thanks 'köszönöm', lol=laughing out loudly 'hangosan nevetni'.
- Az egyik leginkább elterjedt érzelmkifejező forma az emotikon = emotion (érzelem) + ikon (jel) vagy szmájli, amelynek használatát 1982-ben javasolta kitalálója (Scott E. Fahlman). Az emotikonokat a számítógép vagy a mobiltelefon billentyűzetén lévő jelekből lehet igen egyszerűen és gyorsan előállítani. Általában valamilyen érzelmi megnyilvánulást közvetítenek.

Néhány gyakran használt emotikon:

:-) :) jókedvű	:-o meglepődik, csodálkozik	:- hmm!
:-D :-)) nagyon vidám	:-X nem szól	:- mérges
:-(:(szomorú, bánatos	:-/ bizonytalan, határozatlan	-O ásít
;-) ;) kacsint, pajos, tréfás		:')-(sír

Az emotikonok sorát hosszasan lehetne folytatni. Ma már sokféle, mozgó, érzelmkifejező kis ábrát használhatunk üzeneteinkben. Számos olyan oldalt találunk az interneten, ahol ezek megtekinthetők, és ahonnan letölthetők.

Feladatok

1. Mutassa be társainak, Ön milyen kiegészítő jeleket használ a számítógépen és telefonon történő kommunikációja közben! Vajon mindegyiket ismerik?
2. Mi a jelentésük az alábbi emotikonoknak? Ellenőrizze a megoldását az interneten! Hasonlítsák össze a csoportjukban, ki milyen forrást használt az ellenőrzéshez!

# :-)	8 :-)	:-{)	:-/	{: -)	:-) #	d8>-)	:' -)

3. Mit fejeznek ki az alábbi üzenetek küldői?

ColoS a szemüvegét elhagyta:(
Mizu??? kérdezd+ aszt a szenvedéjes djülytőőőőőőöt!
én nemt0m h0gy eza t0pic mir0"l akar sz0'lni... :)

4. Szólaltassa meg az alábbi üzeneteket! Éljen a beszédet kísérő nem nyelvi jelek alkalmazásával!

énnemmentemL:o((((
Nemtom, miko ;:)))
!!!ismerede Zengő IMííííííííííT?????!!!!!!!:)))))))))
Van itt valki Pécsrőőőőőőőőőőóó!?????????
Csak víz??.....pfújjjjjjjjjjjj ;((((
Ne csiná má:

5. Készítsenek statisztikát arról, melyik az a három emotikon, amelyik a leggyakrabban szerepel a digitális kommunikációban! Melyik az, amelyiket az sms-üzenetekben használnak a legtöbben?

Irodalom

- Agárdi Tamás é. n. *Grafológiáról mindenkinek*. Budapest.
- Axtell, Roger E. 1998. *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd megnyilvánulások a világ minden tájáról*. Alexandra Könyvkiadó. Pécs.
- Bárczi Géza 1975. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve. Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest.
- Buda Béla 1988. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Ekman, Paul 2011. *Leleplezett érzelmek*. Kelly Kiadó. Budapest.
- Fodor István (főszerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Forgách József. 1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Griffin, Em. 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó. Budapest.
- Hidasi Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scolar Kiadó. Budapest.
- Horányi Özséb (szerk.) 1978. *Kommunikáció 1-2. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Kéki Béla 2000. *Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó. Budapest.
- Kenesei István (szerk.) 2011. *A nyelv és a nyelvek*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Montágh Imre 1989. *Nyelvművesség. A beszéd művészete*. Múzsák. Budapest.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szepes Mária 1990. *Pszichografológia*. Háttér Lap- és Könyvkiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2012. *Netszótár – @-tól a zukbergnetig*. Eötvös Kiadó. Budapest.

4. NYELVHASZNÁLAT

VÁZLAT

Stílus és kommunikáció
Stílusrétegek
Stílusrétegek és nyelvi eszközök
A helyes beszéd
A helyesírás

CÉLKITŰZÉSEK

- A fejezetet áttanulmányozva:
- ✓ értelmezni tudjuk a kommunikációs helyzet és a nyelvi stílus összefüggéseit;
 - ✓ felismerjük az egyes stílusrétegek legfontosabb jellemzőit;
 - ✓ megismerjük és értelmezni tudjuk a szótárak stílusminősítéseit;
 - ✓ elsajátítjuk a helyes beszédlejtés és kiejtés szabályait;
 - ✓ gyakoroljuk a szöveg- és mondatfonetikai eszközök használatát;
 - ✓ megismerjük a helyesírás fogalmát és történetét;
 - ✓ képesek leszünk tájékozódni az akadémiai helyesírási szabályzatban és egyéb helyesírási szótárakban;
 - ✓ felismerjük a legfontosabb helyesírási szabályok logikáját.

KULCSFOGALMAK

Stílus; stílusrétegek: társalgási, tudományos, publicisztikai, hivatalos, szóno-ki (előadói) stílusminősítések
Beszédlejtés, hangindítás, hangerő, hangsúly, hanglejtés, hangszín, beszéd-szünet, beszédtempó
Helyesírás, helyesírási megosztottság, AkH.¹², bokrosítás, visszautalás, alak-változat, szakmai és köznyelvi helyesírási szótárak, helyesírási alapelvek és szabályok, a helyesírás mint stíluseszköz

4.1. Stílus és kommunikáció

Nem sikerült megtalálnunk a közös nyelvet – nemcsak akkor használjuk ezt a szólást, ha idegen nyelvű partnerünkkel nem tudunk szót váltani, hanem olyankor is gyakran mondjuk, ha a beszélgetőtársak közös anyanyelvűek, csak éppen valamilyen ok miatt mégsem értik meg egymást. A különböző kulturális, társadalmi vagy szakmai környezet, a nem, az életkor és egyéb szociológiai tényezők nagymértékben befolyásolják nyelvhasználatunkat, hozzájárulnak a verbális üzenetek kialakításához. A területi, társadalmi vagy etnikai szempontból hasonló tulajdonságokkal rendelkező beszélők megközelítőleg azonos nyelvváltozatot beszélnek. A nyelvváltozatok egyes hangtani és szókészleti elemeikben vagy nyelvtani-szerkesztési eljárásaikban különbözhetnek egymástól. Természetesen a különbségek mellett a hasonlóságoknak is jelentős szerepük van, hiszen valamennyi nyelvváltozat együtt, egy nyelvbe sorolható.

A magyar anyanyelvűek által beszélt nyelvváltozatok jellemzésének szempontjai:

1. Területi, földrajzi szempont. Ennek alapján a nyelvjárásokat és a regionális köznyelveket különítjük el. Tovább bővíti a területi nyelvváltozatok differenciálását a beszélők születési helyeként vagy lakóhelyeként szolgáló település mérete és jellege.
2. Társadalmi szempont. Ehhez többek között az alábbi tényezők tartoznak: iskolai végzettség, foglalkozás, kor, nem, egyházi felekezethez tartozás stb. Mindezek a jegyek – amelyeket még az etnikai szemponttal is kiegészíthetünk – meghatároznak egy-egy társadalmi réteget.
3. A beszédhelyzet szempontja. Ide sorolhatjuk a kommunikációs partnerek közötti viszonyt (bizalmas – közömbös – hivatalos), a beszéd témáját, valamint a szöveg írott vagy beszélt jellegét.

A nyelvváltozatok között gyakran emlegetjük a sok szempontból mintának tekintett köznyelvet. A magyar nyelvben ezt a standard nyelvváltozatot a nyelvújítás idején, tudatos elhatározás eredményeként hozták létre. Legtöbb eleme az északkeleti régióhoz, pontosabban Kazinczy Ferenc lakóhelyéhez kötődik. A köznyelv normája nem állandó, idővel a többi nyelvváltozat normájához hasonlóan változik. Ezt annak ellenére megfigyelhetjük, hogy a leíró nyelvtanok, a szótárak, a helyesírási szabályzatok és más kézikönyvek a nyelvhasználat legtöbb területén kodifikálták, azaz rögzítették a köznyelvi normát.

A szóbeli vagy írásbeli kommunikációban az üzenet nyelvi megformálását vizsgálva a stílus jellegzetességeit kell szemügyre vennünk. A stílus – hagyományos felfogás szerint – kifejezésmód, amely egyszerre jelent válogatást és elrendezést. Válogatást a rendelkezésre álló nyelvi eszközök között, majd ezek elrendezését, szöveggé formálását. A nyelvi megformálás módja a szöveg befogadója számára ugyanúgy üzenetet hordoz, mint ahogyan a nyelvi elemek üzenetet hordoznak. A nyelvi közlés értelméhez mindig hozzájárul a megformálás módja és az ebből eredő értelem.

A stílussal szoros kapcsolatban állnak a kommunikációs tényezők. Együttes működésük nagy szerepet játszik egy-egy közlemény stílusának kialakításában (l. *A kommunikációs folyamat tényezői* c. fejezet). Közrejátszanak abban, hogy az egyes nyelvi szinte-

ken mely elemeket válasszuk, és hogyan rendezzük el őket. A kommunikációs helyzetre jellemző szövegek sajátosságait figyelembe véve hagyományosan a következő stílusrétegeket különböztetjük meg.

4.1.1 Stílusrétegek

Társalgási stílus

No rögtön kiugrottam az autóból, mikor láttam, hogy a lányoknak nincs semmi bajuk, és kezdtem menni a másik autó után. És ... ö... már futottam, nem tudom, hány métert, és még mindig nem láttam, és ... ö... akkor egy borzasztó nagy düh fogott el, hogy mondom, elment ez a szemét alak, és... hát... az az idegesség, ami úgy az emberben akkor benne van, tudja, azt nem nagyon lehet elmondani. És amikor hát megláttam, hogy ott van az autó, és kiszállt belőle a nő is meg a férfi is, akik benn ültek, és akkor ott azzal voltak elfoglalva, hogy jaj, az ő autójuknak most mi baja lett, hogy ők nem tudnak továbbmenni, mert leszakadt a dob vagy mi a fene, akkor azt hittem, hogy ... hogy nem tudom, mit mondok nekik.

(Balogh 1993: 139)

A mindennapi kommunikációs helyzetekre jellemző nyelvhasználat tipikus szóbeli formái a beszélgetések, elbeszélések; írásban a magánlevél, ímél, sms. Erős érzelmi és hangulati hatás, valamint közvetlenség és természetesség jellemzi.

Tudományos (szakmai) stílus

A kulturális evolúció kezdetén álló Homo-csoportok viselkedését jól leírhatjuk a replikatív komponens rendszer modelljével. A rendszer komponensei a Homo-egyedek és az a kevés tárgy, amelyeket használnak, valamint azok a másodlagos és magasabb szintű agyi reprezentációk, amelyeket a csoport működése során konstruált és az imitáció, a mímelés, tanítás és legfőképpen a nyelv segítségével képes a következő nemzedéknek is átadni (Wilson 1997). Ez a rendszer képes az időbeli replikációra, vagyis arra, hogy élő és élettelen komponenseit folyamatosan megújítsa anélkül, hogy organizációja megváltozna.

(Csányi 1999: 36)

A különböző tudományok és az egyes szakterületek nyelvhasználatának leggyakoribb szóbeli formája az előadás; írásbeli a tanulmány, esszé, kritika, monográfia. Jellemzője az értelmi jellegű kifejezésmód, hiszen célja a valóság törvényeinek, összefüggéseinek megismertetése, új ismeretek közlése. Ezt szolgálja a logikai gondolatfűzés, a ténymegállapítás, az érvelés, valamint a szakkifejezésekben gazdag, egyértelmű, világos fogalmazás.

Publicisztikai stílus

Három mázsa tízezres a lottó főnyereménye

Minden idők legnagyobb lottónyereménye: 312 kiló tízezres, 3 milliárd 117 millió forint vár gazdára e hét végén. Ennyit vihet el az a szerencsés, aki eltalálja, melyik öt számot fogják kihúzni a szombati ötöslottó-sorsoláson. A szakértők szerint a milliárdokat 250-500 milliós részletekre „szabdalva”, több bankszámlára érdemes átutalni, ha a nyertes biztos akar lenni abban, hogy hirtelen jött gazdagsága nem kelt feltűnést. Hozzáértők felhívják a figyelmet arra, hogy a nagy nyeremények gazdáinak egy darabig véletlenül sem szabad látványosan és gyökeresen változtatni életmódjukon. Ha mégsem bírják ki anélkül, hogy hozzányúljanak a pénzhez, célszerű messze költözniük onnét, ahol addig éltek.

(Újsághír alapján)

A nyomtatott és az elektronikus sajtó nyelvhasználatának a legjellegzetesebb formái szóban és írásban egyaránt előfordulnak: interjú, riport, tudósítás, cikk, hír, kritika, glossza. Feladata a tájékoztatás az időszerű politikai, gazdasági és kulturális eseményekről. Jellemzője a közérthetőségre és a közvetlen hatásra való törekvés, a figyelem felhívása.

Hivatalos stílus

Tájékoztatjuk, hogy a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. Törvény (a továbbiakban: Tny.) 97. §-a alapján a foglalkoztató és egyéb szerv köteles a nyugdíjbiztosítási igazgatási szerv részére legalább évenkénti rendszerességgel közölni (átadni) a nyugdíjjogosultsághoz, illetőleg a nyugdíjmegállapításhoz szükséges szolgálati idő, kereseti (jövedelmi) és egyéb adatokat. A Tny. Törvény végrehajtásáról rendelkező 168/1997. (X6.) Korm. Rendelet (a továbbiakban: Tny. R.) 86. § (2) bekezdése alapján annak a biztosítottat foglalkoztató munkáltatónak, amelynek az (1) bekezdés alapján a biztosítottról nyilvántartó lapot kiállítania nem kell, e tényről a tárgyévet követő év április 30-áig a nemlegesség okának megjelölésével a területileg illetékes nyugdíjbiztosítási igazgatási szervet értesítenie kell.

(A Fővárosi és Pest Megyei Nyugdíjbiztosítási Igazgatóság leveléből)

A hivatalok, intézmények nyelvhasználata mind az egymás közti érintkezésben, mind az ügyfelekkel folytatott kommunikációban. Szóbeli formái a tárgyalás, felszólalás, hozzászólás, írásbeliek a törvény, rendelet, határozat, valamint a hivatalos levél. Gyakori jellemzője a személytelen nyelvhasználat, a bonyolult szerkezetek alkalmazása.

Szónoki (előadói) stílus

A szónok és az előadó célja egyaránt az, hogy a hallgatóságát meggyőzze valamiről, esetleg állásfoglalásra vagy cselekvésre készítse. Erős értelmi vagy érzelmi hatásra törekszik, ennek érdekében szemléletes eszközöket alkalmaz. Sokféle kommunikációs helyzetben megjelenhet a gyújtó hangú politikai beszédektől az iskolai kiselőadásokig.

Felsorolásunkból kihagytuk a szépirodalmi, más néven a művészi stílus leírását. Részben azért nem foglalkozunk vele, mert ez a stílusréteg a nyelv valamennyi elemét felhasználhatja stíluseszközként, de még inkább azért nem, mert alapvetően olyan – művészi – törekvés jellemzi, amellyel a többi stílusrétegben nem találkozunk.

Költő fekszik a ravatalon. Költő jelent meg a magasban, a halál által az élet fölé emelt gyász-pompában, s vonja magára a néptömegek figyelmét. Költő tündöklük fekete s vörös fényben a mai idők véres és fekete kódén át.

Ady Endre fekszik a ravatalon.

Ki volt, akit ma annyian állunk körül, hogy hódolatot adjunk neki, ma, mikor megszűnt minden hódolat minden hatalom megszemélyesítői előtt. Hogy tömjént gyűjtsünk előtte, ma, mikor ki kell hunynia minden tömjénnek minden oltárokon. Hogy szeretetünk aranyát s háláink drága kincsét szórjuk elébe, ma, mikor nincs többé senki, akit a tömegek fölött az arany-nak és a hatalomnak személyes uralma megillessen.

(Móricz Zsigmond: Gyászbeszéd Ady Endre ravatalánál)

4.1.2. Stílusrétegek és nyelvi eszközök

4.1. táblázat. Az egyes stílusrétegekre jellemző nyelvi kifejezőeszközök

Stílus réteg	Szókészlet	Mondatalkotás	Szövegszerkesztés
Társalgási	Heterogén; töltelékszavak, indulatszavak, divatszavak, neologizmusok; tréfás, gúnyos, durva kifejezések; becéző formák	Egyszerű, rövid mondatok; hiányos mondatok; mellérendelések	Kötetlen, laza szerkezet; Közbevetések, félbeszakítások (a situáció teszi érthetővé); Jelentős szerepük van a nem nyelvi jeleknek.
Tudományos	Egyértelmű terminológia: idegen és magyar szakkifejezések; többszörös szóösszetételek, sajátos jelek, rövidítések	Kijelentő mondat, áttekinthető szórend; Többszörösen összetett mondatok: alárendelő mondatok; kötőszók, utalószók; gyakori szóismétlés	Párhuzamos, ellentétes szerkesztés; Részletezés; figyelemfelkeltő kérdés. Idézet, hivatkozás; táblázatok, képek, térképek, modellek, grafikonok, diagramok
Publicisztikai	Időszerű vonatkozások; Nevek, hely- és időmegjelölések; neologizmusok; közkeletű szólások, klisék; divatszavak	Egyszerű mondatstruktúra, világos, rövid mondatok; érzelmi hatás	Figyelemfelkeltő címek, címhierarchia; hatáskeltés; hasábszedés, rövid bekezdések; a nem nyelvi elemek szerepe
Hivatalos	Sajátos műszavak és kifejezések; idegen szavak; igéből képzett elvont főnevek; szószaporítás; terpeszkedő kifejezések	Terjedelmes jelzős kifejezések; zsúfolt, bonyolult mondat szerkezet; személytelen nyelvi formák	Kötött szerkezet; részletezés, felsorolás, zárójeles megjegyzések; aprólékos körülírások
Szóno ki	Választékos, expresszív, túlzó szavak; rokon értelmű szavak; fokozás, nyomósítás	Halmazott mondatrészek, felsorolás; felkiáltó és kérdő mondatok	Ismétlések, párhuzamok, ellentétek

Feladatok

1. Keressen egy-egy hangtani, szókészleti és nyelvtani-szerkesztésbeli sajátosságot, amelyet jellemzőnek tart valamelyik nyelvváltozatra!
2. Gyűjtsön példát valamelyik stílusréteg kifejezőeszközeinek bemutatására! Három-négy fős csoportokban hasonlítsák össze a példáikat, majd néhány perces kiselőadásban mutassák be társaiknak a választott stílusréteget!
3. Válasszon saját szakterületéről három szakszót és három szaknyelvi jelet vagy rövidítést! Csoporttársai számára három példának szóban, három példának írásban magyarázza el a jelentését! Értékeljék a magyarázatokat, majd vizsgálják meg az írott szövegeket a tudományos stílus jellemzőinek szempontjából!
4. A publicisztikában a hatáskeltés egyik eszköze a cím. Hasonlítsa össze két-három szakkönyv tartalomjegyzékét, és figyelje meg, miben hasonlítanak és miben különböznek címadási eljárásaik!
5. Írja be az alábbi szempontoknak megfelelő betűjelet az Értelmező kéziszótár (Pusztai 2003) stílusminősítése után (4.2. táblázat)! Keressen a szótárból mindegyik minősítésre egy-egy példát!
A = területi változatra és nyelvi rétegre utalva minősít
B = a szóhangulatra utalva minősít
C = a szavak használati körére utalva minősít
D = hagyományos stílusminősítés

4.2. táblázat. Stílusminősítések az ÉKsz.²-ban

Rövidítés	Jelentés	Példa
<i>argó</i>	argotikus szó, kifejezés, jelentés	
<i>biz</i>	a bizalmas, közvetlen, fesztelen hangú társalgásra jellemző, a választékosabb vagy a hivatalos stílusban nem használatos	
<i>durva</i>	sértően, megalázóan, gyakran kakofemisztikusan nyers	
<i>elav</i>	elavult	
<i>gúny</i>	gúnyos	
<i>gyerm</i>	a gyermeknyelvben használatos	
<i>hiv</i>	a hivatalos, ill. hivatali nyelvben használatos	
<i>irod</i>	csak a szépirodalomban, a költészetben használatos, gyakran köznyelvi	
<i>kedvesk</i>	kedveskedő(n), enyelgő(n); enyelegve	
<i>kiv</i>	kiveszőben, elavulóban	
<i>nem hiv</i>	hivatalosan nem használatos	
<i>nép</i>	országszerte ismert népi, népnyelvi	
<i>pejor</i>	pejoratív(an), rosszalló(an), elítélő(en), lekicsinylő(en)	
<i>rég</i>	régies(en)	
<i>ritk</i>	ritka, ritkán használatos	
<i>sajtó</i>	sajtnyelvi	
<i>szépítő</i>	szépítő(en), körülíró(an)	
<i>táj</i>	tájszó, táji, csak egy-két nyelvjárásban élő	
<i>trágár</i>	tabusított megnevezéseket (gyakran tüntetően) használó beszédmódra jellemző, szeméremsértően illetlen	
<i>tréf</i>	tréfás(an), kedélyeskedő(en)	
<i>túlzó</i>	túlzó, alapjelentéséhez mérve valamely képtelenséget tartalmazó	
<i>vál</i>	a választékos, igényes, emelkedettebb stílusban használatos	
<i>vulg</i>	kirívóan igénytelen, bántóan közönséges, alantas	

6. Kösse össze a táblázat szómagyarazatait a megfelelő címszóval, majd írja melléjük az ön által javasolt stílusminősítést (l. 4.2. táblázat)! Megoldását az Értelmező kézi-szótárból (Pusztai 2003) ellenőrizheti.

Szómagyarázat	Címszó	Stílusminősítés
Kedvesen buta, butácska	BLÖFF	
Kislány, kisbaba	BAGÁZS	
Sivár külsejű, nagy bérház	BABA	
Szedett-vedett népség	BEGOLYÓZIK	
Csakis nyers növényi táplálékon élő vegetáriánus	BÁRDOLATLAN	
A bajusz hegyessé pedréséhez használt kenőcs	JÓ BŐR	
Nagy ünneplés, mulatozás, eszem-iszom	BIBI	
Együgyű, hiszékeny, kihasználható ember	BALLÉPÉS	
Neveletlen, faragatlan	BICSÉRDISTA	
Gyermetegen együgyű	BAROMI	
Helytelen cselekedet	BALEK	
Kisebb (erkölcsi) vétség, hiba	BANZÁJ	
Remek, nagyszerű	BALGA	
Kívánatos nő	BAJUSZPEDRŐ	
Nagyhangú, üres vagy félrevezető kijelentés	BÉRKASZÁRNYA	
Zavarodottá válik, megbolondul	BABUCI	
Kisebb seb vagy fájdalmas rész a testen	BOTLÁS	
Bekötött ujj, ill. ennek pólyája	BUTUS	

7. Húzza alá, melyik alakot választaná a megadott változatok közül! Hasonlítsák össze a megoldásaikat, indokolják meg választásaikat!

- A hatóságok nem tudnak kellő eréllyel fellépni azok ellen a cégek ellen, *akik/ amelyek* „amerikai rendszerű” autókat forgalmaznak.
- Ez a könyv talán *kevésbé fontos/kevésbé fontosabb*, mint az előző volt.
- A karácsonyi ajándékokkal mindig nagy örömet *okozunk/szerzünk* a gyerekeknek.
- Remélem, a közreadott példák *tanúságul/tanulságul* szolgálnak arra nézve, hogy a tévesztések veszélye nem csekély.
- *Érthetetlenül/értetlenül* állok a megdöbbentő esemény előtt.
- Az első fellépésük *bombasztikus siker/bombasiker* volt.
- Ígérem, ha *Székesfehérváron/Székesfehérvárott* járok, mindenképpen felkereslek.
- Jöjjön vissza csütörtökön úgy 9 óra *felé/magasságában/tájban*.
- Az unokabátyám dolgozószobája nagyon ízlésesen *berendezett/van berendezve*.
- *Nyilvánvaló, hogy/nyilván, hogy/nyilván* igazatok van.

8. a) Melyik köznyelvi szó rokon értelmű megfelelőit tartalmazza a táblázat? Megoldását a Magyar szókincstárból (Kiss 1998) ellenőrizheti.

nyugtalanság, szorongás, feszültség, félelem, balsejtelem	
macskaszalajtott (táj), csempe (táj), szavajátszó (rég), messziről jött (táj), két nyelvet ért (rég)	
szelíd, békés, nyugodt, jóindulatú, türelmes	
posvány, ingovány, állóvíz, láp, fertő (rég)	
dicsekszik, kérkedik, büszkélkedik, henceg, hetvenkedik	

- b) Állítson össze a fentihez hasonló feladatot! Olvassa fel a szósorokat társainak! Találják ki a köznyelvi megfelelőket, és állapítsák meg a ritkább szavak használati körét!

9. Írja be a felsorolt szólásokkal rokon jelentésű köznyelvi szavakat a táblázatba! Megoldását a Magyar szólások és közmondások (O. Nagy 1982) című kézikönyvből ellenőrizheti.

Karcsú, mint a gyapjúzsák	
Tollasbálba megy	
Ki lehet a szájából a kenyeret lopni	
Elfújja az ebek dalát	
Olyan egyenes a beszéde, mint a kasza	

10. Javítsa ki az alábbi mondatokban a nyelvi-stilisztikai hibákat! Indokolja meg a javítás szükségességét!

- Van még néhány csapat, amelyik eredményesebb nálunk, viszont egy olyan sincs, akivel ne vennénk fel a versenyt.
- A legtöbb ember nem szíveli a trágár beszédet.
- Nemcsak a nyolc kerület lakosai sürgetik a szelektív hulladékgyűjtés mielőbbi bevezetését.
- Azt a jó cselekedetet, amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra.
- Ha Önök vannak a játékos helyében, tudtak volna-e válaszolni mindegyik kérdésre?
- Ne hagyja ki a kedvező lehetőséget: Most nulla kezelési költséggel vehet fel áruvásárlási kölcsönt.

- A nyelvújítók sok ezer idegen szót magyarosítottak.
- A külföldi tapasztalatokat hasznosítani tudják a Fővárosi Állatkert állatai gondozásában.
- Sokat vitatkoztunk afölött, mi a célja a külföldi érdekeltségű nagyvállalatoknak.
- Ezt ne felejtse el, ez egy nagyon lényeges szempont.
- Az empirikus tapasztalat elsődleges prioritást élvez a bizonyítási eljárás során.
- Ez a munka egyébként valóban közös összefogás eredménye.

4.2. A helyes beszéd

Szépen tanulj meg magyarul beszélni. Sose ne vess ki senkit, amiért nem tud magyarul. Ne csúfolódj velük; senkit sem szabad csúfolni, ha híján van valaminek. Légy türelmes és belátó, gondoldj arra, hogy a tiszta érzés és az igaz gondolat egyforma szépen szólal meg a világ minden nyelvén. [...]

A magyar nyelv: igézetes hangszer, melyen csak kevesen tudnak játszani.

Egy igazság minden nyelven egyformán igaz. De abból, hogy magyarul mondjuk el, valamilyen különös varázs származik, egy kis ráadás, az utánozhatatlanság bűbája, egy csipetnyi sajátos, csak a mi fülünkhöz szóló meggyőző erő. Magyarul mindent el lehet mondani, bár ez nem különös érdem, mert más nyelveken is el lehet mondani mindent. Magyarul viszont sokkal veszélyesebb elmondani a dolgokat, s alkalmasint innen ered a varázs.

A mi mondatszerkesztésünk kötetlenebb, a mi szórendünk szabadabb másokénál: minden mindenféleképpen értelmes, de mégiscsak egyféleképpen helyes. Arra kell törekedned, hogy megértsed ezt a szabályokba nem foglalható, örök rögtönzéssel szült törvényt. Arra kell törekedned, hogy minden mondatod a százféle változat közül abban az egyetlenben, végérvényesen kristályosodjék ki, melyből már semmiféle erőszakkal ki nem forgatható.

(Örkény 1992: 43-4)

Örkény sorait olvasva egyetérthetünk az íróval abban, hogy nem elég megfogalmaznunk, formába öntenünk a mondandónkat, de azt a legmegfelelőbb módon el is kell mondanunk, és ezt úgy kell tennünk, hogy a címzett számára a legegységesebb legyen a közlés. Ha ezt nem sikerül teljesítenünk, akkor kommunikációs zavar keletkezhet. Aki hatékonyan, sikeresen akar beszélni, szeretné, hogy üzenetét megértsék, annak fontos, hogy ismerje a helyes beszéd alapvető szabályait: a légzést, a hangindítást, a beszédhangok tiszta kiejtését és kiejtését, a mondat- és szövegfonetikai eszközök helyes használatát.

4.2.1. A légzés

Először talán meglepő, hogy miért olyan fontos a légzés a szép, tiszta beszéd szempontjából. Mi köze van ennek az alapvetően biológiai folyamatnak a beszédhez? Azt mindenki tudja, hogy az élettani légzés mellett létezik beszédlégzés is, mely akaratunktól függő, feltételes reflex. A beszédlégzés az alapja a tiszta, érthető hangképzésnek. A beszédlégzésnek több változata van. Célszerű megismernünk őket, s elsajátítanunk a helyes légzéstechnikát.

A légzésben a tüdő, a bordák közti izmok és a rekeszizmok vesznek részt. Attól függően, hogy mely területek a meghatározóbbak, elkülönítünk vállövi, mellkasi (ez jellemző a nők többségére), rekesz- vagy hasi légzést, amely főleg a férfiakra jellemző. A rekeszizmossal indított, de a bordakosár tágításával folytatott belégzést nevezik kombinált vagy vegyes mély légzésnek. Az egyes légzéstípusoknál a tüdőben cserélődő levegő mennyisége eltérő. A vállövi légzéskor csupán 500-1000 cm³, a mellkasnál kb. 1500 cm³, a hasinál pedig 2000-2500 cm³ levegő áramlik át a tüdőn. Mivel a magyar nyelvben a beszédhangokat a tüdőből kiáramló levegő segítségével képezzük, ezért érthető, hogy a jó hangképzéshez minél több levegőre van szükségünk. A beszéd szempontjából a legmegfelelőbb légzéstípus a hasi légzés, mert viszonylag kis izommunkával nagy mennyiségű levegő használatát biztosítja.

A levegővételünk mindig igazodjon a mondandónkhoz. Egy-egy szerkezeti egység végén vegyünk levegőt, illetve ha szükséges, akkor a mondatok, mondatcsoportok határára is megállhatunk egy rövid ideig, hogy pótlevegőt vegyünk.

A légzés ugyan automatikus cselekvés, de ahhoz, hogy elsajátítsuk a helyes beszédlégzést, érdemes átmenetileg tudatosan figyelni, illetve gyakorolnunk a helyes technikát.

A hasi légzés

A hasi légzés tanulásának alapfeltétele, hogy akár fekvő, akár ülő vagy álló helyzetben végezzük, hátunk legyen egyenes, testünk laza. A levegőt orron vagy orron és szájon keresztül beszívjuk a rekeszizom elmozdításával – ami a has enyhe kidomborodásával jár –, helyet biztosítva ezáltal a beáramló levegőnek. Ezt a mozgást a hasunkra és a mellünkre tett két kezünkkel tudjuk ellenőrizni. A beszívott levegőt gyakorláskor meghatározott ideig bent is tarthatjuk, majd ezt követi a kilégzés. Kilégzéskor a levegőt a mellkas mélyéből fölfelé nyomjuk a rekeszt feldomborítva, a hasfalat behúзва. Akkor jó a légzés, ha a kilégzési szakasz jóval hosszabb ideig (akár tízszer, hússzor annyi ideig), lassan történik. A helyes légzés hangtalan, nem töri meg, nem zavarja a beszédet. A légzéskor ügyelni kell a vállak mozgására. Ha erőteljesen emelkednek, akkor már nem beszélhetünk tiszta hasi légzésről.

A hasi légzés gyakorlása

Ahhoz, hogy a hasi légzés automatikus legyen, néhány hetes, napi 4-5 percnyi gyakorlásra van szükség. A gyakorlás alapfeltétele a laza testhelyzet. A kéz a hason és a mellen lehet. A belégzés, visszatartás és kilégzés szakaszait kell elkülönítenünk úgy, hogy a kilégzés idejét mindig növeljük.

4.3. táblázat. Légzésgyakorlat

Belégzés (mp)	Visszatartás (mp)	Kilégzés (mp)
2	1	2
2	1	4
3	2	5
3	2	8
3	1	10
3	1	20
2	1	30
A fenti sor folytatható és változtatható!		

Amikor már biztosak vagyunk a légzés technikájában, akkor a kilégzést hangok ejtésével is kísérhetjük. Ezek célszerű sorrendje: először *z, s, sz*; majd magánhangzók: *a, á, ó, ő, e, é, ü, ú, í* sorrendben és más zöngétlen mássalhangzók, például *h, f*. Később hangkapcsolatokkal is próbálkozhatunk (*lá-la-lá; má-mó-mű; bá-bó-bú*). Utána következhetnek a mondókák, nyelvtörők, piramismondatok, szövegek.

Figyeljük meg, hogy a hasi légzés nemcsak elegendő levegőt biztosít a beszédhez, de csökkentheti a szorongást, izgalmat, sőt a szervezet kellő oxigénnel történő ellátásával jó közérzetet is biztosíthat.

4.2.2. A hangindítás

A levegő beszívása után elkezdődik a hang képzése, kiejtése, szavakká, mondatokká formálása. Az egész beszéd folyamat módját és stílusát a hangindítás, azaz a gége és a levegő nyomásának összehangolt tevékenysége határozza meg. A hangindításnak általánosan három típusát szoktuk elkülöníteni: a hehezetes, a kemény és a lágy hangindítást.

A hehezetes hangindításkor minden hangot a *h* hanghoz hasonló zörejt kíséri. Ilyenkor a hangszalagok nem képesek egymáshoz simulni, mindig van egy kis rés, ahol a kiáramló levegő okozza ezt a plusz zörejt. Az ilyen hangindításnak oka lehet erős megfázás, szervi elváltozás (például a hangszalagon levő csomó) vagy rossz beidegződés.

A kemény hangindításra az erősen megfeszített hangszalagok a jellemzőek. A hangok, főleg a magánhangzók ejtését kattanásszerű zörejt kíséri. Ez a hangindítás mellett, hogy nagyon agresszívnek, túl keménynek hat, roppant értelmetlen a hangszalagoknak. Ha valaki állandóan így beszél, előbb-utóbb hangszalaggyulladás lesz. Az ilyen hangindítással beszélők testtartása is merev, görcsös, kicsi szájnyitással, sokszor ökölbe szorított kézzel beszélnek. Ehhez a hangindításhoz azt a helyzetet lehet a leginkább hasonlítani, amelyben valakire a visszafojtott düh jellemző.

Negatív indulatok?

Egy kerekasztal-konferencia keretében francia, német és angol szakközönség előtt egyebek között egy rövid magyar hangfelvételt mutattam be. Egy kiváló esztéta szemináriumi előadásából emeltem ki öt mondatot. A konferencia résztvevői egyöntetűen úgy vélték, hogy egy elmérgesedett vitából hallottak egy töredéket. Ezúttal nem a magyar és az angol, német vagy francia nyelv közötti eltérésből adódott a félreértés. Az előadó egyéni beszédstílusának megfelelően mindvégig „préselt” hangon beszélt, azaz a külső és a hangszalagokat közelítő belső gégeizmok túlzott megfeszítésével. Ugyanakkor sűrűn közbeiktatott gégezárhangokkal, erős (és több ízben hangsúlytalan szótagokra eső) nyomatékokkal darabolta fel a rövid beszédszakaszt. A merev dallamvonalat a nyomatékos szótagokban felszökő hang szakította meg rövid időközönként. Az előadó igen feszesen ejtette a magánhangzókat, mássalhangzókat, különösen a zárhangokat. Az eddigi vizsgálatok alapján nyilvánvaló, hogy az ilyen torzítások nemcsak a francia, angol és német beszédben, de a magyarban és feltehetően más nyelvekben is erős negatív indulatot tükröznek. Bizonyosra vehető, hogy a magyar hallgatók is a többékevésbé visszafojtott düh kifejezéséként értelmezték volna ezt a beszédszakaszt, ha a szöveg nem zárta volna ki eleve az agressziót és általában az indulatot.

(Fónagy 1985: 51-2)

A lágy hangindítás a legkellemesebb és a leggazdaságosabb. Ilyenkor a hangszalagok megfelelően zárnak. A tüdőből kiáramló levegő minden energiája hanggá alakul, a beszéd nem megerőltető és kellemes hangzású. A lágy hangindítás akkor jó, ha nem esik minden egyes szóra hangsúly, hanem csak a lényegre hangsúlyozzuk, és szünetet az értelmi egységek határán tartunk. Ezt a hangindítást segíthetjük a laza, kényelmes, de egyenes testtartással is. Aki így indítja a beszédét, az hangjával kellemes, megnyerő benyomást kelt.

4.2.3. A beszédhangok tiszta képzése és ejtése

A nyelvünket jellemző magán- és mássalhangzókat mindenki ismeri, mégis igen sok gondot okozhat a tiszta és helyes ejtésük. Sok embernek nehéz egy-egy hang vagy hangcsoport megfelelő ejtése, vannak olyanok, akik egy hang helyett a beszédben egy másik hangot ejtenek (pl. *kutya* helyett *tutya*; *gőzös* helyett *dőzös*). Azoknak, akiknek a kiejtésére állandóan jellemző az ilyen hiba, biztos, hogy valamilyen beszédhibájuk van. (Természetesen nem csak ezek a jelenségek alkotják a beszédhibát!) Az ilyen embereknek célszerű segítségért szakemberekhez (logopédushoz, orvoshoz, pszichológushoz) fordulniuk, akik megtalálják a beszédhiba okát, és orvosolni tudják azt. A beszédhiba még felnőtt korban is jól javítható.

Kiejtéskor mindig ügyeljünk a tiszta, érthető és hallható beszédre, a megfelelő artikulációra. A kiejtésről szólva fel kell hívnunk a figyelmet a betűejtésre, annak elkerülésére és az egyre gyakoribb jelenségre: a nyökögésre, valamint a zárt szájú beszédre.

Betűejtésnek nevezzük azt a jelenséget, amikor az írástól eltérő ejtésű szavakat valaki mégis az írott alaknak megfelelően ejti. A betűejtés legjellemzőbb előfordulásai:

- A *dj, nj, tj, gyj, nyj, tyj* hangkapcsolatok betű szerinti ejtése a ragos alakokban: *tud-ja, mond-ja, útj-án* stb. Ezek helyes ejtése [tuggya, mongya, úttyán]. Az összetett szavak határán viszont nem érvényes a fenti szabály, ott érzékeltetnünk kell a tagok határát, tehát *bűnjel, hadjárat*.
- Ne ejtsük betű szerint az *lj* kapcsolatot a ragozott igealakokban (pl. *tolja* [tojja]; *hallja*, [hajjuk] stb.)! A toldalékos névszók és az összetételek esetében már alkalmaztuk a betűejtést, tehát helyes a [sál-ja; tál-juk; fel-jön] ejtés.
- Hiba az *n* hang módosulás nélküli ejtése a *konty, hang, szenved, munka, különb* alakokban.
- Ügyelni kell a zöngéesség szerinti részleges hasonulások ejtésére is. Így helyesen a *vasgolyó* [vazsgolyó]; a *ragtapasz* [raktapasz]; a *jégcsap* [jékcsap] stb.
- Néhány szóban az írásképtől eltérően hosszsan kell ejteni az egyjegyű mássalhangzót, pl. az *egyik, egyelőre, lesz* szavak ejtése: [eggyik, eggyelőre, lessz]. Az ejtésben is az írásképet követjük az *egyetem* és *leszek* szavak esetében.

A hosszú mássalhangzók rövid ejtéséről

Anyanyelvünk egyik finnugor öröksége, hogy szavainkban igen sok hosszú hang található. Normális beszédben a hosszú hang (*á, ó, ll, mm*) kiejtéséhez kétszer annyi idő szükséges, mint a rövidéhez. (Nem véletlen, hogy ezen az elven alapszik az időmértékes verselés.) A hosszú hangok megléte növeli anyanyelvünk dallamosságát. Ezért hibás, sőt káros a hosszú hangok – elsősorban a mássalhangzók – rövid ejtése (kivéve a szabályos rövidüléseket a jobbra, állni, hallgat stb. szavakban). [...]

Bár a gyakorlatban bármilyen hang kiejtésében bekövetkezhet helytelen rövidülés, talán leggyakoribbak a múlt idejű igealakok: tetem, vetem, atam, látam, etem, itam; az *l, r, n* meg-rövidülése: álam, álat, halom, ere, ara, enek, anak és más mutató névmásoké: ehez, ahoz, eben, aban, etől, atól stb. A rövidülés olykor értelemzavart is okozhatna, hiszen a tetem, halom, ere, ara, eben mást is jelent, mint a tettem, hallom, erre, arra, ebben. [...]

A meteorológiai jelentésekben elhangzik a „kelemes” vagy „kelemetlen” idő, a hírekben az „elenség” vagy „elenséges” vagy a „jelemző” [...] Sajnos, ha a hiba a rádióban vagy a televízióban hangzik el, igen sok követője akad, országhatáron innen és túl (akárhonnan nézzük).

(Brauch 2003: 4)

Igen sok emberre jellemző a nyökögés, főleg, ha nyilvánosság előtt szólal meg. Ilyenkor a szavak, szócsoportok közötti gondolkodási szünetet elnyújtott *ö* vagy *e* hangokkal töltik ki. Ez a szokás hátrányos azokra nézve, akik a nyilvánosság előtt szólalnak meg, emberekkel foglalkoznak. Ez a beszédmód amellet, hogy a hallgatót idegesítheti, csökkenti az elhangzottak hatékonyságát is.

A zárt szájú beszéd nem ritka jelenség. Már külső jelekből is felismerhető: a beszélő nem nyitja ki a száját, fogait összeszorítva, merev állkapocstartásban, halkán és igen renyhén beszél. Nagyon nehéz az elhangzottakat megérteni, követni.

4.2.4. A mondat- és szövegfonetikai eszközök

A kiejtéshez szorosan hozzátartozik a hangerő, a hangsúly, a hangszín, a hanglejtés, a beszédsszünet, a beszédtempó és -ritmus. Ezek a tényezők többnyire egyszerre jelennek meg a kommunikáció során. Közös néven mondat- és szövegfonetikai eszközöknek nevezzük őket, és a beszédet kísérő nem nyelvi jelek részét is képezik. A kiejtés tényezői egymástól nehezen választhatók el, de előfordulhat, hogy az egyik nagyobb szerepet kap, mint a másik. A szorosan összefüggő tényezők szerepe, hogy tagolják, értelmezzék a beszédet.

A hangerő

Azt, hogy milyen hangosan, mekkora hangerővel beszélünk, meghatározza a beszédhelyzet, a hallgatóság nagysága, a hely, a beszélő érzelmei, a téma. Ha ketten, meghitten beszélgetnek, ez sokkal kisebb hangerővel történik, mintha ugyanők vitatkoznak. Más hangerővel szólunk egy nagy teremben sok emberhez, mint egy kicsi helyiségben néhány emberhez. Fontos, hogy a hangerőnk mindig igazodjon a megfelelő beszédhelyzethez.

A hangsúly

A hangsúlyozás a beszédben a kiemelés legtermészetesebb módja. A hangsúly bizonyos szótagokra eső hangerőtöbbletet jelent, azaz egy-egy szótagnak a környezetéhez képest nagyobb hangerővel történő kiejtését. Így azok a szótagok, melyeket nagyobb hangerővel ejtünk, hangsúlyosak. A többi szótag, melyt átlagos erővel mondunk, hangsúlytalan. Megkülönböztetünk szó-, szakasz- és mondathangsúlyt.

A magyar állandó hangsúlyú nyelv, a nyomaték mindig a szó első szótagjára esik. Ha hosszabb vagy összetett egy szó, akkor a főhangsúly mellett lehet a szóalakban egy mellékhangsúly is: *tehergép*kocsi.

Általában hangsúlyosak a kérdő névmások, a határozószók, a tagadó- és tiltószók, az indulatszók (*kié ez?*, *holnap megyek*, *ne tedd*, *hej*, *de szép!*). Többnyire hangsúlytalanok a névelők, a névutók, a legtöbb kötőszó, a személynevek előtt álló címek, rangok (*a lányok*, *az ágyak mellett*, *ifjabb Nagy Ferenc*).

A szónál nagyobb egységeket, amelyeket a beszédben összefüggően ejtünk ki, szakasznak nevezünk. Ennek az egységnek a hangsúlyos része a szakaszhangsúly: *Aki másnak vermet ás*, | *maga esik bele*.

Ha egy mondatban a hangsúlyok közel azonos erősségűek, akkor az a mondat nyomatéktalan. Azonban ha van egy kiemelt rész, akkor az a mondat főhangsúlya. A főhangsúly többnyire az ige előtt áll: *A fiúk a leveleket összegereblyézték*. *A fiúk gereblyézték össze a leveleket*.

A mai nyelvhasználatban az egyik általános hangsúlyozási hiba, hogy valaki nem hangsúlyoz semmit. Ezáltal beszéde monoton, színtelen lesz. A másik, ennek ellenkezője, hogy minden egyes szóra nyomatékot tesz. Igen elterjedt jelenség az is, hogy a szó eleji kötött hangsúly eltolódik egy szóbelseji, hangsúlytalan szótagra vagy a toldaléokra.

A hangszín

Gyakran jellemzünk valakit a hangszíne alapján. Az mondjuk rá, hogy kellemes mély vagy éppen lágy hangja van. De ha valaki kiabál, akkor sérti a fülünket az éles hangja. A hangszín a beszédhangzás jellemzője, mely egyénenként jellemző, és bizonyos korlátok között változtatható sajátosság. Az emberi hang alaphangokból és felhangokból áll. A hangszínt az alaphangok és a felhangok száma, ereje és aránya határozza meg. Ha túl sok és heves a felhangok száma, akkor az illető hangszínét élesnek minősítjük. De egy monoton, tompa hangszín esetében már nincsenek meghatározó kiemelkedések a felhangok tartományában.

A hanglejtés

Az egyén alaphangjának, a hangmagasságának a beszéd alatti változását, a beszéd dallamát hanglejtésnek, idegen szóval intonációnak nevezzük. A hanglejtés vagy dallamvonal nyelvenként különböző. A magyar nyelvben a dallammenet iránya háromféle: ereszkedő, emelkedő vagy lebegő. Ezek kombinálódhatnak, és többféle összetett hanglejtésformát hozhatnak létre. Ha a hanglejtés rövid idő alatt hirtelen emelkedik, akkor szökő, ha hirtelen ereszkedik, akkor eső hangmenetről beszélünk.

A kijelentő, a kiegészítendő kérdő, az -e kérdőszócskát tartalmazó mondatok dallamvonala elől eső, majd ereszkedő (l. 1. dallamvonal).

Az eldöntendő kérdő mondat egyenletesen emelkedik, majd az utolsó előtti szótagtól hirtelen emelkedik, utána ereszkedik (l. 2. dallamvonal).

A felkiáltó és óhajtó mondat tipikusan enyhén ereszkedő (l. 3. dallamvonal). De ezeknek a mondatfajtáknak, illetve a felszólító mondatoknak hanglejtését erősen befolyásolja az érzelemkifejezés.

1.	2.	3.
		
Ezt akartam mondani. Mikor jössz haza?	Voltál már Angliában?	Csak mondaná! Ez nagyszerű lesz! Leszállás!

4.1. ábra. Dallamvonalak

A hanglejtés szembeszökő és gyakori hibája a szólam- és mondatvégi dallam felkapása, azaz kunkorítása.

A beszédszünet

A beszédben a hangsorokat tagolja a szünet, mely fontos része a beszéd folyamatának. Beszéd közben többféle szünetet alkalmazunk, ezeknek mind más-más a szerepük. Elkülönítjük egymástól a beszédszünetet, a belégzési szünetet, a hezitációs szünetet és a hatásszünetet.

Az értelmes beszéd fontos kelléke, hogy megfelelő helyen kisebb-nagyobb szüneteket tartunk. A beszédészület tagolja a beszédet, elválasztja azt, ami nem tartozik egybe, illetve összetartja az egybetartozó részeket. A szünettel való tagolás nem mindig esik egybe az írásjelekkel való tagolással. Nem minden vesszőnél tartunk szünetet, és előfordul, hogy ott állunk meg, ahol semmiféle írásjel sincs. Általában a mondatok, bekezdések végén tartunk nagyobb szünetet. Kisebb szünet a hosszabb mondat összetartozó szakaszai közt, legfőképp a hangsúlyos mondatrész előtt van.

Szünetet tartunk, amikor beszéd közben belélegzünk. Ez a belélegzési szünet. Amikor hirtelen elakadunk a mondandónkban, megállunk, tétovázunk, akkor idegen szóval megnevezve hezitálunk (hezitál: 'tétovázik, habozik'). Ezt hezitációs szünetnek hívjuk. Gyakran szünetet tartunk valamilyen fontos mondandó előtt is. Ilyenkor azért állunk meg, hogy felhívjuk a figyelmet arra, amit mondani fogunk. A szünetnek ezt a fajtáját hatásszünetnek nevezzük.

A beszédtempó és a beszédritmus

Beszédünk gyorsasága, függ a nyelvtől, a beszédhelyzettől, a témától, a beszélő egyéniségétől és érzelmi állapotától. A beszédtempónak fontos szerepe van a szövegek megértésében. Aki nagyon gyorsan beszél, azaz hadar, azt sokkal nehezebb megérteni, mint azt, aki megfelelő beszédtempóban közli mondandóját. Egy szövegen belül sem egyforma végig a beszéd sebessége. A fő mondanivalót általában lassabban, míg a kevésbé fontosat, a lényegtelenebbet gyorsabban mondjuk el. A beszédtempó váltásával is erősíthetjük mondanivalónkat.

Napjainkban rohamosan gyorsul a beszédtempó. Felmérések tanúsága szerint az 1960-as években az átlagos tempójú beszédben másodpercenként 11,35 beszédhangot ejtettek. Mintegy 30 évvel később ez az átlag már 15-16 hangot jelentett.

1960	éltégszerazer	dóközepéne	gykistapsifü	lesvoltneki
1989	éltégszerazerdók	özepényekistaps	ifülesvoltnekie	gygombaházikójaé
<i>Idő</i>	<i>1. mp</i>	<i>2. mp</i>	<i>3. mp</i>	<i>4. mp</i>

4.2. ábra. A beszédtempó gyorsulása (Gósy 1990)

A beszédtempóval szoros összefüggésben van a ritmus. Többnyire spontán törekszünk a ritmusos beszédre. A beszéd ritmusát nagymértékben meghatározza a tempón kívül a tiszta kiejtés, a helyes hangsúlyozás és beszédhang is. A helytelen beszédritmus gyakori hibái a pattogás és a lepegés. A pattogás a hangok rövid, gyors, míg a lepegés a hangok elnyújtott ejtését jelenti.

A beszédtempó jellemző hibája a gyors beszéd, ma már kortünet is. Vannak, akik olyan gyorsan beszélnek, hogy ez már a megértés rovására megy. A gyorsan beszélők nagy százalékánál nemcsak a tempó sebessége okoz problémát, hanem a szavak kiejtése is sérül: vagy elmarad a szó vége, vagy egy-egy hang kiesik, megrövidül úgy, hogy az már az üzenet megértését zavarja.

Feladatok

1. Jelölje be a versen többféleképpen, hogy hol tartana szünetet, azaz, hol vesz levegőt! Olvassa fel hangosan a jelölések szerint!

Zalán Tibor: Tett

Nem tudom mit kell
tennem Csak azt tudom hogy
mit nem tehetek

2. Próbálja meg egy levegővel elmondani!

Oravecz Tibor: Azt mondta

Azt mondta, hogy hallgassak rá, és fogadjam meg neves kollégája tanácsát, aki szakértője az ilyen eseteknek, és feküdjek csak be egy időre az osztályára, és kezeltessem, ami bennem még kezelhető, mert új felvonás kezdődik, és bízzak, mert nincsen még veszve minden, még minden jóra fordulhat, miután részletesen kifaggattott, mi fordult rosszra abban a színjátékban, melyben a megcsalt férj szerepét osztotta rám az élet, és miért akarok nyugtatókat felírni magamnak, de azt nem mondta, hogy ettől egy másik színjátékban, melyben a hűtlen feleség hálásabb szerepét játssza, maga is új felvonást remél, erre csak később jöttem rá, mikor azzal, hogy remélt, reményt ébresztett bennem, de egy együtt töltött éjszakánál tovább nem vállalta e remény kockázatát.

3. Olvassa fel a szavakat, szókapcsolatokat! Ügyeljen a helyes artikulációra!

<i>a-á</i>	madár – málna, saját – háza, talán – láthat, varázs – látszat; várhatnál már, arathatnál már, sárga madár száll, találhatnál
<i>o-u</i>	róluk – gúnyol, rosszul – susog, súlyos – boruk, kútról – hoztuk; túlontúl sok, róluk szóltunk, húzódoztunk, borunkból kóstol
<i>e-é</i>	merész – nézet, ezért – kérhet, félve – ennék, sértve – vennék; kevésse beérte, kényelmetlenség, bérelnétek, nem értem
<i>e-é-i</i>	nem érik – kibérel, elkéri – mi végre, senkinek – viteli; tisztességes, illetéktelenség, képesítés, keringése
<i>ö-ü</i>	körünk – úrból, tölünk – tűnjön, úzótt – hősünk, csúrból – röpül, körünkől jött, zöldülő fű, szögünkön függ, gyümölcsünk különb

4. Olvassa fel az alábbi szósorokat! Ügyeljen a magánhangzók időtartamára!

- a) víz, vízben, vízi, vizet, vizek, vizes, vizünk
- b) tűz, tűzben, tűzre, tűzi, tüzet, tüzek, tüzes
- c) ír, írok, írás, irat, iroda, irodalom
- d) dül, dülve, düledezik, dülöngél, dülleszt
- e) lúd, lúdja, ludak, ludam, ludat
- f) út, útra, úti, utat, utak, utas, utunk

5. Sok idegen szavunk képzett alakjában az alapszóban található hosszú magánhangzó megrövidül. Figyelje meg és olvassa föl az itt bemutatott példákat! Magyarázza meg az ismeretlen szavak jelentését!

<i>í - i</i>	ambíció – ambicionál, ambiciózus analízis – analizál, analitikus definíció – definiál stílus – stilizál, stilsztika, stiláris típus – tipizál, tipikus, tipológia
<i>é - e</i>	fonéma – fonematikus hérosz – heroikus, heroizmus kolléga – kollegiális, kollegialitás, kollegina probléma - problematikus
<i>ú - u</i>	abszolút – abszolutizmus karikatúra – karikaturista kultúra – kulturális, kulturált natúra – naturista, naturalista, naturalisztikus
<i>ó - o</i>	allegória – allegorikus, allegorizál axióma – axiomatikus filozófus – filozófál, filozofikus memória – memorizál, memorandum, memoriter pedagógia – pedagógikus
<i>á - a</i>	ráció – racionalista, racionalizál, racionális, racionalizmus monográfia – monografikus bibliográfia - bibliografikus

6. Olvassa föl hangosan az alábbi szavakat! Figyelje meg a kiejtésüket! Hol ejt az írás-képtől eltérő hangot vagy hangkapcsolatot?

- a) kapdos, dobta, hívta, vadkan, foghat, tavaszból, tárgytól
- b) anyja, hányja, nagyja, fogyjon, atyja, egészség, község
- c) zsarnokkal, ahhoz, lappal, kalapáccsal, szemmel, evvel
- d) barátja, kardja, kínja, látszik, egyszer, segítség, szabadság, nagyság
- e) jobbra, makktermés, bennszülött, otthon, szebből, befőtről, álltak
- f) árnyjáték, barackmag, ércszállítás, gerincsérv, filmklub, maszkmester, palack-posta, szárnypróbálgatás, gyümölcskoscsonya, rangkórság

7. Olvassa fel az alábbi nyelvtöröket először lassan, nyugodtan, majd egyre gyorsuló tempóban!

Lármás kácsák, szárcsák sárgás, hártvás lábán márgás dágványsár máz.

Te tetted e rettenetes tettet? E rettenetes tettek tettese te vagy.

Máma mama mákot vet.

Öt görög görget görgön, görbe úton görgő gömbbé gömbölyödött öt görögdinnyét.

8. Olvassa fel minél gyorsabban és kifejezőbben az alábbi verseket! Ügyeljen a megfelelő hangsúlyozásra!

Gyalókára gyalog mentünk,
Vencsellőre elcsellengtünk,
Görgetegen átgörögtünk,
Tizsaszűlyön elsűlyedtünk.

(Csukás István: *Gilice síp*)

Rögös körökön körbe
körös-körül Körösök
Kanyarok girbe-görbe
rokkant és kurta körök
förfögetegén rög pörög

(Kiss Dénes: *Rögös körök*)

Cserffa! Cserffa!
Cserregi a cserfes szarka
Csélsap szellő
cirokot cirógat
Cö cö cö csök csök csök
fecske cikáz cikk-cakkban
nem vöcsök

(Kiss Dénes: *Cécó*)

Szívem, székem, szemem, szám,
szellő. szőlő, szünet, szán,
iszom, eszem, sziszzegek,
teszek, veszek, pisszegek,
hosszú szoknya keszkenő,
pizskafa meg meszelő.

Innal inal
VÍ ha vítéz
Oda odáz
Ide idéz

(Kiss Dénes: *Vítéz*)

9. Olvassa fel az írásjeleknek megfelelően az alábbi mondást!

A szó elszáll, az írás megmarad.

A szó elszáll, az írás megmarad!

A szó elszáll, az írás megmarad?

A szó elszáll, az írás megmarad...

A szó elszáll; az írás megmarad.

A szó elszáll – az írás megmarad.

A szó elszáll..., az írás megmarad...

10. Olvassák fel az alábbi mondatokat az írásjeleknek megfelelően! Figyeljék meg, melyik mondathoz milyen dallammenet illik, és rajzolják is le őket!

Mindent megértettetek?	Mindent megértettetek	Mindent megértettetek!
Két napig dolgoznak?	Két napig dolgoznak.	Két napig dolgoznak!
Ma utazunk haza?	Ma utazunk haza.	Ma utazunk haza!
Megvan?	Megvan.	Megvan!
Jó?	Jó.	Jó!
Nyolc óra van?	Nyolc óra van.	Nyolc óra van!

11. Olvassa fel többféleképpen az alábbi hírt! Képzelve el, hogy különböző irányultságú médiumban hangzik el a szöveg!

Műalkotásnak hitték a látogatók a múzeum padlóján hagyott szemüveget

Igencsak megréfélt néhány művészetkedvelőt két amerikai diák a San Franciscó-i Modern Művészetek Múzeumában: a két fiú ugyanis lerakott egy szemüveget az egyik kiállítóterem padlójára, amellyel igen sok látogatót sikerült átverniük, ugyanis többen kiállítási tárgynak nézték az okulárét. A múzeum több látogatója megállt a műtárgynak hitt szemüveg előtt, és hosszasan figyelték a szokatlan „alkotást”. Sorra váltották egymást a fal mellé letett szemüveg előtt a látogatók, hogy lefotózzák, és művészi üzenetét elemezzék. Az „egyedi műalkotásért” másnap elment a tulajdonosa, felvette a földről a szemüveget, feltette a fejére, majd angolosan távozott a csodálkozó tekintetek közepette.

Forrás: <http://www.erdekesvilag.hu/mualkotasnak-hittek-a-latogatok-a-muzeum-padlojan-hagyott-szemuveget/>

4.3. A helyesírás

Lovag színre lép

Az Ős-Teslár, akit ezentúl Lovagnak fogok nevezni az egyszerűség kedvéért, hamarosan a *Fedél nélkül* című, hajléktalanok szerteágazó irodalmi tevékenységét reprezentáló kiadvány külső munkatársa lett. Az újságot adományokért, pénzért és cigarettáért terjesztették.

A társai szerint egyébként zárkózott, magának való Lovag feladata az volt, hogy helyesírási hibákat helyezzen el a versekben, amelyeket többnyire remek helyesíró csövesek küldtek be. A szerkesztő szerint a helyesírási hibák közelebb vitték a hajléktalanokat a vásárlók szívéhez. Ki tudna igazán sajnálni egy hajléktalant, aki szellemileg lemossa őt?

Lovag lehúzkodta a második t-t a múlt idejű igealakok némelyikéről, amitől azok így néztek ki: *látot, olvasot, jöt*, aztán a t-kezt elhelyezte oda, ahol csak egy kellett volna, vagy egy se, pl. *nézettek, értettek, kovácsolt vas, bevezetés*. Ékezeteket rövidített meg még, aztán a kézirat gépbe íródott, gépelési hibákkal dúszult, mintha éppenséggel fagyott kezű csavargók maguk gépelték volna be.

Ha majd az önök rokonszenvét vagy sajnálatát kívánom elnyerni, jobban teszem, ha én is elfelejtek helyesen írni:

Lovag lehuszkodta a második tét a múltt idejű igealakok némejikéről stb.

(Teslár 2003: 35)

Az írásbeli kommunikáció sikeréhez hozzájárul a helyesírási szabályok ismerete és hatékony alkalmazása is. A helyesírási hibák szélsőséges esetben az információk eltorzulásához vezethetnek. Nem mindegy, hogy *áru* vagy *árú*, *gombjuk* vagy *gomblyuk*, *három szög* vagy *háromszög*, *kovács* vagy *Kovács* stb. szóalakot használunk-e, hiszen a szópárok mindegyikének más jelentése van. Bár valljuk be, hogy a mindennapi kommunikációban a közös előzmények, valamint a konkrét beszédhelyzet legtöbbször megakadályozza, hogy félreértsük az ilyen jellegű hibákat tartalmazó közléseket.

Sokkal nagyobb a hibák szerepe akkor, ha az üzenet nem szándékos összetevőjeként vizsgáljuk őket. Akaratlanul is árulkodnak a feladó iskolázottságáról, műveltségéről vagy akár igényességéről és udvariasságáról. Erősen befolyásolják a kommunikációs partnert, és az üzenet tartalmától függetlenül negatív hatással lesznek a befogadóra. Érdemes tehát megismerkednünk a legfontosabb helyesírási szabályokkal és a helyesírási kézikönyvekkel.

A helyesírás idegen neve az *ortográfia*. Ennek a görög–latin szónak az elemei más összetett szavakban is felbukkannak, például *fotográfia* (‘fényírás’) és *ortoépia* (‘helyes kiejtés’). A helyesírás nem más, mint valamely nyelv írásának közmegállapodáson alapuló és közérdekből szabályozott eljárásmodja. Ez a szabályrendszer a beszéd és a gondolatok írásbeli rögzítésének az alapja. Mai helyesírásunk elsősorban a szavak írásmodjára, valamint a betűk és az írásjelek használatára vonatkozik. A mai magyar köznyelv írásbeliségét *A magyar helyesírás szabályai* című kézikönyv 12. kiadása határozza meg, amely 2015-ben jelent meg először az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Mennyire szabálytalan az angol helyesírás?

Az angol helyesírást a legtöbben rendkívül nehéznek tartják. A nyelvtanulók számára valóban sok nehézséget okoz a hangjelölés bonyolultsága, amelynek legfőbb oka, hogy az íráskép sokszor több száz évvel ezelőtti kiejtést őrzött meg. De vajon valóban annyira bonyolult-e az angol írás és olvasás, mint amennyire a köztudatban elterjedt?

„Egy Egyesült Államokban készült vizsgálat során 17 ezer angol szó számítógépes elemzése kimutatta, hogy a szavak 84%-ának szabályos a betűzése, és csak 3%-uké volt annyira megjósolhatatlan, hogy külön meg kell tanulni őket. Gyakran idézett szám, hogy az angol betűzés mintegy 75%-ban szabályos. Ugyanakkor a megközelítőleg 400 szabálytalan helyesírású szó főleg a nyelv leggyakrabban használt szavai közül kerül ki, és ez a szabálytalanság benyomását keltheti.”

(Crystal 1998: 268)

4.3.1. A magyar helyesírás története

Helyesírásunk nem volt mindig egységes. A kereszténység terjedésével alakult, formálódott a latin betűs magyar helyesírás. A magyar nyelv hangjait nehéz volt a latin betűsorrall jelölni, hiszen a két nyelv hangrendszere nem fedte tökéletesen egymást, a magyar nyelv gazdagabb volt hangokban, mint a latin. Megnehezítette a lejegyzést, hogy a magyar kiejtés ekkor még nem volt egységes, ráadásul a XI. században az írástudók legtöbbször az idegen származású (szláv, olasz, német) papok közé tartozott.

Kezdetben több évszázadon keresztül a helyesírás azt a módot jelentette, ahogyan a beszéd hangjait írásban visszaadták, illetőleg azokat a szabályokat, amelyeket az élő hangoknak írott betűkkel való jelölésekor követtek. A problémát okozó mássalhangzók: *sz, z, s, zs, c, cs, dz, dzs, ty, gy, ny, ly*, a magánhangzók: *ő, ü* és valamennyi hosszú magánhangzó. Emellett több változatban is előfordult a *v* és az *u*, valamint a *j* és az *i* hang jelölése.

4.4. táblázat. Megosztottság a magyar helyesírás történetében

Időszak	Megosztottság	
XIII. sz.–	Kancelláriai vagy oklevelező helyesírás (újító jellegű, egységre törekszik)	Kódex- vagy könyvhelyesírás (ragaszkodik a hagyományokhoz, régiesebb)
XV. sz.–	Huszita vagy mellékjeles helyesírás ([ő]: <i>q, ø, ó, ð</i>)	Mellékjeltelen vagy betűkapcsolatos helyesírás ([ő]: <i>eo, ev, ew, eu</i>)
XVI. sz.–	Protestáns helyesírás (<i>Kováts; Rátz</i>)	Katolikus helyesírás (<i>Kovách, Kovács; Rácz</i>)
XVIII. sz.–	Ipszilonista helyesírás (kiejtés szerinti írásmód: <i>módgya, kennye, attya, haggya</i>)	Jottista helyesírás (szóelemzés szerinti írásmód: <i>módja, kenje, atyja, hagyja</i>)
1832	Magyar Tudós Társaság A' magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai	

*Tertius Tertius, Tomás Nagy, Incola Poljeffrony, Gago Amos 82 (a-
 Solinus, Juranus, Grammaticus, faterur, ad 1um ama emlékezete gyer-
 melegét fogva, hogy a kalvinisták mindenkor szabad vallásból gyá-
 zorlása volt. Pótolón, mind előtte, mind utána a Kurucz Világba, azt y.
 hozzá réven, hogy maga is jelen léte volna, a Tani. vagy Páron. Párta-
 szijalon akkor időben. Ad 2um. Válya a Tani, hogy mielőttől
 fogva, édit tudgya, mindekor volt a Kalvinisták Templomol, Párta-
 kárójól, Ofkolajól, Ofkola Meszerel, és Parocsiájól. Pótolón...
 Ad 3um. Válya a Tani, hogy Kálóty, veszedelmé után, jött a Pótolá-
 re, két Papja, ember, és hogy azokból, szaporodnak volna a (Catholica Val-
 láson lévők. Ad 4um. Válya igen, hogy a Kaszélynál, egyik része
 a Kalvinisták Temetőjének némely részén felépít, látván azt y, micsé-
 pen ottan koporjók, és volt rétek banyák, his a Templom pedig len a Kas-
 selydor igen közel léven, mivel a Pótolák igen alkalmasan vala, azt
 csere Leppen más helyre építeték. Ad 5um. Válya a Tani, hogy a
 Templom már régi, s nem igen ép léte volna, sőt az egyik, réger ssak az
 ő emlékezerire pótolat meg a Reformátusok*

4.3. ábra. Részlet egy egyházi anyakönyvből

Y háború

J

De ugyan hova siet olyan igen?

Y

Ragasztéknak egy cselekvő ige mellé, hogy tudja [...]

J

Oh hát egy járatban vagyunk. Én is éppen ragasztéknak készültem [...]

Y

Nem tudom hová.

J

De én pedig tudom. Több utazási tapasztalásaimból példát is hozhatok, úgy mint: lát-ja, bot-ja

Y bámulva, utóbb bosszúsan

Micsoda? – Hah ez még is sok, ez még is türehtetlen! – Hát orczátlan teremtése az Istennek, nem pirúsz, oda tolakodni, hol csak nekem lehet helyem? Élhetetlen, nem tudod-e, hogy valamennyi név, valamennyi ige hangzik a' magyar ajkakon, mind én nyomosítom meg azoknak ragasztékait? És mi vagy te, hogy így botránkoztatod a' régi bötü rendet? – Lódulj előlem, vagy összetöröm poszka testedet.

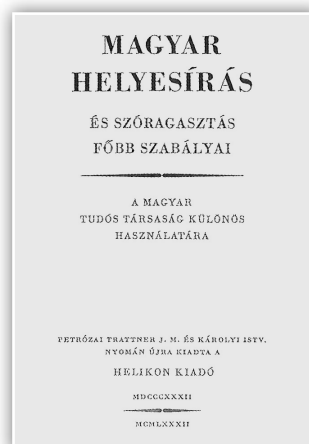
J

Magyar bötü létemre mondom, te dühös Ypsilon, ha még tovább dörgesz, letöröm csúf szarva-
 dat. Ki adott neked hatalmat illy éktelen szidalomra? – Rég ösmerem az Ypsilon had' dölfét;
 de gondolván, hogy emberségesebb vagy a' többi Ypsilonnál, nem tettem szemre hányásokat.
 Bohó szeles pára! Szinte megbomlok fájdalomban, ha meggondolom, hogy a' fél magyar
 hazát Ypsilon kórság gyötri. Mind csak Ypsilon, meg Ypsilon, meg száz ezerszer is Ypsilon
 úralkodik a Krumplinál, Svábnál szaporább, holott felényire se volna szükségünk. – Most
 tisztúlj; mert összekonzollak[.]

(Vörösmarty Mihály 1821. Ypsilon háború – nyelvészeti bohózat)

A Magyar Tudós Társaság első kiadványa egyben az első magyar helyesírási szabályzat is. Bár eredetileg csupán az akadémia tagjai számára készült, mégis rövid idő alatt széles körben ismert lett. Népszerűségét valószínűleg annak köszönhetette, hogy kevés újdonságot tartalmazott, a legtöbb dologban a korábbi írásgyakorlatra támaszkodott. A kettősséget eredményező problémákban határozottan az egyik megoldás mellett döntött.

Az akadémiai helyesírás története 1832-ben kezdődött, és napjainkban is tart. A szabályzatok folyamatosan követték egymást, egyre több területét érintették az írásbeliségnek. Időnként módosítják a szabályokat, azért, hogy összhangba kerüljenek a nyelv mindenkori állapotával, kövessék a nyelv és a nyelvtudomány változásait. De 1922 óta nem változtak lényegesen sem a szabályok, sem az alapelvek. A fő cél az, hogy az elfogadott elveket következetesen alkalmazzák az új jelenségek leírásában és szabályozásában. Mai helyesírási szabályzatunk az 1922-ben megjelent szabályzatnak a 12. kiadása. A több mint másfél évszázad alatt helyesírásunk egységessé vált, az akadémiai szabályzathoz igazodik az iskolai oktatás, az államigazgatás, a sajtó és a könyvnyomtatás, ez határozza meg a magyar nyelvű írásbeliséget gyakran nemcsak a határokon belül, hanem a határokon túl is.

4.4. ábra. Az AkH. 1832. címlapja

E L Ő S Z Ó.

Minek előtte tökéletesen megvizsgált nagy grammatikát bocsátana ki a magyar tudós Társaság, a helyesírásra 's a nyelv' paradigmáira nézve kívánt bizonyos főbb szabások felett megegyezni; hogy neve alatt kijövendő évkönyveiben, folyóiratában 's hivatalos jelentéseiben, ha más meg más elmék tünnek is ott elé sajátágaik' jeleivel, az egy erkölcsi test' írása' módja, tétovázó és tarka ne legyen. Mindjárt az első nagy gyűlés bizá meg tehát 1831^{ben} Februarius' 23^{dikén} volt ülésében a nyelvtudomány' osztályát olly vezérjavaslat' készítésére, mellyben a' beszéd' minden részlein végig menvén, az így vagy amugy-írás' helyesebb okait példákkal világosítsa meg 's ide tartozólag a' nyelv' szóragasztásait is írni össze. A' második nagy gyűléskor, 1832^{ben} Martzius' 11^{dikén} és 12^{dikén} megvizsgálá az együtt volt Társaság o' javaslatot 's itt következik, a' miben az, fenn említett czéljából megegyezett.

IV

Minden időre már meghatározottaknak azonban a' Társaság nem vallja o' szabásokat, sőt, ha mit a' folyton folyó. nyelvisméret, szavak' lelke és alkotja körül elválasztóbban kifejt, annak előre kiköti későbbi javítását 's ezt magának különösen a' magyar nagy grammatika' készítésébe ereszkedéskorra fenn is tartja.

Nem akarván ennél fogva a' Társaság, az általa megállítottira nézve, egyszer mindenkorra lenni parancsoló, szabadjokra hagyja még tagjainak is, hogy o' szabásokat, midőn tulajdon személyükben állnak elő munkájokkal, állaltatásukhoz képest követ-hessék. Győzzön a' mi jobb! ez a' Társaság' szava, okokkal kíván ő vezetője lenni a' kivilágulás szerint alakuló köz megegyezés-nek, fennhézjó 's önkényű vezér nem.

A' társaság 2^{ik} nagy gyűléséből, Pesten, Martziusban, 1832.

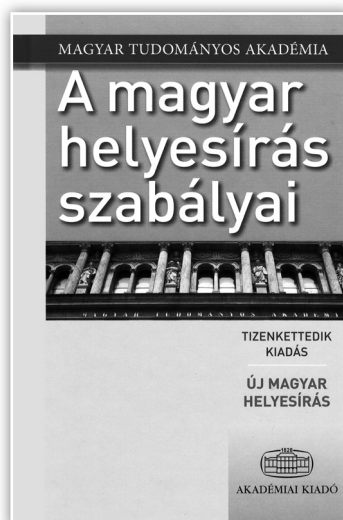
DÖBRENTAI GÁBOR,
Titoknok.

4.5. ábra. Az AkH 1832-es kiadásának 5-6. oldala

4.3.2. A magyar helyesírás szabályai (AkH.¹²)

A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadása az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg 2015-ben. Az AkH. 12. munkálatainak előkészítését, koordinálását és a szabályzat végső szövegének kialakítását az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága végezte el. Ebben a bizottságban a 25 nyelvész tag mellett az MTA valamennyi osztálya képviseltette magát akadémikusi vagy professzori szinten, sőt a bizottsági üléseken állandó, esetenként alkalmi meghívottak is jelen voltak. Az intenzív előkészítő munkát 2003-ban kezdték meg, ennek egyes állomásairól folyamatosan beszámoltak különböző szakmai fórumokon.

A szabályzat előző, 11. kiadása 1984-ben látott napvilágot. A 11. és a 12. kiadás között eltelt három évtizedben folyamatosan történtek kisebb-nagyobb nyelvi és társadalmi változások. Mindez természetesen nem vezetett a helyesírás nagymértékű átalakításához, csupán kisebb változtatásokhoz. Nem is lehetne ez másként, hiszen a helyesírás állandóságának megőrzése fontos társadalmi érdek.

4.6. ábra. AkH.¹² címlapja

4.5. táblázat. A szabályváltozások néhány oka (AkH.¹²)

Ok	Példa
A korábbi általános megállapítások pontosítása	a leggyakoribb hosszú ú, ű végű köznyelvi szavak listázása a korábbi kisszámú példa helyett 23. szabálypont: <i>ágyú</i> → <i>töppörtyű</i>
A nem a helyesírás területére tartozó problémák törlése	az asszonynevek jogilag lehetséges típusait nem tartalmazza a jelenlegi szabályzat (vö. AkH. ¹¹ 159. szabálypont)
Megengedőbb szemlélet → többféle írásmód	ingadozó kiejtésű h végű főnevek 82. e) szabálypont: <i>dühvel</i> , <i>dühhel</i> bizonyos közszavak nagybetűs írása 148. szabálypont: <i>Eladó</i> , <i>Vevő</i>
Változások a társadalom mindennapi életében	a lakóparkok megnevezése 190. szabálypont: <i>Sasadliget lakópark</i> többszörös összetételek, amelyek előtagját kötőjellel kapcsoljuk össze 140. szabálypont: <i>C-vitamin-adagolás</i>
Nyelvi és nyelvészeti változások	a <i>-fajta</i> , <i>-féle</i> , <i>-nemű</i> , <i>-rét</i> , <i>-rétű</i> , <i>-szerű</i> szavak utótagok (és nem toldalékok) 132. szabálypont: <i>többféle</i> , <i>sokrétű</i> , <i>nagyszerű</i> a tárgynevek csoportjának elkülönítése a névtudományban 171. szabálypont: nemzeti ereklyék, hajónevek, ágyúnevek stb.

Lényeges szabályváltozás két fontos esetben történt. Az egyik a tulajdonnevek toldalékolására vonatkozik. A 94. szabálypont alapján a tulajdonnevek toldalékolásakor semmilyen esetben sem érvényesül az egyszerűsítés elve, tehát a korábbi *Mariannal* forma helyett a *Mariann-nal* alak a megfelelő. Ennek mintájára írjuk a többi tulajdonnévfajta toldalékos alakját is, például a hosszú egyjegyű mássalhangzóra végződő márkanevek esetében *Knorr-ral*, a címek esetében *Blikk-vel* lesz a helyes forma. A másik fontos változást az okozta, hogy a *-fajta*, *-féle*, *-nemű*, *-rét*, *-rétű*, *-szerű* szavakat nem képzőnek, hanem összetételi utótagnak tekinti az új szabályzat, ezért a 92. szabálypont szerint a *-szerű* kapcsolódásakor nem egyszerűsítjük a kétjegyű betűket az olyan szavakban, mint *gipszszerű*, *ézszerű*, *mészszerű* stb.

A magyar helyesírás szabályai című kiadvány három fő részből áll.

Első része a *Szabályzat*, második a *Szótár*, harmadik a *Tárgymutató*.

4.6. táblázat. Az AkH.¹² Szabályzat c. részének fő fejezetei

	Fejezet	Szabálypont	Példa
	Általános tudnivalók A betűk	1–2. 3–16.	<i>Írország, István</i>
<i>Alap-elvek</i>	A hangjelölés A kiejtés szerinti írásmód A szóelemző írásmód A hagyományos írásmód Az egyszerűsítő írásmód	17. 18–47. 48–84. 85–90. 91–93.	<i>betű, szörnyű kertje, inggomb bridzs, tavaly, Széchenyi tollal, Arannyal</i>
<i>Szabályok</i>	A különírás és az egybeírás A kis és a nagy kezdőbetűk A tulajdonnevek írása Az idegen közsavak és tulajdonnevek írása Az elválasztás Az írásjelek A rövidítések, a jelek és a mozaikszók A számok és a keltezés	94–141. 142–151. 152–201. 202–222. 223–238. 239–275. 276–289. 290–300.	<i>melegvíz-csap anyák napja Eötvös Loránd kemping, Balzackal láng-ész, pe-dzi magyar–angol db-ot, MÁV, Mahart 1848 márciusában</i>

Részben megújult az AkH.¹² szabályzatának példaanyaga és szótári része is. Jelentős változás, hogy a szótár a 11. kiadás utolsó lenyomatához képest 8 000 szóval bővült. A gyarapodás oka, hogy új szavak és kifejezések is bekerültek a szótárba (*szmájli*, *lájkol*, *szelfi*), valamint szótárasták a határon túli magyar nyelvhasználat jellegzetes elemeit is (*bani* 'román váltópénz', *borvíz* 'ásványvíz', *Csángó föld*). Az új szóanyag beépítése mellett változást jelent az is, hogy bizonyos szavak korábbi írásmódja különböző okokból megváltozott. Ezek a változások nem új helyesírási szabályok kialakítása miatt történtek,

hanem egyéb okok indukálták őket. Néhány példa az eddig nem említett fontosabb okokra és a változásokra:

- A szó írásmódját a kiejtéshez igazították, így lett a korábbi *árboç, bura, satanizmus* szavakból a 12. kiadásban *árbóc, búra, sátánizmus*.
- A korábban különírt alakot a szerkezet jelentésváltozása miatt egybeírjuk: *tenyérbe mászó, nyitva tartás, járó beteg* helyett *tenyérbemászó* [’pimasz’], *nyitvatartás* [’üzemidő’], *járobeteg* [’ambulánsan kezelt beteg’].
- Az írásmód változása a szaknyelvi helyesírás hatására történt: *fekete doboz* helyett *feketedoboz* [’repülőgépen’], *házinyúl* helyett *házi nyúl*, *vegyes úszás* helyett *vegyesúszás* [’sportág’].

A Szótár majdnem 40 000 szóból áll, de természetesen így sem foglalhatja magában a köznapi írásgyakorlatban felmerülő valamennyi, problémát okozó esetet. Törzsanyagát a köznyelvi szavak és szókapcsolatok alkotják.

A szócikkek szerkesztésére a bokrosítás jellemző (l. 4.7. ábra). Ez azt jelenti, hogy az összetétel vagy a szókapcsolat nemcsak a saját betűrendi helyén kereshető, hanem az utótag vagy az előtag szóbokrában is. Megfigyelhetjük ezt például a *domború lencse* szerkezetnél, amely nem a *domborul* címszó után található, ahogyan a betűrendből mechanikusan következne, hanem a *domború* címszó mellett felsorolt példák között. Ugyanerre példa a *Kelet-angliai-dombvidék* földrajzi név, amely szabályos betűrendi helye szerint a *k* betűnél, a *kelet* címszó körül lenne, ehelyett az utótagot alkotó *dombvidék* címszó bokrában találjuk meg, ugyancsak az utótag betűrendi helyén kell keresnünk a *bördösszié*, az *USA-dollár* vagy a *vesedonor* szavakat. A bokorba rendezett szavak külön címszóként már nem szerepelnek, tehát a saját betűrendi helyükön hiába keressük őket. Ha sem itt, sem ott nem találjuk a keresett szót, akkor a bokrok szóanyagában valószínűleg találunk analóg mintát, amely megkönnyíti a hiányzó szerkezet leírását.

A pontos tájékozódást és értelmezést segíti a visszaütálás, azaz a szavak és a szókapcsolatok mellett gyakran szerepel annak a szabálypontnak a száma, amely az írásmódot meghatározza, például a *drágakő* mellett a 105. a minőségjelzős összetételeknek arra a csoportjára vonatkozik, amelyben a tagok együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege. Ugyancsak az írást meghatározó szabálypontra utal a *drazsé* szó mellett a 203., amely szerint a latin betűs írású nyelvekből átvett és közkeletűvé vált köznyelvi és szakmai idegen szavakat általában magyarosan írjuk, szokásos kiejtésüket a magyar hangjelölés szabályai szerint tükröztetjük.

Nemcsak helyesírási, hanem néhány nyelvhasználati kérdésben is segítségünkre van a szótár, többek között azzal, hogy jelzi az egyenrangú alakváltozatként használatos szópárokat. Alakváltozat a *dolgozz* v. *dolgozzál* címszó vagy a *dörgölődzik* v. *dörgölőzik*, *drágállta* vagy *drágállotta* stb. A ritkább szavak jelentését is közli a szótár, például *domolykó* (halfajta), és egyéb szükséges esetben is utal az értelmezésre, például *drakula* (= vámpír), de: *Drakula gróf*. Bemutatja a közkeletű rövidítéseket a maguk betűrendi helyén és megadja feloldásukat, például *dr*: = *doktor*. Fontos helyesírási tudnivaló a szavak toldalékolása, mint *domborítja*, *domborítsa*; *Don Juan-i*; , *dressze*, *dresszel*, *donora* v. *donorja*, valamint az elválasztás ritkább esetei, például *dosz-szi-é*, *Dosz-to-jevskij*, *dörgölő-dzik*.

dokumentumértékű dokumentumfilm **111.**; dokumentumfilm-bemutató **139.**
 dolgavezetetlenül **105.**
 dolgozat, dolgozata; dolgozatfüzet **111.**; dolgozatírás, dolgozatjavítás **110.** | évfolyamdolgozat; magyar-dolgozat **105.**; házi dolgozat, zárt-helyi dolgozat
 dolgozik, dolgoztak; dolgozz v. dolgozzál **44.**
 dolgozó; dolgozószoba **118.**; dolgozó nő | fizikai dolgozó, szellemi dolgozó, szociális dolgozó
 dolgozat (*műv.*), dolgoztatjuk, dolgoztassuk
 dollár **280.**, dollárja; dollárárfolyam **110.**; dollárelszámolás, dollárkölcson **111.** | USA-dollár **289.** a); kanadai dollár
 dolláregyenleg **110.**
 dollármilliomos **111.**
 dolog, dolga; dologidő | katonadolog; ügyes-bajos dolog
 dologi; dologi kiadás
 dolomit, dolomitja; dolomithegység, dolomittörmelék
 domb, dombja, dombbal; domboldal, dombtető **110.**; domb alja **106.** | szemétdomb **111.**
 domborít **34.**, domborítja, domborítsa
 dombormű, domborművek
 dombornyomott bankkártya
 domború **24.**, **31.**, domborúan; domború lencse; domború-homorú lencse **141.** c)
 domborul **31.**, domboruljon
 dombság; Somogyi-dombság, somogyi-dombsági **175.** a)
 dombvidék; Kelet-angliai-dombvidék, kelet-angliai-dombvidéki **177.** b)
 domén, doménje; doménnév, domén-

név-regisztráció | fehérjedomén; mágneses domén
 domináns, dominánsan; domináns személység
 domínium, domíniuma
 dominó, dominója, dominói; dominó-
 elv, dominójáték
 Domokos **158.**, Domokossal
 domolykó (*halfajta*) **88.**, domolykója, domolykói
 Domonkos **158.**, Domonkossal
 Domonkos-rend, Domonkos-rendi
 donáció, donációja
 dongólégy; *de:* a lámpa körül dongó légy
 Don Juan **214.**, Don Juan-i **217.** b)
 donjuankodás **201.**
 Don-kanyar, Don-kanyari v. Don-kanyarbeli **175.** b)
 donor, donora v. donorja; donornyilatkozat **110.** | vesedonor
 Don Quijote **214.**, Don Quijotével v. Don Quijotével; Don Quijote-i **217.** b)
 Donyec-medence, Donyec-medencei **175.** b)
 dopping, doppingja; doppingszer, doppingteszt
 doppingellenes ügynökség
 doppingol, doppingolja
 doppler, dopplerrel; *de tulajdonnévként:* Doppler, Dopplerrel, doppleri
 Doppler-effektus
 Dorottya **158.**, Dorottyával
 dór stílusú
 dosszié **203.**, dossziéja, dossziéi; *elv:* dosz-szi-é **226.** a), **226.** f); dossziégyártás **110.** | bördosszié **116.**
 Dosztojevszkij **219.**, Dosztojevszkijjel, dosztojevszkiji **222.**; *elv:* Dosz-tojevsz-kij **226.** g)
 dotáció, dotációja

dörgölődzik v. dörgölőzik, dörgölőd-
 tek v. dörgölöztek, dörgölődzenek
 v. dörgölözzenek; *elv:* dör-gö-lö-
 dzik **227.**
 dr. (*általában*) és Dr. (*kiemelt helyzet-
 ben, pl. aláírásban, mondat elején*)
151. = doktor **284.**; dr.-ral **282.**
 drága **143.**, drágán; drága kincs | mé-
 regdrága **111.**
 drágakő (= *értékes ékkő*) **105.**; drága-
 köcsiszolás, drágakölelőhely; drága-
 kö-megmunkálás
 drága kő (= *sok pénzbe kerülő kő*)
 drágáll **38.**, drágállta v. drágállotta,
 drágállja
 drágít **34.**, drágítja, drágítsa
 drágul **35.**, dráguljon
 drakula (= *vámpír*), drakulája, draku-
 lával; *de:* Drakula gróf
 dráma, drámája, drámái; drámaíró
110. | rémdráma **111.**; Madách-drá-
 ma **166.**; családi dráma, történelmi
 dráma
 drámajáték
 drámapedagógia
 dramatizál, dramatizálja
 dramaturg, dramaturgia, dramaturggal
 drapp színű
 drasztikus, drasztikusan
 Dráva, drávai **173.**; Dráva-part, Drá-
 va-parti **175.** b); Dráva mente, Drá-
 va menti
 Drávaköz (*tájégség*), drávaközi
 Dráva–Száva köze, Dráva–Száva kö-
 zi **183.**
 draszé **203.**, draszéja, draszéi; francia-
 draszé
 Drégelyvár, drégelyvári **174.** b); *de:*
 Drégely vára **106.**
 dressz, dressze, dresszel; dressz-szám,
 dressz-szerű **61.** | balettdressz, torna-
 dressz **111.**

4.7. ábra. Részletek az AkH.¹² szótárából

4.3.3. Helyesírási szótárak

A szabályzat szótári részének terjedelmét nem lehet túlságosan megnövelni. Ezért az Akadémiai Kiadó és más kiadók is folyamatosan jelentetnek meg a nagyközönség számára készített helyesírási kiadványokat. Emellett egyre nagyobb segítséget jelentenek a számítógépes helyesírás-ellenőrző programok. A helyesírási kérdésekkel foglalkozó elektronikus oldalak közül külön ki kell emelnünk a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete által működtetett helyesírási portált, amelyen többek között a helyesírási szabályzat 11. és 12. kiadása is megtalálható.

Egy-egy szakterület speciális helyesírási problémáit és szakszókincsét az úgynevezett szakmai helyesírási szabályzatok tartalmazzák. A szakmai helyesírás alapja ugyanúgy, mint a köznyelvi helyesírásé az akadémiai helyesírási szabályzat. A szaktudományi gyakorlat általában nem kíván sajátos helyesírási eljárásokat, csak a szakmai szókincs miatt válik szükségessé a szakmai helyesírási szabályzatok összeállítása. Legtöbbször a köznyelvi helyesírási szójegyzék speciális kibővítésének tekinthetjük ezeket a gyűjteményeket.

Szinte mindegyik szakterület problémája a terminus technikusok magyaros vagy idegenes írása, például a kémiai szaknyelv helyesírásának szabályozásakor felmerült a kérdés, hogy a szakszókincs a magyaros, a latinos, a görögös, az angolos vagy a németes írásmód szerint írássék-e. A magyaros írásmód esetén külön gondot okoznak az egybeírás és a különírás kérdései. A kémiai szaknyelv szabályozásakor például a vegyületnevek írásmódjának megállapítására három mód kínálkozott. Az angol minta szerint a különírás: *kálium nitrogén szulfát*, a német minta szerint az egybeírás: *káliumnitrogénszulfát* vagy a magyar hagyományok alapján a kötőjeles írás: *kálium-nitrogén-szulfát*. Az utóbbi megoldás mellett szól az a köznyelvi helyesírási szabály is, hogy a mellérendelő összetételeket gyakran kötőjellel kapcsoljuk össze.

Néhány szakmai helyesírási kiadvány

- Keleti nevek magyar helyesírása* (Ligeti Lajos). 1981. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kémiai helyesírási szótár* (Fábián Pál, Fodorné Csányi Piroska, Hőnyi Ede). 1982. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása* (Hadrovics László). 1984. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Műszaki helyesírási szótár* (Fodorné Csányi Piroska, Fábián Pál, Csengeri Pintér Péter). 1990. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- Orvosi helyesírási szótár* (Fábián Pál, Magasi Péter). 1992. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- A földrajzi nevek helyesírása* (Fábián Pál, Földi Ervin, Hőnyi Ede). 1998. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Növényneveink* (Priszter Szaniszló). 1998. Mezőgazda Kiadó. Budapest.
- Közgazdasági helyesírási szótár* (Bárányné Szabadkai Éva, Mihalik István). 2002. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Katonai helyesírási szótár* (Szabó Miklós). 2013. Zrínyi Kiadó. Budapest.

4.3.4. Helyesírási kivételek és szabályok

A jó helyesíráshoz nemcsak a szabályokat kell tudnunk, hanem szükségünk van a nyelvi szerkezetek ismeretére, valamint jó vizuális emlékezetre. Az előbbi kitétel a grammatika és a helyesírás szoros kapcsolatára, tehát a grammatikai ismeretek alkalmazására utal. A szóelemző írásmód elvének alkalmazásakor például el kell tudnunk választani egymástól a tövet és a toldalékot: *ad + ja, szabad + ság, száll + nak*; vagy az összetételt alkotó tagokat: *víz + szint, át + csap, ing + gomb*. Az utóbbi kitétel arra vonatkozik, hogy a szabálytalan alakok, kivételek írását memorizálnunk kell, el kell raktározni az emlékezetünkben, hiszen ilyen esetekben sem a grammatikai elemzés, sem a szabály felidézése nem segíti a hibátlan alak reprodukálását. Ebbe a körbe tartoznak például az *ly*-nal írandó szavak: *tavaly, kevély, nyavalya*.

Kivételek, azaz nem szabályszerűen működő alakok előfordulnak a magyar helyesírásban. Létüket elsősorban a hagyománytiszteletnek köszönhetik, legtöbbször az adott helyesírási területnek egy régebbi állapotát őrizték meg. Számukat nehéz lenne megmondani, gyakoriságukról sincsenek megbízható adatok. Annyi bizonyos, hogy a köztudatban

gyakran olyan helyesírási formát nyilvánítanak kivételnek, amely összhangban áll a helyesírás rendszerével és az általánosan elfogadott nyelvi-helyesírási alapelvekkel. Ezek közül a helyesírási tévképzetek, azaz helyesírási babonák közül veszünk sorra néhányat a következőkben, és a szabályok ismeretében megvizsgáljuk, vajon valóban kivétel-e minden kivételnek tartott szóalak, vagy a helyesírás rendszerét alaposabban megismerve a kivételek egy része is beilleszthető a szabályos formák közé.

Margitsziget, Margit-sziget; Saturnus, Szaturnusz

Helyesírási babona: „Ezeket a szavakat kétféleképpen írhatjuk.”

Nem igaz ez a kijelentés, mert mindegyik szóalaknak más a jelentése. Magyarázatul szolgálhat helyesírásunk értelemtükröző volta. Az értelemtükrözés azt jelenti, hogy a helyesírás követi a nyelvi rendszert, árnyalt gondolatközlést tesz lehetővé, és segíti a gyors, pontos értelmezést. Legfontosabb területei:

- a szóalakokban ragaszkodunk a szóelemek feltüntetéséhez (*barátság, nagyszerű, tolltartó*)
- az írásmóddal érzékeltetjük a tulajdonnevek különböző fajtáit (*Saturnus* – isten, *Szaturnusz* – bolygó; *Margitsziget* – városrész, *Margit-sziget* – természetföldrajzi név)
- megkülönböztetjük egymástól a szókapcsolatokat és az összetételeket (*sötét kamra, sötétkamra* – a fotózásban)
- az összetett szavak elválasztásakor tekintettel vagyunk a szóhatárookra (*fényérzékeny, meg-oldás*).

Betűrend: kanál, kanalas; káposzta, kappan; Kárpát-medence, karperec

Helyesírási babona: „Az ábécében előbb van az *e* mint az *é* (*aá, eé, ii, oó, öö, uu, üü*), tehát a betűrendben is megelőzi a rövid magánhangzó a hosszú magánhangzót.”

A betűrendbe sorolás szempontjából a magánhangzók rövid és hosszú változatát jelölő betűk azonos értékűnek számítanak. A magánhangzó hosszú változatát tartalmazó szó tehát meg is előzheti a rövid változatút (*képviselőfánk, ketchup*), ha az *é*-t követő mássalhangzó előbb van az ábécében, mint az *e* után álló (*kép[viselőfánk], ket[chup]*). De ha a két szó betűsora csak az azonos magánhangzók hosszúsága tekintetében különbözik, akkor a rövid magánhangzós szó kerül előre (*kan, kán*).

efelé, efféle; afele, afféle

Helyesírási babona: „Logikátlan, hogy ezekben a szavakban egyszer egy *f*-t írunk, máskor meg kettőt.”

Magyarázatul a szabályzat 83. és 84. pontját idézhetjük fel, amely az *az, ez* és az *a, e* mutató névmás különböző alakjainak helyesírásával foglalkozik:

- *a, e* + névutó = összetett szó (*efelé, efölött, amiatt*)
- *az, ez* + utótag = összetett szó (*efféle, akkora, effajta*)
- *az, ez* + rag = toldalékos szó (*erre, abba, ekként; ezzel, evvel*)

Ha a szóalak második tagja névutó, akkor az *a, e* mutató névmással alkot összetett. Ebben az esetben a szóalak írásakor a beszédben néha hosszan ejtett mássalhangzót nem jelöljük, a szóalakat a szóelemzés elve szerint írjuk.

Bat-thyá-ny, Des-sew-ffy

Helyesírási babona: „A hagyományos helyesírású családneveket a kiejtésük szerint szótagoljuk, kivétel a *Batthyány* és a *Dessewffy* családnév.”

Valóban a kiejtés szerint szótagolunk, de figyelembe vesszünk két részszabályt is (229., 235.). Eszerint a mássalhangzót jelölő kettőzött betűket a kiejtéstől függetlenül választjuk el (*Kos-suth, Bat-thyány*). A másik fontos tudnivaló, hogy a *-fi* utótagú neveket összetett szóként kezeljük, és ennek megfelelően választjuk el őket (*királyfi, úrfi, honfi; Des-sew-ffy*).

papír zsebkendő, öt centiméteres, összekötő híd, halvány rózsaszín

Helyesírási babona: „Hat szótagig egybeírjuk az összetett szavakat, ezek kivételek”.

A hat szótagos szabály nem érvényes az összetételek minden típusára, csupán a jelöletlen alárendelő összetételek egy részére vonatkozik. A fenti példákat az úgynevezett 1 + 1 szabály alapján írjuk. Eszerint, ha az összetétel mindkét tagja egyszerű szó, akkor a szótagszámtól függetlenül egybeírjuk a szerkezetet, ha valamelyik tag összetett szó, akkor a szótagszámtól függetlenül különírjuk a tagokat. Ezekben a típusokban kötőjelet soha nem használunk. Ide tartoznak az a következők:

- az anyagnévi jelzős szerkezetek (*aranygyűrű, de arany karikagyűrű*),
- a mennyiségjelzős szerkezetek (tőszámnév+ *-i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi: négyoldalas, de huszonnégy oldalas*),
- a folyamatos melléknévi igenévi jelzős kapcsolatok egy része (*indítóállvány, de rakétaindító állvány*),
- a színnevek (*sötétzöld, de sötét rózsaszín*).

gabonakereskedelem, tűzoltóautóitokat, szabadalomátruházás

Helyesírási babona: „A hat szótagonál hosszabb szavakat kötőjellel írjuk, ezek logikátlan alakulatok.”

A hat szótagos szabály alkalmazásakor több kiegészítő szabályt is figyelembe kell vennünk, amely a szótagszámlálásra vonatkozik:

- a két egyszerű közszóból alakult összetételt mindig egybeírjuk, függetlenül a szótagszámtól (*repülőszerecsétlenség*),
- a szótagszámláláskor az összetett szó jel és rag nélküli alakját vesszük figyelembe (*földrajztankönyveinkből*),
- szótagszámláláskor az egy szótagú igekötőt nem vesszük figyelembe (*kölcsönkifizetés, de kölcsön-visszafizetési*).

hidegvíz-csap, téli alma-vásár, zölddió-fagylalt, jobb kéz-szabály

Helyesírási babona: „Hat szótagig egybeírjuk az összetett szavakat, ezek kivételek”.

A fenti példaszavak írásmódjára nem a hat szótagos szabály vonatkozik. A hat szótagos szabály a jelöletlen alárendelő összetételek körében érvényes. Itt az összetételnek sajátos fajtáját figyelhetjük meg:

Az előtag egy különírt minőségjelzős szó szerkezet (*hideg víz, téli alma, zöld dió, jobb kéz*), amelynek utótagja az egész szó szerkezetre vonatkozik. Ebben az esetben az

úgynevezett mozgósabályt alkalmazzuk, miszerint a különírt szó szerkezetet egybeírjuk, és kötőjellel kapcsoljuk hozzá az utótagot (*hidegvíz-csap, télialma-vásár, zölddió-fagylalt, jobbkez-szabály*). Képlettel bemutatva: [(a b) + c → ab-c].

ripl-rónais, Jókai Mór-os; monte-carlói, New York-i

Helyesírási babona: „Mindegyik név kételemű, mégsem egyformán írjuk a melléknévi alakokat.”

Magyarázatként először az alapalakok *-i* képző nélküli írását figyeljük meg: *Rippl-Rónai* kötőjellel összekapcsolt kettős családnév, *Monte-Carlo* idegen földrajzi név, amelynek tagjait szintén kötőjel kapcsolja össze. Gondoljunk arra, hogy a kötőjeles írás az egybeírás egyik formája. A helyesírási szabályok szerint az *-i, -s* melléknévképzőt az egyelemű vagy egybeírt főnévhez közvetlenül kapcsoljuk (*jókais*). Így érthető lesz, hogy az *-i* képzős formában mindkét tagot kisbetűvel írjuk: *ripl-rónais, monte-carlói*.

A másik két példánk: *Jókai Mór* két különírt elemből álló személynév, *New York* szintén két külön írt elemből álló idegen földrajzi név. A helyesírási szabályok szerint a két vagy több különírt elemből álló nevekben az *-i, -s* képzőt kötőjellel kapcsoljuk az utolsó taghoz, és a nevek nagy kezdőbetűjét a melléknévi formában is megtartjuk (*Rippl-Rónai József-es*), példáinkban: *Jókai Mór-os, New York-i*.

Erzsébet híd, Lánchíd, Duna-híd

Helyesírási babona: „A hidak nevét összevissza írjuk, de a *Lánchíd* kivétel.”

A hidak nevét a közterületek mintájára (*Szabadság út, Erzsébet tér, Kilenclükú köz*) – a minőségjelzős szerkezeteknek megfelelően – írjuk, azaz *Szabadság híd, Erzsébet híd, Kilenclükú híd*.

A közterületet összetett szóval is megnevezhetjük, például *sugárút, körtér, fasor* vagy a hidak esetében: *lánchíd, pontonhíd, völgyhíd*. A minőségjelzős szerkezet írásmódja természetesen ilyenkor sem változik: *Szabadság sugárút, Erzsébet körtér, Szechenyi lánchíd*. Ez utóbbi szerkezetből vált ki a tulajdonnevesült, közterületet jelölő utótag (*Lánchíd*), és jelöli önmagában, nagybetűvel kezdve Budapest egyik hídját.

Ha nem a híd nevééről, hanem valamelyik folyón átívelő hídról beszélünk, akkor a jelöletlen birtokos jelzős szerkezetek mintájára kötőjellel kapcsoljuk össze a tagokat, azaz a *Duna hídja* jelöletlen szerkezetben: *Duna-híd*.

Körülnéztem a szobában, odaléptem az ablakhoz, és elhúztam a függönyt.

Helyesírási babona: „Az *és* kötőszó elé nem teszünk vesszőt.”

Ez a megállapítás csak részben igaz. Valóban nem teszünk vesszőt az *és, s, meg, vagy* kötőszó elé akkor, ha azonos szerepű mondatrészeket kapcsol össze: *Megnézte az új berendezést: az ebédlőasztalt, a székeket és a tálalószekekrényt*. De vesszőt kell tennünk az *és, s, meg, vagy* kötőszó elé akkor, ha az összetett mondatok tagmondatait vezeti be: *Izgatottan gondolt a vizsgájára, és nagyon szeretett volna már túl lenni rajta*.

cm, DK, db, f; Szt., du., km; EU, tv, Mahart, gyes

Helyesírási babona: „A rövidítések abban különböznek a mozaikszóktól, hogy a rövidítések után pontot teszünk, a mozaikszók után nem.”

Sok olyan rövidítés van, amelyik nem ponttal zárul, például *cm* (‘centiméter’), *DK* (‘délkelet’), *db* (‘darab’), *f* (‘fillér’). Az alapvető különbség az a rövidítések és a mozaikszók között, hogy a rövidítések legtöbbször csak írásban léteznek, beszédben a teljes alakjukat használjuk, *Szt.* a beszédben: szent, *du.* a beszédben: délután, *km* a beszédben: kilométer. Ezzel szemben, a mozaikszókat beszédben és írásban egyaránt a rövidebb, mozaikszói formájukban használjuk (*EU, tv, Mahart, gyes*), sokszor nem is ismerjük pontosan a teljes alakjukat.

A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról

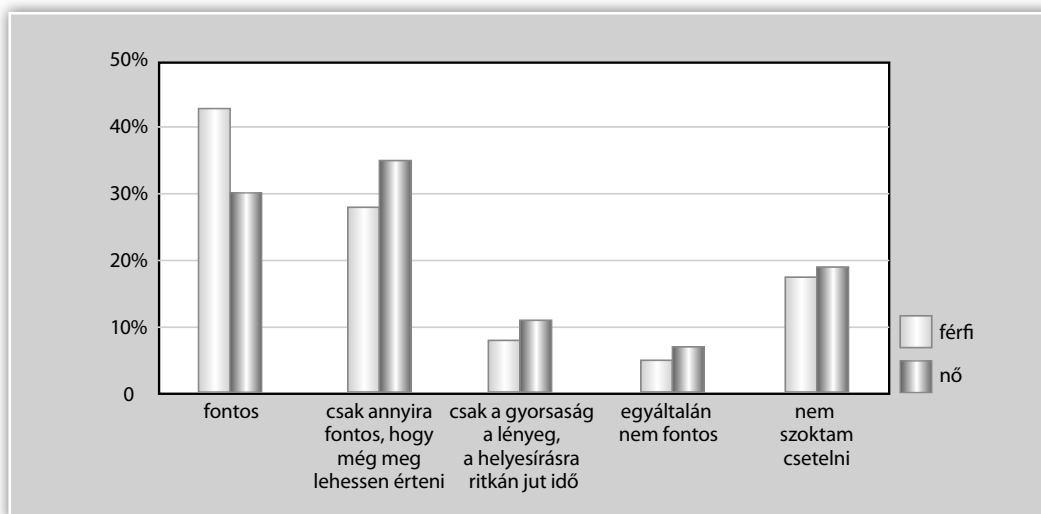
„...szükségtelen, sőt káros volna bármilyen helyesírási eltérésnek csak valamely központra érvényes szentesítése, ellenben A magyar helyesírás szabályait hasznos volna jó néhány alternatív megoldással bővíteni. Így például bizonyos szavak gyakori, az anyaországban is használatos alakváltozatait be lehetne venni a kodifikációba (ez valójában nem[csak] helyesírási, hanem hangtani kodifikáció); ezenkívül elképzelhető volna néhány olyan szó írásmódjának újabb alakváltozatokkal való bővítése, amelynek kisebbségi kiejtése összhangban van az illető központ többségi nyelvében kialakult írásszokással, de a magyar nyelv hangtani rendszerétől, sőt a magyar helyesírás logikájától sem idegen.”

(Lanstyák 1996: 130)

4.3.5. A helyesírás mint stílus eszköz

A kommunikáció sajátos módja, ha tudatosan használjuk fel a régebbi helyesírási formákat vagy esetleg a helyesírási hibákat. Ezekkel az eljárásokkal nagy hatással lehetünk a befogadóra, hiszen a megszokott vagy szabályos jelektől való eltérés az átlagosnál aktívabb részvételt kíván a befogadótól. Különösen gyakran használja fel az írásbeli kommunikációnak ezt a formáját mint stílus eszközt a szépirodalom. Kedvelt irodalmi-stilisztikai módszer az úgynevezett betűnépiesség. Ennek az eljárásnak a hatása az íráskép állandóságán alapul, azon a természetes tulajdonságunkon, hogy egy szó kiejtés szerint leírt alakjából nehezen ismerünk rá az eredetire, például a *renceres* szó helyesen *rendszeres*. Ugyanez az elv működik akkor, ha idegen írásmódok hangjelölését követve írunk le egy magyar szót, például *Whizfey*, a magyar hangjelölésnek megfelelően *vízfej*.

Ugyancsak sokszor előfordul a mindennapi kommunikáció területén, a reklámokban például a magánhangzók vagy mássalhangzók megtöbbszörözése, a kisbetűk és nagybetűk nem szabályos használata, az egybeírás és a különírás szabályainak tudatos megváltoztatása a figyelem felkeltésére, illetőleg valamilyen többletjelentés felvillantására. Ám a szabálytalan formák csak akkor érik el hatásukat, ha a befogadó tisztában van szabálytalan voltukkal. Csak akkor tudja felfedezni a bennük a rejlő stílusértéket. Ha nem ismerjük a szabályos formát, akkor nem értjük az üzenetet, azaz ha valaki például nem tudja, hogy a *plusz* szót a valóságban egy *sz-szel* írjuk, csupán a reklámban lesz belőle három *sss* az energia és a dinamizmus kifejezésére, akkor nem lesz igazán hatékony a reklám.

4.8. ábra. A helyesírás fontossága cseteléskor – a válaszadók neme szerint (Bódi 2004: 217)

A helyesírás és a stílus az internetes csevegésben

A nőknek a férfiakhoz képest sokkal nagyobb aránya tartja fontosnak a nyelvhelyességet az internetes csevegés során. A férfiaknak viszont nagyobb hányada köti a helyesírás és a stílus fontosságát a cseten (chaten) valamilyen tényező megvalósulásához: az érthetőséghez, a gyorsasághoz. Több férfi mellőzi teljesen a csevegő fórumokon a helyesírást. A férfiak tehát a helyesírást funkcionálisan kezelik, vagyis inkább akkor használják, amikor fontosnak vélik, vagy valamit ki akarnak fejezni vele, esetleg az érthetlenséget akarják elkerülni.

(Bódi 2004: 217)

Feladatok

1. Mi a véleménye a helyesírás társadalmi megítéléséről? Vitassák meg egyetérteneke-e a *Lovag színrelép* című regényrészlet szerzőjével?
2. Válassza ki a magyar helyesírás történetének valamelyik korszakát a 4.4. táblázat alapján, és készüljön fel a kor bemutatására! Egyik szempontja legyen: az írástudók és az írásbeliség szerepe a korabeli társadalomban.
3. Milyen helyesírási sajátosságokkal tudja igazolni, hogy a 4.3. ábra szövege valóban egy református anyakönyvből való, és feltehetőleg 1823 előtt keletkezett?
4. Gyűjtsék össze csoportmunkában a korabeli helyesírás néhány jellemző jegyét az *Ypsilon háború* című részletből! Majd dramatizálva olvassák fel minél kifejezőbben a párbeszédet!

5. Keressen három feltűnő különbséget az 1832-es és a mai helyesírás között a 4.5. ábra szövegének felhasználásával!
6. Mutassa be egy kiselőadás keretében az MTA Helyesírási tanácsadó portál működését és használatát! Készítsen az előadáshoz egy oldalnyi terjedelmű handoutot a hallgatósága számára!
7. Válasszanak ki egy fejezetet az AkH.¹² szabályzati részéből négy-öt fős csoportokban! Olvassák el figyelmesen a fejezet első pontját, amely összefoglalja a kérdéskör lényegét, és vázolja a fejezet szabálypontjaiban érvényesülő általános elveket! Válasszanak egy-egy olyan szabályt, amely a csoport számára meglepően új vagy fontos információt tartalmaz! Rövid kiselőadásban mutassák be a fejezetet!
8. Keressen három-három példát az AkH.¹² szótári részéből a következő jellemzőkre!

	Példa
Bokrosítás	
Visszautalás	
Alakváltozat	
Szójelentés	
Rövidítés	
Toldalékolás	
Elválasztás	

9. Keressen szakterületéről hat olyan szót, amelyet nem talál a helyesírási szótárakban! Mutassa be, milyen helyesírási problémákat vetnek fel ezek a szavak, majd magyarázza meg a javasolt helyes írásmódot!
10. Húzza alá a szópárok helyesen írt tagját! Ügyeljen arra, hogy néhány példában mindkét alak helyes lehet! Hasonlítsák össze, mely szavakat tévesztették el, majd beszéljék meg a helyes írásmódot!

Gellérthegy	Gellért-hegy	persej	persely
hidat	hídat	dísszázad	dísszázad
Knorral	Knorr-ral	mulya	muja
körut	körút	röktön	rögtön
ésszerű	ézszerű	Kissel	Kiss-sel
szőjön	szőjjön	ujjnyi	ujnyi
Bernadettel	Bernadett-tel	higyj	higgy
eként	ekként	ammiatt	amiatt
kisebbet	kissebbet	balettáncos	balett-táncos
tervel	tervel	együttlét	együttlét

11. Húzza alá a szópárok helyesen írt tagját! Ügyeljen arra, hogy néhány példában mindkét alak helyes lehet! Hasonlítsák össze, mely szavakat tévesztették el, majd beszéljék meg a helyes írásmódot!

Szent Anna-tó	Szent Anna tó
malmói	Malmö-i
cross	krossz
mikró	mikro
man-dzset-ta	mand-zset-ta
energia-megmaradás	energiamegmaradás
madarak és fák napja	Madarak és Fák Napja
Farkasréti Temető	Farkasréti temető
A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány	A szép magyar nyelvért alapítvány
másfél heti	másfélheti
repülő-szerencsétlenség	repülőszerencsétlenség
használtruhavásár	használtruha-vásár
süt-főz	sütfőz
fehéRARANYgyűRű	fehéRARANY gyűRű
nov. 1-i ('elseji')	nov. 1-ji ('elseji')
munkaerőpiac	munkaerő-piac
Margit híd	Margit-híd
Magyar Labdarúgó Szövetség	Magyar Labdarúgó-szövetség
Kossuth-tal	Kossuth-tal
weekend	víkend

12. Mi a véleménye *A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról* című szemelvényben javasolt alternatív helyesírási változatokról? Szervezzenek vitát a téma megbeszélésére pró és kontra érvek felsorakoztatásával!

13. Gyűjtsön olyan reklámokat, amelyekben a szabályostól eltérő írásformák találhatók! Magyarázza meg, miért lehetnek ezek figyelemfelkeltőek!

14. A számítógépes szövegszerkesztéskor nem kell törődni a helyesírással, elég, ha bekapcsoljuk a helyesírás-ellenőrző programot. Egyetért-e ezzel a megállapítással? Gyűjtsenek érveket két csoportban pró és kontra a vélemények igazolására, majd szervezzenek vitát a témáról!

15. Az írni-olvasni tudás nemzetközi napja 1965 óta szeptember 8. Gyűjtsön anyagot – internetes források felhasználásával –, majd mutassa be ennek a napnak a történetét és jelentőségét!

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai* 2015. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) 2009. *Európai helyesírások*. Inter Kht. – PRAE.HU. Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Fábián Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Érdi Júlia – Garai Péter 2007. *Tipográfia és helyesírás 30 nyelvhez*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet 2016. *Helyesírási munkafüzet. Feladatok. A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásához*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kniezsa István 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Montágh Imre 1992. *Nyelvművelés: A beszéd művészete*. Múzsák Kiadó. Budapest.
- Montágh Imre 1998. *Figyelem vagy fegyelem*. Holnap Kiadó. Budapest.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

5. KOMMUNIKÁCIÓ A GYAKORLATBAN

VÁZLAT	<p>Témaválasztás és anyaggyűjtés A dolgozat szerkezetének kialakítása, vázlatírás A dolgozat külalakja Az érvelés Az előadás Az álláskeresés</p>
CÉLKITŰZÉSEK	<p>A fejezetet áttanulmányozva:</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Megismeri a témaválasztás, az anyaggyűjtés fő fajtáit, módszereit és a források különböző típusait.✓ Pontosan látja a különbséget a kivonatkészítés és a cédulázás között, el tudja dönteni, mikor melyiket célszerű alkalmazni.✓ Tudatosan alakítja ki dolgozatainak és előadásainak szerkezetét: elkülöníti a fő részeket, megkeresi a bemutatás leghatékonyabb módját.✓ Képes lesz arra, hogy a követelményeknek megfelelő vázlatot írjon, és a munka különböző szakaszaiban vázlatát folyamatosan átalakítsa.✓ Az érvek különböző típusait megismerve, képes lesz munkáiban a leghatásosabb bizonyítékok megfogalmazására.✓ Megismer néhány tanácsot, alapszabályt, amely segíti a sikeres álláskeresésben.
KULCSFOGALMAK	<p>témaszűkítés, anyaggyűjtés, belső forrás, külső forrás, megfigyelés, elővázlat, elsődleges forrás, másodlagos forrás, bibliográfia, kivonat, cédulázás, bibliográfiai adatok bevezetés, tárgyalás, befejezés, az elrendezés módjai, vázlat: szó szerkezetes, tételmondatos, hagyományos, decimális érv, induktív és deduktív érvelés, meghatározáson, összehasonlításon, ok-okozati viszonyon, körülményen alapuló érvek, az előadó feladatai (anyaggyűjtés, elrendezés, megfogalmazás, memorizálás, előadás) a felolvasás, a lámpaláz állásinterjú</p>

5.1. Témaválasztás és anyaggyűjtés

A mindennapi és a szakmai élet számos kommunikációs helyzetében sokféle szövegtípust alkalmazunk. Szinte nap mint nap beszélgetünk ismerőseinkkel, barátainkkal, családtagjainkkal, részt veszünk hivatalos megbeszéléseken, baráti vagy éppen egy szemináriumi vitán. Előadást tartunk egy-egy általunk kiválasztott vagy kutatott témából, írásbeli dolgozatot készítünk valamelyik vizsgatantárgyból. A XXI. század embere gyakran alkot a legújabb, az elektronikus kommunikációt jellemző szövegtípusokban is. Naponta többször írunk SMS-üzeneteket, íméleket, de van, aki szívesen csetel barátaival, vagy esténként a titkos naplója helyett nyilvános internetes blogjába írja le gondolatait, napi élményeit. Ebben a fejezetben a sokféle szövegtípus közül csupán azokat érintjük, amelyekkel az egyetemi tanulmányai során többször is fog találkozni. Célunk, hogy ezeknek a kommunikációs formáknak a sikeres alkalmazásához adjunk segítséget.

5.1.1. Témaválasztás

A felsőoktatásban előforduló írásbeli műfajok közül leggyakoribbak a különböző terjedelmű dolgozatok, a néhány oldalas szemináriumi dolgozattól a terjedelmesebb évfolyamdolgozaton keresztül a szakdolgozatig. A dolgozatok témáját a legtöbb tanszéken előre elkészített jegyzékből választhatják ki a hallgatók. Ám az ott szereplő javaslatokat legtöbbször tovább lehet szűkíteni. Ezáltal valamilyen irányban a dolgozatíró személyiségéhez, érdeklődési köréhez lehet igazítani. Sokkal könnyebb olyan témával foglalkozni, amelyik érdekel bennünket, amely néhány ponton kötődik korábbi tevékenységeinkhez, már megszerzett ismereteinkhez, vagy amelyre egyszerűen csak kíváncsiak vagyunk valami miatt.

A téma szűkítésének másik oka, hogy a jól körülhatárolt téma nyújt lehetőséget arra, hogy a megszabott terjedelemnek megfelelően a konkrét tényanyag mellett saját gondolatainkat is kifejtessük. A túl tágan vagy túl szűken megfogalmazott téma azt eredményezi, hogy nem tudunk minden összetevőre kitérni, vagy csupán általánosságokban beszélünk róla. A jól körülhatárolt téma lehetőséget nyújt az elmélyülésre és a szakszerű feldolgozásra.

Ha kiválasztottuk a témát, akkor címszavakban gyűjtsük össze, hogy milyen részei, összetevői vannak, mit tudunk róla, mi az, aminek mindenképpen utána kell néznünk. Jó módszer lehet a téma első áttekintéséhez egy asszociációs térkép vagy rendezetlen lista készítése. Ne sajnáljuk az időt a téma kiválasztására, szűkítésére, a hozzá kapcsolódó ismereteink feltérképezésére. Mindez megtérül majd a következő munkafázisokban. Ha már megállapodtunk egy témánál, és biztosak vagyunk abban, hogy „megfelelünk egymásnak”, akkor célszerű a további munkák elvégzéséhez ütemtervet készítenünk. Ehhez nyújt segítséget a következő 5.1. táblázat.

5.1. táblázat. A dolgozatírás feladatainak ütemezése

FELADAT	IDŐ (a befejezés körülbelüli időpontjának megtervezéséhez a dolgozat beadási határidejétől számoljon visszafelé)
TÉMAVÁLASZTÁS (szűkítés, csiszolás)	
ELŐVÁZLAT	
ANYAGGYŰJTÉS (a bibliográfia összeállítása, jegyzetelés, cédulázás)	
MUNKAVÁZLAT	
ELRENDEZÉS: A SZERKEZET KIALAKÍTÁSA (bevezetés – tárgyalás – befejezés; a bemutatás rendje)	
A VÁZLAT PONTOSÍTÁSA	
KIDOLGOZÁS: AZ EGYES RÉSZEK MEGFOGALMAZÁSA (stílus, nyelvhelyesség, helyesírás) A FORMA KIALAKÍTÁSA (külalak)	
ELLENŐRZÉS (stílus, nyelvhelyesség, helyesírás, külalak)	
A VÉGSŐ VÁLTOZAT ELKÉSZÍTÉSE	

5.1.2. Anyaggyűjtés

A szöveg megalkotásának első szakaszát a régi retorikák az *inventio* elnevezéssel illették. Ehhez a munkafázishoz tartozott a téma meghatározása, az anyaggyűjtés és a válogatás folyamata. Ugyanakkor az *invenio* szó leleményességet, találékonyságot is jelent, sőt az ötlet, valamint az írói, művészi alkotóképesség szinonimája. Valóban nagy találékonyságra, sok ötletre van szükségünk ahhoz, hogy minél több tény, adatot, gondolatot összegyűjtsünk a témánkhoz.

Az anyaggyűjtés során felhasználható forrásokat a dolgozatíró személyéhez viszonyítva hagyományosan két nagy csoportra osztjuk: a belső forrásokra és a külső forrásokra. A belső források közé a személyes, önkéntelenül szerzett tapasztalataink tartoznak, amelyeket az emlékezetünk segítségével hívunk elő. Emellett idesoroljuk a tudatosan végzett megfigyeléseinket, illetőleg ezek egyik sajátos fajtáját, a kísérletezést.

A külső források a mások tapasztalatait, megfigyeléseit, kísérleteit tartalmazó írásos és hangzó anyagok.

A megfigyelői paradoxon

A nyelvészeti kutatások gyakori módszere a megfigyelés, például magnószalagra rögzítenek különböző beszélgetéseket, amelyeket a nyelvészek utólag elemeznek. „Természetes és jó minőségű adatokhoz jutni azonban soha nem egyszerű. Az emberek nem beszélnek természetesen, ha tudják, hogy beszédüket felveszik, és gyenge lehet a hangminőség is. Különböző felvételi eljárásokat dolgoztak ki tehát, hogy a megfigyelői paradoxon (megfigyelni, hogyan viselkednek az emberek, amikor nem figyelik őket) negatív következményeit csökkentsék. Bizonyos felvételek úgy készülnek, hogy a beszélők nem tudnak róla: ezzel az eljárással nagyon természetes adatokhoz juthatunk, számítani lehet azonban etikai ellenvetésekre. Megpróbálhatjuk elérni azt is, hogy a beszélő elfeledkezzen a felvételtől, például elrejtjük a magnetofont, vagy használhatunk rádiómikrofont. Eredményes módszer lehet továbbá, ha olyan témát vetünk fel, amely gyorsan magával ragadja a beszélőt, és természetes beszédstílust vált ki [...].

A hangfelvétel azonban nem oldja meg a nyelvész minden problémáját. A beszéd gyakran nehezen érthető vagy többértelmű. Ahol tehát lehetséges, a felvételt ki kell egészíteni a megfigyelő jegyzeteivel a résztvevők nem verbális viselkedéséről és a tágabb keretről. Egy arckifejezés például gyökeresen meg tudja változtatni az elhangzottak értelmét. Videofelvételekkel ezek a problémák nagyrészt elkerülhetők, de még e módszernek is vannak korlátai (a kamera meglehetősen tovakodó lehet, és nem használható mindenütt), az átiratoknak pedig bármilyen, a megfigyelőtől származó megjegyzés hasznára lehet.”

(Crystal 1998: 510)

Keverék szétválasztása oldással és szűréssel

Minta	A főzőpohár tömege/g	A főzőpohár és a minta tömege/g	A minta tömege
Feltárt	66,4315	72,0115	5,5800
Karbonátos	94,4108	99,9908	5,5800

1. minta

Feltárás: 10%-os sósavval

Adagolás: kis részletekben a pezsgőig

Hígítás: hideg desztillált vízzel → ülepedés

2. minta

Meleg desztillált víz → ülepedés

(a lejátszó folyamat: $\text{CaCO}_3(\text{s}) + \text{H}_2\text{CO}_3(\text{aq}) = 2\text{HCO}_3^-(\text{aq}) + \text{Ca}^{2+}(\text{aq})$)

A felúzó folyadék műrése, a kloridion-tartalom ellenőrzése

Próba: $\text{Cl}^- + \text{AgNO}_3 = \text{AgCl} + \text{NO}_3^-$

→ további mosás

5.1. ábra. Részlet kutatási jegyzőkönyvből

Az anyaggyűjtést megkönnyíti, ha a kezdeti szakaszban rendelkezésre álló források felhasználásával elővázlatot készítünk a dolgozathoz. A meglévő ismereteink, forrásaink és a mondanivalónk alapján összeállíthatjuk a dolgozat átfogó szerkezeti vázát. Kialakíthatjuk az elrendezés első változatát, kipróbálhatunk különböző logikai sorrendet, megfigyelhetjük az arányokat. Az elővázlatból már világosan látszik, milyen háttérrel kell feltárnunk a téma bemutatásához, és milyen összefüggéseket akarunk megvilágítani. Az elővázlat készítésekor kiderül, hogy honnan hiányoznak még fontos adatok, információk, látni fogjuk, milyen irányban kell tovább folytatnunk az anyaggyűjtést.

A tudományos témák feldolgozásakor az anyaggyűjtés egyik legfontosabb része a téma szakirodalmának feltárása. Első lépésben a téma szakirodalmi bibliográfiájának összegyűjtése, majd az olvasmányok kijegyzetelése, cédulázása történik. A szakirodalomban fellelhető forrásokat a téma szempontjából elsődleges vagy másodlagos, azaz közvetett forrásoknak szokás nevezni.

Elsődleges forrás minden olyan anyag, amely nem alapul más leírt forráson. Ide tartoznak például a statisztikák, törvények, hivatali vagy vállalati dokumentumok, sőt a dolgozatíró által végzett adatgyűjtések, felmérések. A másodlagos források az elsődleges forrásokon alapulnak, ismertetik, vitatják, elemzik ezeket a műveket. Ne tévesszen meg bennünket az elnevezés, az elsődleges és a másodlagos jelző nem jelent minőségi rangsort, egyik forrás sem értékesebb a másiknál. Az is előfordulhat, hogy a témánk szempontjából elsődleges forrásnak minősül egy olyan kiadvány, amely objektív kritériumok alapján másodlagos, azaz közvetett minősítést kapna.

A bibliográfia feltárása többféle módszerrel történhet. Jegyzékünket összeállíthatjuk a könyvtári katalógusok alapján. Kiinduláskor a témához tartozó valamennyi címszót érdemes átböngészni. Hasznos lehet, ha többféle katalógust is végignézünk.

Egy másik lehetőség az úgynevezett „hólabda” módszer, amelyben egy megbízható, összefoglaló mű bibliográfiájából indulunk el. Megkeressük az ott található, témánkhoz illő művek jegyzékét. Majd ezeknek a műveknek a bibliográfiájában található adatokkal haladunk tovább. Egy idő után természetesen már jócskán lesz ismétlődés, olyan adatok bukkannak fel, amelyekkel már nem kell foglalkoznunk. Ezzel a módszerrel a téma történeti feldolgozását ismerjük meg, hiszen időben egyre távolabb kerülünk napjainktól.

Bibliográfiánkat a szakmai folyóiratok témánkhoz kapcsolódó tanulmányaival is kiegészíthetjük. A legtöbb folyóirat régebbi számaiban külön kötetben megjelent mutatók segítik a keresést. Ezekben általában egyaránt kereshetünk a tárgyszó, a szerző és a téma szerint. A folyóiratok újabb számai pedig már az interneten is rendelkezésünkre állnak, így rendkívül felgyorsult és differenciálódott a keresés.

Sokat segíthetnek a bibliográfia összeállításában az internetes keresőprogramok és az online adatbázisok. A tárgyszó vagy a tárgyszavak szerencsés megválasztásával sok fontos adathoz juthatunk. Gyakran gondot okoz a találatok olyannyira nagy száma, amely lehetetlenné teszi, hogy minden tételt áttekintsünk. Ilyenkor szűkebb jelentéskörű vagy pontosabban megfogalmazott tárgyszóval folytathatjuk a keresést. Nagy segítséget jelent, hogy a neten megtalálhatunk alapvető lexikonokat, kézikönyveket, amelyeket munka közben folyamatosan használhatunk.

5.2. táblázat. Irodalomjegyzék

Könyv	Bíró Zoltán 1984. <i>Beszéd és környezet</i> . Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
	Esterházy Péter – Kertész Imre – Nadas Péter 2003. <i>Kalauz (Bojtár Endre kísérő írásaival)</i> . Magvető Könyvkiadó. Budapest.
Gyűjtemény	Lányi András (szerk.) 2001. <i>A szag nyomában. Környezeti konfliktusok és a helyi társadalom</i> . OSIRIS – ELTE Szociológiai Intézet Humánökológia Szakirány. Budapest.
	Lelkes György 2004. A Kárpát-medence magyar hivatalos helységneveinek megállapítása a 20. század elején. In: Balázs Géza (szerk.) <i>A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I</i> . MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 329–36.
Folyóirat	Pais Dezső 1951. <i>A -né képző</i> . Magyar Nyelv 1–12.
	Ferge Zsuzsa 1971. <i>A pedagógusok önértékelése. Mikro- és makroszociológiai tanulmányok</i> . Valóság 11: 21–34.
Internet	Net1 = http://www.palya.hu/dolgozat/elmelet.cfm
	Net2 = http://tortenelemszak.elte.hu/letolthetok

A szakirodalomból gondos válogatás után ki kell emelnünk a témánk szempontjából legfontosabb műveket. Még nem merülünk el az olvasásban, csupán lapozgatunk: átnézzük a tartalomjegyzéket, a bevezető vagy a befejező részeket, esetleg az irodalomjegyzéket. Az így kapott információk segítségével eldöntjük, tudjuk-e majd használni az adott művet vagy valamelyik fejezetét témánk kidolgozásához.

A források szelektálása után következik az olvasás és a jegyzetelés. A jegyzetelés egyik formája a kivonat készítése, a másik a cédulázás. A kivonat készítése során az elolvasott szöveget tömörítve jegyezzük le, mintegy tartalmi ismertetést készítünk róla. A témánkkal foglalkozó alapvető művekből célszerű tartalmi kivonatot készíteni, ez hozzásegíthet bennünket a részletek alapos feltárásához és az összefüggések megértéséhez. A kivonat formája, elrendezése a tartalomtól és saját munkamódszereinktől függ. Általános szabály, hogy lehetőleg ne füzetbe, hanem azonos méretű lapokra írjunk, és a papírnak csak egyik oldalát használjuk. Így a lapokat könnyen kezelhetjük, akár egymástól függetlenül is elrendezhetjük.

A cédulázás alapvetően abban különbözik a kivonatkészítéstől, hogy egy cédulán csak egyetlen információ szerepelhet. Ezért a cédulákat könnyen rendezhetjük, a dolgozatírás különböző fázisaiban akár többször is átcsoportosíthatjuk. A cédulán szereplő ugyanazon adatokat célszerű a papírnak mindig ugyanarra a helyére írni. Minden esetben szükséges elkülöníteni a következőket: forrás; a kivonattal gondolat, információ, adat, esetleg szó szerinti idézet; saját vélemény; a témakör(ök), amelyhez a cédula készült.

Iskola
TANÁR

A tanári dominancia fontossága (= minta!):

A domináns személyiség nemcsak az iskolában domináns, hanem a társadalomban is (jó fizetés, eltartható család, belátható életpálya, szellemi szabadság stb). – a dominancia az állatvilágban

Csányi Vilmos 2005. Etológia és társadalom. Apró írások. Ulpius-Ház. Alibi könyvek.
98–102. Taní-tani

Iskola
TANÁR

„A diákok sokkal kevesebbet tudnak és kevesebbet is tanulnak, mint nálunk vagy Németországban. Ezzel szemben áll az az előny, hogy nem olyan borzasztóan komplikált minden, a kívánalmak csekélyebbek, ami a tanároknak is kényelmesebb.”

(a levél faksimiléjét is közli!!!!!!)

Lánczos Kornél levele Ortway Rudolfnak 1930 körül

In: Marx György 2000. A Marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik Nyugaton alakították a 20. század történelmét. Akadémia Kiadó. 317

Iskola
TANÁR

„A pedagógus szakmán belül és azon kívül is széles körben tartja magát az a nézet, hogy az intézményes nevelés legfontosabb tényezője a pedagógus, és hogy a pedagógus legfontosabb munkaeszköze saját személyisége.”

In: Figula Erika: A tanár-diák kapcsolatban szerepet játszó személyiségtulajdonságok.
Új Pedagógiai Szemle.

Akár kivonatot készítünk, akár cédulázunk, rendkívül fontos, hogy a forrás pontos bibliográfiai adatait feltüntessük. Szükségünk lehet ezekre az adatokra akkor, ha valamilyen ok miatt ismét kézbe kell vennünk az adott művet, de szükségünk van rá a kidolgozás során a hivatkozáskor és a végső bibliográfia összeállításakor is. Az anyaggyűjtés utolsó fázisában, a sok jegyzet és cédula elkészültekor célszerű ismét elővenni a vázlatunkat, és a vázlatpontoknak megfelelően csoportosítani az összegyűlt anyagot. A rendezéskor újabb szempontok merülhetnek fel, mások kevésbé fontosnak tűnnek, tehát az előzetesen készített vázlatunk munka közben többször átrendeződik. Előfordulhat, hogy bizonyos részterületeken további anyaggyűjtésre kényszerülünk.

Ma már sokan vannak, akik nem szívesen foglalkoznak a papír alapú cédulákkal, hanem rögtön a számítógépen készítik az anyaggyűjtést is. Ekkor is célszerű a cédulázás klasszikus szabályait figyelembe venni, annak legfontosabb elemeit megőrizni, illetve a jegyzetelést segítő programokat használni. Az elektronikus úton végzett anyaggyűjtés elsősorban technikailag különbözik a hagyományos formától, ezért a fenti szempontokat ebben az esetben is célszerű figyelembe venni.

Feladatok

1. Képzelve el, hogy háromoldalas esszét kell írnia az alábbi témákról! Szűkítse a megadott témákat a szempontoknak megfelelően!

Általános	Konkrét	Sajátos
Tanulás		
Szórakozás		
Munka		

2. Hasonlítsák össze négy-öt fős csoportokban az előző feladat témaszűkítéseit! Beszéljék meg, mi okozza a különbségeket!
3. Válasszon ki egy témát az 1. feladatból. Írja fel egy lap tetejére, majd írjon alá mindent, ami a témáról eszébe jut! Egészítsék ki egymás ötletei alapján az asszociációs listájukat!
54. Válasszon szaktárgyainak valamelyikéből egy szemináriumi vagy szakdolgozati témát, majd szűkítse érdeklődésének és a kiszabott terjedelemnek megfelelően!
5. Állítson össze egy 8-10 tételből álló asszociációs listát a 4. feladatban választott témához, azaz 10 percen keresztül mérlegelés nélkül írjon le mindent, ami a témáról eszébe jut!
6. Mondjon néhány példát *A megfigyelői paradoxon* című írásból kiindulva arra, milyen pontokon torzíthatja a megfigyelő személye a tudományos kutatásokat! Használja fel saját szakterületének tapasztalatait is!
7. Jelölje a megfelelő oszlopba tett X jellel, hogy elsődleges vagy másodlagos forrásnak minősíti-e a felsorolt kiadványokat! Hasonlítsák össze négy-öt fős csoportokban a táblázataikat, és beszéljék meg az eltéréseket!

Kiadvány	Elsődleges	Másodlagos
A személyiadat- és lakcímnnyilvántartás összesített adatai. 1996. Belügyminisztérium. Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest		
Idesereglik, ami tovatűnt. József Attila összes fényképe. Ikonográfia. 2005. Kovács Ida (szerk.). Petőfi Irodalmi Múzeum. Budapest.		
CompLex Közlönytár DVD: 2005. Complex Kiadó. Budapest.		
László Gyula 1988. A honfoglaló magyar nép élete. Múzsák Közművelődési Kiadó. Budapest.		
József Attila összes versei I-III. 2005. Kritikai kiadás. Stoll Béla (szerk.). Balassi Kiadó. Budapest.		
Csányi Vilmos 2002. Bukfenc mindent tud... Vince Kiadó. Budapest.		

8. Egészítse ki a fenti táblázatot a saját szakterületéről vett két-két példával!

.....
.....

9. Állítson össze egy rövid bibliográfiát a 4. feladatban választott szaktárgyi témájához! Tételei között szerepeljen: könyv, könyvrészlet, gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány, folyóiratcikk, internetes anyag!

10. Vizsgálja meg a kivonatkészítés szempontjai alapján valamelyik előadáson készített jegyzetét! Tartalmilag pontosan felidézi-e az elhangzottak részleteit és az összefüggéseket? Formailag könnyen áttekinthető-e (elrendezés, kiemelés, jelek, rövidítések stb.)?

5.2. A dolgozat szerkezetének kialakítása, vázlatírás

Az összegyűjtött anyag elrendezését nemcsak a tartalom, hanem a szövegforma hagyományai is befolyásolják. A tudományos dolgozattól az olvasó elvárja a szerkezet klasszikus, hármas felosztását, a logikus, áttekinthető szerkezetet és a világos, meggyőző érvelést. Mindezt a vázlatkészítés első pillanatától kezdve figyelembe kell vennünk.

5.3. táblázat. A dolgozat fő részeinek aránya

A dolgozat hagyományos fő részei	Arányuk
I. Bevezetés	5-10%
II. Tárgyalás	80-85%
III. Befejezés	10%

5.2.1. A dolgozat tagolása

Bevezetés

A bevezetés legfontosabb feladata, hogy felkeltse az olvasó érdeklődését a téma iránt. Tömören bemutatja a témát, a dolgozat célját, a vizsgálat módszereit, valamint a téma szakirodalmi feldolgozottságát, és elhelyezi a munkát a tudományosság folyamatában. Ha a dolgozatírást a bevezetéssel kezdtük, akkor ne feledkezzünk meg arról, hogy a munka végeztével visszatérjünk a bevezetéshez, és pontosítsuk a kezdetben leírtakat, esetleg öszszehangoljuk a befejezéssel.

Tárgyalás

A tárgyalás a témától és a dolgozat céljától függően épül fel. Részletesen bemutatja a módszereket, a téma kutatásának történetét, és közben folyamatosan hivatkozik a szakirodalmi forrásokra. A téma kifejtésekor a logikus gondolatfűzés a legfontosabb. A dolgozatot alkotó két-három fő fejezetet – amely általában a téma két-három szempontból való

megközelítését jelenti – célszerű további alfejezetekre bontani. A kifejtést ábrák, grafikonok, idézetek és vendégszövegek vagy egyéb illusztrációk erősíthetik. A tárgyalás utolsó fejezete általában elemzésünk, vizsgálódásunk eredményeinek összegzése és bizonyítása.

Befejezés

A befejezés összefoglalja a dolgozat lényeges megállapításait. Áttekinti a bevezetőben felvetett problémát és a vizsgálat lépéseit, majd közli a szerző alapvető következtetéseit, illetőleg felvázolja a további kutatások irányát. A terjedelmesebb befejezést, akárcsak a bevezetést alfejezetekre vagy rövidebb egységekre bonthatjuk.

5.2.2. Az elrendezés módja

A vázlatírásakor a fent elmondottakat mint a tudományos dolgozat szövegműfajának sajátosságait tapasztalatból ismerjük, ezekhez az elvárásokhoz azonban tudatosan is igazodunk. A legfőbb gondot az összegyűjtött anyag bemutatása okozza, nem könnyű megtalálni az elrendezés optimális módját, sokszor többféle elrendezést is ki kell próbálnunk. Hogy az alább felsorolt eljárások közül melyiket választjuk, az elsősorban a témánktól, az összegyűlt anyagtól és az írásunk céljától, mondanivalójától függ. Az összegyűjtött anyag elrendezésének leggyakoribb módjait az 5.4. táblázatból ismerhetjük meg.

5.4. táblázat. Az elrendezés leggyakoribb módjai

Az elrendezés		
módja	jellemzői	példa
Időbeli	A történések rendjében; napjainkhoz közeledve vagy attól távolodva	Valamely tudományos kérdés történéstéinek bemutatása
Térbeli	Eszközök, tárgyak, jelenségek leírása az elhelyezkedésüknek, ill. összetevőiknek megfelelően valamilyen irányból közelítve	Valamely jelenség földrajzi elterjedtségének bemutatása
Oksági	A téma problémaként való megfogalmazása; magyarázó vagy következtető kifejtés	Fokozó elrendezés
		Lejtéses elrendezés
		Piramidális elrendezés
Összehasonlító	Jelenségek, termékek, eszmék szembeállítása, a hasonlóságok és különbségek bemutatása	Ellentétes vélemények ütköztetése
Deduktív	Általánostól az egyediig	Valamely elmélet felvetése, majd lehetséges alkalmazásainak bemutatása
Induktív	Az egyeditől az általánosig	Kísérletek bemutatása, majd általános következtetések levonása
Kombinált	Különböző módszerek együttes alkalmazása	Nagyobb terjedelmű dolgozat egyes fejezetei

Az elrendezés nem más, mint a dolgozat szerkezetének kialakítása. Annak eldöntése, milyen sorrendben követik egymást az adatok, hogyan kapcsolódnak össze a gondolatok, milyen példákat használunk mondanivalónk megerősítésére stb. Törekedjünk arra, hogy olyan módszert alkalmazzunk, amellyel a kívánt mélységben be tudjuk mutatni a témánkat, és fel tudjuk tárni az összefüggéseket. Válasszuk azt a megoldást, amely a legnagyobb hatással lesz az olvasóra (l. az 5.4. Az érvelés c. fejezetet).

5.2.3. A vázlat

A vázlat a dolgozat szerkezeti terve, amely hagyományos részekből, fő- és alfejezetekből, esetleg még kisebb egységekből áll. Vázlatpontjainak megfogalmazásával és elrendezésével a dolgozat logikai felépítését tükrözi. Kipróbálhatjuk azt a módszert, hogy a céduláinkat először fő fejezetenként csoportosítjuk, majd a fő fejezeteket bontjuk egyre kisebb egységekre. Közben az is világossá válik, hol vannak még hiányzó logikai láncszemek a gondolatmenetünkben, és kiderül az is, mely céduláink fölöslegeseek. A vázlat felépítéskor figyelembe kell vennünk a dolgozat terjedelmét és a szerkezeti részek arányait is.

A nyelvi megformálása szerint a vázlat szószerkezetes vagy tételmondatos lehet. A szószerkezetes forma inkább az elővázlatnak felel meg, hiszen annak készítésekor gyakran csak az ötleteinket firkantjuk fel, komolyabb tudományos háttér nélkül. Hasznosabb, ha a munkavázlat és a végső vázlat tételmondatokból áll. Ez a forma szigorúbb gondolkodásra és pontosabb megfogalmazásra készíti a dolgozatírót.

A szerkezet formai kialakítása alapján a legtöbb vázlat hagyományos, hierarchikus elrendezésű vagy decimális számozású (l. 5.2. ábra). Az utóbbi formának nincs nagy hagyománya a magyar tudományos életben, de az elmúlt évtizedekben egyre inkább tért hódít mindegyik tudományterületen. Mindkét megoldásnak az a lényege, hogy betűk és számok kombinációjával vagy csak számokkal minél pontosabban mutassa be az egyes részek, fejezetek, alfejezetek összefüggéseit.

<p>II. A környezeti nevelés egyik népszerű formája</p> <p>1. Az erdei iskola</p> <p>A) Az erdei iskola fogalma</p> <p>B) Az erdei iskolák kialakulása</p> <p>C) Az erdei iskolák története</p> <p>a) A XIX. század végétől a XX. század közepéig</p> <p>b) A XX. század közepétől napjainkig</p> <p>2. Tanulás az erdei iskolában és a tanteremben</p> <p>A) Az erdei és a tantermi tanulás azonosságai</p> <p>B) Az erdei és a tantermi tanulás különbségei</p> <p>a) Divergens és konvergens gondolkodás</p> <p>b) Holisztikus és analitikus ismeretszerzés</p> <p>3. Az erdei iskola megszervezése</p> <p>A) Szervezeti keretek</p> <p>a) A hely kiválasztása</p> <p>b) A technikai feltételek biztosítása</p> <p>c) A segítők megnyerése</p> <p>B) Szakmai feladatok</p>	<p>2. A környezeti nevelés egyik népszerű formája</p> <p>2.1. Az erdei iskola</p> <p>2.1.1. Az erdei iskola fogalma</p> <p>2.1.2. Az erdei iskolák kialakulása</p> <p>2.1.3. Az erdei iskolák története</p> <p>2.1.3.1. A XIX. század végétől a XX. század közepéig</p> <p>2.1.3.2. A XX. század közepétől napjainkig</p> <p>2.2. Tanulás az erdei iskolában és a tanteremben</p> <p>2.2.1. Az erdei és a tantermi tanulás azonosságai</p> <p>2.2.2. Az erdei és a tantermi tanulás különbségei</p> <p>2.2.2.1. Divergens és konvergens gondolkodás</p> <p>2.2.2.2. Holisztikus és analitikus ismeretszerzés</p> <p>2.3. Az erdei iskola megszervezése</p> <p>2.3.1 Szervezeti keretek</p> <p>2.3.1.1. A hely kiválasztása</p> <p>2.3.1.2. A technikai feltételek biztosítása</p> <p>2.3.1.3. A segítők megnyerése</p> <p>2.3.2 Szakmai feladatok</p>
--	---

5.2. ábra. Hagományos és decimális vázlat

A dolgozat írása közben a vázlatpontok helye vagy akár megfogalmazása is többször változhat. Sőt egy-egy pontot akár törölhetünk is a vázlatból, ha úgy ítéljük meg, hogy nem illik a végső gondolatmenetünkhöz, fölösleges kitérő volna, vagy kifejtése egy újabb dolgozatot igényelne. Ha úgy érezzük, hogy a téma minden összefüggését kellő mélységben feltáró, az összefüggéseket hatásosan bemutató vázlatunk van, akkor bármelyik vázlatpont kifejtésével elkezdhetjük az írást. A kidolgozás közben ne feledkezzünk meg a stilisztikai, nyelvhelyességi és helyesírási követelményekről. Hatásos segítség lehet, ha egy-egy elkészült fejezetet elolvastatunk valakivel, aki nem járatos a témában, és megkérjük, hogy jelezze a szövegben található fogalmazási és nyelvi hibákat.

Ha valamely szaknyelvi kifejezésnek többféle írásmódjával találkoztunk a szakirodalomban, akkor ügyeljünk arra, hogy dolgozatunkban csak egyféleképpen szerepeljen. Lehetőleg olyan formát válasszunk, amelynek írásmódját meg tudjuk indokolni a szakmai jelentés, a hagyományok és a helyesírási szabályok alapján.

Feladatok

1. Készítsen vázlatot egy szabadon választott szaktárgyi téma kidolgozásához! Vitasza meg csoporttársával, hogy elővázlatnak vagy munkavázlatnak tekinthető-e!
2. Készítsen egy hagyományos, hierarchikus vázlatot és egy decimális számozású vázlatot az előző feladat vázlatából kiindulva! Indokolja meg, melyiket tartja áttekinthetőbbnek!
3. Írja be a táblázatba, melyik témát milyen elrendezési móddal javasolná bemutatni! Időbeli = I, Térbeli = T, Oksági = O, Összehasonlító = Ö, Deduktív = D, Induktív = I, Kombinált = K

Téma	Mód
A szimbólumok szerepe a 60-as évek lírájában	
Szerves savak sóinak tulajdonsága és felhasználása	
A ló befogása és vezetése	
Az állatkertek szerepe a környezeti nevelésben	
A névváltoztatások motivációi	
Ipari fejlődés a II. világháború előtt és után	
A Nyugat második nemzedéke	

4. Javasoljon szakterületéről mindegyik elrendezési módhoz egy-egy témát, amelyet hatékonyan lehetne feldolgozni a választott módszerrel!

Mód	Téma
Időbeli	
Térbeli	
Oksági	
Összehasonlító	
Deduktív	
Induktív	
Kombinált	

5. Olvasson el egy rövid tanulmányt szakterületéről, majd válaszoljon az alábbi kérdésekre!

- Melyek a szöveg fő részei? Hogyan aránylanak egymáshoz?
- Megtalálhatók-e a fő részekben a tanulmánytól mint szövegműfajtól elvárt kisebb tartalmi egységek? Milyen elrendezési mód jellemzi a dolgozat kifejtő részét?
- A tudományos stílusnak mely jellegzetességeire talál példát a tanulmányban?

6. Vizsgálja meg kritikus szemmel a következő szempontok alapján a legutoljára elkészített szemináriumi dolgozatát! Javítsa ki a hibákat, vagy legalább jelezze a javítás lehetséges módjait!

- Elkülönülnek-e világosan a dolgozat fő részei?
- Megfelelő-e a bevezetés – tárgyalás – befejezés aránya?
- Megfogalmazta-e a dolgozat célkitűzését a bevezetésben?
- Hogyan kívánta felkelteni az olvasó érdeklődését a téma iránt?
- Milyen elrendezést választott a téma bemutatásához a tárgyaló részben, hogyan tükröződik ez a dolgozat formájában?
- Milyen módon zárta le gondolatmenetét?
- Összecseng-e a befejezése a bevezetéssel?

5.3. A dolgozat külalakja

A dolgozat külalakjának és általánosságban a formai kérdéseknek az írásbeli kommunikáció szempontjából nagy jelentősége van, a nem nyelvi eszközök meghatározzák az első benyomásokat, befolyásolják a dolgozat minősítését (l. 3.3.2. A nem nyelvi jelek az írásban c. fejezet). A dolgozat formai követelményeit általában előre közli az intézmény, a tanszék vagy a témavezető tanár. A leírásokban minden apró lépésre nem tudnak kitérni,

ezért a munka közben felmerülő problémákat ajánlott a vezetőtanárral megbeszélni vagy az alábbiakban leírt közszokáshoz igazítani. Ügyeljünk az alábbiakra:

- A papír méretére (A/4) és minőségére (fehér színű, min. 55 grammos). A papírnak csak az egyik oldalára írjunk. Ne használjunk sem fényes, sem színes papírt, de cégjelzéses vagy egyéb logóval ellátott papírt sem. Még a kis terjedelmű szemináriumi dolgozatot se írjuk kockás, vonalas stb. jegyzetömbből vagy spirálfüzetből kitéptet lapokra.
- Az arányos elrendezésre. A margók beállítása bal oldalon 4 cm, jobb oldalon 3 cm, felül 2,5 cm, alul 2,5-3 cm legyen. Fejléct csak a vezetőtanár kérésére futtassunk a dolgozatban. Az olvashatóság szempontjából az optimális sortávolság másfeles. A folyamatos szövegben általában elegendő a balra igazítás, nincs szükség a sorkizárásra, mert az gyakran zavaró ritkításokat eredményez. A balra, ill. a középre igazítás a speciális szövegelemek esetében célszerű, például kiemelt idézetek szerzőjének feltüntetése, cím stb.
- Az oldalak számozására. Nem szokás megszámozni sem a borítót, sem a tartalomjegyzéket, de ennek ellenére figyelembe vesszük őket a számozáskor. Tehát az első folyamatos szöveget tartalmazó oldal legkorábban a 3. számmal kezdődik.
- A betűkre, azaz a betűtípusra, a betűkészletre és a betűméretre. A dolgozatokban a speciális magyar – vagy ha idegen nyelven írjuk, az adott nyelv ábécéjének megfelelő – mellékjeleket is tartalmazó, 12 pontos, talpas betűket használjunk (l. A nem nyelvi jelek az írásban – Számítógépes szövegszerkesztés c. fejezet).
- A kiemelésekre. Ügyeljünk arra, hogy ne váltogassuk a kiemelés eszközeit, ugyanazt az eljárást ugyanabban az értelemben használjuk. Minél kevesebb formát alkalmazunk, annál nagyobb hatást érhetünk el vele. A kiemelés leggyakoribb módjai a számítógépes szövegszerkesztők kínálatában: félkövér betű, dőlt betű, nagybetű, ritkítás, kiskapitális, keret, raszter, aláhúzás (l. A nem nyelvi jelek az írásban – Számítógépes szövegszerkesztés c. fejezet).
- A gépelési és helyesírási hibák javítására. Fontos az idézőjelek, írásjelek, rövidítések, mozaikszók szabályos használata, az idegen szavak pontos lejegyzése, az egybeírás és különírás szabályainak használata (l. A helyesírás c. fejezet).

5.3.1. A dolgozat részei

A dolgozat fő részei a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés (l. A dolgozat szerkezetének kialakítása c. fejezet). Munkánk céljától és terjedelmétől függően ezeket a fő egységeket további fejezetekre, alfejezetekre és még kisebb egységekre tagolhatjuk. A szöveg legkisebb egysége minden dolgozatban a bekezdés.

A bekezdés jelölésének leghatékonyabb formája a folyamatos szöveg olvasása szempontjából a beljebb kezdés. Tartalmilag egy bekezdésnyi szöveg a téma egységnyi részletének kifejtése. A résztémát, azaz a bekezdés tartalmát a tételmondat fogalmazza meg. A bekezdés többi mondata a tételmondat tartalmát fejti ki valamilyen módon: kiegészítéseket tartalmaz, összehasonlításokat közöl, ellentétbe állít, párhuzamot von, magyaráz stb.

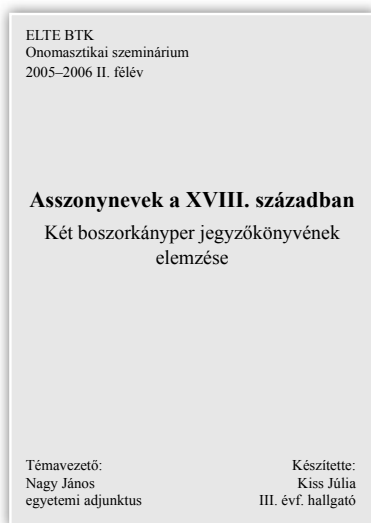
5.5. táblázat. A dolgozat részei

Járolékos részek I.
Borító Belső címlap* Tartalomjegyzék
Főszöveg
1. Bevezetés* 2. Tárgyalás* 3. Befejezés*
Járolékos részek II.
4. Rezümé 5. Irodalomjegyzék* 6. Mellékletek 6.1. Adattár 6.2. Táblázatok v. Táblázatok jegyzéke 6.3. Ábrák vagy Ábrák jegyzéke 6.4. Egyéb mellékletek 6.5. Név- és tárgymutató

Ha a bekezdésünk csupán 1-2 mondatból áll, akkor feltétlenül nézzük át még egyszer a szöveget. Vizsgáljuk meg, valóban leírtuk-e azt, amit gondolunk. Gondoljuk át, nem kell-e bővebben kifejtenünk a bekezdést alkotó mondatok tartalmát, vagy nem kell-e az előző vagy a következő bekezdéshez csatolnunk őket.

Az 5.5. táblázatban egy terjedelmes tudományos dolgozat részeit mutatjuk be. Természetesen a felsoroltak közül egy-egy rész a dolgozat terjedelmétől, a témától és a dolgozat céljától függően el is maradhat. A minimális terjedelmű szemináriumi dolgozatban is szükségesnek tartott részeket *-gal jelöltük.

Ma már sok intézményben kéri, hogy a szerző nyilatkozzon a dolgozat eredetiségéről. Ennek helye a gyakorlatban még nem alakult ki egységesen, de célszerű a dolgozat elején vagy végén elhelyezni.

5.3. ábra. Címlapminták

5.3.2. Hivatkozás, idézés

A tudományos munkák szerzőitől elvárjuk, hogy kijelöljék saját helyüket a tudományos gondolkodás folyamatában, azaz bemutassák témájuk kutatásának eddigi történetét. Mindezt a dolgozatok írása közben folyamatosan dokumentálni kell, hivatkozni kell más kutatók megállapításaira, esetleg konkrét eredményeire. Gyakori, hogy a dolgozatíró szó

szerinti idézeteket használ fel más szerzők munkáiból. Ebben az esetben még pontosabban, a lapszám feltüntetésével kell jelölni a forrást. Részben etikai okokból van szükség a hivatkozásokra és a források pontos jelölésére, részben azért, hogy a gondolat, ill. a pontos idézet bármikor, bárki által visszakereshető legyen.

5.6. táblázat. A szó szerinti idézés módjai

Szó szerinti idézés	
Sorszámozott	A középkori társadalom életének vizsgálata sokféle általánosításra ad lehetőséget. Későbbi korokra is érvényes a megállapítás: „A civilizációnak a szerelmet mindig a képzelet fátylával kell borítania, fel kell emelnie, hogy feledtesse kegyetlen valóságát” ¹ ¹ Huizinga, Johan, A középkor alkonya. Fordította: Szerb Antal, Európa Könyvkiadó. Budapest, 1979. 127. (A lap alján)
Hagyományos	A középkor társadalmáról értekezve megjegyzi, hogy „A civilizációnak a szerelmet mindig a képzelet fátylával kell borítania, fel kell emelnie, hogy feledtesse kegyetlen valóságát” (Huizinga, Johan 1979. A középkor alkonya. Fordította: Szerb Antal. Európa Könyvkiadó. Budapest. 127).
Szerző-évszám rendszer	A középkor társadalmának elemzésekor Huizinga kiemeli: „A civilizációnak a szerelmet mindig a képzelet fátylával kell borítania, fel kell emelnie, hogy feledtesse kegyetlen valóságát” (1979: 127). Huizinga, Johan 1979. A középkor alkonya. Ford.: Szerb Antal. Európa Könyvkiadó. Budapest. (Az irodalomjegyzékben.)

Általános szabály, hogy ha idézetünk 4-5 sornál hosszabb, akkor valamilyen formai megoldással elkülönítjük saját szövegünktől. Jó eszköz erre például a kisebb betűméret vagy a kisebb sortávolság, esetleg a nagyobb behúzás. Fél oldalnál hosszabb idézetet vagy tartalmi idézetként fogalmazzunk meg, vagy ha mindenképpen szükségünk van az eredeti megfogalmazásra, akkor a mellékletben helyezük el. Az utóbbi megoldás esetén ne felejtünk el a dolgozat értekező részében utalni a mellékletre. Az idegen nyelvű idézetek szövegét adjuk meg magyarul is. Ha nincs irodalmi fordítása a részletnek, akkor a saját fordításunkban közöljük. A mai magyar tudományos életben szakterületenként is többféle hivatkozási rendszer létezik, amelyeket három csoportba lehet sorolni: a sorszámozott, a hagyományos és a szerző-évszám rendszer. A sokféle lehetőség miatt célszerű már a dolgozat írása előtt tisztázni az elvárásokat.

5.7. táblázat. A tartalmi idézés módjai

Tartalmi idézés	
Sorszámozott	A középkor végén a divat és a művészet elválaszthatatlanul összekeveredett egymással, Huizinga ¹ véleménye szerint az öltözködés társadalmi szerepe csaknem liturgiai jelentőségű volt. ¹ Huizinga, Johan, A középkor alkonya. Fordította: Szerb Antal, Európa Könyvkiadó. Budapest, 1979. (A lap alján.)
Hagyományos	A középkor végén az öltözködés társadalmi szerepe csaknem liturgiai jelentőségű volt (Huizinga, Johan: A középkor alkonya. Ford.: Szerb Antal, Európa Könyvkiadó. Budapest. 1979.), a divat és a művészet elválaszthatatlanul összekeveredett egymással.
Szerző-évszám rendszer	A középkor végén a divat és a művészet elválaszthatatlanul összekeveredett egymással, az öltözködés társadalmi szerepe csaknem liturgiai jelentőségű volt (Huizinga 1979). Huizinga, Johan 1979. A középkor alkonya. Ford.: Szerb Antal. Európa Könyvkiadó. Budapest. (A lap alján.)

Feladatok

1. Vizsgálják meg a külalak szempontjából egymás legutolsó szemináriumi dolgozatát! Adjanak tanácsot párjuknak ahhoz, hogy a külalak javításával hogyan tehetik még hatásosabbá dolgozatukat! Vegyék figyelembe a következőket:

- Milyen a papír minősége?
- Megfelelő-e a térfelhasználás (margók, sorok, sorzárás stb.)?
- Szabályos-e az oldalszámolás?
- Optimális-e a betűválasztás?
- Hatásosak-e kiemelések?
- Maradtak-e helyesírási hibák a dolgozatban?

2. Javítsák ki, és magyarázzák meg az alábbi szövegrészletek hibáit!

Szöveg	A hiba típusa
1994. júniusában az Országos Mentőszolgálat szerződést kötött légi járművei üzemeltetésére egy KFT-vel, amelyet főmérnöke, főpilótája, és néhány pilótája alakított meg.	
Az alkotó házak jelenleg sem működnek piaci feltételek között. Ez esetben egyszerűen fentarthatatlanok volnának hiszen átlagosan 40%-os volt a kihasználtságuk.	
Nem véletlen tehát, hogy a II. Világháború után az angolszász-francia dominanciájú nemzetközi politikai nyilvánosságban az „állampolgári nemzet” fogalma rögzült. Az államnak és a nemzetnek ez az azonosítása már ön magában is elégséges lehetett az 1989-et követő Kelet-Közép-Európa-i változásokhoz.	
A magyarországi sajtóáfa a legtöbb európai uniós állammal összevetve még mindig magas. A Nyugat-európai tapasztalatok azt mutatják, hogy a sajtótámogatási-rendszer hatékonysága nem az ÁFA-teher könnyítésén múlik.	
Az orosz restitúciós törvény értelmében mindenkulturális érték visszaszolgáltatható, a Szovjetunióval szemben egykor hadatviselő országoknak is. A XV-XVIII. Századi könyveknek, kódexeknek helyet adó Nyizsnij Novgorod-i könyvtár azonban nem kell, hogy teljesen megváljon a könyvektől: Magyar támogatással elkészült a teljes állomány digitalizálása, így a könyvek tartalma bárki számára elérhető lesz.	
Egyes bünszervezetek már odáig elmentek, hogy néhány héttel azután, hogy hamis regisztrációsadó-befizetést igazoló vámokmányral, adófizetés nélkül forgalomba helyezték az autót, az unió határain kívül eladták, majd a Biztosítóval kifizették.	

3. a) Keresse meg az alábbi bekezdés tételmondatát! Vizsgálja meg, milyen logikai kapcsolatban van a többi mondattal!
- b) Helyezze át a tételmondatot a bekezdés egy másik pontjára! Figyelje meg, hogyan változnak meg a logikai viszonyok és a nyelvtani kifejezőeszközök!

Az online vásárlás esetén a fogyasztó gyorsan, néhány kattintással, időt és energiát megspórolva, a munkahelyéről vagy otthonról vásárolhatja meg a kiválasztott árut, az internet adta végtelen és határtalan piacból adódóan nagyobb földrajzi távolság ellenére is. Ezen túl az internet megkönnyíti a mozgásában bármilyen okból (pl. betegség) korlátozott fogyasztók vásárlásait is. Tekintettel arra, hogy a fogyasztónak nem kell személyesen felkeresnie a kereskedő üzlethelyiségét, nincsen nyitvatartási időhöz kötve, így a nap 24 órájában bármikor leadhatja rendelését. Olyan termék is könnyebben beszerezhető, amely a fogyasztó lakóhelyén vagy annak környékén nem kapható, így a fogyasztó számára elérhető áruválaszték is lényegesen kiszélesedik, továbbá a megrendelt áru kiszállítása nemcsak a lakóhelyre, hanem a munkahelyre is kérhető. Az interneten fellelhető ajánlatok könnyedén összehasonlíthatóak, így a fogyasztónak lehetősége van a számára legkedvezőbb feltételekkel (ár, minőség, egyéb kedvezmények) megvásárolni a terméket.

Forrás: <http://magyarefk.hu/hu/hasznos-tudnivalok/internetes-vasarlas/internetes-vasarlas-fogalma.html>

4. Az idézés legfontosabb helyesírási tudnivalóit A magyar helyesírás szabályainak 257–260. pontja tartalmazza. Keressen valamelyik szakkönyvből néhány idézetet, és azokat felhasználva válaszoljon a következő kérdésekre!
- Hogyan jelöljük, ha az idézőjelbe tett mondaton belül is idézet van?
 - Hányféle lehet az idéző mondat és az idézet sorrendje?
 - Hogyan szerkesztjük a szövegbe a kérdőjelre vagy felkiáltójelre végződő idézetet?
 - Hogyan idézzük a párbeszédet?
 - Hogyan jelöljük a szállóigékhez fűzött megjegyzéseket?
5. Figyelje meg három különböző szakfolyóiratban az idézések és hivatkozások módját! Milyen eltéréseket és milyen azonosságokat tapasztal?

5.4. Az érvelés

Akár szóban, akár írásban fejtjük ki valamiről nézeteinket, meggyőződésünket, ahhoz, hogy mondandónk hiteles, elfogadható legyen, állításainkat, kijelentéseinket nem elég megmagyaráznunk, hanem érvekkel kell alátámasztanunk, azaz érvelnünk kell igazunk mellett, vagy mások állításait kell megcáfolnunk. Az érv olyan megállapítás vagy körülmény, amellyel saját állításunk igazságát bizonyítjuk, vagy mások álláspontját cáfoljuk. Az érvelés nemcsak a tárgyalások, a nyilvánosságnak szánt beszédfajták fontos része, de a mindennapi életünkben sem hiányozhat. A helyes és meggyőző érvelés alapfeltétele a jó-

zan gondolkodás, valamint ugyanannak a dolognak a több oldalról történő megközelítése. Érvelésünk akkor lesz sikeres, ha minél több és minél nyomósabb érvet tudunk állításunk bizonyítására felhozni.

Ahhoz, hogy jól és hitelesen hangozzanak érveink, alapvető feltétel még a jól kiválasztott, megfogalmazott és elrendezett érvek mellett az előadó, az alkotó, vagyis az üzenet megfogalmazójának személye. Az ókor óta sokszor előtérbe került a szónok személye. Arisztotelész (Kr. e. 384–322) megállapítása szerint a bizonyítékok egy része a szónok jellemében van. Tehát igen fontos, hogy a szónok, az előadó hiteles, erkölcsös személy legyen, csak olyan témában szóljon, amelyet ismer, amelyben jártas.

5.4.1. Az érvek fölépítése

Bármilyen mellett vagy ellen érvelünk, a jó érv általában három részből áll:

- a tétel (mi a meggyőződés),
- a bizonyíték (a meggyőződés megindokolása),
- az őket összekötő elem, a meghatározás (rámutatok a meggyőződés és az indokaim közötti összefüggésre).

A tétel az érvelés alapja. A tétel fogalmazza meg az állításunkat, a javaslatunkat, vagyis azt, amiről érvelünk. A tétel akkor jó, ha világos, mindenki számára érthető, követhető.

A bizonyíték a tétel másik eleme, amely a tétel indoklását, magyarázatát fogalmazza meg. Nem elég csak kijelenteni véleményünket, a sikeres meggyőzés feltétele, hogy bizonyítsuk is azt.

A meghatározás a tétel és a bizonyíték közötti összefüggést magyarázza meg, teszi világossá a befogadó számára. Ez a rész el is maradhat akkor, amikor az mindenki számára egyértelmű és ismert.

5.8. táblázat. Az érv felépítése

Tétel	Több pénzt kell az oktatásra fordítani.
Bizonyíték	A gazdaság fejlődésének ez az alapja.
Az őket összekötő elem, a meghatározás	A gazdaságilag fejlett országokban igen magas az oktatásra fordított éves költségvetés.

Az érvekben sok esetben az összekötő elem kifejtésére nincs szükség, mert az ott megfogalmazottakat már ismerjük, általános tudásként kezeljük. Például a fenti érv így is hangozhat: *A gazdaság fejlődésének egyik alapja, hogy az oktatásra több pénzt fordítanak.*

5.4.2. A bizonyítékok forrásai

Állításaink alátámasztására nagyon sok bizonyítékot kell felhozunk. A következőkben sorra vesszük, milyen bizonyítékokkal élhetünk, és hogyan osztályozhatjuk az érveket.

A bizonyítékokat eredetük szerint két nagy csoportra osztjuk. Így lehetnek készen kapott és megalkotott érvek.

A készen kapott érvek külső forrásból származnak. Ilyenek például a törvények, határozatok és a rendeletek. Szintén bizonyítékként szolgálhatnak a többség által elfogadott bölcsességek, közmondások, általános igazságok és közhelyek. Hatásos külső bizonyítékok a véleményünket alátámasztó tények, a hiteles forrásból származó adatok, a statisztikai felmérések, a tudományos kísérletekről, kutatási eredményekről szóló beszámolók, tudományos cikkek, tanulmányok adatai, megállapításai. Például: *a modellek szerint a földi átlaghőmérséklet 2100-ra előreláthatóan 1,4–5,8°C-kal növekszik, a melegedés mértéke a Föld felszínén azonban nem egyenletes.*

A megalkotott érvek. Ezeket magunk teremtjük, saját megfigyeléseink, tapasztalataink alapján fogalmazzuk meg őket. Itt többféle érvtípussal találkozunk, abból a szempontból, hogy a szónok milyen forrásból merít, elkülöníthetünk személyi érveket és dologi érveket.

A személyi érvek esetében a témához kapcsolódó személyek tulajdonságaira, körülményeire utalunk. A személyi érvek között megemlíthetjük a családot, a nemzetet, az életkort, a nemet, a külső megjelenést, a foglalkozást stb. mint érvet. Gyakran hangozhatnak el például ilyen érvek: *Azért ilyen, mert jó családba születtem. Nem véletlen, hogy ilyen heves, hiszen olasz. Bölcsességét idős korának köszönheti. Magas termete, kellemes hangja már bizalmat keltett az első alkalommal. Azért oldotta meg könnyen ezt a hibát, mert már évek óta számítógépek javításával foglalkozik.*

A dologi érveket akkor használjuk, ha a témát adó dologgal kapcsolatosak. Szerepelhet például egy-egy személy cselekedete, valamilyen ok, következmény, a helyszín, az idő, a valószínűség, a hasonlóság, a körülmény mint érv. Pl.: *Ragyogóan sikerült felvételeit nemcsak tehetségének, de a tiszta és kedvező időjárásnak is köszönheti.*

Mindkét érvtípusnak számos alfaját különíthetjük el.

5.4.3. Az érvelés logikája

Amikor érvelünk, akkor valamilyen logikai művelet alapján igyekszünk a legjobb bizonyítékokat megalkotni. Ez a logikai út alapjaiban kétféle lehet, attól függően, hogy az egyedi vagy az általános jelenség szolgál-e kiindulási alapként.

Az induktív, azaz az egyestől az általánosig történő érvelésben először az egyedi eseteket, példákat soroljuk föl, majd ezektől jutunk el az általánosig.

A magashegyi gleccserek visszahúzódtak, a tavaszi hóolvadás időpontja, valamint a folyók és tavak jegének megolvadása világszerte néhány nappal korábbra tevődött. Műholdas mérések szerint az elmúlt évtizedek során a teljes északi-sarki régióban a jégtakaró kiterjedése nyáron 10-15%-kal lecsökkent. Ezek a tények ahhoz vezettek, hogy az elmúlt másfél évszázadban a Föld felszín közeli léghőmérséklete 0,6-0,8 °C-kal emelkedett.

A deduktív, azaz az általánostól az egyesig történő érvelésben az előzővel ellentétes logika alapján elsőként egy általános tételt fogalmazunk meg, majd ezt érvényesnek tekintjük az egyes dolgokra is. Ilyenkor az általánostól haladunk az egyedi esetek felé.

Az elmúlt másfél évszázadban a Föld felszín közeli léghőmérséklete 0,6-0,8 °C-kal emelkedett. A magashegyi gleccserek visszahúzódtak, a tavaszi hóolvadás időpontja, valamint a folyók és tavak jegének megolvadása világszerte néhány nappal korábbra tevődött. Műholdas mérések szerint az elmúlt évtizedek során a teljes északi-sarki régióban a jégtakaró kiterjedése nyáron 10-15%-kal lecsökkent.

5.4.4. Az érvek fajtái

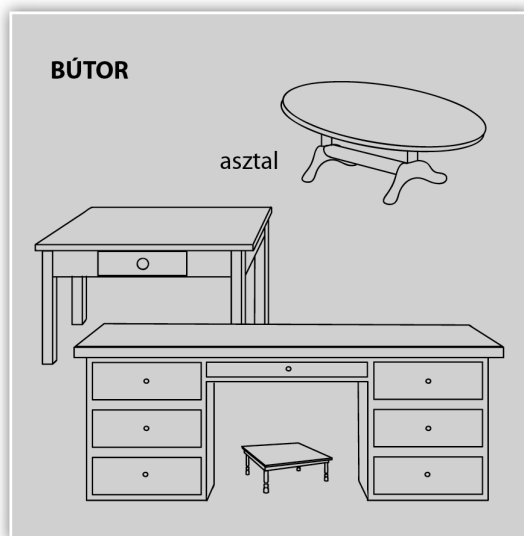
Az érvek fajtáival már az ókori retorika óta sokan foglalkoztak, számos felosztásuk, meghatározásuk készült. Az alábbiakban az általános érvforrások szerinti csoportosítást közöljük:

- a) meghatározásra
- b) összehasonlításra
- c) ok-okozati viszonyra
- d) körülményekre épülő érvek.

a) A meghatározáson alapul érvelés igen fontos és gyakori. Már az ókorban Cicero felhívta rá a figyelmet. Megjegyzése szerint minden beszédet érdemes lenne meghatározással kezdeni, hogy mindenki számára világos legyen, miről is beszélünk. Ez bizonynagyon fontos. Sokszor azért nem értjük meg egymást, abból adódnak a félreértések, hogy valamilyen fogalmat, kifejezést másként értelmeznek a kommunikációs partnerek. Gyakran hasznos lehet, ha a fogalom meghatározásával kezdjük a bizonyítást.

A definíciónak sokféle módja létezik. A legáltalánosabb, hogy megadjuk a fogalom fölött álló nem fogalmat (genus) és az ugyanabba a nembe tartozó többi fajtól való megkülönböztető jegyet. Például, ha az *asztal* fogalmát kell meghatározni, akkor a meghatározásban besoroljuk a fölötte álló *bútor* nem fogalomba. Ezenkívül felsoroljuk azokat a jegyeket, amelyek jellemzőek rá: *lábakon áll, felületét rakodásra, étkezésre használjuk*.

Amikor egy fogalmat meghatározunk, akkor ügyeljünk arra, hogy a meghatározó jegyek érthetők, egyértelműek és elegendők legyenek. Kerüljük a tautológiát, azaz olyan meghatározásokat, ahol megismételjük a fogalmat (pl.: *az asztal az asztal*).

5.4. ábra. Nem- és fajfogalom

A meghatározás egyéb formáit az alábbi táblázat mutatja be.

5.9. táblázat. A meghatározáson alapuló érvelés leggyakoribb típusai

	Definíciós módszerek	Példa	Meghatározás
1.	Jellemző tulajdonságok alapján	Rózsa	Színes, kelyhes virágú, kétszikű növény.
2.	Összetevők alapján	Dobostorta	Piskótából, csokoládéból és grillázscukorból készült, kerek sütemény.
3.	Hasonlítással, szembeállítással	Gyerek	Aki még nem felnőtt.
4.	Példák felsorolásával	Gerincesek	Olyan állatok rendszertani osztálya, amelyek gerincoszloppal rendelkeznek, pl. halak, madarak, emlősök.
5.	Aszerint, hogy mire jó	Kuktafazék	Edény, amelyben zárt térben nyomás alatt lehet főzni.
6.	Kombinált módszer	Egy jó állás	Izgalmas, jól fizet (1), ahol kibontakoztathatom tehetségemet (5), nem olyan unalmas, mint a mostani (3), jó megélhetést biztosít (5), például állatorvos vagy pilóta (4).

(Szálkáné 1999: 77–8)

b) Az összehasonlításon alapuló érv két dolog közös vonásainak bemutatásával kíván meggyőzni.

A piac három alapvető szereplője a kockázathoz való viszonyuk alapján a spekuláns, a fedezeti ügyletkötő és az arbitrázsőr. Ez olyan, mintha egy társasjátékban három különböző színű zseton testesítené meg a kockázat különböző mértékeit.

Igen szemléletes érvforma ez, hiszen a két vagy több dolog összehasonlításával, a hasonlóságok kiemelésével kíván meggyőzni. A hasonlóságon alapuló érvek gyakran alapulnak metaforán. Az ilyen típusú érveket inkább az érvek szemléletesebbé tételéhez használjuk, mintsem bizonyítékként. Érdekes ilyen típusú érvek választásakor megvizsgálunk néhány szempontból a választott hasonlatot:

Valóban fennáll-e a hasonlóság a jelenség és a szemléltetésként használt analógia között?

Vannak-e esetleg olyan különbségek, amelyek nagyobb súllyal szerepelnek, mint a hasonlóságok?

c) Az ok-okozati viszonyra épülő érvek régóta jelen vannak gondolkodásunkban, és az érvelésnek gyakori módját alkotják. Már a kisgyermek is az őt körülvevő környezet megismerésekor ezekre az összefüggésekre keresi a választ. Ki ne tette volna föl azt a kérdést már, hogy miért vannak nappalok és éjszakák? Miért forog a Föld? Miért nem tudnak az állatok beszélni? A mindennapi életben is próbáljuk mindennek az okát keresni, megválaszolni azt, hogy valami miért történik, vagy éppen miért nem történik meg velünk.

A külvilág is ezt az érvfajtát használja leggyakrabban velünk szemben, hogy meggyőzőn, befolyásoljon. Gondoljunk csak a reklámokra vagy a politikai beszédekre.

Az ok-okozati érvelés stratégiája kétféle lehet: egyaránt kiindulhatunk az okból vagy az okozatból, attól függően, hogy melyiket tartjuk fontosabbnak.

okozat → ok

Ha először az okozatot tárjuk föl, majd megmagyarázzuk az okokat, akkor magyarázatra épülő érvet használunk. A tételt és a magyarázó bizonyítékokat ilyenkor a *hiszen, ugyanis, tudniillik, mivel, mert* kötőszókkal kapcsolhatjuk össze.

Okozat	Egyre emelkedik a tüdő- és szívrendszeri megbetegedések, valamint a daganatos betegségek száma, tovább nő a fokozott fertőzéssel, immungyengességgel, illetve allergiával kapcsolatos betegségek köre,
Kötőszó	hiszen, ugyanis, tudniillik, mivel, mert, ugyanis
Ok	a táplálkozás során egyre kevesebb antioxidáns jut a szervezetbe.

5.5. ábra. A magyarázatra épülő érv

ok → okozat

A következtetésre épülő érven először a bizonyítékokat, az okot fogalmazzuk meg, majd ezt követi az okozat bemutatása. A következtető viszonyt az *ezért, tehát, így, tudniillik* kötőszókkal jelezhetjük.

Ok	A táplálkozás során egyre kevesebb antioxidáns jut a szervezetbe,
Kötőszó	ezért, tehát, így,
Okozat	tudniillik, ennek következtében emelkedik a tüdő- és szívrendszeri megbetegedések, valamint a daganatos betegségek száma, tovább nő a fokozott fertőzéssel, immungyengességgel, illetve allergiával kapcsolatos betegségek köre.

5.6. ábra. A következtetésre épülő érv

Néhány alapvető dolog, amelyre figyelniünk kell az ok-okozati viszonyra épülő érvek alkalmazásakor:

Vizsgáljuk meg, hogy minden okot számba vettünk-e! A legtöbb dolog nem csupán egyetlen okra vezethető vissza. Ezért fontos, hogy gyűjtsük össze az általunk gondolt valamennyi okot, s azokból válogassunk.

Állapítsuk meg az ok-okozati összefüggés bizonyossági fokát! Ha valamilyen okban nem vagyunk teljesen biztosak, akkor jobb, ha azt nem állítjuk teljes bizonyossággal. Ilyenkor célszerűbb az okokat feltételezésekként megfogalmazni. Mondhatjuk például: *valószínűleg, feltehetően, talán, van rá esély, esetleg*. Nagyon gyakori ez a fogalmazás, amikor egy kutatás kezdetén még csak a hipotéziseinket fogalmazzuk meg, vagy éppen a rendelkezésünkre álló adatok még nem elégségesek.

Kerüljük a túlzott leegyszerűsítéseket! Gyakran előfordul, hogy egy-egy jelenséget csupán egyetlen okra vezetnek vissza, és azt állítják. Ilyen például, ha azt állítjuk, hogy a fiatalok a tévé vagy a számítógép miatt nem szeretnek olvasni.

Ügyeljünk rá, hogy az események időbeli egymásutánisága nem jelent mindig ok-okozati összefüggést. Erre legjobb példa a babona. Ha valakinek nem sikerül valami, az nem annak a következménye, hogy átment előtte egy fekete macska.

Ne keressünk bűnbakot! Kerüljük az olyan indoklást, amelyben egy megtörtént kellemetlen dolognak az okaként egy személyt jelölünk meg. Ugye ismerős ez az érvelési mód? *Azért nem sikerült a vizsgám, mert a tanárnak rossz napja volt.*

d) A körülményekre épülő érveket akkor alkalmazzuk, amikor arra próbáljuk a hallgatóságot rávenni, hogy támogasson bennünket, fogadja el az általunk javasolt lépéseket, mert az adott helyzetben nincs más megoldás. Ilyenkor nagy szerepe van a meggyőzésben a körülmények bemutatásának, leírásának.

Az efféle érvekre jellemző bevezető formák: *Elkerülhetetlen, hogy..., nincs más választásunk, hogy..., arra kényszerülünk, hogy...* Előfordul, hogy valaki a körülményekre hivatkozva igyekszik az elkövetett tettet magyarázni (*mi mást tehettem volna*).

A példa

Nemcsak érvekkel, hanem példákkal is lehet valamit bizonyítani. Példa a tételmondat tartalmát alátámasztó személyes élmény, tapasztalat, a másokkal megtörtént eset vagy a kitalált történet. De meggyőző példa lehet egy mitikus történet vagy a tanmese is. Fontos, hogy a példa érdekes, figyelemfelkeltő, rövid, világos és valóban bizonyító erejű legyen.

A cáfolat

A meggyőző érvelés nélkülözhetetlen része a cáfolat, vagyis a másik oldal véleményének tagadása. A cáfolat tulajdonképpen kritika. Ezt akkor tudjuk megtenni, ha értjük a másik fél véleményét, gondolatmenetét. Csak így tudjuk megkeresni érvelésének gyenge pontjait. Segít a cáfolat megfogalmazásában, ha magunk is összefoglaljuk a másik fél tételét.

A cáfolattal saját véleményünket erősítjük meg. Nem a másik fél megsemmisítésére törekszünk, hanem a probléma új szempontból történő megközelítésére. A cáfolat célja az igazságkeresés.

Amikor elkészültünk az érvek vagy akár a cáfolatok megfogalmazásával, érdemes az alábbi kérdéseket végiggondolni:

- Érthetően kifejtettük-e, amit állítunk?
- Megfelelően, pontosan határoztuk-e meg a fogalmakat?
- Megbízhatóak-e azok a tények, adatok, amelyekre hivatkozunk?
- Elegendőek-e bizonyítékaink állításunk alátámasztására?
- Megfelelőek-e a bizonyítékaink?
- Elég meggyőzőek-e az érveink és a példáink?
- Elkerültük-e a személyeskedést?
- Pontosak-e az idézeteink, adataink?
- Világosan fogalmaztuk-e meg az érveinket?

5.4.5. Az érvek elrendezése

Ahhoz, hogy érvelésünk sikeres legyen, nem elég csupán jó és kellő számú érvet összegyűjtenünk, hanem azokat megfelelően el is kell rendeznünk. Az érvek elrendezésének több formáját ismerjük.

A fokozó elrendezéskor a leggyengébb érveléssel kezdjük, és fokozatosan haladunk a legerősebb felé. A lejtéses érveléskor éppen ellenkezőleg járunk el. Ilyenkor a leghatásosabb érveléssel indítunk. A piramidális elrendezésben a leginkább hatékony érvelés középre kerül, és keresztülfogják a gyengébb érvek.

Az érveink igazán akkor lesznek a leghatékonyabbak, ha a keretes elrendezést alkalmazzuk, azaz érvelésünket egy erős, hatásos érveléssel nyitjuk, és egy ugyanilyenel zárjuk. Ezt a formát azért tartják a legmegfelelőbbnek, mert épít a pszichológiából ismert szóli hatásra, vagyis arra, hogy valaminek az elejére és a végére általában mindenki jobban figyel.

Feladatok

1. Állapítsák meg, hogy a következő szövegek érvek-e vagy nem! Keressék meg az állítást és a bizonyítást! Magyarozzák meg, mi hiányzik a nem érvek minősített szövegrészekből!

- Nehéz idők következtek a családra. Idegenben kellett helytállniuk.
- Az elhízás ma már a fiatal generációkat is veszélyezteti. Egészséges étkezéssel és testmozgással lehet elkerülni.
- A béka kétéltű. A kétéltűek békák, ezért kétéltű a béka.
- Kevés az időm. A testedzésre idő kell. Ezért nem tudok tornázni járni.
- A fekete macska a szerencsétlenség jele. Tegnap láttam egy fekete macskát. Nem megyek ma sehova.
- A fiatalok szeretik a vidámságot. Mari fiatal. Mari is vidám.
- Érdekes kommunikációs és retorikai ismeretekkel, gyakorlatokkal foglalkozni, mert fejlődik a kifejezőképességünk.

2. a) Gyűjtsenek minél több érvelést az alábbi állítások egyikéhez úgy, hogy a táblázat egyik felébe a mellette szóló, a másikba az ellene szóló érvelést írják!

b) Hasonlítsák össze az érvelést! Válasszák ki az 5-5 leghatásosabbat!

- A dohányzás magánügy.
- Az osztályozásra nincs szükség az egyetemeken.
- Egy 18 éves ember már teljes jogú állampolgár.
- A számítógépen történő kommunikáció az elszemélytelenedéshez vezet.

Mellette szóló érvek	Ellene szóló érvek

3. Alkossanak három-négy fős csoportokat! Írjanak az alábbi fogalmakhoz különféle meghatározásokat! Majd hasonlítsák össze a meghatározásokat! Melyik típusú meghatározást volt könnyű, melyiket nehéz írni? Miért?

Definíciós módszerek	Szórólap	Globalizáció	Vizsga	Kredit
Meghatározáson alapuló				
Összetevők alapján				
Hasonlítással, szembeállítással				
Példák felsorolásával				
Aszerint, hogy mire jó				
Kombinált módszer				

4. Állapítsa meg, hogy az alábbi érvek melyik érvtípust képviselik!
- Az egyetemeket úgy kell működtetni, mint egy gazdasági vállalatot. Ezért is indokolt, hogy a vezetésben menedzserek, gazdasági szakemberek is helyet kapjanak.
 - Tennünk kell a környezetszennyezés ellen.
 - A csapadékvíz kémhatása természetes körülmények között, a benne oldott CO_2 miatt enyhén savas, $\text{pH}=5,6$. Az emberi tevékenység, az ipar, a közlekedés hatására azonban nagy mennyiségű SO_2 , NO és NO_2 kerül a légkörbe. A savas esővel egyre gyakrabban szembesülünk, hatásai megjelentek mind a természetben, mind pedig a városok utcáin.
 - Ma a nők közül egyre többen tartják meg házasságkötés után is a születési nevüket. Ugyanis sokan már azon a néven szakmájukban ismertté váltak, megszokták azt a névfórmát, és az összes írat kicserélése a névváltoztatás miatt, bizony költséges mulatság.
 - A Szabadság hídon a nyolcvanas években végeztek utoljára nagyfelújítást, majd a kilencvenes években megerősítették az alsó szerkezetét. A mostani teljes felújításra a villamosforgalom miatt van szükség; e nélkül ugyanis a 47-es és a 49-es járatot le kellene állítani.

5. Határozza meg, mi a hiba az alábbi érvekben!

- Én a helyedben nem hinnék neki. Micsoda emberekkel barátkozik. Rádásul évek óta egyedül él.
- Az ismerőseim mind a környezetvédőket támogatják. Szerintem ők fognak bejönni a választáson.
- Mindenki ezt használja, aki számít. Használja ön is!
- Nem tudtam leadni a dolgozatomat, mert a portás néni fodrászhoz ment.
- Válasszuk meg képviselőnknek Jánost. Olyan szépen tud énekelni, és a lányokkal is kedves.

6. Keressen az alábbi fogalmakhoz olyan kifejezéseket, jelenségeket, amelyeket egy hasonlóságon alapuló érvelésben fölhasználna!

- Szóbeli vizsga
- Szingli életforma
- A Föld
- A számítógép szerepe

5.5. Az előadás

5.5.1. Felkészülés az előadásra

A felsőoktatás munkaformái között gyakori az előadás, kiselőadás. Ahhoz, hogy egy előadás sikeres legyen, feltétlenül föl kell rá készülni. A nyilvános megszólalásra való felkészülés szabályaival már régóta és igen alaposan foglalkoztak a retorika mesterei. Ma is érvényesek azok az alapelvek, amelyeket az ókori rétorok alkottak meg, és igazak Platon (Kr. e. 427 – Kr. e. 347) szavai is: „*Ha megvan a természetes tehetséged arra, hogy szónok légy, jelentős szónok leszel, ha szerzel még hozzá tudást és gyakorlást...*”

Ahhoz, hogy valaki jó előadó legyen, valóban a legelső dolog, hogy megfelelő és elegendő tudással rendelkezzen arról a témáról, amelyről beszél. A tudás mellett pedig meghatározó, hogy valaki mennyire gyakorlott, képzett előadó. A jó előadói készség megszerzhető és kialakítható tanulással, gyakorlással. Egy előadást nemcsak megtartani kell, hanem meg is kell írni. Ez hosszú és sokszor kemény munkát igénylő feladat. Az ókori retorika nagyjai közül Cicero (Kr. e. 106 – Kr. e. 43) volt az, aki összefoglalta, hogy egy jó szónok milyen lépéseken keresztül jut el a sikeres előadásig.

A szónok feladatai

A szónok minden ereje és tehetsége öt részre oszlik: először fel kell találnia, hogy mit mondjon, azután azt, amit feltalált, nem csupán rendben, hanem megfelelő beosztás szerint és észszerűen el kell osztania és összeállítania; azután bevésni emlékezetébe; végül pedig elő kell adnia méltósággal és szépen.

(Cicero)

A fentiek alapján a szónok, vagyis az előadó feladatai:

A legelső feladat az előadás anyagának az összegyűjtése, megismerése (ez az ókori retorikában az inventio). Az előadás témája legtöbbször előre meg van határozva. Gyakori, hogy a vezetőtanár megadja a felhasználható szakirodalmat. Ilyenkor a legfontosabb annak alapos megismerése, áttanulmányozása. Célszerű erre a munkára elegendő időt biztosítani. Előfordulhat az is, hogy csak a téma vagy egy előadócím áll a rendelkezésre, s a felhasználható anyagot az előadónak kell összegyűjtenie. Az anyaggyűjtésnek többféle módját, illetve forrását ismerjük: saját könyvek, a könyvtár anyaga kézikönyvekkel, lexikonokkal, továbbá folyóiratok, számítógépes adatok, mások tapasztalatai, megfigyelések, kísérletek, az ezekből levonható következtetések stb.

Bármilyen előadásra készülünk, a munka kezdetén végig kell gondolnunk, hogy miről is szeretnénk majd beszélni. Ez segítheti az anyaggyűjtését is, hiszen körülbelül már tudjuk, hogy mihez keressünk bizonyítékokat, adatokat. Bármilyen forrásból is gyűjtünk anyagot, a későbbi munka megkönnyítésére készítsünk jegyzeteket, cédulákat, amelyeken a felhasználandó adatok forrását is rögzítjük. (I. A témaválasztás és anyaggyűjtés c. fejezet).

A következő lépés az összegyűjtött anyag elrendezése (az ókori retorikában ez a dispositio), válogatása, szelektálása. Ilyenkor hasznos lehet az elővázlat készítése. Az anyag elrendezésekor mindig tartsuk szem előtt, hogy kiknek tartunk előadást, mennyi időnk van mondandónk kifejtésére. Nagyon fontos, hogy ismerjük a hallgatóság összetételét, érdeklődését, illetve azt, hogy milyen előzetes ismeretük van az adott témáról. Ez a közönsélység, a közös előismeretek szempontjából meghatározó. A felhasználandó anyag kiválasztása után célszerű egy végleges vázlatot készíteni.

Az összegyűjtött anyag elrendezését a szöveg megfogalmazása, formába öntése (az ókori retorikában az elocutio) követi. Ebben a lépésben az összegyűjtött, megszerkesztett anyagot a megfelelő nyelvi formába kell önteni, azaz meg kell keresni a legmegfelelőbb nyelvi eszközöket, kifejezéseket, amelyekkel szemléletes, érdekessé tehetjük az előadást. Ekkor is tartsuk szem előtt, hogy kikhez beszélünk, mennyire ismert a téma a hallgatóság előtt. Egy tökéletesen megszerkesztett, felépített előadás is sikertelen lehet, ha olyan szavakat, kifejezéseket használunk, amelyeket a hallgatók nem vagy csak részben értenek meg.

Befejezésül pedig ne feledkezzünk el az önellenőrzésről! Vizsgáljuk meg a kiselőadás fölépítését, tagolását, nyelvezetét és stílusát! Törekedjünk arra is, hogy megfelelően töltsük ki a rendelkezésre álló időt, az előadás ne legyen se túl rövid, se túl hosszú! A szóbeli előadás anyagának elrendezésekor fölhasználhatjuk mindazt az ismeretet, amelyet az írásbeli művek szerkezetének kialakításakor szereztünk (I. A dolgozat szerkezetének kialakítása, vázlatírás c. fejezet).

5.11. táblázat. Az előadás általános fölépítése

Bevezetés	Az előadás témája, a feldolgozott források megnevezése, a témaválasztás indoklása, az előadás menetének rövid felvázolása
Tárgyalás	A témakör kifejtése, részletezése; tételekkel, érvekkel, ellenérvekkel, bizonyítékokkal (adatokkal, példákkal)
Befejezés	Összefoglalás, értékelés, kitekintés, esetleg saját észrevétel, megjegyzés a témával kapcsolatban

Az elkészült előadást meg is kell tanulni, vagyis a klasszikus szabály szerint a memorizálás (az ókori retorikában a memoria) szakasza következik. Ez nem azt jelenti, hogy úgy kell megtanulni a szöveget, mintha színielőadásra készülnénk. A gyakorlásra egyrészt azért van szükség, hogy minél jártasabbak legyünk a szövegben; másrészt hatásosabb a szabadon elmondott előadás, mint a felolvasás. Nem elég csupán a szöveg tartalmát rögzíteni, célszerű az előadás megszólaltatásának és a szöveg kísérő nem nyelvi jeleknek a megtervezése, begyakorlása is. Keressük meg azt a hangot, azt a kifejezőmódot, amely a legjobban illik a kommunikációs helyzethez, a hallgatókhoz, a témához és az egyéniségünkhöz. Gondoljunk arra is, milyen hangerővel, milyen gesztusokkal, testtartásban fogjuk előadni mondandónkat. Célszerű az előadást többször elmondani valakinek, akár egyik barátunknak vagy családtagunknak. A próbaelőadás segít az idő helyes beosztásában, és föltárja a fogalmazási pontatlanságokat.

A felkészüléskor kell megterveznünk az előadáson alkalmazott szemléltetést is. Ez – a mai technikai eszközöknek köszönhetően – igen sokféle lehet. Így kioszthatunk egy-két oldalas vázlatot, amelyen a fontosabb adatok vagy akár az egész előadásnak a vázlata szerepel. Ennek előnye az, hogy segítségével mindenki könnyen követheti az előadást, az ilyen kiosztmányokat a hallgatók az előadás közben ki is egészíthetik, meg is őrizhetik. Gyakori hiba, hogy valaki több, sűrűn teleírt oldalt ad előadása kísérő anyagaként. Ezt ne tegyük, mert eltereli a figyelmet, a hallgató belezavarodhat a sok adatba. A vázlat legyen mindig szellős, áttekinthető. Megszerkesztésekor alkalmazzuk az írást kísérő nem nyelvi jeleket is.

Ha az előadás anyaga megengedi, nagyon szemléletes lehet a különféle audiovizuális eszközök használata, például a videó, PowerPoint, Prezi stb.. Természetesen használhatunk egyéb szemléltetést is, így térképet, könyvet, képeket vagy valamilyen tárgyat. Színesítsük bármivel is közlendőnket, ügyeljünk mindig arra, hogy ne essünk túlzásba, nehéz az olyan előadást követni, amelyen a szemléltetésben maga az előadó is elvész.

A szónok utolsó és legnehezebb feladata maga az előadás (az ókori retorika alapján a pronuntiatio). Gyakran fölmerül a kérdés, hogy mi jobb, ha szabadon adunk elő, vagy ha felolvassuk a szöveget. Ezt erősen befolyásolja a téma, a helyszín és a hallgatóság. Általában jóval hatásosabb egy szabad előadás, hiszen ilyenkor könnyebb a kapcsolattartás a hallgatósággal. Azonban megvan ennek is a veszélye, mert előfordulhat, hogy elkalandozik az előadó, nem figyel az időre. Optimális megoldás lehet, ha az előadásról vázlatot készítünk, amely tartalmazza a fő pontokat, valamint az adatokat és az idézeteket. Ezeket bátran felolvashatjuk. Az előadás közben ne feledkezzünk meg a nem nyelvi jelekről, hiszen tudatos használatuk nagyban segítheti előadásunk sikerességét (l. A beszédet kísérő nem nyelvi jelek c. fejezet).

5.5.2. Néhány jó tanács az előadáshoz

A felolvasás

Előfordulhat, hogy az előadást vagy annak egy részletét, esetleg egy hosszabb idézetet föl kell olvasnunk. Mivel a felolvasás is egyfajta megnyilatkozás, közlés, ezért nem mindegy, hogyan hangzik, mennyire érthető a hallgatók számára. A felolvasásnak is vannak általános szabályai, amelyeket érdemes megtartani.

a) A felolvasása mindig jól hallható legyen! Ez nem jelenti azt, hogy kiabálnunk kell, de próbáljunk jól hallhatóan, nem zárt szájjal beszélni, beszédünk hangereje igazodjon az adott helyiség méretéhez.

b) Törekedjünk a pontosságra! Azt olvassuk, ami a szövegben van! A felolvasás eszközeivel is érzékeltessük a mondandó lényeges összefüggéseit.

c) Felolvasáskor is ügyeljünk a magyar beszéd sajátosságaira, a kiejtési szabályokra! Ekkor is érvényes, amit a hangindításról, a kiejtésről, a hangsúlyozásról, a hanglejtésről, a beszédszünetről, a tempóról tanult (l. A helyes beszéd c. fejezetet).

d) Ne bújjunk bele a szövegbe! Igyekezzünk felnézni, és kapcsolatot teremteni a hallgatókkal! Ez azért is fontos, mert így tudunk visszajelzést kapni, így tudjuk ellenőrizni, hogy a hallgatóság érti-e, amit olvasunk, figyelnek-e ránk.

A szöveg értelmezésében, felolvasásában sokat segíthetnek az írásjelek. Tekintsük át a legfontosabb szabályokat:

- A vessző gyakran jelöl szünetet. Szünetet tartunk például a felsorolásakor (*A beszéd részei a bevezetés, az elbeszélés, a befejezés.*), ismétléskor, vagy ha a vessző egy közbeékelte gondolatot választ el.
- Általában nem kell figyelembe venni a vesszőt a megszólítások (*Ez nagyszerű, uraim!*) és a köztöszök előtt (*Jó, ha átolvassa, illetve megjegyzi a szavakat is.*), tehát ilyen helyeken nem tartunk szünetet a mondatban.
- A kettőspont azt jelzi, hogy valami fontos dolog következik, ezért ilyenkor kicsit megállunk, de nem vesszük le a hangunkat, hanem egy szinten tartjuk, lebegtetjük (*A retorika nagyjai: Arisztotelész, Cicero, Tacitus.*).
- A pont lezár valamit, ezért ennél az írásjelnél mindig meg kell állnunk, s a befejezettséget az ereszkedő beszéddallammal is érzékeltetnünk kell (*Fontos a szónok egyénisége. A szónok ismerje fel a beszédhelyzetet, tudjon alkalmazkodni a hallgatósághoz.*).
- A gondolatjel és a zárójel valamilyen közbevetést különít el a mondatban, a szövegben, így mindenképpen rövid szünettel kell ezt érzékeltetnünk (*A szónok egy kicsit színész is legyen. Igyekezzen olyan szerepet játszani – a tisztesség határain belül –, amely leginkább illik a beszéd céljához!*).
- A pontosvessző egy-egy kisebb vagy nagyobb egység lezárását jelenti, ezért ezt is szünettel kell érzékeltetnünk (*Ennek a leghatékonyabb ellenszere az alapos fölkészülés; a pontos anyaggyűjtéstől a leírt beszéd többszöri elmondásáig.*).

Felkészüléskor jó, ha a szövegben bejelöljük, hol és milyen hosszú szüneteket fogunk a felolvasáskor tartani. A felkészülés akkor lesz igazán teljes, ha a szöveget legalább egyszer gyakorlásként hangosan felolvassuk.

A lámpalázzról

Minden nyilvános szereplés lámpalázzal jár; a kérdés csak az, hogy ki mennyire képes leküzdeni lelki görcsét.

A lámpaláz egyik oka az, hogy általában nem készülünk föl beszédek tartására. Úgy gondoljuk, hogy már megtanultunk beszélni, naponta gyakoroljuk is, tehát bizonyított tény: tudunk előadást tartani. [...]

Bizonyos fokig mindenki lámpalázos. Ha ez a feszültség nem hat bénítólag az előadóra, akkor még fokozhatja is a szónoklat erejét. Ha tudjuk, hogy sokan hallgatnak bennünket nyilvánosan, akkor a felelősség tudata okozza a lámpalázot; és ez annál nagyobb, minél nagyobb a tét. [...]

A sikertelenségtől való félelem a legerősebb fokozója a lámpaláznak. Ennek a leghatékonyabb ellenszere az alapos fölkészülés; a pontos anyaggyűjtéstől a leírt beszéd többszöri elmondásáig. Ne bízunk magunkban úgy, hogy elodázzuk a tanulást, a gyakorlást. A megalkotott beszéd hangos elmondása ugyanolyan fontos a szónoknak, mint a muzsikusnak a gyakorlás vagy a sportolónak az edzés.

Tehát: alapos fölkészülés, pontosan fogalmazott beszédanyag, biztos tudás; ez a lámpaláz leküzdésének tárgyi alapja.

[...] A már említett tudatos fölkészülésen kívül kitűnő segítő eszköznek bizonyultak a *légzésgyakorlatok*. A beszéd megkezdése előtt – erős mozgással egybekötött – légzésgyakorlatokkal jó oxigénellátást nyújtunk a szervezetnek. Ha nagy fontosságú beszédet kell mondanunk, s érezzük az izgalmat, akkor a beszéd megkezdése előtt 5-10 perccel sétálunk egyet, majd gyorsabb lépésekkel, karlendítésekkel együtt nagy mélylégzéseket végzünk. Ezekkel nagyszerű felszabadító lendületet kapunk a beszéd kezdéséhez.

Különleges segítséget jelent a lámpaláz leküzdéséhez, ha *beszédünk első 8-10 mondatát megtanuljuk*. [...]

Ha beszéd közben bármilyen kisebb hibát követtünk el, ne rágódjunk rajta, hiszen folytatjuk gondolataink közlését, vagy legalábbis folytatnánk, ha nem akadályozna bennünket az elkövetett hiba emléke. Ha súlyosabb ténybeli hibát követtünk el, akkor egyszerűen helyesbítjük, s ez természetesen megbocsátható, tehát nyugodtan beszélhetünk tovább.

Lámpalázat okozhat, ha az előadó sejtí vagy tudja, hogy hallgatói között olyan ember is van, aki a szóban forgó témában jártasabb, vagy elismert tudós, szakértő. A szabály az, hogy akkor sem változtatjuk meg a tervezett előadást, s lelkileg, gondolatilag függetlenítjük magunkat a témakör legmagasabb fokú lehetőségeitől. Az előadó soha nem lehet nagyképű, kioktató, de minden esetben tökéletes önbizalommal kell hallgatósága elé állnia; arra kell gondolnia, hogy az adott esetben, tehát saját előadásakor, abban a témakörben, ő a mértékadó. Ennyi magabiztosság szükséges ahhoz, hogy gátlás nélkül vállalhassa önmagát, tudását, előadói stílusát - azaz: ne legyen lámpalázos.

(Fischer 1975: 206–8)

Feladatok

1. a) Válasszon egyet az alábbi témák közül, amelyről szívesen tartana egy 15 perces előadást! Tervezze meg az előadás körülményeit is, azaz határozza meg, hol, kiknek és milyen céllal beszél!
 - A nemek kommunikációs jellemzői
 - Nyelvtanulás
 - Szelektív hulladék-gyűjtés
 - Olvasásiskolások a XXI. századi Magyarországon
 - Esélyek és esélytelenségek
 - Kisebbségi létben
 b) Rendezze el az összegyűjtött anyagot egy munkavázlatban!
 c) Az azonos témát választók hasonlítsák össze, és egymás javaslatai alapján egészítsék ki vázlatukat!

2. Keressen a kiválasztott téma bevezetéséhez hatásos idézeteket! Olvassa föl társainak, majd válasszák ki közösen a témához illő legjobb idézetet!

3. Gyűjtse össze, hogy előadásához hol és milyen szemléltetést alkalmazna!

4. Készüljön föl *A lámpalázról* című szövegrészlet kifejező felolvasására!

5. a) Jellemezzék a felsorolt internetes kommunikációs műfajokat a résztvevők száma, az üzenet megszerkesztettsége, célja, a használt nem nyelvi jelek szerint!

Internetes műfaj	A résztvevők	Az üzenet célja, megszerkesztettsége	A nem nyelvi jelek
honlap, weboldal			
levelezőlista, vitafórum, csevegőcsatornák			
blog			
ímél, msn, skype			

- b) Készüljön föl egy 10-15 perces kiselőadásra, amelyben bemutatja az internetes kommunikációs műfajok jellemző tulajdonságait!
- c) Értékeljék egymás előadását egy közösen összeállított szempontrendszer alapján!

5.6. Az álláskeresés formái és iratai

A tanulmányaink befejezése után és később is többször kerülünk olyan helyzetbe, hogy munkát kell keresnünk. Egy-egy, a számunkra megfelelő állásról tudomást szerezhethetünk valamelyik ismerősünktől, értesülhetünk egy hirdetésből vagy egy pályázati kiírásból. De ma már kereshetünk munkahelyet valamilyen állásközvetítő cég segítségével is. Bármelyik módon is jusson tudomásunkra az álláslehetőség, van néhány általános szabály, tudnivaló, amelyekre jó, ha odafigyelünk.

Ha hirdetés útján keresünk állást, akkor – ha szerepel a hirdetésben telefonszám, imélcím – érdemes először a megnevezett személynél érdeklődnünk. Ilyenkor mindenképpen kérdezzünk rá az álláshirdető tevékenységi körére, a betöltendő állással kapcsolatos elvárásokra, a munkabeosztásra és (ha a hirdetésben nem szerepel) a bérezésre. Ha a beszélgetés során elnyeri érdeklődésünket az állásajánlat, akkor kérjünk egy időpontot személyes beszélgetésre. Ezt az időpontot azonnal jegyezzük le, de a biztonság kedvéért újból ismételjük meg, és erősítsük meg az állás kínáló féllel. Az állásról érdeklődjünk telefonon vagy személyesen, soha ne felejtsük el az általános kommunikációs és illemszabályokat (köszönés, bemutatkozás, érthető, jól hallható fogalmazás).

Gyakori, hogy az állást pályázat útján nyerhetjük el. Ekkor pályázati levelet és önéletrajzot kell írunk. A levélben utaljunk arra, hogy miért vagyunk alkalmasak az állás betöltésére. Mivel ilyenkor egy kiélezett verseny egyik résztvevőjeként szállunk harcba leendő állásunkért, szerénytelenül, de őszintén kell megfogalmaznunk szakmai alkalmasságunkat és emberi előnyeinket. A levél legyen pontos, hibátlan helyesírású és esztétikus elrendezésű akár papíralapon, akár online küldjük el. Soha ne hiányozzon a levélből az értesítési címünk, telefonszámunk, amelyen elérhetők vagyunk. A pályázati levélből mindig legyen másolatunk. Ha két-három héten belül nem kapunk választ, és van módunk rá, akkor érdemes telefonon vagy személyesen érdeklődnünk.

A pályázat útján történő álláskeresésnek nagyon sokszor van egy második része is, a személyes beszélgetés, állásinterjú a leendő munkaadókkal. Mielőtt elmennénk az interjúra, gondoljuk át, mit kérdezhetnek majd tőlünk. Két kérdést egészen biztosan fel fognak tenni: *Miért éppen itt akarunk dolgozni? Miért tartjuk magunkat a megfelelő személynek erre az állásra?* Az interjú feltehető kérdésekre mindig őszintén és természetesen válaszoljunk, hangsúlyozzuk egyéniségünk pozitív vonásait. Készüljünk föl a találkozó előtt azokra a kérdésekre is, amelyekre kíváncsiak vagyunk (pl.: elvárások velünk szemben, munkaidő beosztása, fizetés, egyéb támogatások). Kérdéseinket akár le is jegyezhetjük. Az állásinterjú előtt szerencsés a hirdetést feladó intézményről, vállalatról néhány információt is gyűjtenünk. Az interjúra vigyük magunkkal a beadott pályázati anyagunkat (önéletrajz, motivációs levél, iratok stb.), jegyzetelésre alkalmas eszközt.

Igen nagy szerepe van a megjelenésnek, az interjú során használt nem nyelvi jeleknek is. Öltözékünk legyen tiszta, ápoltság, cipőnk gondozott. A beszélgetés alatt ügyeljünk a mondandónk tartalmára és formájára is.

Az interjú során általában a beszélgetést vezető arra kíváncsi, hogy képesek és készek vagyunk-e elvégezni a munkát, illetve be tudunk-e illeszkedni az adott szervezetbe, munkahelyi közösségbe.

Gyakori, hogy a cégek az interjú mellett különböző kérdőíveket, tesztekkel töltenek ki a jelöltekkel. A legelterjedtebbek az intelligenciatesztek, a személyiségtesztek és a speciális képességeket, illetve készségeket vizsgáló tesztek. Mindig figyelmesen olvassuk el az utasításokat, és gondoljuk végig a válaszainkat!

Feladatok

1. Az alábbiakban felsorolunk néhány, az állásinterjún elhangozható kérdést. Válasszon ki belőle ötöt, és válaszolja meg a szomszédjának! Értékeljék egymás válaszait!

- Mit jelent a siker az Ön számára?
- Melyek a rövid távú tervei?
- Melyek a hosszú távú tervei?
- Melyek az Ön gyengeségei?
- Mesélje el a legsikeresebb szakmai élményét!
- Hogyan képzelel el az ideális munkakört?
- Hogyan szokta levezetni a feszültséget?
- Mi bosszantja fel Önt leginkább?
- Mit szeretne elérni az életében?
- Melyek a munkával kapcsolatos közvetlen céljai?
- Miért számít Ön jó csapatmunkásnak?
- Mennyi időre tervez előre?
- Hogyan képzelel el az ideális vezetőt?
- Ön szerint milyen a jó főnök?
- Mit tekint eddigi legnagyobb sikerének?
- Meséljen el egy konfliktushelyzetet korábbi tapasztalatai alapján, és azt, hogyan sikerült megoldania!

2. Írjon legalább öt olyan kérdést, amelyek egy állásinterjún az álláshirdető, illetve az interjúalany részéről elhangozhatnak!

3. Olvassa el az alábbi, álláshirdetésre készült levelet! Mi a véleménye róla? Javítsa ki a levelet!

Tisztelt Uram!

Olvastam az álláspályázatot aneten. Amit felsoroltak, abban mind profi vagyok :).

Van diplomám, igaz, hogy éppen csak átmentem a vizsgán, de annak a tanár volt az oka. A gyakorlatokon viszont mindig jó véleményt és bírálatot kaptam, mert nagyon nyitott, nagy dumás srác vagyok. Ezt szerették a gyakvezetők.

Aztán a szakma mellett sok dologgal is foglalkozom, tudok kocsit vezetni, ha van, meg edzeni is járok minden nap, és reggelente futok. A haverokkal el szoktunk menni sörözni, de havonta online szerepjátékozunk is. Ezt a tudást jól tudom majd hasznosítani, ha fölvesznek az értékesítésre.

Amúgy még nőtlen vagyok, de szerepel a terveimben a házasságkötés. Majd csak olyan lányt nyúl jövek össze, aki közel lakik a munkahelyhez, így nem kell útiköltséget fizetni.

Jelenleg nem dolgozom, de nagyon sürgős lenne elhelyezkednem. Úgy érzem, ez az állás egy kicsit kötetlenebb lenne, mintha beülnék egy irodába. Sajnos nem az a típus vagyok aki egész nap egy szobában ücsörögjek. Szeretek jönni-menni, és úgy elvégezni a munkát, amit rám bízna.

Remélem, az anyagiakban is meg tudunk majd egyezni.

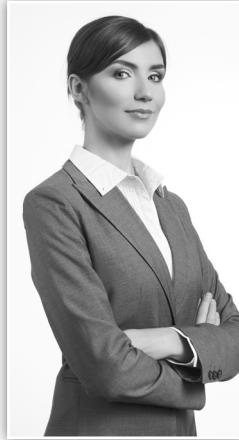
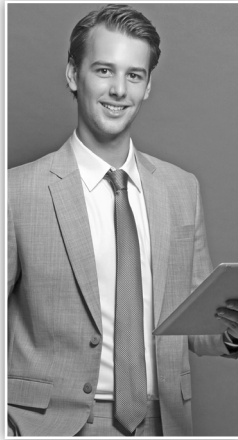
Kérem, adjon meg egy időpontot, amikor személyesen is találkozhatnánk. De kérem, ez ne legyen korán, mert reggel nem tudok fölkelni.

Budapest, 2016. december 21.

Üdvözlettel:
Hoffmann Tomi
0644555666

4. a) Egy-egy állásra történő jelentkezéskor önéletrajzot is kérnek a pályázótól. Gyűjtés össze, mi mindennek kell egy jó önéletrajzban szerepelnie!
- b) Keressen egy, az ön számára megfelelő álláshirdetést, és készítse el hozzá az önéletrajzát, illetve a kísérő motivációs levelet!

5. Vizsgálja meg az alábbi képeket! Vitassák meg, kinek az öltözéke nem megfelelő egy állásinterjúra, miért?

6. a) Olvassák el az alábbi, álláskeresőknek szóló, az interneten olvasható tanácsokat! Rendezzenek vitát a szöveg alapján arról, hogy az itt leírtak elfogadhatóak-e mindenben!

- Ha jóval korábban érkezel az interjúra, és még van legalább 10-15 perced, amit el kell ütnöd, akkor lehetőleg ne állj le a vállalat elé dohányozni, nem nyerő bagó szagúan interjúzni. Inkább menj a mosdóba, szedd rendbe magad, sétálj még egy kicsit a környéken.
- Soha ne illesd negatív kritikával, rosszmájú megjegyzésekkel előző munkahelyedet, főnöködet.
- Ne titkolózz! Ne hazudj azért, hogy jobb fényben tüntesd fel magadat. Ha például elküldtek az előző munkahelyedről, őszintén valld be, előfordulhat bárkivel. Ennek az oka több minden lehet. Amivel javíthatsz a helyzeten, ha elmondod, hogyan látod utólag a helyzetet, mit tanultál belőle.
- Ha nincsen még az adott pozícióban szerteágazó tapasztalatod, ne próbáld meg eladni, hogy mégis van. Saját magaddal tolsz ki. Belemennek a szakmázásba és simán kiderül, hogy a projekt, amit sajátodnak említesz, de nem tudsz róla részletesen beszélni, valójában a munkatársadé volt és Te nem is vettél részt benne. Nem éri meg. Jelezheted viszont, szeretnéd bővíteni a tapasztalataidat és kész vagy tanulni. Ez nem szégyen, bátran vállald fel.

Forrás: <http://www.aurum-recruitment.hu/index.php/olvasmanyok/tippek-tanacsok/199-allasinterju-folyamatban-mit-szabad-mit-nem-szabad.html>

- b) Mivel egészítenék ki a tanácsokat?

Irodalom

- Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Eco, Umberto 1991. *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* (Ford.: Klukon Beatrix) Gondolat Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás – felsőfokon*. Krónika Nova Kiadó. Budapest.
- Hull, Raymond 1997. *A sikeres nyilvános beszéd alapjai*. (Ford.: Doubravszky Sándor) Bagolyvár Könyvkiadó. Budapest.
- Raácz Judit – Szőke-Milinte Enikő 2010. *Üzleti kommunikáció*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szálkáné Gyapay Márta 1999. *Gyakorlati retorika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tomesányi Pál 2000. *Általános kutatómódszertan. Az ismeretalkotás és -közlés tudományosztól független elmélete és gyakorlata*. Szent István Egyetem. Gödöllő. Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet. Budapest.

A KÖNYVBEN FELHASZNÁLT IDÉZETEK ÉS KÉPEK FORRÁSA

1. fejezet

- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Griffin, Em 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Fordította Szigeti L. László. Harmat Kiadó. Budapest.
- Falkné dr. Bánó Klára 2001. *Kultúraközi kommunikáció*. Püski Kiadó. 39–40
- Forray R. Katalin: *Együtt vagy külön? Cigányok, romák, magyarok és az iskola*. Minden tudás Egyeteme. <https://mindentudas.videotorium.hu/hu/recordings/8320/egyutt-vagy-kulon-ciganyok-romak-magyarok-es-az-iskola>)
- Fülöp Géza 1998. *A könyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Salinger, J. D. 1983. *Zabhegyező*. (Ford.: Gyepes Judit) Árkádia Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Net 1 = Magyarország a XX. században. *A Magyar Televízió története*. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/516.html>
- Szabó István Andor 1923/1990. *Az úriember. A jó társaság szabályai*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szakadát István 2007. *Egyben az egész: Egytől egyig*. Typotex Kiadó. Budapest.

2. fejezet

- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Fordította Kiss Katalin. Osiris Kiadó. Budapest.
- Falkné dr. Bánó Klára 2001. *Kultúraközi kommunikáció*. Püski Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Griffin, Em 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Mihalec Gábor 2004. *Áspiskígyók és palimadarak*. Athenaeum 2000 Kiadó. Budapest.
- Net 1 = Tomka Miklós: *Inkulturáció*. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/tomka.htm>
- Pearson, Judy Cornelia – Nelson, Paul Edward 1994. *Understanding and Sharing: An Introduction to Speech Communication*. Brown and Benchmark.
- Szabó István Andor 1923/1990. *Az úri ember. A jó társaság szabályai*. Gondolat Kiadó. Budapest.

3. fejezet

- Agárdi Tamás 1985. *Grafológiáról mindenkinek*. Szikra Könyvkiadó. Budapest.
- Arnheim, Rudolf 1979. *A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája*. Fordította Szili József, Tellér Gyula. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Augustinus, Aurelius (Szent Ágoston) 1982. *Vallomások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Axtell, Roger E. 1998. *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd-megnyilvánulások a világ minden tájáról*. Alexandra Könyvkiadó. Pécs.
- Balassa Iván – Ortutay Gyula 1980. *Magyar néprajz*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z* Kiadó. Budapest.
- Bárcki Géza 1975. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bereményi Géza 1991. *Dalok Cseh Tamás zenéjére*. A Közművelődés Háza. Tatabánya.
- Brankovics György 1907. *A legújabb magyar általános levelező*. Franklin-Társulat. Budapest.
- Buda Béla 1980. *Empátia*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Fordította Kiss Katalin et al. Osiris Kiadó. Budapest.
- Deme László 1987. *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet – Raácz Judit 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevéről*. Korona Kiadó. Budapest.
- Fodor István (főszerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván 1985. *A hangkarakterológia esélyei*. In: Hárdi István – Vértés O. András (szerk.) *Beszéd és mentálhigiénié*. A Pest Megyei Köjál Egészségnevelési Osztálya és a Pest Megyei Alkoholizmus Elleni Bizottság. Budapest.
- Forgách (Forgas) József 1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Hajdú Mihály – Kázmér Miklós 1974. *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Havas Ferenc 1997. *A nyelviség*. In: Sipos Lajos (főszerk.) *Pannon Enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Dunakanyar 2000 Könyvkiadó. Budapest.
- Hidas Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scolar Kiadó. Budapest.
- Hidasi Judit 1992. *Kultúra, viselkedés, kommunikáció*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György 1990. *Jelképtár*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Janson, Tore 2003. *Beszélj! A világ nyelvei – tegnap, ma, holnap*. Fordította: Györi László. HVG Kiadó. Budapest.
- Jean, Georges 1991. *Az írás, az emberiség emlékezete*. Fordította Lukács Katalin. Park Kiadó. Budapest.
- Kalocsa Róza 1884. *Az illem könyve*. k.n.
- Karácsony Sándor 1938. *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Exodus Kiadó. Budapest.
- Kéki Béla 2000. *Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó. Budapest.
- Kenesei István (szerk.) 1995. *A nyelv és a nyelvek*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Kosztolányi Dezső 1990. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.
- Laziczius Gyula 1963. *Fonetika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Lőrincze Lajos 1972. *Édes anyanyelvünk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Manguel, Alberto 2001. *Az olvasás története*. Fordította Székly János. Park Kiadó. Budapest.
- McGinnis, J. 1969. *The Selling of the President*, 1968. Trident Press. New York.
- Milne, Alexander é. n. *Micimackó*. Fordította Karinthy Frigyes. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Montágh Imre 1989. *Nyelvművesség. A beszéd művészete*. Múzsák. Budapest.
- Ottlik Károly 1997. *Protokoll A-tól Zs-ig*. Protokoll '96. Budapest.
- Peseschkian, Nossrat 1991. *A tudós meg a tevehajcsár*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Robinson, Andrew 2003. *Az írás története*. Fordította Máté J. György. József Attila Műhely Kiadó. Budapest.
- Siklósi Attila 1997. *Mindennapi tipográfiánk*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- Sütő András 1977. *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- Szabó István Andor 1923/1900. *Az úri ember. A jó társaság szabályai*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szántó Tibor 1965. *A betű. A betűtörténet és a betűművészet rövid áttekintése. I-II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szántó Tibor 1988. *Könyvtervezés*. A Kossuth Nyomda kiadása. Budapest.
- Szepes Mária 1990. *Pszichografológia*. Háttér Lap- és Könyvkiadó. Budapest.
- Virágvölgyi Péter 2001. *A tipográfia mestersége – számítógéppel*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Wittgenstein, Ludwig 1992. *Nyelvfilozófiai írások*. Atlantisz Kiadó. Budapest.
- Net 1. = Balázs Géza *Gesztuskommunikáció*
- Net 2. = Remacle, René

4. fejezet

- Balogh Lajos (szerk.) 1993. *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Brauch Magda 2003. *Szépen beszélni nehéz? Édes Anyanyelvünk*. 2: 4.
- Csányi Vilmos 1999. *Az emberi természet. Humánológia*. Vince Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván 1985. *A hangkarakterológia esélyei*. In: Hárdi István – Vértes O. András (szerk.) *Beszéd és mentálhigiéne*. A Pest Megyei Köjál Egészségnevelési Osztálya és a Pest Megyei Alkoholizmus Elleni Bizottság. Budapest.
- Gósy Mária 1990. *Óvónői beszédviselkedés*. Kátay Press. Budapest.
- Kontra Miklós (szerk.) 1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókinccstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Lanstyák István 1996. *A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról*. Magyar Nyelvőr. 125–51.
- Móricz Zsigmond 1995. Gyászbeszéd Ady Endre ravatalánál. In: *22 híres beszéd*. Móra Könyvkiadó.
- Nagy Gábor, O. 1982. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Oravecz Imre 1987. *Azt mondta*. Alföldy Jenő (szerk.) *Szép versek*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Örkény István 1992. *Levelek egypercben*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003.² *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Teslár Ákos 2003. *Ezeket kidobtam*. Ab Ovo Kiadó. Budapest.

5. fejezet

- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Fordította Kiss Katalin et al. Osiris Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás – felsőfokon*. Krónika Nova Kiadó. Budapest.
- Fischer Sándor 1981. *Retorika*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Szálkáné Gyapay Márta 1999. *Gyakorlati retorika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

BIBLIOGRÁFIA

- Acél Petra 2002. *Retorika*. Krónika Nova Kiadó. Budapest.
- Aczél Petra – Bencze Lóránt 2001. *Mikor, miért, kinek, hogyan. Hatékonyság a nyelvi kommunikációban*. Corvinus Kiadó. Budapest.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. 2015. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Andersen, P. A. 1999. *Nonverbal Communication. Forms and Functions*. Mayfield Publishing Company. Mountain View. California.
- Axtell, Roger E. 1998. *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd megnyilvánulások a világ minden tájáról*. Alexandra Könyvkiadó. Pécs.
- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z* Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi kislexikon*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) 2009. *Európai helyesírások*. Inter Kht. – PRAE.HU. Budapest.
- Bárcki Géza 1975. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Birdwhistell, R. L. 1963. *The Kinesic Level in Investigation of Emotion*. In: Knapp, P.H. (ed) *Expression of the emotions in man*. New York. International Universities Press.
- Buda Béla 1988. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Burleson, Brant (ed.) 1996. *Communication Year Book*. Sage Publications. California.
- Crystal, David 1991. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Dimbleby, Richard – Burton, Graeme 1992. *More Than Words. An Introduction to Communication*. Routledge. London & New York.
- Eco, Umberto 1991. *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* (Ford.: Klukon Beatrix) Gondolat Kiadó. Budapest.
- Ekman, Paul 2011. *Leleplezett érzelmek*. Kelly Kiadó. Budapest.
- Érdi Júlia – Garai Péter 2007. *Tipográfia és helyesírás 30 nyelvhez*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábián Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2002. *Kommunikáció szóban és írásban*. Korona Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2006. *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet 2016. *Helyesírási munkafüzet*. Feladatok *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadásához. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás – felsőfokon*. Krónika Nova Kiadó. Budapest.

- Fischer Sándor 1981. *Retorika*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Fodor István (főszerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Forgách József 1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Gamble, Teri Kwal – Gamble, Michael 1993. *Communication works*. McGraw-Hill, Inc.
- Gibson James W. – Hanna, Michael S. 1992. *Introduction to Human Communication*. W. C. Brown Publisher.
- Griffin, Em 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó. Budapest.
- Hartley, Peter 1999. *Interpersonal Communication*. Routledge. London & New York.
- Hernádi Sándor 1996. *Beszédművelés*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Hidasi Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scolar Kiadó. Budapest.
- Horányi Özséb (szerk.) 1978. *Kommunikáció 1-2. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Janson, Tore 2003. *Beszélj! A világ nyelvei – tegnap, ma, holnap*. HVG Kiadó. Budapest.
- Jean, Georges 1991. *Az írás, az emberiség emlékezte*. Fordította Lukács Katalin. Park Kiadó. Budapest.
- Kéki Béla 2000. *Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó. Budapest.
- Kenesei István (szerk.) 2011. *A nyelv és a nyelvek*. Hatodik, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjelten. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kniezsa István 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kontra Miklós (szerk.) 1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Laziczius Gyula 1963. *Fonetika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Lőrincze Lajos 1972. *Édes anyanyelvünk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Majoros Pál, dr. 1997. *Kutatásmódszertan, avagy hogyan írjunk könnyen, gyorsan jó diplomamunkát?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Manguel, Alberto 2001. *Az olvasás története*. Fordította Széky János. Park Kiadó. Budapest.
- McGinnis, J. 1969. *The Selling of the President, 1968*. Trident Press. New York.
- Mehrabian, A. *Communication without Words. Psychology Today*. 2: 53–5.
- Montágh Imre 1989. *Nyelvművesség. A beszéd művészete*. Múzsák. Budapest.
- Montágh Imre 1998. *Figyelem vagy fegyelem?* Holnap Kiadó. Budapest.
- Moss, Geoffrey 1998. *Az eredményes kommunikáció kézikönyve*. Bagolyvár Kiadó. Budapest.
- Pearson, Judy Cornelia – Nelson, Paul Edward 1994. *Understanding and Sharing: An Introduction to Speech Communication*. Wm. C. Brown Communications.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Robinson, Andrew 2003. *Az írás története*. Fordította Máté J. György. József Műhely Kiadó. Budapest.
- Róka Jolán 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Századvég Kiadó. Budapest.

- Rosengren, Karl Erik 2004. *Kommunikáció*. Fordította Domján Krisztina. Typotex Kiadó. Budapest.
- Schor, Sandra – Summerfield, Judith 1986. *The Random House Guide to Writing*. McGraw-Hill, Inc. New York.
- Szálkáné Gyapay Márta 1999. *Gyakorlati retorika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szántó Tibor 1965. *A betű. A betűtörténet és a betűművészet rövid áttekintése. I-II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szántó Tibor 1988. *Könyvtervezés*. A Kossuth Nyomda kiadása. Budapest.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Kugler Nóra 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2012. *Netszótár – @-tól a zukbergnedig*. Eötvös Kiadó. Budapest.
- Zentai István 1998. *A meggyőzés útjai. A mindennapi élet meggyőzépszichológiája*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Zentai István 1999. *A meggyőzés csapdái. Informális hibák és visszaélések a mindennapi meggyőzésben*. Typotex Kiadó. Budapest.

